

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

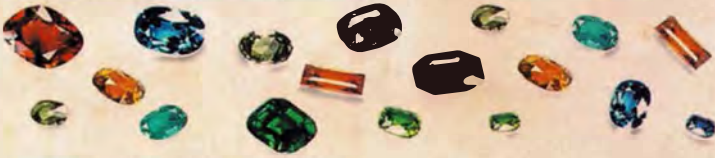
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mücevherlerin Gizli Tarihi

Victoria Finlay

Tarih

Pegasus Yayınları: 62

Tarih: 5

MÜCEVHERLERİN GİZLİ TARİHİ

VICTORIA FINLAY

Yayın Yönetmeni: İbrahim Şener

Editör: Özkan Özdem

İngilizce'den Çeviren: Enver Günsel

Kapak Tasarımı: Derya Yini

Bilgisayar Uygulama: Semra Sever

Film-Grafik: Seval Grafik

Baskı-Cilt: Kilim Matbaası

1. Baskı: Kasım 2006

ISBN: 9944-326-41-0

©PEGASUS YAYINLARI

Türkçe yayın hakkı Akcalı Telif Ajansı

aracılığıyla alınmıştır.

**Kısa tanıtım alıntılan dışında yayınevinden
yazılı izin alınmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.**

PEGASUS YAYINLARI

Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han

No: 27/9 Taksim / İSTANBUL

Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46

www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

Victoria Finlay

MÜCEVHERLERİN GİZLİ TARİHİ

İngilizce'den Çeviren:
ENVER GÜNSEL

PEGASUS YAYINLARI

*Martin ve
babam Patrick için.
Lütfen bizimle biraz daha kal.*

İçindekiler

Hazine Haritaları

Önsöz • 11

Yazarın Notu • 17

1. KEHRİBAR • 19

2. SİYAH KEHRİBAR • 63

3. İNCİ • 93

4. OPAL • 131

5. PERİDO • 173

6. ZÜMRÜT • 199

7. SAFİR • 241

8. YAKUT • 279

9. ELMAS • 319

MÜCEVHER DERLEMESİ • 368

Doğumtaşları • 368

Yıldönümü Mücevherleri • 368

Mücevherler Alfabetesi • 369

Mohs Göreli Sertlik Cetveli • 370

Adlarını Bir Yerden Alan Mücevherler • 370

Amerikan Eyaletlerinin Değerli Taşları • 370

Kalıp Ölçülerinde Kullanılan Cevher İsimleri • 372

Elmaslar • 373

Cevher Sözcükleri • 379

Teşekkür • 387

Notlar • 391

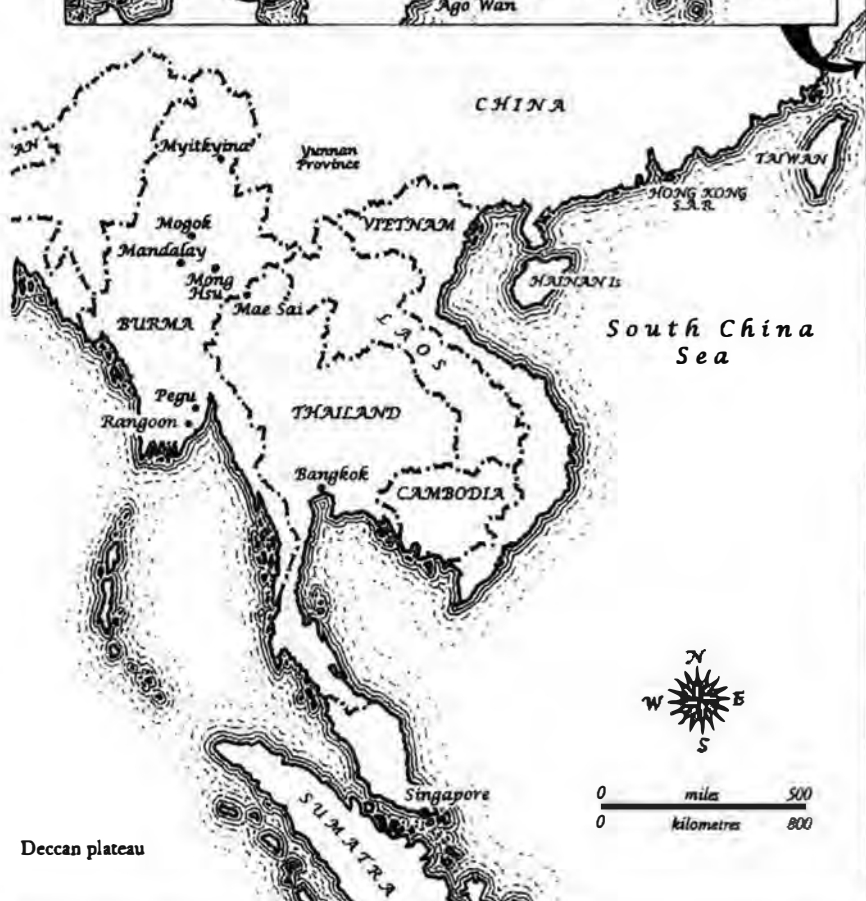

BİR AVRUPA HAZİNE HARİTASI

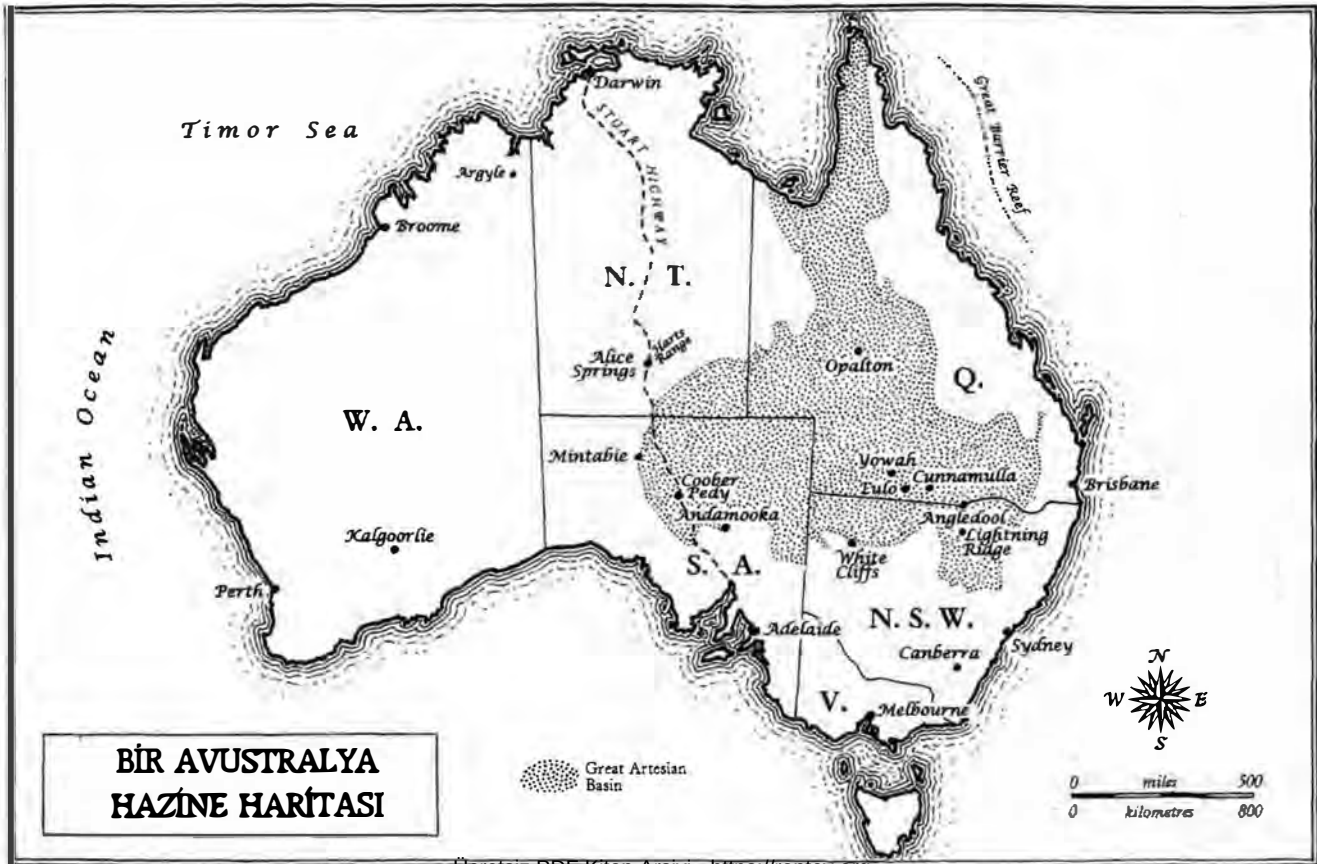
0 100 m.
0 160 kilon

BİR JAPON HAZİNE HARİTASI

Deccan plateau

ÖNSÖZ

Aramaya Başlama

'Büyük gerçek okyanusu önümde keşfedilmeden dururken, ben deniz kenarında düzgün çakıl taşları ve normalden daha güzel deniz kabukları bularak eğlenen bir oğlan çocuğu gibiymişim galiba.'

SIR ISAAC NEWTON

'Ben taşların analizini bırakalım demiyorum, sadece daha iyi bir denge teklif ediyorum. Ürünümüzün kalbi onun güzelliği ve etrafındaki aşk macerasıdır. Günümüz gemmolojisi çoğu zaman kalpsiz bir kabuktur. Biz hayal satıyoruz. Sihirbaz olmamız gerekiyor.'

RICHARD HUGHES⁽¹⁾

Geleneksel Rus ikon ressamları yeni bir resme başlayacakları zaman önce düz, basit bir tahta levhayı tebeşir tozu ve tutkal karışımıyla kaplarlar. Beyazlık biten resimden parlayacak ve insan ruhunun temizliğini temsil edecektir. Ressamlar daha sonra Afgan madenlerinin parlak mavisi, paslanmış bakırın soluk yeşili, İspanyol cıvasının kırmızısı gibi renklerle azizlerine renk ve şekil verirler. Eğer ikon özel bir resimse bunun büyük kısmını altın tozuyla kaplar, sadece azizin yüzünü küçük bir pencereden gösterirler. Resim eğer çok özelse etrafına değerli taşlar konur. Bunu yaparlar çünkü boya dünyayı temsil ediyorsa, mücevherler cennetin simgeleridir.⁽²⁾

Ben ilk kitabımda insan sanatının hammaddeleri olan ince

dallardan, taşlardan ve böceklerden esinlendim. Fakat bu konuda araştırma yaparken, diğer daha ünlü renk kaynakları olan mücevherler konusunda sık sık hikâyeler dinledim. Kuzey Avrupa kumsallarından kehribar taşları toplayanların asıldığını; kömür gibi oluşan değerli bir taşın adının koyu siyah renge verildiğini; inci bulduğunu kendisini destekleyen kraliyet mensuplarına söylemediği için Kristof Kolomb'un hapse atıldığını ve hepsinden önemlisi de, son keşifler sayesinde elmasların laboratuvarlarda yapılabildiğini, bu yüzden kıymetli taşlar piyasasının sarsılacağını duydum.

Bir gün bir yüzük verdiler bana, bu nişan yüzüğünün üç tane kare şeklindeki taşından biri soluk yeşil, biri denizde kalmış bir şişe gibi koyu yeşil ve diğeri de tuğla gibi kırmızıydı ve bunlar camdan yapılmıştı. Bunlar değerli taşlar değiller ama harika bir hikâyeleri var. Bu taşlar sekiz yüz yıllık ve yaklaşık seksen yıl önce, imparatorlukların yaşamlarını etkilemiş olan kutsal bir yerde, bir duvarda, daha sonra piskopos olan bir erkek çocuğu tarafından bulundular.

Hıristiyanlığın belki de en büyük kilisesi, bir zamanlar Bizans imparatorluğu başkenti Constantinople olan İstanbul'daki Aya Sofya'dır.⁽³⁾ Müslümanlar şehri 1453'te alınca Aya Sofya bir cami oldu. Fakat yüzyıllar boyunca çok sayıda insan bunu kabul edemedi ve bunların içinde 1920'li yıllarda orada büyümüş olan bir Hıristiyan çocuğu da vardı. O ve arkadaşları bir gün Müslüman gibi davranarak kadınlar bölümüne girdiler ve dua eder gibi görünürken ellerini arkaya atarak mozaik taşları söktüler, bunları turistlere satacaklardı. Bu çocuk büyüdü, bir rahip, sonra bir metropolit ya da Ortodoks piskopos oldu ve çocukken yaptığı o kötü hareketi unuttu. Fakat birkaç yıl önce, çok yaşlı bir adam olarak son üç taşı buldu ve onları nişanlığa verdi. Daha sonra o taşları nişan yüzüğüne taktırmaya karar verince doğal olarak bir mücevher oldular—böylece bir mücevher

kutusunda çok değerli ve nadir taşların yanında yine nadir bulunan ama değerli olmayan taşlar da olabileceğini anladım. Bu taşların hikâyesi böyle işte.

Böylece o yüzüğü parmağıma taktım ve mücevherleri değil ama daha çok hikâyeleri bulmak için seyahatlere çıktım. Bu seyahatlerimde dünyanın en büyük değerli taşlar fuarına; Sri Lanka'daki eski Mücevherler Şehrine; ünlü Mogok yakut ocaklarını görmek için Burma'ya; genç bir erişte satıcısının istirdiyelerinde inci yetiştirme rüyası gördüğü Japonya'ya; Anvers'in elmas pazarına ve babası elmas icat eden ve kendisi de sarı elmas yapabilen adamın yaşadığı Califomia'ya gittim.

Bu kitap daha çok bazı küçük şeyleri övmek için yazıldı. Sayfaları arasında birkaç iri kaya vardır ama onlar aslında sadece şov içindir. En büyük mücevherler bile çoğu zaman oldukça küçük taşlardır, örneğin değerli taş konusunda 'tavuk yumurtası' genelde dev taş anlamına gelir. Bu kitap daha ziyade mineral şeylerin kutlamasıdır. Sadece siyah kehribar, mercan ve içlerinde istemeyerek nadir inciler üreten yaratıklar canlıdır, kehribar, bitki opali ve adi inciler yaşayan şeylerden çıkmış ve/veya çıkarılmışlardır. Fakat değerli taşların büyük çoğunluğu toprağın altında oluşmuş ve milyonlarca yıl sonra –bazen de yüzyıllar sonra– ortaya çıkmış kristallerdir ve o kadar güzeldirler ki bazı insanlar bunları ele geçirmek için hırsızlık yapmaya, ihanete, işkenceye ve cinayet işlemeye bile hazırlardır.

Güzel hikâyeler bulmayı umuyordum ama krizde bir sanayi bulacağım hiç aklıma gelmemişti. Değerli taşlar konusunda sahtekârlıklar her zaman olmuştur ve hâlâ da sahte taşlar yapılmaktadır ama günümüzde bu iş bir sanayi şeklini aldı ve yeni teknolojiler sayesinde o kadar mükemmel sentetik taşlar yapılıyor ki çoğu zaman uzmanlar bile bunları gerçeklerinden ayırt etmekte zorluk çekiyorlar. Bir toplantıda tanıştığım bir kadın bana "Ben kıymetli taşlar değerlendirme uzmanıyım ve çok korkuyorum," dedi.

Araştırmaları sonucunda öğrendiğime göre bazı nadir ve değerli taşların şaşırtıcı hikâyeleri var; toprağın altından çıkanları, onlara bağlı olan aileler, kesme yöntemlerini geliştiren uzmanlar, onları ele geçiren ya da satın alanlar ilginç hikâyeler oluşturuyor. Sadece bir taklit olsa bile taktığımız ya da arzuladığımız her taşın insani, jeolojik ve kültürel hikâyeleri var. Toprak altında, bazen mezarlarda, okyanus kıyılarında bulunan kıymetli taşlara 'gömülü hazine' deriz ama onların etrafında yaşanmış olaylar da kültürel açıdan aynı bir hazine olarak değerlendirilebilir.

Benim bu kitabı yazmaya karar verişimin bile garip bir hikâyesi var. 2002 ilkbaharında, yaşadığım Hong Kong'da *Colour* adlı kitabımı bitirmeye çalışırken bir yandan da onun devamı olacak olan değerli taşlarla ilgili bu kitap için teklif hazırlıyordum. Bir gece ortağımdan bir telefon aldım; babası kalp krizi geçirmiş ve ölmüştü. Cenaze töreni ve başsağlığı dilekleri için İngiltere'ye gittim ve orada birkaç hafta kaldım. Derek bir Anglikan rahibiydi ve onun, inancı, çalışması, inatçılığı ve sevgisiyle çok sayıda insanın yaşamını değiştirdiği hikâyeleri insanı etkiler. Oradayken bir gün ortağımla Oxford yakınlarında Thames Nehri kenarında yürüyüş yaptık. Artık kitap yazmanın bana eskisi kadar ilginç gelmediğini söyledim ona. Gömülü hazine hikâyeleri artık anlamsız, saçma geliyordu bana. Ama ortağım böyle düşünmemem gerektiğini ve ilk mücevher hikâyeleriyle ne kadar büyük heyecan duyduğumu hatırlattı. Bunlar bir yerde insan doğasının hikâyeleriydi, diğer yandan dünyayı ve oluşumunu anlatıyorlardı ve ayrıca şahane ruhsal mecazlardı. Ortağım bana aynı zamanda babasının bu fikri nasıl beğenip desteklediğini de hatırlattı. "Babam ölmeseydi sana bunu yapmanı söylerdi, eminim bundan," dedi. Biz bunları konuşur ve nehri seyrederken o sırada küçük bir kanal teknesi geçti oradan, adı *Küçük Cevher*'di.

Sonradan öğrendiğime göre *Küçük Cevher* adlı bu tekne Rugby yakınlarında bir rıhtımda duran kiralık bir tekneydi, hafta sonları isteyene kiralanır ama Thames'in bu kadar güneyine nadiren gelirdi.⁽⁴⁾ Ama o zaman bile gözardı edilemeyecek bir rastlantı gibi geldi bu bana; Derek'i ailesi ve kilisesinden sonra en çok ilgilendiren şeyler kanallar ve kanal tekneleri idi. Bir yerden tesadüfen geçen bir tekne yüzünden yazılmış kitap sayısı pek fazla olmasa gerek, ama işte bu kitap onlardan biri. Umarım beğenirsiniz.

Yazann Notu

1 - 10

Viyana'lı zengin bankacı Jacob Friedrich van der Nüll 1802'de Avrupa'nın en önemli mineral koleksiyonlarından on bir tanesini satın aldı ve onların değerlendirilip sınıflandırılmalarını istedi. Bu iş için sadece Neudorf gümüş madenlerinde kuyu şefi olarak çalışmış genç bir Alman mineralogu olan Friederch Mohs'u tuttu. Mohs birçok taşın kırılganlığı, özel ağırlığı, manyetik gücü, elektriği, tadı, kokusu ve sertliği konusunda pek çok not yazdı. En zor olan şey sertliğin ölçümüydü. Bir topaz parçasının bir altın külçesinden, ya da bir elmas parçasının diğerlerinden ne kadar sert olabileceği konusunda kesin cevap veremiyordu.

Ama zeki bir adam Mohs sonunda soruna yanlış yönden yaklaştığını anladı. Minerallerin mutlak sertliğini araştırmak yerine kıyaslamalı bir cetvel yapmaya karar verdi. Her biri bir sonraki tarafından çizilmiş on mineral seçti ve çizilme sırasına göre numara verdi onlara. En yumuşak mineral talktı, ona bir numara ve en sert olan elmasa da on numara verdi Mohs. Diğer-

leri bu ikisi arasında numaralandı. Cam beşin biraz üzerinde bir sertlik değerine sahipti ve Mohs çok geçmeden siyah kehribar, inci ve amber gibi 'organik' taşların camdan daha yumuşak ama pek çok mineral taşın daha sert olduğunu anladı. Bu değerler tartışılabilirdi, sertlik numarası on olan elmas dokuz numaralı yakuttan daha sertti, ama bu sistem yine de kullanışlıydı. Bunu evde de yapabilirsiniz: tımakla çizilen bir şey ikinin altındadır; çakı ucuyla çizilen bir metal beşin altında ve kuvarsi çizen bir şey yedinin üstündedir. Mohs'un cetveli günümüzde bile taş değerlendirmede önemlidir. Bu kitabın yazılmasındaki mantık budur ve bunu bilmek aynı zamanda taş seçimi için çok işe yarar. Elmas, yakut ve safir çok dayanıklı taşlardır ve bu nedenle yüzüklerde çok kullanılırlar. Sertlik numarası sekiz olan zümrüt biraz daha yumuşaktır, sertliği 2.5 civarında olan kehribar ise parlaklığını kolay kaybeder ve bu nedenle daha çok küpe ve kolyelerde kullanılır.

1

Kehribar

2 - 2,5

Değişken rüzgârlı denizlerde onun tacirleri inci aradılar.
Kuzey Yıldızı'nın görüldüğü denizlerde sarı kehribar
bulmaya gittiler.

NINEVEH KRALI tarafından dikilmiş bir dikilitaştaki yazı

Eğer böcek konuşabilseydi hiç kuşkusuz eski tarih
hakkında bilinenleri değiştirdi.
Kehribara yapışan sineği gören IMMANUEL KANT⁽¹⁾

İngiltere'de Somerset'deki eski Cheddar Vadisinde büyük bir mağara vardır. Yüz yıldan fazla bir süre önce keşfedildiğinden beri bu mağarada eski tarihe ait pek çok eski eser, kemik ve hatta dokuz bin yıllık bir oturan iskelet bulundu. Onu bulan Victoria'lı gemi kaptanının adına istinaden 'Gough Mağarası' denen bu mağarada 1950 yılında ayrıca en eski değerli bir taş bulundu. Aşınmış, yarı şeffaf karamela renginde, koyu kırmızı ve kirli olan bu taş yaklaşık bir düzine kredi kartı büyüklüğünde. ⁽²⁾ Bu bir kehribar parçasıdır ve en azından on iki bin yıl önce ticari amaçlı kullanıldığı söyleniyor. Çok değerli bir hazine

değil ama yine de hazine işte, çünkü insanların tarih öncesi zamanlardan beri kehribardan hoşlandığını gösteriyor.⁽³⁾

Bu kehribar parçasının o mağaraya İngiltere'den bir yerlerden mi (Wight Adasında bazı nadir kehribar parçaları bulunmuştu) yoksa başka bir yerden mi geldiği ilk zamanlar anlaşılamadı⁽⁴⁾ Fakat on dört yıl sonra New York Vassar Üniversitesinden bir profesör buna bir cevap buldu. Profesör diş doldurmada kullanılan bir aletle kehribardan minik bir parçayı ezdi ve enfruj ışığı nasıl emdiğini inceledi, sonra bunun Baltık orijinli⁽⁵⁾ ve muhtemelen kırk milyon yıllık olduğunu söyledi.⁽⁶⁾

Aslında bir sürpriz sayılmazdı bu; dünyada kehribarın çoğunun kuzey Avrupa Baltık bölgesinden geldiği bilinir. Fakat bu kehribar o kadar zaman önce Gough Mağarasına nasıl gelmişti? Bugün bile her yıl İngiltere'nin doğu sahillerine küçük miktarlarda kehribar parçaları vurur, fakat Gough Mağarası kehribarını geldiği zaman Britanya Adası hâlâ Avrupa kıtasına bağlıydı ve bu bağlantı ancak yaklaşık sekiz bin beş yüz yıl önce yok oldu. Baltık Denizi de önce tatlı sulu bir göldü ve Kuzey Denizi M.Ö. yaklaşık 5500'de çökerek meydana geldi. O halde bu kehribar parçası orijini olan yerden Somerset'e ancak insan eliyle getirilmiş olabilir.

Bu kehribar parçası oraya kadar bir tek yolcunun kesesinde de gelmiş olabilir ama mesafe uzak olduğu için, oraya gelene kadar birkaç el değiştirmiş olması olasılığı daha yüksektir.⁽⁷⁾ Bu kehribar parçası gıda maddeleri, silah ve mühimmat, kürk ve daha birçok mal karşılığı olarak pek çok tüccarın elinden geçmiş olabilir ve onun Somerset'e kadar gelişi de Avrupa'da Kehribar Yolu denen ticaret yolunun ilk belirtilerinden biridir.

Kehribarın geldiği yolu geriye doğru izlemek için biz de İngiltere'nin o zaman ormanlar ve ovalardan oluşan güney bölgelerinden, eski kara köprüsü üzerinden bugün kuzey Fransa ve Hollanda olan topraklara geçeceğiz. Oradan kuzey Almanya,

Danimarka ve belki de Polonya'daki Vistül Nehri deltasına geçeceğiz ki bu bölge binlerce yıl dünyanın en büyük kehribar kaynağı olmuştur.⁽⁸⁾ Kehribar ticareti bu bölgede öylesine gelişmiş ki, söylendiğine göre Baltık Avrupa'sına Bronz Çağının gelişini hızlandırmıştır. Gough Mağarasında bulunan kehribar parçasından başka, Avrupa'nın pek çok yerinde eski mezarlarda, mağaralarda ve hatta Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da, Taş Devrinden günümüze kadar Baltık kehribarı ticaretinin yapıldığını gösteren ipuçları bulunmuştur. Eski Yunanda Kral Menelaus'un sarayını kehribarla kaplattığı ve bu sarayın Cennet Krallığı kadar muhteşem olduğu söylenir.⁽⁹⁾

Peki, ama neden? Günümüzde kehribar diğer değerli taşların yanında oldukça sönük kalmıştır. Bu taş hafif, yumuşak, ucuzdur ve pek de nadir sayılmaz. Fakat bazı tarihi yanılırlar ve olağandışı fiziksel özellikler nedeniyle bazen altından bile daha değerli sayılmıştır. Eski fizikçiler bu taşla öylesine ilgilenmişler ki evrendeki en olağanüstü doğal fenomenlerden birine onun adını vermişler; ondan sonra bu taş hazine avcılarını, diktatörleri, hırsızları, haçlı seferler askerlerini, bilim adamlarını, çılgınları ve film yapımcılarını harekete geçirmiş. Bazıları bu taşın Tanrının varlığını kanıtladığını söylerken bazıları da tam tersini iddia etmişler.

Gizemli Orijinler

Nineveh kralının bir dikilitaşa 'Kuzey Yıldızının olduğu yerden' diye yazdırdığı gibi, Eski Yunanlılar kehribarın çok uzaklardan geldiğini sanıyorlardı. Ağızlarını kapalı tutan satıcılar onlara hiç bilgi vermediler. Fenikeliler modern Irak'a kadar bütün Akdeniz'de kehribar ticareti yaptılar. Onlar şimdiki Lübnan'da yaşayan tüccar ve kâşif bir ulustu ve günümüz değerli taş tük-

carları gibi kaynaklarını kimseye açıklamazlardı. Bir Fenike gemisinin kaptanı kendisini izleyerek kalay kaynağını öğrenmek isteyen rakibini cezalandırmak için kendi gemisini karaya oturttu ve rakibinin de aynı akıbete uğramasına neden oldu.⁽¹⁰⁾ Bu nedenle eski dünya insanları kehribarın geldiği yer konusunda duydukları mitlere ve rivayetlere inanırlardı⁽¹¹⁾ ve bir ara, arabasının kontrolünü kaybederek nerdeyse bir dünya felaketine neden olacak bir Yunanlı yarışçı gencin menkıbesine inandılar.

Menkıbeye göre Phaeton güneş tanrısının oğluydu. Her gün babasının arabayla gökyüzündeki yolculuğunu izler ve o da bunu yapmak isterdi. Bir gün bu şansı yakaladı. Yedi kız kardeşi atlarını arabaya koşması için ona yardım ettiler ve o da kendine güvenen bir genç olarak yola çıktı. Ama eski mitlerde olduğu gibi burada da trajedi yaşandı. Neşeli genç arabanın kontrolünü kaybetti ve araba yoldan çıktı. Dünya tahrip olacaktı ama tanrıların kralı Zeus bir şimşek gönderip çocuğu öldürdü ve zararını önledi. Phaeton'un cesedi barbar kabilelerin Eridanus dediği bir kuzey nehrinin kıyısına düştü. Kız kardeşleri ona yardım ettikleri için cezalandırıldılar ve siyah kavak ağaçlarına dönüştürüldüler. Kızlar güzel ve kibirli erkek kardeşlerinin kaderine ağlarken gözyaşları nehre düşerek kehribar oldu.⁽¹²⁾

M.Ö. beşinci yüzyıl yazarı Herodot bu hikâyeyi saçma buldu. Onu düşündüren şey kızların ağaca dönüşmesi ya da sihirli araba değil, Avrupa'nın dışına, kuzeye doğru akan nehirdi. Çünkü Yunanlılar hemen tüm nehirlerin Akdeniz'e aktığını düşünürlerdi. Herodot *Histories* adlı eserinde, "Barbarların Eridanus dediği kuzeye akan nehre ve oradan kehribar çıktığına inanmıyorum," dedi. Ona göre Eridanus bir Yunan adıydı ve bu adı koyan bir Yunanlı olmalıydı. Fakat en önemli konu ipucu olmamasıydı: 'Çok araştırmama rağmen Avrupa'nın o tarafında bir deniz gören hiç kimseye rastlamadım.'

O çağda bir tarihçiye mantıklı itiraz edenler vardı, özellikle

de Karadeniz'in kuzeyindeki ülkeleri pek tanımayan ve o bölgelerin anılarla dolu ve girişin olanaksız olduğuna inanan tarihçilere kimse aldırılmazdı. Fakat Herodot bunu açıklamadan önce konuyu iyice araştırmalıydı. Çünkü bu hikâyede ağlayan ağaçlar, şimşekler, değişimler, ölüm, güneşin ısısı ve kuzeye akan nehir vardı ve bunların hepsi de değerli taşın hikâyesini oluşturuyordu. Yunanlılar kehribara 'güneş' anlamına gelen *elektron* derler, çünkü kehribar parlak sandan gün batımının kırmızısına kadar güneşin tüm renklerini içerir, ovulunca tüyleri ve kuru otları çeker ve parıldar. Daha sonra İngiliz fizikçi kehribardaki bu çekme özelliğinin diğer bazı renkli taşlarda, camda, siyah kehribarda, mühür mumunda, sülfür ve reçinede de olduğunu gördü ve 1600'da bu özelliğe Yunanlıların kehribara verdiği 'elektrik' adını verdi.

Kehribar gerçekten de ağaçların gözyaşlarıdır, elbette kalın bir reçine üreten siyah kavakların değil, ama milyonlarca yıl önce yaşamış olan kozalaklı ağaçların gözyaşlarıdır. Yaprak dökmeyen ağaçların çoğu kendilerini tedavi için reçine üretirler ama bu tür reçinelerin kehribara dönüşmesi için özel bir şeylerin olması gerekir. Bir teoriye göre bunun için küresel ısınma lâzımdır—yani dünyanın tarih öncesinde korkusuz Phaeton gibi davrandığı ve güneşin dünyaya çok yaklaştığı zamanlardaki gibi bir ısınma gerekmektedir. Bir başka teoriye göre de bu bir gelişim sorunudur ve bazı ağaçlar çok gözyaşı dökerek şekilde programlanmıştır. Ya da belki ağaçlar bilinmeyen bir hastalığa yakalanarak zayıf düşmüş ve kendilerini kurtarmaya çalışmışlardır.

Neden ne olursa olsun, tarih öncesi bir dönemde bazı kozalaklı ağaçlar kendilerini tedavi için çok uğraşmışlardır. Günümüzde nadiren de olsa bulunan bazı kehribar topraklarının ağırlığı dört kiloyu bile geçer.⁽¹³⁾ O dönemlerde reçineler ağaçların dallarından elma gibi koparak ormanlarda otların üzerine dökülmüş ve hatta ağaç kabuklarının altında toplanarak sertleş-

miş olmalı. Bunlar yapışkan olduğu gibi etrafa da baş döndürücü bir tütüsü kokusu yayardı.

'Kehribar aslında ağaçların gözyaşıdır.'

Yıllar geçerken damlayan reçineler toprak tarafından emildi. Fakat –mitin değişim elemanı burada ortaya çıkar– bir kısmı katılaştı ve uzun fosilleşme süreci başladı. Bu fosilleşmiş kehribarın büyük kısmı hâlâ toprağın yüzlerce metre altında bulunmaktadır. Fakat yaklaşık on beş milyon yıl önce bu fosil kehribarın bir kısmı kayalardan sökülerek nehirler ve buzullar tarafından büyük bir deniz tabanı yakınına taşındı. Herodot Phae-ton hikâyesine itiraz ederken yanıliyordu: bildiğimiz gibi Yunanistan'ın yüzlerce mil kuzeyinde büyük bir deniz var ve bu deniz en azından on üç bin yıldır dünyaya kehribar sağlıyor. Bu büyük tarihçi kehribar konusunda doğru insanlarla konuşamadı ama yüzyıl kadar sonra başka bir adam yaptı bunu.

M.Ö. yaklaşık 330 yılında Yunanlı araştırmacı ve yazar Pytheas gizemli kuzey topraklarını bulmak için Fransa'nın gü-

neyindeki evinden ayrıldı; bunu yapan ilk Yunanlı yazardı o. Kalay kaynaklarını gizleyen Fenikelilere rağmen 'Kalay Adaları' olarak bilinen Britanya'ya gitti önce. Tekrar güneye dönmeden önce kuzeye, İzlanda'ya çıktı.⁽¹⁴⁾ Kalay ve buz dağlarını buldu ve gelgit olayıyla heyecanlandı. Artık kehribar bulma zamanı gelmişti. Pliny'ye göre⁽¹⁵⁾ Pytheas okyanusta 'Mentonomon' denen ve Germanlerin yaşadığı bir koy ya da haliçten söz etmişti, Abalus ya da Basilia denen bir adadan bir günlük mesafedeydi burası. İlkbaharda dalgalar bu adanın sahillerine kehribar atıyordu. Ada halkı kehribarı ateş yakmak için kullanıyor ve komşuları olan başka Germanlere satıyorlardı.

Pytheas'ın gördüğü adanın neresi olduğu günümüzde bilinmiyor ama sözünü ettiği koy büyük olasılıkla Jutland ya da Baltık'ta olabilir, orada yaşayanlar gerçekten de kehribar yakmışlardır. On parça kehribardan dokuzu satış için uygun değildir ve ateşe atıldığı zaman çok güzel bir koku yayarak yanar. Günümüzde Almanlar kehribara 'yanan taş' anlamına gelen '*Bernstein*' derler. Polonyalılar ise yine aynı anlamda *bursztyn* diyorlar.

Pytheas oraya gittiğinde o sahiller binlerce yıldan beri kehribar ticaretiyle uğraşıyordu. Ben yaklaşık 2300 yıl sonra aynı yere gittiğimde de hâlâ aynı aktivite vardı ama daha ziyade turistlere yönelik bir ticaretti bu.

Kehribar-Çıkarma Şampiyonu

Polonya'nın Gdansk limanının yaklaşık otuz kilometre doğusundaki Jantar'da yapılan 'Kehribar-Çıkarma Şampiyonası'nı görmek istediğim için kuzey denizi seyahatimi Ağustos ayına planladım. Daha önceki yıllarda çekilen şampiyonluk fotoğraflarında, denizde yosunları arasından ağlarla kehribar çıkaran yarışmacılar görülüyordu. Ben de bu yarışmaya katılarak kuzey

Polonya'nın denizden kehribar çıkarma tekniklerini öğrenme hayali kurdum. Önce Polonya'nın tüm kehribarlarının denizden sağlandığını sanıyordum ama sonra yanlış olduğunu anladım.

Jantar'da sahile geldiğimde, okul üniforması giymiş olan dört çocuk geçici bir sahnede Liverpool'lu Uzun Saçlı Âşık' şarkısını Polonya dilinde söylüyorlardı.⁽¹⁰⁾ Dinleyenler ısıklık yapıyor, alkışlıyordu çocukları—ben pek ilgilenmedim ama sonra bunun bir anı olarak aklımda kalacağını anladım. Sahilde bir düzine insan kumsala çömelmiş kumlarda büyük olasılıkla düşmüş göz merceği anyorlardı. Yardım etmek için yanlarına gittim ama birden kehribar yanışmasının ortasına düştüğümü anladım. Yarışmacılar beş dakika içinde kumsala yayılan yosunlar arasından mümkün olduğunca çok kehribar parçası çıkarmaya çalışıyorlardı. Kehribar parçaları gömlek düğmeleri kadardı ve çok yorucu bir işti bu. Birine, “Fotoğraflarda gördüğüm gibi denizden kehribar çıkarma yanışması yok mu?” diye sordum.

Onyedinci yüzyıl kehribar avcısı

Adam bana, "Kurallar değişti," diye cevap verdi. Dediğine göre denizde çok fazla kehribar kaybı oluyordu. "Kehribarın sorunu da bu işte. Siz ararken o parçalar denizde yüzerek kayboluyor."

Baltıkta kehribar avcılar

Kehribar deniz suyundan biraz daha hafiftir. Baltık denizinde fırtınalı havalarda deniz dibindeki kehribar parçaları dipten yükselir ve san uyan lambaları gibi suyun üstüne çıkarılır. Sabah saatlerinde onları kayaların arasında yüzerken ya da kumların üzerinde görebilirsiniz. Bölge halkı can yeleği giyerek onları büyük balık keeleriyle toplar, eski İngilizlerin kehribara 'kee taşı' demesinin nedeni de budur. Toplanan parçaların büyük çoğunluğu küçüktür ama arada sırada tuğla bylğnde olanlar da çıkar. Eski Litvanyalıların çocuklarına anlattıkları hikâyeye göre kehribar Jurate adlı denizkızının sarayından gelir, ama denizkızı yakışıklı bir balıkçıya açık olunca bir fırtınada onu kaybeder ve evi de yıılır. Litvanyalıların inancına göre büyük kehribar parçaları sara-

yın duvarlarında gelir, küçük parçalar ise denizkızının gözyaşlarıdır ve aşk maddesel objelerden uzun sürdüğü için küçük parçalar hep gelecektir. 1914 yılında bir sonbahar fırtınasında Jurate'nin şatosundan toplam olarak yaklaşık bir ton kehribar geldi Baltık kıyılarına.⁽¹⁷⁾ Bir menkıbeye göre de 1862'de yaklaşık iki ton kehribar vurdu sahile. Tarihte böyle olaylar görüldü; insanların bunun büyüklü olduğuna inanmaları de normaldir.

Yağmur bulutları yaklaşırken ben de şemsiyemi açarak kumsalın yukansına doğru yürüdüm, yanışma organizasyonunun değil de dalgalann bıraktığı kehribarlardan bulmayı umut ediyordum. Kumların üstünde birkaç minik parça gördüm ama alıp götürmeye değmezdi, aslında büyük parçalar kış aylarında, büyük dalgalarla vuruyordu kıylara ama mevsim henüz yazdı. Geri döndüğümde yanışma bitmişti ve tatilciler kumsaldaki yosunlar ve ince dallar arasında hatıra olarak alabilecekleri küçük parçaları arıyorlardı. Onların arkasında çocuklar da beklerken birkaç adam şova gerçeklik katmak amacıyla haçlı askeri kıyafeti giymişlerdi, zırhlarının üstünde kırmızı haç ve kılıç olan beyaz gömlekler vardı. Genç bir 'şövalye' kolunu genç bir kadının beline atmış, kulağına bir şeyler söylüyordu. O anda bu olanların kehribann ortaçağ hikâyesinden bir şeyler yaşattığını anladım: şatolar daha sonra yerle bir edilecek; şövalyeler kumsaldaki aktiviteleri dikkatle izleyecekler; fırtınayla gelen yağmurdan sonra sahilde kehribar arama faaliyetleri artacaktı. Aslında zaman dışında hareket eden kişi sadece sevgilisiyle birlikte yürüyen şövalye kıyafetli genç adamdı.

Kehribar Darağaçları

Eski Germen Şövalyeleri tarihçiler için bir sorun oluşturlar. Onlar haçlı askerleri miydi yoksa acımasız tüccarlar mıydı-

lar? Misyoner miydiler, paralı asker mi? Polonya müzelerinde onları genellikle romantik pozlarda, inançları için savaşılan beyaz kıyafetleri içinde görürsünüz ama gerçek biraz daha karmaşıktır. Onlar hiç kuşkusuz Avrupa'da kehribarın puslu tarihinde daha az dikkat çekenler arasındadır.

Ortaçağda haçlı seferlerine gidenlerin çoğu gönüllüydü: Hz. İsa'nın haçlı sancağı altında savaştılar ve dönüşlerine Papa onlara cennet vizesi vaat etti. Fakat Tapınak Şövalyeleri, Hospitalier ve Germen Şövalyeleri hep askeri toplumlardı, fakirlere yardım, dürüstlük, bekârlık ve itaat için hayat boyu yemin etmişler ve Hz. İsa düşmanlarıyla savaş sözü vermişlerdi. Haçlı seferlerinin çoğu onları Kutsal Topraklara götürdü, fakat 1204'te, yani Germen Şövalyelerinin kuruluşundan altı yıl sonra, Papa Innocent III Ortodoks keşişlerinin Rusya'dan batıya gittiklerini ve Baltık putperestlerini Ortodoks yapacaklarını öğrendi. Papa bir grup Germen Şövalyesini bu konuda araştırmayla görevlendirdi. Rahat yaşam ve servet arayan ve içlerinde pek çok da suçlu

Germen Şövalyelerinin Marienberg ya da Malbork Kalesi

ve sabıkalı olan Germen maceracılar⁽¹⁸⁾ üç yüz yıldan fazla bir süre bölgede kaldılar.

Bu askerler Prusya'yı aldıktan sonra Estonya, Letonya ve Latvia üzerine gittiler, çok toprak aldılar ama insanları kazanamadılar. Tarlalarda ürünler, hayvanlar yakıldı, aileler katledildi. İnsanlar korktular ve Germen'leri Tanrısına ibadet etmeyi kabul ettiler. Şövalyeler güçlü dönemlerinde Prusya ve komşu ülkelerdeki yaklaşık yüz yirmi şatoyu kontrolleri altında tuttular ve bu bölgelerde insanlar hep korku içinde yaşadılar. Peter Olins *Latvia'da Teutonic (Germen) Şövalyeleri* adlı eserinde⁽¹⁹⁾ Baltık halklarının umutsuzluğunu anlatır: Rus rahipler onları Ortodoks olarak vaftiz ederler, Teutonic rahipler gelir ve onları bu kez Katolik olarak vaftiz ederler, ama Ruslar onları tekrar kendi kiliselerine çekerler. 'Sonra Danimarkalılar ve İsveçliler geldiler ve Almanların vaftiz ettiği insanları yeniden vaftiz ettiler, ama Almanlar tekrar kendi rahiplerini gönderdiler. Danimarkalılar Alman vaftizini kabul eden bazıları astılar.' Özellikle Latvia'lılar dehşet içindeydiler. Bir süre sonra kıyılarına gelen rahipleri bir grup karşıladı ve onlara, "Biz zaten vaftiz olduk. Daha ne istiyorsunuz bizden?" dediler.

Şövalyeler halkı vaftiz için zorlamadıkları zaman canları sıkılıyordu. Ormanlarda avlanmaları ve kadınlara kur yapmaları yasaktı ki bunlar onların en büyük eğlencesiydi. Bekârlık yemini bir kadınla bozan şövalye bir yıl süreyle hizmetkârlık yapıyor, bir erkekle ilişkiye giren ise idam ediliyordu.⁽²⁰⁾ Bu şövalye-keşişler içki içemez, at üstünde mızrak dövüşü yapamaz ama bu tür dövüşleri seyredebilirlerdi. Böylece yapacak işleri kalmayınca bazıları kendini ibadete verdi, ama çoğu politikaya karıştı, vergi toplama işine ve uluslararası ticarete başladılar, düzenleri bunlara izin veriyordu. Özel bir ticaret örgütü kurdular ve bu sayede on dördüncü yüzyılda Avrupa'da borcu olmayan tek devlet Teutonic (Germen) devleti oldu.⁽²¹⁾ Ama onlara

verilen bu ayrıcalıklar keşişler toplumu dışında hoş karşılanmıyordu. Riga halkı 1299'da Papa Boniface VIII'e bir şikâyet mektubu gönderdi ve "Bunlar şövalye oldukları ve kendilerine karşı böyle davranılmasını istedikleri halde şövalyeliğe yakışmayacak işler yapıyorlar ve pazarlarda meyve, sebze ve her türlü mal satıyorlar..." dediler. (22)

Ama kehribar, satılan tüm diğer mallardan daha önemliydi. Kehribar için Taş Devrinde açılmış olan yollar on beşinci yüzyılda en önemli ticaret yolları arasına girdi. Polonya Baltık sahillerinde çıkan üç ana Kehribar Yolu vardı.(23) İlk iki yol Germen Marienberg kalesinden başlıyor, Bohemia ve Moravia'dan geçerek Tuna'ya varıyordu. Oradan bir yol Yunanistan'a, bir diğer yol da Alpler üzerinden kuzey İtalya'ya gidiyordu. Üçüncü yol Dinyeper Nehri üzerinden Kara Deniz ve Constantinople'a gidiyor, orada Orta Asya ve Doğudaki Müslüman devletlerden gelen kervanları karşılıyordu.

Elde kalan belgelerden anladığımıza göre kehribar bazı insanları çok etkiliyordu. M.Ö. altıncı yüzyılda Babil yakınlarında nehir kenarında oturan bir sürgün rahip bir şey gördü ve şöyle yazdı: "Baktım kuzeyden korkunç bir fırtına esti, etrafında muazzam bir bulut ve parlak bir ışık vardı." Söylediğine göre Tanrı'nın ışığıydı bu ve ortasında muhteşem bir panlıtı vardı. Kehribar panlıtısına benziyordu bu.(24) Onu dinleyenler için canlı bir imgeydi bu. Kehribar güneş ışığı rengindeydi. Egzotik ve gizemli bir ışıktı bu ve çok uzaklardan geliyordu. Aslında İsrail peygamberi Ezeziel ruhani gücün merkezini tanımlamak isteseydi bundan daha güzel bir benzetme bulamazdı.

Ezeziel kehribara baktı ve Tanrı'yı gördü, ama Germen Şövalyeleri ona bakınca daha maddesel bir şey, altın gördüler. Kehribarın tekeline alarak fiyatları yükselttiler ve etrafa korku salarak bunu devam ettirdiler. Sadece onların kehribar sahibi olmasına izin vardı ve bu yasağa uymayanlar idam ediliyordu.

Pek çok eski kültür kehribarın kuru otu çektiği gibi şansı da çektiğine inanırdı ama kehribar ortaçağ Baltık halklarına sadece sorun ve dert getirdi. 1519 kışında Simonis Grunovii adında bir Dominican keşişi Papa için bir kehribar ikon almak için Roma'dan Prusya sahiline geldi. Keşiş köylülerin kehribar bulmak için ağlarla denize nasıl koşturulduklarını şöyle anlattı: "Köylüler birbirlerine bağlıydı ve dalgalar çok yükselince boğulmamak için direklere tırmanıyorlardı. Buz gibi suların içinde donuyor ve kulübelerine gitmeden önce kıyıda yakılan ateşlerde ısınyıyorlardı. Kehribar değerli ve onlar da fakir oldukları halde sahilde kimse kendine bu taştan alamıyordu. Kehribar çalarken yakalanan bir adam sorguya bile alınmadan en yakın ağaçta asılıyordu." Keşişin yazdıkları doğrudu ve kendisi de ağaçlarda asılmış insanlar görmüştü.

*Kehribar kancası
ve kepçesi*

Grunovii muhtemelen farkında değildi ama izinli olarak aldığı kehribar parçasıyla ülkesine döndüğünde, Germen Şövalyelerinin korku salan hâkimiyetleri de sona ermek üzereydi. Kuzey Avrupa'da Alman rahip Martin Luther⁽²⁶⁾ liderliğinde bir muhalif grup, Roma Katolik Kilisesinin inançları kötüye kullandığını söyleyerek Kiliseyi protesto ediyordu. Luther 1523'te Şövalyelerin Büyük Üstadı Albrecht'e evlenmesini ve askeri düzenin bozulduğunu, modern dünyada bunlara yer olmadığını söyledi. Albrecht onunla aynı fikirdeydi, iki yıl sonra Şövalyeleri dağıttı, kehribar tekeli kaldırdı, kendisini 'Prusya Dükü' ilan ederek bir Danimarka prensesine evlenme teklif etti. Halk bu

değişikliğe sevindi. Danzig'deki (Bugünkü Gdansk) sanatkarlara kehribar işleme izni verildi ve ondan sonraki iki yüzyıl hemen her konuda bir özgürlük ve yaratıcılık süreci yaşandı.

Germen Şövalyelerinin dönemi sona ererken⁽²⁷⁾ onların or-

taçağ dünya görüşlerinin de sonu geldi. İnsanlar zamanla dünyanın sanıldığından çok daha yaşlı olduğunu ve Yaradılışın kutsal kitapta yazıldığı gibi altı gün değil, daha uzun sürdüğünü anlamaya başladılar. Geçmişin fiziksel ipuçlarını koruma yeteneği olan kehribar daha sonra, ortaçağda tarih zamanlarının anlayışına da yardımcı olacaktı. Dünyada insanın gelişinden önce de bir dönem olduğunu gösterecek ve bu dönemin bir bölümünün anlaşılmasına yardım edecektir.

Kehribar İçinde Tutsak

Kırk milyon yıl önce Baltık reçinesi ormanların zemininde gölcükler halinde toplanır ya da dallardan damlarken roman yaşamı da devam ediyordu. Anlar vızıldıyor, örümcekler ağlarını örüyor, çiçek yaprakları yerlere düşüyor, sürüngenler hareket ediyor ve sinekler uçuşuyordu. Ve bu canlıların bir kısmı reçine içine düşerek boğuluyor, orada kalıyordu ki bunlar şimdi bize bir kehribar ormanındaki yaşam hakkında üç boyutlu bilgiler sunmaktadır. Pek çok taşın değeri uzaklarda bulundukları yerlere göre verilir ama kehribarda bu uzaklık mesafe olarak değil de zaman olarak ölçülür. Bazı nadir örnekleri çok değerli olan kehribarın büyüğü işte içinde hapsettiği bu canlı türleriyle de anlaşılır.

Gdansk Üniversitesi Kehribar Tutsakları Müzesi küçük bir koridorda birkaç canlı muhafazadan oluşur. Üniversite tatillerinde bile çinçilla kafesleri ve kehribar içinde kalmış böcekleri korumakla görevli olan müze müdürü Elzbieta Sontag, "Müzelerde önemli olan binanın ve müze alanının büyüklüğü değil, içindeki koleksiyonlardır," diye konuştu. Hanım müdür koleksiyonları arasında dolaşırken bir ara, çocukken kehribardan nefret ettiğini söyledi. "Varşova'dan yeğenlerim gelir ve büyük kolyeler alırlardı ama ben hiç hoşlanmaz ve çirkin bulurdum onları." Ona hak ver-

dim, ben de sekiz yaşındayken boncukları kehribar olan bir bilezik sahibi olmuş ama sevmemiştim onu, rengi fazla portakaldı, çok hafifti ve boncuklar arasında ipi görünüyordu. "Peki, sonradan neden fikir değiştirdiniz?" diye sorunca bal renkli küçük bir parçayı mikroskop altına koydu ve bakmamı söyledi.

Kehribar içinde kertenkele

Mikroskop altında kehribarın içine kırk milyon yıl önce düşerek oraya hapsolmuş bir örümcek, yaşamının son saniyelerinde olduğu gibi duruyordu. Tüm kılları belliydi ve bir ayağını kaldırmış, harekete hazırlanmıştı. Bir bozulma olmadığına göre böcek düştüğünde kehribar çok yumuşak, adeta sıvı halinde olmalıydı. Dr Sontag, "Bazıları kurtulmak için çabalamış," diyerek bir örnek daha gösterdi ki bunda örümcek düştüğü yerden kurtulmak için mücadele etmişti, belliydi bu. Bu çok eski yaratıkları görmek şaşırtıcıydı, kehribardan yapılmış bir casus pertavsızıyla yaratılışın tam ortasına bakmaya benziyordu.

Kehribarın popüleritesi 1993'te hiç beklenmeyen iki nedenle birden arttı. Birinci neden, United Parcel Service, sevkiyatlarına ve kabullerine Polonya'dan başlama kararı aldı, eski 'Keh-

ribar Yolu'nu uluslararası bir posta yolu haline getirdi, yani artık Baltık dışındaki ülkelerde yaşayanlar da rahatça kehribar alabileceklerdi.⁽²⁸⁾ İkincisi, *Jurassic Park* filminin ortaya koyduğu teoriye göre, Dominik Cumhuriyetinde çıkarılan kehribarlarda kan emici böceklerin fosilleri bulunmuştu ve bilim adamları buradaki DNA'lerden yola çıkarak dinazorları yeniden ortaya çıkarabilirlerdi. Bu tez birçok yönden yanıltıcıdır, çünkü Baltık kehribarı gibi Dominik kehribarı da otuz ile kırk beş milyon yıldır⁽²⁹⁾ ama dinazorlar yaklaşık altmış beş milyon yıl önce ortadan kalkmışlardır. Fakat bu yine de mümkün olabilir. Eğer bazı böcek türlerinin kanlarında dinazor DNA'sı kalabiliyorsa (bu teoriyi araştıran bilim adamları vardır), birkaç nadir kehribar türünde bunlara rastlanabilir. Wight Adası kehribarı bu türdür ve Lübnan'da bulunmuş bazı parçalar 135 milyon yıl önce oluşmuştur ki bunların içinde de tarih öncesi sivrisinek fosilleri vardır. Dr Sontag "Fakat bu mümkün olsa bile, o zaman filme *Aşağı Kretas Parkı* adı verilmesi gerekirdi," dedi.

Müzedeki kırk milyon yıllık Baltık koleksiyonuna bakmak (bunlar bir Eocene Park kurulmasında kullanılabilirdi)⁽³⁰⁾ geçmişten gelen hareketsiz videolara bakmak gibiydi. Bir taşın içinde iki böcek bir sineğin kanatlarını koparmış onu yiyorlardı. Bir diğerinde bir böcek yumurtlama halindeydi. İçlerinde çok ince örümcek ağları ve ölen böceklerin çıkardığı kabarcıklar olan taşlar vardı. Bu son örnekler önemli değil gibi görünüyordular ama paleontologlar için büyük önem taşıyorlardı, çünkü bu minik kabarcıklar tarih öncesi ormanların hava ve bakteri durumunu gösteriyordu. Amerikalı kehribar uzmanı David Grimaldi bunlara 'Fosil gazları,' demişti.⁽³¹⁾

Koleksiyondaki parçalar bir zaman detektifinin hayalini süsleyen şeylerdi. Fakat ne gariptir ki, çok uzun zaman önce yok olmuş bu ormanların böcekleri, bitki örtüsü ve hatta atmosferi konusunda birçok şey bilmemize rağmen kehribar reçinesi üre-

ten ağaçları bilmiyoruz. Bazıları bunların sedir ağaçlarının ataları olduğunu, bazıları da ağlayan karaçam, çam ya da uzun zaman önce yok olmuş başka türlerin atası olabileceğini söylüyorlar. Dr. Sontag, "Her şeye rağmen bunu bilemiyoruz," dedi.

Koleksiyonda gördüğümüz her şey küçüktü, kehribar içindekileri muhafaza eden en küçük muhafazaydı. Dr. Sontag'ın laboratuvarında bazı canlı hayvanlar da vardı ve bunlardan çıkan bir böcek de reçineye yapışabilirdi ama çinçillalar kırk milyon yıl önce yaşamışsa bile bunu kehribardan anlayamazdık. Kehribara bulaşan bir çinçilla kendini hemen ve rahatça kurtarabilirdi. Fosillerden Eosen çağında yaşadığını öğrendiğimiz, yükseklikleri yaklaşık otuz santim olan ilk atlar konusunda da ne yazık ki bilgimiz yok. Baltık kehribar içinde kalıp fosilleşmiş olan en büyük hayvanlar kertenkeleler ve Dr. Sontag bu konuda, "Bunlardan sadece üç tane komple örnek bulundu," diye konuştu. Üniversite bazen Piltow Kertenkelesi denen bu kertenkelelerin sahtelerinden de görmüştü.⁶² Kehribar içinde fosil olarak görülen hayvanlar günümüzde de yaşıyorsa sahte oldukları hemen anlaşılmaktadır. Örnekler sadece yaklaşık beş milyon yıl yaşarlar, o halde gerçek kehribar fosilleri bugün tanıdığımız hayvanların en azından dokuz kuşak öncesidir.

Bilim adamları hiç kuşkusuz farkları görürler ama kehribar içindeki örümcek ve böcekler günümüzde yaşayanlara benzer. Dr. Sontag mikroskop altına hiç tanımadığım bir böcek koydu ve "Bu nedir?" diye sordum.

"Bir tahminde bulunun."

Uzun bir sineğe benziyordu bu böcek. On ya da on iki ayağı ve birkaç kanadı vardı. "Yusufçuk denen sineğin atalarından olabilir mi?"

Dr. Sontag hafifçe gülümsedi ve "Çiftleşen iki sinek bu," dedi.

Tekrar bakınca ben de anladım bunu. İki sinek kötü durumda yakalanmışlardı ve üstte olanın yüzünde bir şaşkınlık ifadesi olduğunu söyleyebilirdim.

Renkler ve Sahtekârlık

Dr. Sontag'ın müzesinde gördüklerimin bir diğer ilginç yanı da, dondurma içindeki krema ya da bulutlu havada güneş batışında görülen son ışık huzmelerini andıran renklerdi. Kehribar fildeşinden abanoz ağacına kadar ve gökkuşağının tüm renklerinde oluyordu. Bazıları san, portakal rengi, kırmızı ve kahverengi gibi sonbahar renklerinde, bazıları da mavi, siyah ve hepsinden değerlisi olan beyaz gibi kış renklerinde oluyordu. Bira köpüğüne benzeyen renk benzer bir süreçten geçiyormuş. Milyonlarca yıl önce bu minik reçine damlaları soluk renkli bir bulut halinde toplanıyor ve uzun zaman içinde kehribar rengini alıyor. Mavi kehribar çok nadir bulunuyor ve şaşırtıcı bir rengi var. Siyah renk daha da az bulunuyor ve bulunanların çoğu boyanmış oluyor—çam yeşili kuyumculukta çok kullanılıyor ama özellikle parlantılı olanların fırınlarda pişirildiği biliniyor.

Kehribar ticaretinde işleme sorunları gittikçe artıyor. Kum-salda bulduğunuz bir kehribar parçasının temiz olduğuna emin olabilirsiniz ama eğer satın almak isterseniz çok dikkatli olmalısınız.⁽³³⁾ Kehribarı test etmek içi üzerine biraz aseton sürün, gerçek kehribar o kadar eskidir ki bundan etkilenmez, ama yaşı bir milyon yılın altında olan kopal ya da plastikse etkilenir ve bozulur. Kehribarı yakarsanız çam gibi bir koku yayar, kopal çam kokulu lavabo temizleyici gibi kokar ve plastik ise yandığında çok kötü bir koku verir.

Günümüzde bu testler ne yazık ki tam güvenilir olamamaktadır. Rusya'da⁽³⁴⁾ taklit kehribarları tanımaya yarayan testler geliştirilen bir kurum vardır—ama bunun bilinmesi sonucu şimdi çok daha iyi taklitler yapılmaktadır. Rusya ve Çin'de akrep, kurbağa ve karanca yetiştiren fabrikalar vardır. Bu zavallı hayvanlar büyüdükten sonra erimiş kehribar içine atılarak fosil gibi, Hong Kong'da anahtarlık olarak satılmaktadır. Bu sahte fosilli kehribarlar ilk za-

manlar kolayca anlaşılıyordu ama yeni teknolojilerle yapılanlar uzmanlar bile zor anlamaktadır. Sahtekâr satıcılar soru soran müşteriye cevap vermez ve çok sıkışınca bunun gerçek olduğunu söylemedim derler. Kehribar uzmanı Gabriela Gierlowska'ya göre kehribar alırken çok dikkatli olmalı ve sertifikaya istenmelidir. "Eğer alacağınız kehribar eşya ucuz ise bunun mutlaka bir nedeni vardır ve bu da büyük olasılıkla iyi bir neden olamaz."

Kehriban Polonya'da almak bunun orada çıktığı anlamına gelmez ama satıcı size böyle diyecektir. Gdansk'ta satılan kehribarların çoğu Polonya sahillerinden gelmez, daha çok Rusya'nın 'Vahşi Batı'sı' denen bir bölgeden gelir. Burası dünyanın en büyük kehribar madenidir ve bu yerin olağanüstü ve şiddet dolu bir hikâyesi vardır.

Brezilya Gibi Bir Yer

Kehribar madeni Rusya'nın daha önce haritada hiç dikkat etmediğim bir bölgesinde. Herodot gibi ben de elimde kanıt olmadan onu varlığını kabul etmekte zorlandım. Burası Connecticut eyaleti ya da Kuzey İrlanda kadar küçük, güneyde Polonya ile kuzeyde Litvanya arasına sıkışmış ve Rusya'nın geriye kalan kısmından en az beş yüz kilometre uzakta bir bölge. Kaliningrad Oblast ya da Bölge olarak bilinen bu yer kırk beş yıl süreyle Sovyet vatandaşları da dâhil olmak üzere kimsenin kolayca gidemeyeceği bir yerdi.

Oraya gitmeden bir gece önce sınırda Elblag adlı bir kasabada kaldım. Bir kafede bira içerken barmene gideceğim yerden söz ettim ve o da beni bir zamanlar Amerika'da kehribar ticareti yapmış olan bir müşterisiyle tanıştırdı. Adam bana, "Pek çok Polonyalı Amerika'da kehribar ticareti yapmıştır, pek önemli değildir bu," dedi. Ona madene gideceğimi söyleyince

kaşlarını kaldırdı ve “Çok dikkatli olun,” dedi. “Kaliningrad Brezilya gibi bir yerdir.”

“Nasıl yani?”

“Yani Rusya’nın o bölgesi Avrupa gibi değildir. Aslında Rusya’ya bile pek benzemez, tehlikeli bir yerdir. Saldınıya uğrarsınız, öldürülürsünüz demiyorum ama dikkatli olmalısınız.”

Ertesi sabah pasaport kontrolünden ve metal detektörden geçtim, düdük sesi duyuldu ama memurlardan hiçbiri aldırmadı bana. O sırada bavulumu didik didik arıyorlardı. Fotoğraf makinelerimi, kitaplarımı ve İngiliz gazetelerini çıkardılar. Sonra bir kadın gümrükçü geldi ve hızlı bir İngilizceyle sorguya çekti beni.

“Mesleğiniz nedir?”

“Neden iki tane fotoğraf makinesi taşıyorsunuz?”

“Neden üç tane not defteri var?”

Kadın korkunçtu ama bir sonraki sorusu beni iyice şaşırttı: “Onun hakkında ne düşünüyorsunuz?” diye sorarken bir gazete-deki müteveffa Galler Prensesi’nin resmini gösterdi bana. “Ona hayrandım, onun gibi bir olmak isterdim,” dedim. O gazeteyi ona hediye ettim ve kadın da bana gülümseyerek kehribar araştırmamda şans diledi. O zaman rahatladım, Rusya’nın bu bölümü herkesin sandığı kadar korkunç bir yer değildi belki de.

İki sat sonra geldiğim Kaliningrad otobüs garajı umduğumdan da kasvetli göründü bana. Parlak pembe ruj sürmüş, bedene yapışan kahverengi bir eteklik giymiş ve bir dişi olmayan bir kadın beni sarhoş ağzıyla adeta azarladı. Ben taksi bulmaya çalışırken kadının yerine ceketini yırtılmış yaşlı bir adam geldi, beni itti ve ceket cebimi yokladı—şükür ki sadece Kaliningrad haritası vardı cebimde. O anda kendimi cehennemde ya da Brezilya’nın kenar mahallelerinden birinde sandım.

Avrupa’nın bu küçük parçası her zaman Rusya toprağı olmamıştı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanca konuşan halkın yaşadığı Doğu Prusya’nın bir parçasıydı burası; Germen Şövalye-

lerinin torunlarıydı bunlar. Ruslar 1945'te Königsberg'i aldılar ve Avrupa savaş sonrası bölününce Stalin bu bölgeyi de Rusya'ya kattı. Buraya Kaliningrad adını verdi, askeri bölge ilan etti, yabancıları kapadı ve başka eyaletlerden gelen Sovyet vatandaşlarının da buraya vizeyle girebileceğini söyledi. Bunun nedeni Baltık Denizinde kehribar bulunmasıydı. Bugün bile Kaliningrad Rusya'da kışın donmayan tek limandır. Şehir yabancı ülke toprakları arasına sıkışmıştır ama Germen Şövalyelerinden uzun zaman sonra bile savunma açısından önemli bir yerdir.

Eski Königsberg kenti yeni Kaliningrad şehri olunca iki şey oldu burada. Önce burada yaşayan Almanlar gönderildi ve onlardan boşalan yerler yeni gelenlerle dolduruldu. Sibirya, Gürcistan, Ukrayna ve Volga'dan, Sovyetler Birliği'nin her yerinden insanlar geldi buraya ve bölge iyi çalışmayan karmaşık bir yer oldu. Hiçbir şey bunu şehrin adından daha iyi simgeleyemezdi: şehre 1922'den sonra S.S.C.B.'nin Devlet Başkanı(35) ve Stalin'in en büyük destekçilerinden biri olan Mikhail Ivanovich Kalinin'in adı verilmişti. Ama Kalinin bu kente hiç gelmedi ve onunla ilgilenmedi.

Şehre yeni gelenler bir harabeyle karşılaştılar, şehrin yüzde doksanı mahvolmuştu. Kaliningrad Tarih Müzesindeki bir fotoğrafta 1930'larda şehrin ortasında bir ada görülür. Tuğlalı evleri, çan kuleli katedrali, kaldırım taşı döşeli sokakları ve güzel suyuyla tipik bir kuzey Avrupa manzarasıdır bu. Ama şehir bugün kasvetli bir yerdir, parkı boştur, sokaklar sarhoş doludur, şehir yeniden imar edilirken estetiğe hiç önem verilemiştir.

Kehribar Yolunun Başlangıcı

Kehribar madeni şehrin doğusunda bir saatlik mesafede, Samland yarımadası sahillere giden dümdüz bir askeri yolun sonunda bulunuyor. Ertesi sabah erkenden oraya giderken ter-

cümanım Olga savaşın sonuna kadar maden yakınındaki kasabanın adı Palmnicken'miş, ama Komünistler gelince bu adı 'Kehribar' anlamına gelen Yantamy'ye çevirmişler.

Hemen madene gittik. Geçmişte birkaç maden varmış ama şimdi sadece biri çalışıyor ve girmek için de özel izin gerekiyor. Kasabanın iki kilometre dışında bozkırın ortasında dikenli tel ile çevrilmiş sanı tuğla bir binaya geldik. Olga içeri girdi ve biraz sonra yanında haki üniformalı bir genç adamla geri döndü. Adam birkaç dolar karşılığında bizi madene götüreceğini söyledi, ön koltuğa oturdu ve çukur dolu, çamurlu bir yolu gösterdi. Yolum kenarında çalılar ve mürver ağaçları vardı. Soğuk Savaş sırasında kehribar ticareti iyi değilken insanlar bu ağaçların meyvelerini toplayıp karnlarını doyuruyormuş.

Bir süre sonra harabeye benzer bir yerde durduk. Madenin idare merkezi olan bu bina briketlerden inşa edilmişti ama yıkılmak üzereymiş gibi görünüyordu. Bizi içeriye almadılar. Genç bekçi bize bina arkasındaki otlarla kaplı sırtı gösterdi. Onu izledik ve dünyanın en büyük kehribar madenine geldik. Kahverengi, sığ, küçük bir kasaba büyüklüğünde bir kraterdi burası, etrafı bizim de üzerinde durduğumuz gibi sırtlarla çevriliydi ve ağaçlar tozdan görünmüyordu. Kraterin buldozerler ve kasklı insanlarla dolu olması gerekiyordu ama kimse yoktu aşağıda. Bir süre sonra gözlerim mesafeye alışınca ilerde iki ekskavatörün toprağı kazdığını gördüm. Sekiz ton ağırlığında olan bu iş makineleri çok uzaktaydı ve birer oyuncak gibi görünüyorlardı.

Kazdıkları toprağın rengi maviydi. Gri çamur tabakasıydı bu ve kehribar parçaları bu çamurun içinden çıkıyordu. İçinde kehribar bulunan mavi toprak tüm Baltık ülkelerinde bulunurdu ama madenlerin sadece burada olmasının nedeni, Samland yarımadasında mavi toprağın, yüzeyin hemen on beş metre altında bulunmasıydı. Polonya'nın pek çok yerinde ve diğer Baltık ülkelerinde ise mavi toprak yüzeyin kırk metre ya da daha faz-

la altındaydı ve bu da kazılan ekonomik olmaktan çıkarıyordu. Yantamy'de bu çalışmalar artık ekonomik değildi, fiyatlar düşmüş, eski donanım yenilenmemiş, pek çok kişi işten çıkarılmıştı. Dünya kehribar piyasası şimdi Ukrayna gibi yeni çalışma bölgeleri arıyordu. Bize rehberlik eden genç adam, "Kasaba için korkunç bir şey bu," dedi.

Şimdi para kazananlar sadece amatör kazıcılarıydı.⁽³⁶⁾ Olga birkaç ay önce buraya yine gelmiş ve o zaman çalışan hiçbir kazıcı görememişti. Sadece yasadışı kazı yapan bir kişi olduğunu söyledi. "O zaman adama acıdım. Toprak kayması olsa adam ölür ve kimsenin de haberi olmazdı." Resmi makamlar koruma önlemi almak için uğraşmıyordu. Güvenlik görevlileri Rusya'nın diğer bölgelerinden geliyordu -bizim rehberimiz St Petersburg'luydu- onun için bölgedeki aksaklıklar pek ilgilendirmiyordu onları. Gerçekte her yıl milyonlarca dolar değerinde kehribar çantalar içinde başka ülkelere kaçınılıyordu.

Bozuk yoldan geri dönerken harap idare binasının yanında uyuyan iki san köpek gördük ve o anda meşhur Kehribar Yolunun buradan başladığını düşündüm. Bir zamanlar çok büyük olan bir şey için mütevazı bir başlangıç noktasıydı burası.

Kötülük Duruyor

Rusya'ya gelmeden önce Yantamy hakkında araştırma yapmış ama çok az şey öğrenebilmiştim. Elli yıl süresince buradan denize yüz milyon tondan fazla atık atılmıştı⁽³⁷⁾ ve birkaç yıl önce başlayan 'Vahşi Batı' ortamında, işlerinden çıkarılan insanlar sahilde atık su kanallarının başında kehribar beklemeye başlamışlardı. Fakat akademik bir gazetede okuduğum bir yazıya göre Yantamy'deki kehribar işletmesi uzun yıllar boyunca gizli polis teşkilatı tarafından kontrol edilmiş ve buralarda mahkumlar

çalıştırılmıştı. Bu konuda daha çok şey öğrenmek istiyordum.

Gulag denen çalışma kampları 1919'da, Devrimden sonra, toprakları ellerinden alınan çiftçiler ve aydınlar gibi kitleleri kontrol altında tutmak için açıldı ve Stalin bu mahkûmları kanallarda ve madenlerde ücretsiz çalıştırmayı düşününce kamplar çoğaldı. Stalin pek çok şey yapmak isteyince kamplara getirilen insan sayıları gittikçe arttı. Dört yüz elli kadar gulagdan çoğu Sibirya ya da Kazakistan'daydı ama bedava işçi gerektiren her yerde vardı bunlar ve belki Avrupa'nın kenarındaki bir kehribar madeninde bile mahkûmlar çalışıyordu.

Olga Kaliningrad'da bir gulag olduğunu duymamıştı. "Bu konuda soru sormak tehlikeli olabilir, ama bir deneriz," diyerek uyardı beni. Önce şehir müzesine gidecektik, civarda bir çalışma kampı varsa orada birisi mutlaka bilecekti bunu.

Kehribar İçinde Hapis

Yantarny Müzesinde bir sürü eski ve tarihi eşya bulunuyordu; bir odadaki gramofonlar ve eski fotoğraflar Palmnicken'de insanların bir zamanlar dans etmekten hoşlandığını gösteriyordu; bir başka odadaki kırmızı nişanlar ve Komünist bayrakları ise kuralların değiştiği bir dönemin kanıtlarıydı. Rehber Mischa Permjakov bir ilkokul grubuna müzeyi gezdiriyordu. Bir ara, Germen Şövalyeleri gelmeden önce, eski Prusya dönemine ait kehribar objelerin neden bu kadar az olduğunu anlattı ve çocuklara, "Eski Prusyalılar kehribara neden değer vermediler acaba?" diye sordu. Çocuklar bunu bilemeyince bu kez en sevdikleri oyuncağın ne olduğunu sordu onlara.

Çocuklardan çoğu, "Oyuncak ayı," diye bağırdılar.

"Pekâlâ, ama binden çok oyuncak ayınız olsaydı yine de ilgilenir miydiniz onlarla? İşte, Prusyalıların elinde de binlerce

kehribar parçası vardı. Onlarla hiç ilgilenmiyorlardı. Kehribarı sadece yabancılar seviyor ve almak istiyorlardı.”

Rehber daha sonra bize madenin de sadece dış pazarlar için açıldığını söyledi. Bir Alman işadamı olan Moritz Becker 1850’lerde tatil yapmak için Palmnicken’e geldi. Orada kehribar eşyaların satıldığını görüp, kış fırtınalarında toplandığını öğrenince kehriban daha çok ve güvenli toplanmasını sağlayacak bir yol düşündü. O ve ortağı Wilhelm Stantien denizi taramak için gerekli makineleri kiraladılar ve tonlarca kehribar çıkardılar. 1860’ların sonlarında Anna ve Henrietta adlarını verdikleri iki maden açmışlardı. Henrietta az ürün verdi ve çok geçmeden kapatıldı ama Anna İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar çalıştırıldı.

Baltık denizinde kehribar madeni

O yıllarda yapılmış resimler kehribar madenciliğinin zor bir iş olduğunu gösterir. Bir Alman dergisindeki bir karikatürde iki adam ellerinde kazmalarla dizlerine kadar suyun içinde dururken, bir üçüncüsü de onlara uydurma tünel desteği verirken gö-

rölmektedir. Yüzlerinde gergin bir ifade vardır ve sudan sülfür kokusu geldiği bellidir. Bir başka resimde madencilerin iş çıkışında aranması gösterilmiştir; adamların çizmeleri çıkarılmış, çantaları aranmak üzere açılmıştır ve hepsinin sinirli olduğu bellidir. Fakat hiç kimse kehribar konusunda Germen Şövalyeler kadar sert olmamış, onlar kehribar hırsızlarına karşı çok acımasız davranmışlardır. Mischa, "Onlar hırsızları acımasızca döver, ya da hapse atarlardı," dedi.

Vardiya sonunda madencilerin aranması

Kehribarın Tedavi Etkileri

On parça kehribardan sadece bir tanesi çalmaya değer, diğer dokuz parça mücevher yapılamayacak kadar kusurludur. Ama onlar da işe yarar ve Mischa bize, "Bazı kehribar parçaları eritilir ve şunlar yapılır..." diyerek içinde bir sürü sarı, küçük oyuncak ayı bulunan camlı dolabı gösterdi. Bu küçük biblolar plastiğe benziyordu ve olabilir de. Kehribarı bu şekilde kullanmak

hem ucuz hem de kolaydır; kehribar toz haline getirilir ve sonra yüksek ısı altında kalıplara dökülür. Son ürün kehribar renginde ve formülündedir ama onun tarihine ve gerçek doğasına sahip değildir. Eğer peygamber Ezeziel bunu görseydi hiç de güzel bulmaz ve onun hakkında yorum dahi yapmazdı. Yine Prusyalılar ve oyuncak ayıları hatırladım, dolapta bir sürü biblo vardı ama ben hiç para vermezdim onlara.

Düşük kaliteli kehribar için başka kullanım alanları da vardır. Becker ve Stantien'in ilk günlerinde maden ve fabrikada işçiler arasında ilginç bir şey görüldü. Normal işlerde elleriyle çalışanlarda da diğerleri gibi nefes alma zorluğu ve iltihabı görülüyordu ama kehribar cilalayanlar ateşleniyordu. Eski hurafe inanışları tekrar ortaya çıktı ve şirket kehribarın eski bir tedavi olarak kullanılması konusunu araştırdı. Denizciler kehribar ağızlıklı pipolarla tütün içer ve bunun ciğerleri için iyi olduğunu söylerlerdi.

Eski Litvanya'da halk kehribara 'koruyucu' anlamına gelen '*gintaras*' derdi ve Rusçadaki *yantarno* sözcüğünün kökeni de aynıdır ve romatizma ilacı olarak alınır. Birinci yüzyılda Romalı doktorlar kehribarı bademcik iltihabı tedavisinde kullanmış,⁽³⁸⁾ on ikinci yüzyılda Albertus Magnus onu tüm zamanların en iyi altı ilacından biri olarak göstermiştir. Yirmini yüzyılın ortalarında bazı Sovyet doktorları Baltık kehribarından çıkarılan kehribar asidini atletlere sağlık desteği olarak verdiler.⁽³⁹⁾ Bu asit insan vücudunda doğal olarak meydana geldiği için Olimpiyat doping kontrollerinde belli olmaz. Daha sonra Nobel Ödülü alan Robert Koch 1886'da bir ay süreyle sadece tereyağı yiyerek yaşadı ve bu maddenin etkisini kanıtladı; vücudu fazla miktarda kehribar asidi üretti ama kendisi hiçbir yan etki görmedi.⁽⁴⁰⁾ Kremlin'in resmi içki sağlayıcısı Flagman Vodka baş ağrılarını önlemek için içkilerine yüzde bir kehribar özü katar. Kehribarın tedavi özelliği kanıtlanmamıştır ama mantıklıdır; insan bedeninin kırmızı hücreler döktüğü gibi, ağaçlar da yara aldıklarında bunu

kapatmak için reçine çıkarırlar. O halde reçinenin insan sağlığına yararlı bir madde olması şaşırtıcı olmamalıdır.

Gulag

Müze turumuz bitmek üzereydi, Olga'ya baktım ve o başını sallayınca Mischa'ya gulagı sordum. Bir an durdu, "Böyle bir kamp vardı..." dedi ama bir iş arkadaşının oradan geçtiğini görünce sustu. Biraz sonra aynı soruyu tekrar sorduk ama bu kez bir şey bilmediğini söyledi. Müze broşüründe bundan neden söz edilmediğini sordum ona. "İnsanlar güzel şeyler görmek istiyor ve bu hikâye güzel değil. Anna madeninde olanlar gibi," diye cevap verdi. "Önce bundan söz etmeyi düşündük ama bölge halkı bunu protesto etti. Bunun can sıkıcı bir şey olduğunu söylediler."

Daha sonra Anna madenine gittik ve orada neler olduğunu öğrendim. Bembeyaz bir kumsalın üstünde bir kayanın içine oyulmuş olan maden kuyusu şimdi bomboş, kullanılmıyor. Orada bizden ve renkli bir şemsiye yanında güneşlenen bir adamdan başka kimse yoktu. Sakin, çok güzel bir yerdi burası ve hele böyle güneşli bir yaz gününde, burada böyle korkunç bir olayın yaşanmış olduğunu düşünemiyordu insan.

Ama 30 Ocak 1945'te bu oldu. Bir gece yedi bin Yahudi silah zoruyla buraya getirildi. Müttefik orduları Alman savunmalarını yarıp kuzey Polonya'ya yaklaşırken, Berlin'den toplama kamplarının kapatılması ve kanıtların yok edilmesi emri gelmişti. Samland yarımadasındaki Sutthoff esir kampının komutanı bu emri hemen ve para harcamadan yerine getirmeye karar verdi; mahkumları bir kehribar madenine atacak ve üzerlerini kapatacaktı. Onları incecik giysileriyle mezarları olacak olan yere kadar yürüttü, ama madenin müdürü bu olayda onunla işbirliği yapmayacağını söyledi. Bunun üzerine mahkûmlar so-

ğuktan titreyerek kumsala getirildi, ellışer kişilik gruplar halinde denize doğru koşmaları söylendi ve koşarlarken de makinelili tüfek ateşıyla öldürüldüler. Bu yedi bin zavallı insandan nasıl olduysa sadece on iki kişi kurtuldu.

Madenin dibinde, bu ölenler için birkaç taş parçası, biraz çimento ve küçük bir levhadan oluşan bir anıt var. Oraya adeta istenmeden ve para harcanmadan konmuş bir anı taşı sadece. Kasaba halkı bölgenin bir kaplıca olması ya da büyük bir anıt dikilmesi konusunu tartışıyor. Kaplıca fikrini savunanlar çoğunlukta. Bu insanlar şimdiye kadar tarihi en iyi şekilde koruyan bir madde sayesinde yaşamlarını sürdürdüler ama Yantamy halkı şimdi geçmişı unutmak istiyor.

Müzede toplama kampı hakkında bilgi alamadık ve 1950'lerden kalma bir semtte olan kütüphaneye gittik. Binarın iskeletini oluşturan metal kirişler paslanmış, duvarlar kahverengi bir ızgara deseniyle süslenmişti. Binarın çevresindeki otlar öyle büyümüştü ki sallanan çocuklar sadece yükseldikleri zaman görünüyorlardı. Aslında çocuk büyötmek için hiç de uygun bir yer değildi burası.

Kırılmış beton merdivenden kütüphaneye çıktık—girişte üç tane sanayi tipi büyük ve fenollü sabun kokan lavabo vardı. Danışma masasında oturan tombul, genç kadın elindeki bir kuaförler dergisine dalmıştı, yeni saç modellerine bakıyordu. Sorumuza, "Ben burada yeniyim, bir şey bilmiyorum," diye cevap verdi. Ama bir saat sonra gelecek olan kütüphane müdürü bize yardımcı olabilirdi. Bir saat sonra tekrar geldiğimizde daha da şişman ve aksi bir kadınla karşılaştık ve kadın bize gazete kupürleri odasını gösterdi. Olga kesilmiş gazete parçalarını dikkatle karıştırdı ve bir süre sonra, 1948'den 1953'e kadar açık kalmış olan iki kamptan kısaca söz eden bir yazı buldu. Kütüphaneciden daha çok bilgi isteyince kadın omuz silkerek Ukrayna'dan geldiğini, bir şey bilmediğini ve gazetelerden kesilmiş yazılara bakmamızı söyledi. Yetkililer tarihi unutmak ve unut-

turmak için buraya başka yerlerden insanlar getirmişlerdi. Olga'ya, "Komünizm insanlara tarihi unutturmak istiyor," deyince o, "Aslında Komünistler tarihi severler," dedi. "Ama doğru tarihi severler, bu konuda seçicidirler."

Kehribarın tarihinde de bir seçicilik var. Kehribarın içine hapsolmuş böcekler reçineli çamlar bölgesinde yaşayanlar, sü-rüngenler sadece küçük olanlar, polenler ve yapraklar da koza-laklı ağaçların yetiştiği bölgelere ait. Bunlara bakarak tarih ön-cesi ormanlar konusunda hikâyeler yazabiliriz ama biyografi yazarları, arkeologlar ve detektifler gibi, hikâyenin sadece kü-çük bir bölümünden söz edebileceğimizi unutmamalıyız.

Fakat bazen küçük bir ipucu sayesinde büyük gerçekler de ortaya çıkarmak olasıdır. Gazetedeki kamp yazısı birkaç yıl ön-ce yazıldığı için gazeteye gitmeyi düşündüm. Yantarny'deki önemli pek çok yer gibi gazete binası da Sovyet Caddesindeydi; bu üç şeritli cadde üzerine zengin Prusyalılar için inşa edil-miş olan evler çürümekteydi. Bina açıldı ama gazete büroları ki-litliydi. Bir levhada saat altıya kadar açık oldukları yazılıydı ve saat henüz beşti ama gazete kapalıydı. Karanlık koridorda bir süre şaşkın ve sinirlenmiş olarak durdum. Gulag konusundaki araştırmamın bu şekilde sonuçlanmasına inanamıyordum.

Çıkmak üzereydik ki üst kattan bir adam elinde anahtarlar-la aşağı indi ve ne aradığımızı sordu ve "Gazete hep erken ka-panır," dedi. Sonra bizi küçük bir büroya götürdü. Olga ona araştırmamızdan söz etmediği halde adamın bizi neden Sosyal Yardım bürosuna gönderdiğini anlayamadım. Ama buna sevin-dim, çünkü orada yetkili Valentina Alekseyevna ile tanıştık. Ka-dın bizi çizgili pembe duvar kâğıdıyla kaplı ve masasında pa-patyaya dolu vazosu olan küçük odasına aldı ve temel endüstrisi kapanan küçük kasabanın halini anlattı. "Bu bir ekonomik kriz," dedi. "Bugün Yantarny madeni ve fabrikasında çalışan yaklaşık bin işçi var ama hepsi de yakında işsiz kalacak. Kehribar işi bi-

terse her şey biter. Bu kasabayı yaşata şey kehribardır.” Resmi rakamlara göre şu anda Yantamy’de altı yüz işsiz vardı. “Ama ben bu işsiz sayısının daha çok olduğunu sanıyorum,” dedi. Konuşmanın sonunda ona kampları sorduk ama yine, “Ben buralı değilim, başka yerden geldim,” yanıtını aldık. Ama kadın bu kez bize yardımcı oldu ve 1940’lı yıllardan beri orada yaşayan yaşlı bir kadın tanıdığını söyledi.

Böylece o yaz akşamı saat altıda Sovyet Caddesinde seksen yaşındaki Nina Melnikova’nın kapısını çaldık.

Nina

Ufak tefek, zayıf, kır saçları kısa kesilmiş ve gülümseyen bir yaşlı kadın açtı kapıyı. Göğsünde İngilizce ‘kır yaşamı: yaz esintisi’ yazan limon yeşili bir tişört giymişti. Gelişimiz onu hiç rahatsız etmedi ve yaşlı kadın bizi mutfaktan geçirip oturma odasına aldı.

Doğruca konuya girdim ve “Kampları hatırlıyor musun?” diye sordum ona. Gururlu bir ifadeyle, “Oh, elbette,” diye yanıt verirken bize çay ikram etti. “Ben beş yıl kampta gardiyanlık yaptım.”

O noktaya kadar bu araştırma kafamı karıştırmıştı. Eğer yirminci yüzyıl Avrupa’sında değerli taş madenlerinde gerçekten de mahkumlar çalıştırıldıysa, kıymetli taşlar tarihinde müthiş bir dönem olacaktı bu. Fakat bu şimdi doğrulanmıştı ve ben üzgündüm. Ve bu hikâyeyi, gururla anlatan güleç yüzlü bir yaşlı kadından dinleyeceğim için daha da üzgündüm. Yahudi tarihçi Hannah Arendt, Nazi yöneticilerden Adolf Eichmann’ın yargılanmasını anlattığı kitabında, Nazi kamplarından birçoğunun sisteme isteyerek katılmış olan bürokratlar tarafından yönetildiğini anlatır ve orada anlatılan kötülükler insanı şaşırır.⁽⁴¹⁾ Orada, yirminci yüzyılın en korkunç kamplarından birinde çalışmış olan yaşlı kadının ikram ettiği çayı içer ve onu din-

lerken, ben olsaydım öyle bir yerde ne yapardım diye düşünmekten alamadım kendimi.

Nina Melnikova kehribar kolyeleriyle

Nina Kaliningrad'a 1948'de gelmişti. Kocası Alexander ile birlikte ordunun inşaat ve yenileme projelerinde çalışıyorlardı. Bir izin döneminde Yantamy'de kampta çalışan arkadaşlarının yanında kaldılar. Kampta elemana ihtiyaç vardı ve onlara iş teklif edildi. "Elbette kabul ettik işi. Ben kıraç bozkırlardan geliyordum, burada ağaç doluydu, güzel bir yerdı burası." Bölgede iki gulag vardı, birisi madende çalışan erkekler, diğeri de fabrikada çalışan kadınlar içindi. Kamptakilerin çoğu siyasi mahkûm, bir kısmı ise balık çalmak gibi küçük suçlardan yakalanmış zavallılardı. Nina, "Bugün böyle küçük suçlar için kimse mahke-

meye bile çıkarılmıyor,” dedi. Ona *Ivan Denisovich'in Yaşamında Bir Gün*’ü okuyup okumadığını sordum⁽⁴²⁾ “Öyle değildi,” dedi. “Aslında oldukça iyiydi.” Mahkûmlara her sabah lapa, çoğu zaman da et ya da balık veriliyordu. “Hiç kimse açlıktan ölmüyordu, nerdeyse bizim kadar iyi yiyorlardı.” Söylediğine göre ağır cezalar da yoktu kampta ama buna pek inanmadım.

Nina’nın şaşırtıcı bir görevi vardı, kamptaki sosyal program sorumlusuydu. “İşim zor değildi, kampta bir caz grubu vardı.” Adamlar Nazi işgali döneminde onlara zorla müzik yapmışlar, Stalin savaş sonrasında bunu duyunca onları da çalışma kampına attırması, ama aletlerini ellerinden almamıştı. Nina, “İyi bir müzik grubuydu, çoğu zaman kasabada da çalarlardı,” dedi. Soljenitzin’in kitabındaki zavallılar hafta sonları danslarına gidemiyorlardı ama Nina haklı olabilirdi, Yantarny herhalde diğer gulaglardan daha yumuşaktı. Ama çalışma kamplarında insanlar zorla çalıştırılıyordu ve 1948’den itibaren beş yıl süreyle dünyada kehribarın çoğu bu koşullar altında işlendi. Stalin 1953’te öldü ve mahkûmlar affedildi, onlara Yantarny’de ev ve iş teklif edildi ama hiçbiri kabul etmedi bunları. Kendilerini kehribar içinde tutsak kalmış böcekler gibi hissediyorlardı⁽⁴³⁾ ve ilk fırsatta kaçtılar buradan. Sadece gardiyanlar burada kaldılar.

Nina fabrikada personel müdürü oldu ve emekliliğine kadar orada çalıştı. Kehribar takıları var mıydı acaba? “Birkaç şeyim var,” dedi. “Bizim gençliğimizde önemli olan şey ailenin yeterli beslenmesiydi. Güzel şeyleri düşünemiyorduk.” Boncukları bıldırcın yumurtası kadar iri iki kolye ile 1950’lerde yapılmış, şeftali rengi bir yaprak ve üç küçük meyveden oluşan bir broş gösterdi bize. Birinci kolyeyi üretim müdürü hediye etmiş ve bir şey istemeyen tek müdür olduğu için bunu ona özel olarak yaptırdığını söylemişti. İkinci kolyeyi ona yine üretim müdürü 1960’larda vermişti; o dönemde Sovyet başbakanı olan Nikita Kruşçev Hindistan’a hediye olarak götürmek üzere kehribar

mücevherler istemiş ve onlar da belki gerekli olur diye bir kolye fazla yapmışlardı. Ama fazla kolye istenmedi ve müdür de onu Nina'ya verdi. Nina önce istememiş ama müdür, "Al bunu Nina," demişti. "Bu kolye muhteşem bir şey, başka kimsede yok bundan. Sadece sende ve Indira Gandhi'de var bu kolyeden." Ona broşun hikâyesini sorduğumda güldü ve "O da senin!" diyerek broşu bana uzattı.

Ben ne yapacağımı şaşırdım ama Olga gülerek, "Bunu almalısın," dedi. "Hayır diyemezsin. Rus misafirperverliğidir bu."

En Pahalı Kehribar Armağan

Nina kehribar broşu gömleğime takarken, Kruşçev'in döneminde Rusların kehribar mücevher armağan etme âdetini sürdürdüklerini öğrendim. Altıncı yüzyılda Estonyalıların ataları olan Aestii'ler İtalya'yı yeni işgal etmiş olan Ostrogot Kralı Theodoric'e kehribar göndermişlerdi⁽⁴⁴⁾ Aestii'ler gibi, halkının da Baltıktan geldiğini Theodoric'e hatırlatmak için yapmışlardı bunu.⁽⁴⁵⁾ On yedinci yüzyılda zengin Polonyalılar kehribar el işleri toplarlardı, ama Kraliçe Ludwika'nın nedimesi Maria Gonzaga'nın 1646'daki notuna göre bunu sadece kendi zevkleri için yapmazlardı. Gonzaga Varşova'da bir aristokratın evinde gördüklerini şöyle anlatır: "Altın, gümüş, kehribar ve diğer değerli taşlardan yapılmış olağanüstü nadir sanat eserleriyle dolu birçok oda vardı... Ama bu asil adam bunları başkalanna gösterip zenginliğiyle övünmüyor, fırsat buldukça asil insanlara bunlardan armağanlar veriyordu."⁽⁴⁶⁾ O ziyarette Gonzaga'ya da çok güzel bir kehribar mücevher kutusu hediye edilmişti.

Diplomatik hediye olarak verilen kehribara en ünlü örnek, 1716'da Prusya Kralı Frederick William tarafından Rus Büyük Peter'e verilen armağandır. O zaman pek söz edilmedi bundan

ama iki yüzyıl sonra bu değerli hediye ortadan kaybolunca tarihte adından en çok söz ettiren hediye oldu. Garip olan şudur ki bu bir mücevher değil, değişik bir duvar kâğıdıydı; ya da Kehribar Oda denen şeydi.

Odanın ilk yıllarında daha sonra ne kadar değerli olacağını gösteren belirtiler yoktu ama çok geçmeden sorun olabileceğini gösteren işaretler görüldü. 1699'da Prusya Seçici Prensi Frederick III sarayının mahzenlerinde Germen Şövalyeleri tarafından bırakılmış tonlarca kehribar olduğunu öğrenince bir odanın duvarlarını 'Baltık Altını' denen kehribarla kaplanmasını istedi. Kehribar eşyalar konusunda uzman olan oir Prusyalı mimar ve Danimarkalı bir ustabaşı bulundu. Bu usta ham kehribar parçalarını yumuşak mozaik haline getirebiliyor, onları konyak, bal ve ketentohumu yağıyla karıştırıp parlatıyor, renklendiriyor ve sonra da keserek tahta duvarlara yapıştırabiliyordu, ama odanın daha sonraki sahipleri mozaiklerin bazılarının döktüğünü gördüler. On yıl sonra -mimar işten çıkarıldı ve usta da yaptığı mozaik panelleri vermek istemediği için hapsedildi- Kehribar Odanın bir bölümü kullanması için Frederick'e verildi. Fakat odanın tamamen kaplanması bitmedi. 1713'te Frederick ölünce her şey olduğu gibi kaldı.

Frederick'in oğlu Frederick William babasının tam tersi bir adamdı, saray yaşantısından nefret eder, savaşmaktan hoşlanır, etrafına iriyarı adamlar toplardı. Babasının Kehribar Odasını hiç sevmezdi ve çok geçmeden kaplamalar söküldü ve depoya kondu. Ama William üç yıl sonra bir şey düşündü. Ruslar Poltava muharebesinde İsveçlileri yenmişlerdi ve Prusya da onlarla müttefik olmak istiyordu. Böylece Frederick William kehribarlı panelleri Büyük Peter'e verdi. O dönemde kehribar altından on iki kat daha pahalıydı ve ayrıca bu hediyenin gizli bir mesajı da vardı; Rusya'nın imrendiği Baltık bölgesinin hâlâ Prusya kontrolünde olduğu hatırlatılıyordu. Çar kehribarları

alınca, "Güzel hediye," dedi⁽⁴⁷⁾ ve bunun karşılığında Frederick William'a, Prusya ordusu için hepsi de iki metrenin üzerinde boyları olan elli beş Rus askeri gönderdi, onun bundan hoşlanacağını biliyordu.

Peter bu odayı, zengin batılı Avrupalıların evlerinde gördüğü 'Harika Oda'lardan biri haline getirmek istiyordu. Fakat kaplamalar geldiğinde berbat durumdaydılar, kehribar mozaikler çerçevelerinden dökülüyordu ve montaj talimatı da yoktu. Peter can sıkıntısıyla gelen kaplamaları topladı ve bir daha da bakmadı onlara. Kırk yıl sonra kızı İmparatoriçe Elizabeth 'Kehribar Oda'yı hatırladı. Yıllarca uğraştılar, çok para harcadı, İtalya, Rusya ve Prusya'dan düzinelerce usta gelip çalıştı ama sonunda kaplamalar Çarın St Petersburg yakınındaki Yaz Sarayında bir odaya döşendi ve burası büyük gömme ayakları, kapıları ve yaldızlı aynaları ile Kral Menelaus'un Eski Yunanistan'daki sarayının barok bir benzeri oldu. Burası artık ünlü 'Kehribar Oda' idi ve dünyanın en lüks ve pahalı odası oldu.

Oda mum ışığında muhteşem görünüyordu. Şair Théophile Gautier odayı 1866'da gördü ve şöyle tanımladı: "Göz renk tayfının tüm renkleri karşısında şaşkına dönüyor—dumanlı topazdan hafif limona kadar her renk var. Özellikle güneş ışınlarının duvarlara düştüğü ve kehribarın damarları arasında ışıldadığı yerlerde oymalardaki altın yaldızlar bile sönük kalıyor."⁽⁴⁸⁾ Şair anılarında birçok sayfada bundan söz etti bu olağanüstü parlak dekorasyonun, kış aylarının sıkıcı beyazlığından bıkan gözü neşelendirmek amacıyla yapıldığını belirtti.⁽⁴⁹⁾ Karların tekdüze beyazlığı karşısında güneş ışınlarını bütün gece içinde tutan Kehribar Odasından daha büyük bir rahatlatma aracı olabilir miydi?

Naziler İkinci Dünya Savaşı sırasında Leningrad'ı hiçbir zaman tam olarak işgal edemediler ama çevre bölgeleri ve o zaman müze olan Yaz Sarayını ele geçirdiler. Müze çalışanları kehribarları geçici kaplamalar altında saklamaya çalıştılar ama

Almanlar kehribar kaplamaları bularak söktüler ve şimdiki Kaliningrad'da bulunan Königsberg Şatosuna götürdüler. Kehribarların Müttefik bombardımanından korunmak için sandıklandığı Ağustos 1944 ve şatonun Kızıl Ordu eline geçtiği Nisan 1945 arasında Kehribar Oda ortadan kayboldu. O zamandan beri Doğu Alman Stasi teşkilatı ve KGB de dâhil olmak üzere pek çok insan onu madenlerde, gemi enkazlarında, kiliselerde ve yeraltı mahzenlerinde aradı. Bazı kişilerin bu yüzden işkence gördüğü ve öldürüldüğü söylendi. Kehribar Odayı ısrarla arayanlardan bir olan Batı Alman çiftçisi George Stein 1987'de Bavarya ormanlarında karnı deşilerek öldürülmüş olarak bulundu. O dönemde Kehribar Oda gazetelere manşet oldu.

Ama arayanlar belki de yanlış yerlere bakıyorlardı. Son zamanlarda iki İngiliz araştırmacı gazeteci Catherine Scott-Clark ve Adrian Levy üç yıl süreyle Rusya, Polonya, Almanya ve daha başka yerlerde ipuçlarını değerlendirerek Kehribar Odayı aradılar. Ve daha sonra yazdıkları *Kehribar Oda* adlı kitaplarında bu odanın artık var olmadığını açıkladılar; odanın kehribar duvar kaplamaları belki de 1945'deki Königsberg yangınında yanmıştı. Eğer yandıysa o kehribarlar müthiş alevler oluşturmuştur. Onlara göre işin içinde muhteşem bir oyun vardı. Rusların yaydığı bir söylentiye göre, savaştan sonra Almanya'dan alınan milyonlarca sterlin değerindeki sanat eserlerine karşı Almanlar da onu çalmışlardı. Almanlar Rus Kehribar Odasını tutuklarına göre Ruslar neden Alman savaş hazinelerini geri vereceklerdi?⁽⁵⁰⁾ George Stein'in ölümünde bile bir açıklama seçeneği vardı; Hamburg'daki bir psikiyatri hastanesinin raporuma göre Stein mazosistti ve kendi göğsünde yaralar açardı. Sonuç olarak onun ölümünün anormal bir durum nedeniyle bir intihar olduğuna karar verildi, gömülü hazineyi aramasının nedeni de yine deliliğin sonucuydu.

Peki, ama odayı bulmak neden bu kadar önemliydi? Bulun-

saydı bile rutubetli bir mahzende elli yıl kaldıktan sonra İmparatoriçe Elizabeth'in aldığı zaman olduğundan daha berbat bir durumda olacaktı.⁽⁵¹⁾ Bazı raporlara göre kaybolduğu zaman zaten kötü durumdaydı. 1913'te Ruslar Gdansk'taki Moritz Stumph şirketinin Kehribar Odayı muhafaza teklifini geri çevirmişlerdi. Kurtarma için muhafaza konusunda uzmanlar çağırılmış ama o zaman bile bunun çok pahalıya mal olacağı anlaşılmıştı. Kehribar Oda olağandışı, pahalı ve hassas bir barok iç tasarımı idi—bu stil günümüzde pek değerli bulunmuyor. Bugünkü değeri, hakkında hikâyelerin anlatıldığı döneme kıyasla çok daha az olmalıdır. Bu oda bir zamanlar krallar, çarlar ve imparatoriçelere aitti, şimdi ise iki totaliter rejim arasında ve birçok cinayetten sonra esrarengiz bir şekilde kaybolmuştur. Kendileri ortadan kaybolmuş olan duvar kaplamaları konusunda bir ef-sane yaratmak da bence gereksiz.

Ruslar 1978'de kehribar kaplamaları geri alamayacakları anlaşıncaya başka bir yol seçtiler. Elli yıl önce bir Komünist hükümet çarların göz kamaştıncı ama baskılı yıllarını kutlayacak bir şey yapamazdı elbette. Fakat zaman değişiyordu; Sovyetler Birliği dış dünyaya açılıyor, yabancı sponsorlar yeni bir Kehribar Oda maliyeti olan sekiz milyon dolar ödeyeceklerini söylüyorlardı. Bunu yapmak yirmi beş yıl sürdü, altı ton kehribar kullanıldı ve Kehribar Oda Mayıs 2003'te Başkan Vladimir Putin tarafından kırktan fazla dünya lideri önünde açıldı. Çoğu bunun çok güzel olduğunu söyledi ama sessiz eleştiriler de vardı; kehribarın büyük bir kısmı Yantamy Müzesindeki ayı bibloları gibi basınç altında işlenmişti. Bu sanat mıydı, yoksa Disney oyununu mu?

Belki de her ikisiydi; Kehribar Oda hiçbir zaman basit bir güzellik kutlaması olmadı. Frederick kral olarak otoritesini kanıtlamak için istedi onu; oğlu Frederick William ise Baltık'ta kimin söz sahibi olduğunu göstermek için kullandı onu. Soğuk Savaş döneminde Ruslar onu tekrar yapmaya kalkıştıklarında Sovyet gücünü

kanıtlamak istiyorlardı, ama Putin onu 2003'te açtığında Oda artık yeni Rusya için bir PR (halkla ilişkiler) gösterisi oldu.

Kehribar Oda hikâyesi aslında kehribar tarihini de içerir. O nadiren değerli bir mal olarak görüldü. O daha ziyade bir gösteriydi, bir şeyi kanıtlamak, olmasını sağlamak içindi. Fenikeliler, Aestii'ler, Germen Şövalyeleri, Prusyalılar, Sovyetler, Almanlar ve sonra da Ruslar kehribarı siyasi güçlerini desteklemek için kullandılar. Ben kehribar ülkelerinde dolaşırken bu fosil değerli taş hakkında daha güzel bir şeyler bulmayı umut ediyordum. Onun başka tür bir gücü yansıtıp yansıtmayacağını düşündüm—Ezekiel'in onda gördüğü, ya da Kraliçe Elizabeth I'in doktoru William Gilbert'in 'elektrik' sözcüğünü bulduğunda düşündüğü gibi bir gücü örneğin.

Kaliningrad'dan Dönüş

Polonya'ya profesyonel kaçakçılarla birlikte döneceğimi söylediler ne yapardım bilemem ama bunların sabah saat 6.30'da plastik çantalarla Gdansk obüsüne binen on dokuz kadın olacağı hiç aklıma gelmezdi elbette. Hepsi ellili yaşlardaydı, yüksek topuklu ayakkabılar giymiş, sarı saçlarını yaptırmışlardı. Otobüsün içi saç spreyi kokuyordu. Yanımda oturan adam, "Bunlar votka kaçakçıları," dedi. "Bunu her gün yaparlar." Sınır bu kaçakçılık örgütleriyle delik deşik edilmişti. Bazen para, bazen alkol, bazen de benzin kaçınıyorlardı ve hiç kuşkusuz her gün kilolarca kaçak kehribar da geçiyordu sınırdan. Adam benim ricam üzerine kadınlardan birine kehribar olup olmadığını sordu ama cevap alamadı ve "Kadın beni polis sandı," dedi. Kadın böyle düşünmekte haklıydı elbette. Polonya Gümrük Bürosunun açıklamasına göre 2005'in ilk üç ayında seksen kilo kaçak kehribar yakalanmıştı ve bunlardan birinde miktar yirmi kiloydu ama⁽⁵²⁾ ce-

zalar o kadar azdı ki kaçakçılık önlenemiyordu.

Sınıra vardığımızda kaçakçı kadınların başı olan kadın çantasını sallayarak nöbetçi olan gümrük şefinin kim olduğunu öğrenmeye gitti. Şeflerden birine 'Hitler' diyorlardı ve eğer o nöbetçi ise geri döneceklerdi. Fakat Hitler o gün başka bir görevdeydi ve bir saat sonra başka bir gümrükçü geldi ve otobüsün ön tarafından, "Beyan edecek malı olan var mı?" diye sordu.

Kadınlar gözlerini açarak hep bir ağızdan, "Oh, hayır," diye seslendiler.

"Yanında alkol olan var mı?"

"Oh, hayır."

Otobüsün dışından bakan biri, gümrükçünün otobüsün içinde ciddi bir ifadeyle dolaşarak kontrolünü yaptığını görebilirdi. Ama o sadece sırt çantalı iki Rus turisti ve el çantası olan bir işadamını kontrol etti, hiçbirinde kehribar ya da alkol yoktu.

Yanımda oturan adam, "Birisi buna ödemeyi yapmış," diye fısıldadı.

Gümrükçü otobüsten iner inmez önündeki kadın onun dedikodusunu yapmaya başladı. Onun önündeki, "Konuşma salak, geri gelebilir," diye söylendi. Germen Şövalyeleri zamanıyla ne kadar büyük bir tezattı bu, o zaman kaçakçılık yapanlar idam ediliyordu.

Kehribar Mihrap

Gdansk'ta halk güneş parıltısını kutluyordu; kaldırımlarda dolaşan insanların ellerinde uzun dondurma külahları vardı. Ortaçağ görüntüsü olan eski Long Market semtinde biraz dolaştım ve sokakta müzik yapan bir dörtlüyü dinledim, her şeyin gri, sıkıcı, kasvetli olduğu Kaliningrad'dan çok farklı bir dünyaydı burası. Ama altmış yıl önce iki şehir arasında pek

fark yoktu, o zaman Gdansk da bir moloz yığınıydı. Fakat Ruslar şehirlerini eskiyi dikkate almadan yeniden inşa ederlerken Polonyalılar bunu gururla yapmışlardı. Eğer insanları fakirse, binalar zengin olmalıydı. Eğer her şeylerini kaybetmişlerse, onları yeniden ve eskisi gibi yapacaklardı. Long Market'deki on yedinci yüzyıl binalarının çoğu elli yıl önce inşa edilmişti ama harika görünüyorlardı. Yeni Kehribar Odası için güzel bir benzetmeydi bu. Yeniden inşa edilmiş bir Gdansk Kaliningrad'dan daha iyi olduğuna göre, belki basınçlı işlemle yapılmış, otantik olmayan bir Kehribar Odası da kaybolandan daha iyi olabilir. Yeni Kehribar Oda Germen Şövalyelerinin baskısı ile toplanmış olan kehribardan yapılmamış olabilirdi ama ziyaretçiler en azından dekoru ile altını bile sönük bırakan bir odayı görebilecek ve kehribannı, şimdi olmasa bile o zamanlar ne kadar değerli olduğunu anlayacaklardı.

Long Market'tan birkaç sokak ilerde Kehribar Odadan daha olağanüstü olabilecek bir şeyler şekillenmeye başlamıştı. Bu bir mihrap ve tamamlandığı zaman dünyanın en büyük ve belki de en güzel kehribar yapısı olacak. Gdansk'ın her yeri gibi ortaçağ St Bridget Kilisesi de savaşta büyük hasar gördü. Ama 1948'de gelen işgalci Stalinciler Katolik Kilisesini rejimleri için bir tehdit olarak gördüler⁽⁵³⁾ ve onu onlarca yıl harabe halinde bıraktılar. Gdansk'taki yirmi sekiz tersanenin Komünistler tarafından öldürülen işçileri anısına yapılan *Our Lady of Czestochowa* adlı tablonun bir kopyası 1970'lerin ortalarında St Bridget'e verildi.⁽⁵⁴⁾ Ama kilisenin hâlâ bir çatısı yoktu ve rahip Dayanışma hareketini desteklemek için tabloyu dışarı astı. Tablo karda, yağmurla hep orada kaldı ama zarar görmedi.⁽⁵⁵⁾ Tersane işçileri bunun bir mucize olduğunu söylüyorlardı. Tablo işçiler için kutsal bir simge oldu ve St Bridget anti-komünist hareketin bir merkezi haline geldi.

1999'da Polonya'daki Komünist yönetim son bulduğunda

Our Lady of Czestochowa tablosu artık onarılan kilisenin mihrabı üstünde duruyordu ve birisi ona kehribar bir elbise yapma fikrini attı ortaya. İkon yapımcıları geleneksel olarak Hz. Meryem'e en kıymetli elbiseleri giydirirlerdi. Örneğin ortaçağ tablolarında Meryem Ana genellikle mavi elbiseli olarak görünür çünkü o zaman mavi ve lacivert en pahalı boyaydı;⁽⁵⁶⁾ on altıncı yüzyılda Meryem Ana kıyafetleri bazen kırmızı olurdu, çünkü o dönemde geçerli ve değerli renk kırmızıydı. Böylece Gdansk'ta ona beyaz kehribardan bir elbise giydirildi.

İkonun pelerini kehribar tüccarlarının verdiği malzemeye sanatçı Mariusz Drapikowski hazırladı. Pelerin tamamlanınca kendisi de bir Polonyalı olan Papa John Paul II tarafından kutlandı ve cemaat ikonun çevresine bir kehribar mihrap yapma kararı aldı. Kehribar Odada altı ton kehribar kullanılmasına karşın mihrapta sekiz ton kehribar kullanılacak ve odanın 86 metrekairelik alanına karşılık mihrap 120 metrekaire alan kaplayacak. Toplanması ne kadar sürerse sürsün, mihrap doğal kehribardan yapılacak ve bu kehribar Polonya'da, hükümet izniyle toprak kazılarak ve ayrıca denizden, sahillerden toplanacak. Mihrap ayrıca bir kral, çar ya da kraliçeden daha üstün bir gücü temsil edecek. Drapikowski, "Kutsal, semavi ışığın onun içinde nasıl parladığını göstermek istiyorum," diye konuştu. "Bu mihrabı ışıktan inşa etmek istiyorum."

Tasarımda kehribarın içinde fosilleşmiş böcekler, gökkuşağı renkleri, acı, güzellik, elektrik ve tarih gibi tüm kehribar elementleri bulunacak. Ama her şeyden önemlisi, bu mihrap muhtemelen dünyanın ilk el değiştiren değerli taşı olan ve elektrik içeren kehribardan yapılmış olacak. Cemaatini Tanrı'nın ihtişamını gördüğüne inandırmak isteyen peygamber Ezekeil de bunun için bir benzetme ararken keşke kehribarı gösterebilseydi.

2

Siyah Kehribar

2,5 - 4

‘İngiltere’de çok ve harika siyah kehribar vardır, simsiyah parlar, ateşte parıldar, ısındığı zaman yılanları kaçıır: ovulunca ısınır ve kehribar gibi her şeyi kendine çeker.’

SAYGIDEĞER BEDE⁽¹⁾

‘Siyah en güzel görünür... Abanoz ağacı en iyi, en sert ağaçtır ve siyahtır. Virginia jambonu en iyi jambondur ve onun dışı da siyahtır. Fraklar ve smokinler de siyahtır ve erkeklerin en şık, en pahalı kıyafetleridir... En iyi havyar siyah havyardır. Siyah opal ve siyah inci gibi nadir mücevherler de siyahtır.

ANN PETRY⁽²⁾

İlk bakışta normal bir iskelet gibi göründü—ya da en azından, zengin bir kadının normal bin altı yüz yıllık iskeleti gibi. Bazı mücevherlerle beraber gömülen 952 numaralı iskelet kuzey Yorkshire’da bir Catterick Roma kalesi yakınlarında bir kazıda bulundu. Kaburgalar arasına dağılmış olan altı yüzden fazla siyah kehribar boncuk bir zamanlar mutlaka muhteşem bir kolyeydi. Mezarda ayrıca tortulu şist bir kol bandı⁽³⁾ ve bir bronz halhal vardı. Arkeologlar kemiklerin üzerindeki toprakla-

nı temizlerken iki olağandışı şey gördüler; birincisi, ağız boşluğunda iki çakıl taşı vardı ve ikincisi, bu iskelet mezarlıkta bulunan diğer iskeletlerden biraz uzakta ve Roma yoluna en uzak mezardaydı. Bu kadar zengin bir kadın mezarlığın en uzak köşesine değil, en güzel yerine gömülmüş olmalıydı.

Kuruluşundan iki milenyum sonra bile Catterick hâlâ İngiliz silahlı kuvvetlerinin bir üssüdür ve arkeologlar orada Hava Kuvvetleri üssüne bağlanacak bir yol yapımı başlamadan önce, dokuz ay içinde kazı işini bitirmek zorundaydılar. Mezarlıkta on altı yetişkin ve bir bebek iskeleti bulundu, Roma'nın İngiltere'yi işgalinin sonlarına doğru, dördüncü yüzyılda gömülmüşlerdi. Mezarların çok azında ziynet eşyası vardı ama orada yine de güvenlik önlemleri alınmalıydı. Arkeologlar sadece ziynet eşyalarının çalınmasından korkmuyorlardı, bazı anı avcıları kafatası ve diğer kemikleri de çalarlardı.

Kemikler laboratuara gönderildi ve sonuçlar bir süre sonra geldiğinde başarkeolog Pete Wilson bir gariplik sezdi ve laboratuara 952 numaralı iskeletin bir erkeğe ait olduğunun rapor edildiğini söyledi. Laboratuar onun kadın değil bir erkek iskeleti olduğunu doğruladı. Daha sonra bunun kanıtı da geldi. İskelet aslında yirmili yaşlarda genç ve zayıf bir erkeğe aitti.

Fakat bir erkek neden kolye ve halhal takardı ki? Roma İngiltere'sinde erkekler asla ziynet eşyasıyla gömülmezdi ve bulunan boncuklar da kolyenin madalyonlu bir kolye olmadığını gösteriyordu. Mücevher uzmanları mezardan çıkan boncuklardan üç katlı bir kolye yaptılar ki böyle bir kolyeyi on dokuzuncu yüzyılda operaya giden bir kontes bile takmazdı. Eşcinsellik genelde hoşgörüyü karşılarırdı ama Roma işgali döneminde eşcinseller kolayca kadın gibi giyemezdi ve daha önce de böyle bir şey bulunmamıştı.

Siyah kehribar kolye, İngiliz Mirası kurumundan Dr Wilson ve yardımcılarının çalıştığı, Portsmouth yakınlarında, yarı harabe halindeki on sekizinci yüzyıl şatosu Fort Cumberland'de mu-

hafaza ediliyordu. Toplantımız bir Ulusal Arkeoloji Açık Gününe rastladı. Wilson bana beyaz pamuklu eldivenler verdi, spekülasyona neden olan boncukları elime almadan önce eldiven giymeliydim. Boncuklar o kadar hafifti ki içleri boş gibi geliyordu insana, hepsi simsiyahtı, bazıları köşeleri kesik küp halinde, bazıları rondelâ şeklindeydi ve hepsi de iki santimden kısaydı.

Eski siyah kehribarın Mohs sertlik derecesi 2,5 ile 4 arasında olduğunda çok dikkatli olmak gerekiyordu. Diğer mineraller onu kolayca çizer ve çelik bir bıçakla rahatça kesebilirsiniz onu. Siyah kehribar en iyi şekilde *en cabochon* denen yöntemle ya da Portsmouth'da gördüğüm boncuk yöntemiyle cilalanır.

Bu boncukların gömülen genç adam ve onu gömenler için anlamı neydi acaba? Mezardan çıkan boncukları ince pamuk eldivenle tutmak geçmişte yaşamak gibi bir şeydi. Onların orada olduğunu ve nasıl görüldüğünü bilmek güzel. Ama eldivenle onları tam olarak hissetmek kolay olmuyor.

Arkeoloji aslında tahminlerden ve spekülasyonlardan oluşan bir çalışma şekli. Dr. Wilson, "İçinde parçaların yüzde doksan yedisi eksik olan büyük bir bulmaca bu, ama siz yine de 'Neden?' diye sormaya devam etmelisiniz," diye konuştu. Bir romancı İskelet 952 için şöyle yanıtlar bulabilirdi; bu çocuk belki de bir eşcinseldi ve bir gece bir partide ölünce arkadaşları onu mezarlığın kenarına gömdüler; ya da belki askere gitmemek için kadın kılığında dolaşıyordu. Buna benzer başka şeyler de uydurulabilir. Bu da beyaz kemikler ve siyah boncuklar arasında kalmış bir gizem işte.

Siyah Kehribar Nedir?

Siyah kehribar bir zamanlar canlıydı. Gederli taşları çoğu mineral⁽⁴⁾ ya da reçine orijinlidir ama siyah kehribar bir zamanlar ağaçtı. 170 milyon yıl önce yaşamış olan ormanlardan geliyor

o. Bu ormanlar diğerlerinden farklı, özel bir ağaç tipinden oluşmuş ormanlardı. Kozalaklılar familyasından olan bu ağacın bantlı ve sivri uçlu gövdesi vardı, alçak dalları yere değiyordu ve kozalakları insan başı kadardı. Dalları ormanı öylesine örtüyordu ki diğer bitki türlerini boğuyordu. Bugün bu ağacın resmi aile adı 'Araucaria'dır; bu ağaç tarihöncesi çağlardan sonra dünyanın pek çok yerinde nesli tükenmiş olmasına rağmen kökeni bu ağaç olan Şili Çamı And dağlarında yaşadı; Araucara Hintlileri onların gölgesinde uyudular ve iğne yapraklarından alkol yaptılar. Araucaria İngiltere'de, 1834'te Cornwall'da Sir William Molesworth'un bahçesindeki ağaç dikme partisinde verdiği takma adla tanınır. Sir William Güney Amerika'dan getirttiği ağaca küçük bir ev parası olan yirmi beş sterlin ödemiş ve bunu bir parti vererek kutlamak istemişti. Arkadaşı Charles Austin bunun garip bir bitki olduğunu söyledi. İğne yaprakların ona tırmanmak isteyecek 'bir maymunu şaşırtacağını' söyledi ve bu imaj herkesin aklında kaldı.⁽⁵⁾

Siyah kehribar İngiltere'de Romalıların gelişinden çok önce kullanılıyordu—Yorkshire, Derbyshire ve İskoçya'da 4500 yıllık Bronz Çağı el arabalarında siyah kehribar boncuklar bulundu. Bunlar ölü yakılan ateşlerin üstüne alevler söndükten sonra atılmıştı⁽⁶⁾—bunu biliyoruz çünkü ceset yanmış ama boncuklar sağlamdı, yanmamıştı. Romalıların siyah kehribar sevdikleri de biliniyor. Pliny'nin yazdığına göre, siyah kehribar Türkiye'den, eski Likya bölgesinden Gagete denen bir şehir ya da nehir yakınlarından geldi ve bu nedenle *gagates* adını aldı. Bir zamanlar Gagete denen bir yer var ama yakınlarında siyah kehribar bulunmadı. Fakat İngiltere'de bir kaynak vardı ve Romalılar daha sonra oradan siyah kehribar aldılar. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında arkeologlar York'ta bir tren istasyonunun temelinde bir Roma siyah kehribar atölyesi buldular. Bulunanlar içinde gorgon başlı (bakanın taş kesildiği yılan saçlı kadın) pendants-

ler de vardı ve bunlar 1846'da Köln'de St Gereon kilisesinde iki Roma tabutunda bulunan pandantiflere benziyordu.

İskelet 952'nin gizemli boncuklan gibi bu pandantiflerin kaynağı da büyük olasılıkla kuzey Yorkshire sahilinde Whitby yakınlarındaydı ve burası dünyanın en iyi ve sert siyah kehribarı kaynağı olarak ünlüdür. İskelet 952, siyah kehribarın hikâyesi ve onun bugün ne anlam taşıdığını öğrenmek için oraya gittim.

Dinozor Kaşınanlar

Whitby'yi İngiltere'nin geri kalan kısmına bağlayan boş Yorkshire kırlarından geçerken ya da denizden bu kıraç, ağaçsız manzaraya bakarken, bir zamanlar bu bölgede muazzam ormanların bulunduğu inanmak zor. Bununla beraber Jurassic döneminde Pangea kıtasının bu bölümünde maymun şaşırtan ağacın ataları yaşıyordu. Büyük dinozorlar dönemiydi o—bu kocaman hayvanlar belki de bu ağaçların dikenlerine sürünerek kaşınıyorlardı. Bu ormanlar binlerce, belki de milyonlarca yıl yaşadılar. Ama daha sonra belki de dinozorların da yok olmasına neden olan iklim değişimleri nedeniyle ortadan kalktılar. Muazzam ağaçların yerlere yığıldığı dönemde Whitby bölgesi de hiç kuşkusuz çürüyen ve kokan ağaçlarla bir bataklık haline gelmişti.

Ondan sonraki birkaç milyon yıl süresince bölgede büyük değişimler oldu ve siyah kehribarın hammaddeleri gelişmeye başladı. Çürüyen ağaç kütükleri tutkal benzeri çamurla kaplandı, oksijensiz kaldılar ve fosilleşme süreci başladı, birkaç santim kalınlığında siyah kehribar tabakaları oluştu. Onun çevresinde kafadan bacaklıların fosili ve hatta pirit birikimleri vardı ki bunlar siyah kehribarın parlamasına neden oluyordu. Siyah kehribarın hemen üstünde kireçtaşı oluştu ki ona 'Top Dogger' dediler çünkü bu da Jurassic çağda oluşmuş Dogger Yığını jeolo-

jik tabakasının bir parçasıydı. Denizlerden ve nehirlerden milyonlarca yıl boyunca gelen ince şaplı şist, kum, mil ve karbonlu çamurlar kireçtaşının üstüne yığıldı—ve tüm bunların üstüne Anglosakson kasabası Whitby kuruldu ve yaşamını balıkçılıkla kazanırken, İngiltere'nin geriye kalanı da anılarla yas tutmaya başladı.

Whitby'nin sokakları kaldırım taşı döşelidir, eski merdivenler vardır, kızartma balık ve tatlı kokar ve 1846'da York ve Kuzey Midland Demiryolunun gelmesiyle beraber ülkenin geriye kalanı ile birleşmiş ve turist ağırlamaya başlamıştır. Ondan önce buraya ancak deniz yoluyla gelmek mümkündü ve limanın da ülkenin en büyük balina ve balıkçı filoları barınır.

Whitby evleri üst üste binmiş durumda

Whitby harap ama sevimli bir kasabadır. İrlandalı romancı Bram Stoker 1890'larda yazdığı *Dracula* romanının bir bölümünde Whitby'yi kullandı, vampirini bir tekneyle kasabaya getirdi ve

roman kahramanlarından Mina Murray de kasabadaki evlerin, Nuremberg resimlerinde görüldüğü gibi üst üste olduklarını söyledi. Görünürde fazla bir şey değişmedi. Ortaçağ kasabasının dolambaçlı dar sokaklarında yan yana bir sürü küçük dükkân açıldı, camekânlarda likörlü kekler, fare şekerler, ev yapımı çikolatalar ve limonata şerbetleri, yani İngiliz çocukları çekecek her şey sergileniyor. Onların yakınında kafadan bacaklı fosilleri, akik taşları ve siyah kehribar biblolar satan tozlu hediyelik eşya dükkânları var. Bunlar çoğu ithal malı mücevher satan modern kuyumcularla rekabet etmeye çalışıyorlar. Whitby'nin tarihinde eskiyle yeni arasında bu tezat her zaman vardı. 664 yılında Whitby kilise meclisi Paskalya Yortusu tatilini tartışır. Kilise geleneksel Kelt yolundan mı gidecek yoksa Roma'dan yenilikler mi gelecektir? İngiltere'nin geri kalan Avrupa ile birleşip birleşmemesi konusunda belki de ilk resmi tartışmaydı bu.

Whitby yakınlarında Kettleness kumsalında kafadan bacaklı fosilleri

Whitby Manastırı şimdi harabe halinde turistik bir yer oldu. 657'de St. Hilda tarafından kurulduktan sonra orada yaşamış olan keşişler ve rahibeler hakkında hoparlörlerle bilgi veriliyor turistlere. Bu başrahibe ilk İngiliz Kilisesinin ünlü simalarından biridir ve onunla ilgili hikâyelerden birinde manastırdaki yılanlardan söz edilir. Başrahibe yılanları yakalar, kafalarını koparıp kayalardan aşağı atar ve yılanlar kumsalda taşla dönüşürler. Bu hikâye tüm Yorkshire sahillerinde bulunan kafadan bacaklı fosilleri için bir açıklama olarak kabul edilir. Fakat Roma devrinde yılan saçlı siyah kehribar gorgonların insanları taşlaştırdığı hikâyesi kafa karıştırır. Eski insanlar siyah kehribarın yılanları kaçırdığını söylemişlerdir ama günümüz yılan uzmanları bu fikre katılmazlar.⁽⁸⁾ Fakat siyah kehribar genellikle kafadan bacaklı fosilleri tabakasına yakın çıkar ki bu da mitin nasıl ortaya çıktığını açıklayabilir.

Whitby'deki ilk akşamımda aşınmış taş basamaklardan manastıra çıktım⁽⁹⁾ ve St Mary Kilisesinin dışında durdum. Stoker burayı 'başka bir kilise, büyük bir mezarlığı var, mezar taşlarıyla dolu' olarak tanımlamıştı.⁽¹⁰⁾ On sekizinci yüzyılda bir balina teknesi kaptanı olan William Scorsby bir gün kilisede vaaz dinlerken sıkıldı ve hayale daldı. Hayalinde rahip ve üç katlı Georgian kürsü bir gemisinin direğine takılmıştı; denize döndüğü zaman karga yuvasını icat etti. Karanlıkta oturmuş bunları düşünürken bir ses ve gülüşmeler duydum. Biraz sonra köşede bir fener ışığı ve 1950'lerin çocuk detektif kitapları kapağındaki gibi üç genç çıktı ortaya. Beni görünce hayalet görmüş gibi korktular. "Ne yapıyorsunuz burada?" diye sordum onlara.

Bir delikanlı, "Dracula'nın mezarını arıyoruz," dedi. "Buralarda bir yerde olması gerekiyor."

Dracula'nın bir hayal ürünü olduğunu söyleyerek oyunlarını bozmak istemedim ama onun bir Hristiyan mezarlığında olmayacağını belirttim, "Çünkü vampirler haç sevmezler, onun

mezarı buradaysa bile mezarlık dışındadır mutlaka," dedim.

Fenerin ışığı çocukları kıkırdanmaları arasında uzaklaşırken İskelet 952'nin bulmacalarından birini hatırladım; onun mezarı da yoldan çok uzakta bir yerde bulunmuştu.

Bugün bizler ölünce nereye gömüleceğimizi pek fazla düşünmeyiz. Fakat ortaçağda bu konular önemliydi. Hiç kimse bir kilisenin kuzeyine gömülmek istemezdi, karanlık güçler o taraftan gelirdi ve zenginler bu yüzen ölünce güneye gömülmek isterlerdi. Romalılar da bu konuda oldukça hassas insanlardı. Romalılar her şehir ve kasabanın dışında bir 'ölüler şehri' inşa etmişlerdi, zengin ve ünlü kişiler ölünce bir ana yolun kenarına gömülmek isterlerdi,⁽¹¹⁾ onun için İskelet 952 gibi zengin birinin öyle uzak bir mezara gömülmüş olması garipti. Herhalde başkalarıyla sorunu vardı o genç adamın. Belki de Romalı bile değildi.

Siyah Kehribarın Yükselişi ve Çöküşü

Siyah kehribar kolye takan gizemli genç adamın yaşadığı devirde Whitby büyük olasılıkla küçük bir yerleşim merkeziydi. Fakat bölgede bulunan dördüncü yüzyıl sikkelerine ve Roma-İngiliz mezarlarında bulunan siyah kehribarlara bakılırsa, bölgede o zaman bile büyük bir siyah kehribar ticareti olduğu söylenebilir. 1920'lerde Whitby'nin üç kilometre kuzeyinde Kettleness'teki Roma sinyal istasyonu kazılarında iki mükemmel siyah kehribar yüzük bulundu. Aynı yerde kabaca yontulmuş parçalar da vardı ve bunlar büyük olasılıkla askerler tarafından gece nöbetlerinde yapılmıştı. Arkeologlar aynı yerde bir de dokuma tezgâhı düzentekeri buldular. Bu ise Roma döneminde bile bölgede profesyonel siyah kehribar işçilerinin çalıştığını gösteriyordu. Belki de bu adamlar Portsmouth'ta elime aldığı boncukları yapan adamların komşularıydı.

Whitby'de küçük çapta siyah kehribar ticareti İskelet 952 gömüldükten sonra bin yıldan fazla devam etti. Almanya'da York ve Sakson saç tokalarında Viking düğmeleri bulundu; belgeler manastırın on dördüncü yüzyılda siyah düğmeler satın aldığını gösteriyor; Whitby'de bir yedinci yüzyıl çöplüğünde boncuklar ve küçük küpler bulundu—kasabada Black Horse Yard'da yeni bir siyah kehribar atölyesi yapmak için arsa temizlenirken bulundu bunlar.⁽¹²⁾ Ama daha sonra uzun bir durgunluk dönemi başladı. John Donne'ın 'Gönderilen Siyah Kehribar Yüzük' adlı şiiri taşın on yedinci yüzyıldaki belirsiz durumunu gösterir. Şair bu şiirinde, sevgilisinin kararsızlığını onun kendisine verdiği siyah kehribar yüzüğün gevrekliğine benzetir.

'Nikâh yüzükleri bu taştan olmaz;

Oh, neden daha az kıymetli, ya da daha az sert

Sevgimizi gösterir mi? Senin adın dışında, söylemelisin,

Ben ucuzum, hiçim ama kibarım, at beni başından.'

On dokuzuncu yüzyılda her şey değişti; İngiliz kadınları yas tutma sanatını daha mükemmel hale getirdiler ve eski siyah kehribar işi yöntemleri Whitby'de yeniden canlandırıldı.

Ölüm İşi

Charles Bryan Ocak 1870'te Whitby'de Black Horse otelinde işçileri için bir yemek daveti verdi. Yemeğe "Saygıdeğer Kraliçemizin sağlığına kadeh kaldırıyorum," diye başladı.⁽¹³⁾ Herkes aynı şeyi yaparak kadehini kaldırdı. Davetliler Whitby'de çalışan siyah kehribar işçileriydi ve Kraliçe Victoria onların ürünlerini çok beğendiği için işlerini yıllardan beri sürdürüyorlardı.

Yetmiş yıl önce İngiltere'de siyah kehribar işçisi yoktu ve bu

taşı işleme teknikleri unutulmuştu. Daha sonra, 1800'lü yıllarda bir meyhaneci olan John Carter ve arkadaşı Robert Jefferson boş zamanlarında taş işlemeye başladılar.⁽¹⁴⁾ Bir gün eski bir gemi kaptanı bira içmek için Carter'ın pubına geldi adamların kaba-
ca yonttukları siyah boncukları gördü. Denizcinin cebinde bir se-
yahatinde aldığı bir kehribar bilezik vardı ve onu çıkarıp onlara
gösterdi. Bilezikteki boncuklar çok güzel işlenmişti ve Carter ile
Jefferson onlar gibi güzel boncuk yapmayı nasıl başaracaklarını
düşündüler. Sonunda bir usta tuttular ve çok geçmeden Lon-
dra'dan sipariş almaya başladılar. 1832'de iki tane siyah kehribar
atölyesi oldu ve 1850'de Whitby'de yedi kişi kendini siyah kehri-
bar ustası olarak görüyordu ki bunlardan biri olan Thomas An-
drews dükkân levhasına 'Majesteleri Kraliçenin Siyah Kehribar
Ustası' diye yazdırdı. Ustalardan bir diğeri olan Isaac Greenbury
de Fransa İmparatoriçesi için bilezikler yaptığını söylüyordu.

Genellikle yabancı ülkeler nehirlerinde tesadüfen bulunan
altın ve değerli taşlar nedeniyle on dokuzuncu yüzyılda bir ha-
zine avı başladı. Whitby'de 1860'lar ve 70'lerde görülen siyah
kehribara hücum ise farklıydı—çünkü bu saldırı bir kayıpla baş-
ladı. Prens Albert 1861'in soğuk bir Aralık gününde Windsor'da
St George Şapeline gömüldü. Cenaze töreni sessizce yapıldı
ama çok geçmeden bütün İngiltere onun çocuklarının acısını
hissetti, özellikle küçük Prens Arthur durmadan ağlıyordu.⁽¹⁵⁾
Dul Kraliçe Victoria çok üzgündü ve yaklaşık kırk yıl sonra öle-
ne kadar üzüntüden kurtulamadı.

Victoria İngiltere'sinde yas tutmak yaşamın önemli bir par-
çasıydı. Kraliçenin kocası öldükten sonra yas tutmak bir yaşam
biçimi oldu ve Kraliçe Whitby siyah kehribarından yapılmış ziy-
net eşyalarını beğenince bunlar hemen moda oldu. Kolera dö-
neminde ve doğum sorunu yaşarken bile üzülmemiş olan
şanslı kadınlar da siyah kehribar kolyeler aldılar—çünkü bunlar
çok hafifti ve o dönemin ağır kıyafetlerine rağmen kolayca ta-

kılabiliyorlardı. Yas tutarken siyah kehribarla avunan ilk İngiliz kraliçesi Victoria değildi. Londra'da Ulusal Portre Galerisinde⁽¹⁶⁾ İskoçya Kraliçesi Mary'nin portresinde, Roma Katolik Kilisesi'nin çöküşüne üzülen kraliçenin de siyah kehribar ziynet eşyalarıyla teselli bulduğu görülür.

Üzülenlerin kullandıkları renkler de genelde onların kültürlerine göre değişir. Ermenistan'da insanlar ölen yakınlarının cennette olmasını dileyerek onların yasını gök mavisi renkle tutarlar. İran'da yas tutanlar kuru yaprak rengini seçerler ve Asya'nın birçok bölgesinde beyaz giyilir. Bretanya'da bazı dullar sarı kıyafetleri seçerler. Fakat en azından Eski Yunan ve Roma zamanlarından beri⁽¹⁷⁾ ışığın yokluğunu ve uzun üzüntü gecesini ifade eden siyah, Batı kültüründe matem rengidir ve siyah kehribar da bu iş için uygundur. Siyah kehribar ısıtıldığı zaman kehribar gibi tüy ve kılları kendine çeker ve içten gelen bu elektrik ısıyı artırarak siyah kehribar kendiliğinden tutuşabilir. Yüzyıllar önce Whitby'deki siyah kehribar satıcıları bazı sabahlar dükkânlarına geldiklerinde her şeyin kendiliğinden yandığını görmüşlerdir. Ama bu özellik bile bazı insanları teselli etmiş, ölümle soğuyan bedenlerin bu değerli madde ile ısındığını söylemişlerdir.

1860'lar ve 1870'lerde Whitby sokaklarında, siyah kehribar broşlar, Hz. İsa'lı haçlar, güzel kolyeler yapan ustaların tezgâhlarından yükselen sesler duyulurdu ama bunları hepsi matem için yapılan şeyler değildi, çoğu zaman modaya uygun çiçek ve meyve şeklinde süs eşyaları da yapılırdı. Madalyonlarda ölenlerin silüetleri ya da saçlarından bir tutam bulunurdu. Duygusal insanlar hislerini taşlara dökerlerdi ve ateş opali, opal, yakut, zümrüt, lal boncuklar⁽¹⁸⁾ ve diğer bazı taşlardan yapılmış kolyeler⁽¹⁹⁾ ölen sevgililerin D-A-İ-M-A (taşların İngilizce sözcüklerin baş harfleri) hatırlanacağı anlamına gelirdi.⁽²⁰⁾ Bunu öğrendiğim zaman kendi kolyeme baktım ve gümüş boncuklar, kehribar ve incilerden yapılmış olduğunu gördüm.

Whitby'de siyah kelimbar dükkanı

Whitby'de bir dükkan levhasında siyah kelimbar işçileri

O günlerde Whitby'nin her yerinde, evlerin tavanaraları ve bodrumlarında, hatta kayalıklarda bile siyah kehribar işleyen dükkânlar vardı ve sanayinin bittiği sanılan 1930'lu yıllarda Hugh Kendall, "Her yerde siyah kehribar işleniyor ve bunlar insana kırlangıç yuvalarını anımsatıyor," diye yazdı. Yazar altmış yıl önce bu işe çırak olarak başlamış ve eski sanayi konusunda her şeyi bilen biri olan Matthew Snowdon ile röportajlar yaparak *Whitby Siyah Kehribarının Hikâyesi* adlı kitabını yazdı. Onun tahminine göre 1879'lerde siyah kehribar ziynet eşyası yapan en azından bin dört yüz kişi vardı ve pek çok insan da sahilde ve küçük madenlerde hammadde topluyordu.⁽²¹⁾ Kayalara bağlanan iplerle aşağı sarkarak maden damarı aramak çok tehlikeliydi. Bazen fosillere de rastlanıyordu; 1862'de sekiz metre boyunda⁽²²⁾ *Ichthyosaurus crassimanus* fosili bulundu ve yetmiş yıl sonra Whitby Müzesi bu fosili alacak şekilde genişletildi. (Mimar ölçümlerde hata yaptığı için fosil iki parçaya bölündü.)⁽²³⁾ Yorkshire siyah kehribar tabakalarının üstünde bulunan fosiller büyük heyecan yaratırken, kimse siyah kehribarın da bir fosil olduğunu düşünemedi ve ancak 1904'te⁽²⁴⁾ bu değerli maddenin ne olduğu anlaşıldı, o zamana kadar bunun tortulu şist gibi bir tabaka olduğu sanılıyordu.

Siyah kehribar işi tüm hızıyla devam ederken ilk yıllarda işçiler çok az paraya çalışıyorlardı. Bir yatakta birkaç kişi yatıyor, harap barakalarda yaşıyor ve salgın hastalıklarla mücadele ediyorlardı. Mayıs 1862'deki bir rapora göre Whitby'de ölenlerin yüzde altmışı işçi çocuklarıydı.⁽²⁵⁾ Fakat endüstri yılda 200.000 sterlin değerindeydi⁽²⁶⁾ ve patronlar Yorkshire sahilinin yeni zenginleriydi. Fakat işçiler kazançlarının çoğunu içkiye veriyor ve sarhoş olup karakola düşüyorlardı.

Matthew Snowdon akşam yemeğinden sonra rıhtımda işçilerle buluşarak sohbet ediyordu. İşçilerin söylediğine göre, siparişlerin küçük bir kısmı özeldi ama çoğu siparişler yas tutan

üzgün kadınlara siyah kehribar ziynet eşyası satan dükkânlardan geliyordu. Oradan geçen bir yabancı rıhtımda toplanmış konuşan bu işçilerin ne olduğunu anlayamazdı. İşçilerin tulumları, yüzleri, elleri ve saçları beklendiği gibi siyaha değil, koyu kırmızıya boyanmıştı.

Kırmızı Şeytanlar

1990'lar ve 2000'lerde siyah kehribar kısa bir süre yine moda oldu ve Yorkshire'a gelerek 'kırmızı şeytan' adı verilenlerden biri de Londralı kuyumcu Hal Redvers-Jones idi. Manastır merdivenlerinin dibinde küçük bir dükkân açtı ve çok geçmeden müşterilerden çoğunun siyah kehribar konusunda bir şey bilmediğini anladı. Müşteriler, "Bunun siyahtan başka rengi yok mu?" diye soruyorlardı. Fakat siyah taşlarla çalışanlara neden 'kırmızı şeytan' dendiğini kuyumcu kendisi de anlamıyordu. Bunu birkaç kişiye sordu ve bazıları işçilerin makinelere parmak kaptırdığından söz etti ama bunun nedenini tam olarak bilen yoktu. Bazı modern kuyumcular gibi Redvers-Jones da 'kırmızı' denen geleneksel kuyumcu cilası kullanıyordu ama işlemin küçük bir parçasıydı bu ve bu lakabın neden sadece siyah kehribar işçilerine ve satıcılarına verildiğini anlamıyordu. Bir süre sonra bir emlakçi West Town'da Burn's Yard'da terk edilmiş birkaç eski ev satın aldı ve evlerden birinin bodrumunda eski bir siyah kehribar atölyesi bulundu, tüm aletleri de içindeydi. Redver-Jones tüm aletleri satın aldı ve dükkânının yanında küçük bir müze açtı.

Müzede işlenecek en iyi kalite siyah kehribarları seçen ustanın masasından, hammaddenin kaba yontularının yapıldığı ve taşın karbonlu orijinini ortaya çıkaran petrol kokusuna neden olan makinelere kadar her alet ve malzeme vardı. İşçilerin madalyon ve boncuk yaptığı masalarla, balina avcılarından alınan fok derileriy-

le cilalama işleminin yapıldığı yerler de tamamı. Redvers-Jones 'kırmızı şeytanlar' adının nerden geldiğini işte bu bölümde anladı. Konudan söz ederken, "Orada etrafa bakarken paslı bir kakao kutusu buldum," diye anlattı. "Kutuda kırmızı cila kalıntıları vardı. Sonra bir de ketentohumu yağıyla dolu bir teneke buldum ve bu işte ketentohumu yağı kullandıklarını anladım."

Bunları görmeden önce kırmızı boyanın ketentohumu ile karışımından meydana gelen kırmızı cilanın tereyağı kıvamında olduğunu sanıyordu kuyumcu. "Fakat o kabı gördükten sonra cilanın o kadar katı olamayacağını anladım, öyle olsa kolayca dökülemezdi." Ona göre siyah kehribar işçileri doğru kıvamı bulmak için parafin kullanmış olabilirlerdi. Bunu denedi ve mükemmel sonuç aldı, cila çok daha mükemmel ve etkili oluyordu. Cilayı püskürtme tekerine koyup çalıştırınca atölyenin her tarafı kırmızıya boyandı ve işte o zaman gerçekten 'kırmızı şeytan' lakabını hak ettiğini anladı.

"Belirtinin muhteşem olması gerekmiyor," diye devam etti kuyumcu. "Nerdeyse çöpe atacağım eski bir teneke sayesinde kırmızının ne olduğunu anladım. Böylece Catterick'deki arkeologların nasıl güç bir araştırma yaptıkları da anlaşılıyor; yüz yıl önce olanların neden ve nasıl olduğunu bilmezsek on altı yüz yıl önce olanların gizemini nasıl çözebiliriz?"

Anlamlı Bir Ölüm

Kırmızı şeytanlar 1880'lerde pek mutlu değillerdi ve Kraliçe sağlığına kadeh kaldırma konusunda 1879'te olduğu kadar istekli görünmüyorlardı. Victoria ölen kocasının resmini hâlâ başucunda tutuyordu ama artık, günümüzde Kraliyet ailesinin yas konusunda uygun göreceği gibi, inciler ve elmaslardan oluşan 'beyaz mücevherler' kullanıyordu.⁽²⁷⁾ Siyah kehribar modası ge-

çiyor ve Whitby ticaretin canlanması için anlamlı bir ölüm bekliyordu. Avrupa kraliyet ailelerinden birinin bir bireyi öldüğü zaman Whitby'ye yine önemli siyah kehribar siparişleri geliyordu. 1889'da Buckingham Sarayındaki asillerden biri annesine şöyle yazdı: "Artık istediğimiz gibi giyinemez olduk. Ne zaman güzel tüvit elbiseler yaptırısam, örneğin Portekiz Kralı ölüyor ve yine altı hafta siyah kehribarlara bürünüyoruz... Ben dersimi aldım, bundan sonra siyahtan başka bir şey almayacağım!"⁽²⁸⁾

Siyah kehribarın gerilemesinde İngiltere Kraliçesinin uzun ömründen başka hırs ve Whitby tarihinin eski keşanesi gibi nedenler de vardı—yani orada kalmak ya da küresel olmak seçeneği idi bu. Sonunda küresel olma seçeneği kazandı ve kuyumcular hammaddeyi başka ülkelerden getirmeye başladılar, bunlar hem daha ucuz ve hem de daha yumuşak oluyordu. Siyah kehribarın bir kısmı Polonya'dan, çoğu da kuzey İspanya'dan, Santiago de Compostela yakınlarından geliyordu; bu ülkede siyah kehribarın simgesel bir önemi vardı; 1930'lara kadar çocukların çoğu siyah nazar boncuğu takardı.⁽²⁹⁾ Bugün bile Santiago de Compostela'ya giden dindar ziyaretçiler, işaret parmağı şeytanı ve dedikoduyu uzaklaştırmak için uzatılmış *figas*, yani el şeklinde nazarlık almak için Azabache'ye ya da Siyah Kehribar Sokağına giderler.⁽³⁰⁾

Fakat ithal malı siyah kehribarın kalitesi iyi değildi, kolay çiziliyor ve cilasını çabuk kaybediyordu, bu nedenle bir süre sonra alıcılar yine Whitby ürünlerine döndüler. İthal mallarının piyasaya girmesinin bir yararı olmadı. Fransız malı siyah kehribar siyah cam gibi bir şeydi, Whitby'li ustalar ona 'siyah kehribar piçi' adını taktılar, ama Londra'lı alıcılar onu tercih ettiler, Fransız malı olması onlara çekici geliyordu. Daha sonra Almanya'nın siyah çelik ziynet eşyaları çıktı piyasaya; bunlar Napolyon'a karşı 1870 Prusya savaşını desteklemek için gerçek mücevherlerini satarı ve aynı zamanda ölen kocaları ve oğullarının

yasını tutmak için bir şeye ihtiyaçları olan Berlin'li kadınlar tarafından icat edilmişti. Ama cam ve çelik, büyük kolyeler ve küpeler için fazla ağırdı, onun için İngiliz kadınları Goodyear ürünü olan ilkel plastik ziynet eşyaları almaya başladılar, ocaklarda üretildiği için 'vulcanite' deniyordu buna. Bu madde yerini aldığı mücevheratı pek aratmıyordu ama ilk zamanlar onu gerçek siyah kehribardan ayırmak kolaydı.

Eğer siyah kehribarı sert porselene sürerseniz orada çikolata renginde bir iz bırakır. Kömür siyah, cam beyaz ve vulcanite ise ince bir gri çizgi oluşturur. Fakat üreticiler bunu görünce alıcıları kandırmak için plastiğin yüzeyine kahverengi boya kattılar. Bugün Victoria dönemi siyah kehribarını test etmenin en iyi yolu bir iğneyi ısıtıp onun üzerine bastırmaktır. Test edilen parça gerçek siyah kehribarsa bir şey olmaz, ama vulcanite ya da başka plastik madde kabarcık yapar ve keskin bir koku yayar. Parça bir kibrit ateşine tutularak da test edilebilir. Vulcanite hemen erir, ama gerçek siyah kehribar yeşil bir alevle yanar ve katran gibi bir koku yayar.

Whitby Arşivlerine baktım ve hiç beklemediğim halde Pliny'nin Türk siyah kehribarı gizemini çözdüm. Türkiye'de siyah kehribar Erzurum yakınlarında çıkar ve dağlarda bunu çıkarmakla uğraşan yaklaşık altı yüz aile vardır. Buna oltu taşı diyorlar ve Müslümanların tespihler yapılıyor bu taştan. Bu durumda Romalıların siyah kehribara güney batıdaki bir yer adına istinaden *gagate* demeleri, Cheddar peynirine 'Bristol' ya da kareli İskoç kumaşına 'Glasgow' demeye benziyor—yani kumaşa ihraç edildiği limanın adını vermek gibi oluyor.⁽³¹⁾ Aslında 'siyah kehribar' adı tarihsel bir yanılgıdır.

Whitby Arşivlerinde çalışan Eileen Bennett, "Siyah kehribar hakkında bir şeyler öğrenmek için Goths hafta sonu gelin buraya," dedi. Kadının söylediğine göre, Mayıs ve Ekim aylarında Victorian Gotik hikâyesi Dracula'yı kutlamak için binlerce insan

geliyor Whitby'ye. "Siyah ve mor kıyafetler giyer ve gözlerine sürme çekerler—o halde görmelisiniz onları! Siyah ziynet eşyaları severler ve parası olanlar siyah kehribar takar. Onları görünce şaşarsınız ama kasaba için çok iyidir bu." Arkadaşı Gill Swales de onu doğruladı ve "Bazen garip görünürler ama hepsi iyi insanlardır," dedi.

Her Şey Geride Ön Taraf Yok

Whitby'ye gittiğimde eski siyah kehribar ustalarından çoğu ölmüştü ama Tommy Roe adını birkaç kez duydum. Onun gizemli bir adam olduğunu ve kolay bulunmadığını söylediler ama arşivlerde adamın Betsy Teyze'nin eviyle örgü elbise satan bir dükkânda bulunabileceğini öğrendim. Bir süre sonra Whitby'deki on yedinci yüzyıl avlularından birine geldim. Bir zamanlar burası mutlaka mahallenin çocuklarıyla doluydu ve işçiler de sigara içmeye gelirlerdi buraya. Ama şimdi çöp döken yaşlı bir adamdan başka kimse yoktu burada. Ona Tommy Ro-e'yu sorunca utangaç bir ifadeyle, "Tommy benim," dedi ve ona neden geldiğimi söyleyince beni evine davet etti. Bunun büyük bir güven belirtisi olduğunu daha sonra anladım.

Yaşlı adam, kökleri 1569'a kadar giden ve hepsi de siyah kehribar işçisi olan Roe ailesinden geliyordu. "Bizim aile Katoliktir ve bazılarımız York şatosundaki Katoliklere tespihler için siyah kehribar boncuk kaçakçılığı yaparken yakalanmıştı çok eskiden," diye anlattı. İngiltere'de Katoliklerin zulüm gördüğü dönemde tespih sahipleri bile kâfir kabul ediliyordu ve İskoç Kraliçesi Mary portresinde siyah kehribar olması da bunu gösterir. Roes ailesi bireyleri siyah kehribar kaçırdıklarına göre çok cesur adamlardı ve bazıları bunu hayatlarıyla ödediler.

Tommy'nin hafızası çok güçlüydü. Hayatında pek çok şey hatır-

ladığı gibi Dinsel Devrim ve Victoria dönemi hakkında da çok şey biliyordu. Dedesi 1870'lerde siyah kehribar işine girmiş ve piyasa değişene kadar iyi para kazanmıştı. "1890'larda insanlar siyah kehribardan bıkmıştı. Kraliçe Victoria ölünce işler bira açıldı ama çok sürmedi bu." Birinci Dünya Savaşı da işleri berbat etmiş, sadece 1920'lerde modayı izleyen genç kadınlar talebi biraz artmıştı.

Tommy ticareti ebeveyninden öğrenmişti. Babasının bir siyah kehribar atölyesi vardı, annesi ise demir eşya yapımcısı Collier'de çalışıyordu. Tommy çocukluğundan bir anısını anlattı; bir gün Santiago de Compestela'dan siyah kehribar satmak için bir İspanyol satıcı gelmişti Whitby'ye ama adam linçten zor kurtulmuştu. Daha sonra bu adam Bn. Collier'e âşık olmuş ve tüm dedikodulara rağmen evlenmişlerdi. "Adamın adı Pagero idi ve annem onlara yardım etti."

Toomy'nin annesi siyah kehribar boncukları iplere dizerek kolye ve tespîh yapıyordu ama şansları döner diye atölyeye gitmiyordu, temelsiz inanışları olan bir aile olduklarını Tommy de kabul ediyordu. Ebeveyni cepte bulunan siyah kehribarın şans getireceğine ve yanan kehribarın yeşil dumanının doğumu kolaylaştıracağına inanıyorlardı. Tommy ve dört kardeşi babalarının ticaret yeteneğini almışlardı. Evlerinin kapısında bir ayna vardı; eğer şeytan gelirse aynada kendini görecekti ve kendinden iğrenerek gidecekti. Aynanın yanında ona mesaj vermesi için siyah kehribardan bir haç bulunuyordu. "Egton'da kırlarda kem gözlere karşı dikilmiş siyah kehribar direkler vardı. Bunlara cadı direği deniyordu. Eskiden herkes inanırdı bunlara." Tommy'nin kapısı yanında duvarda da siyah bir haç vardı.

"Bu da öyle bir şey mi?" diye sordum.

"Hayır, o öyle değil, o camdır. Bunu kuzenim getirdi, ona bunun siyah kehribar olmadığını söyledim ama beni azarladı ve buraya koymamı söyledi, ben de koydum işte." Kendisinde fazla siyah kehribar yoktu, elindeki en iyi parçaları müzeye ver-

mişti. “Whitby halkı bundan pek hoşlanmaz. Annem siyah kehribarın organize kasvet olduğunu söyler ve hiç siyah kehribar ziynet kullanmazdı.”

Matemle ilgili bir şeyle çalışmanın diğer yüzüydü bu, modası geçince geriye sadece acılar kalıyordu. Siyah kehribar on dokuzuncu yüzyılda Kraliçe Victoria’nın desteğini alıyordu ama yirminci yüzyılda aynı şey ona imaj sorunu çıkardı. Çocukluğumda onu yaşlı kadınlar tarafında takılan garip, kuru bir taş olarak, lavanta çiçeği ve çürümüş bir şeyler kokulanıyla birlikte hatırlıyorum. Kraliçe Victoria’dan 1960’larda hâlâ sağ olan Victorian leydilerine kadar, bu taş sanki insanları yas tutmaya teşvik etmek için kullanılıyordu.

Ama Tommy Roe siyah kehribardan zevk aldı, Çin’e, Japonya’ya (bu ülkelerde ona siyah kehribarın plastik döküntü olduğunu söylediler) ve Amerika’ya gitti, ama sonunda o da üzüldü. Birkaç yıl önce dükkânı soyuldu, onu dövdüler ve daha sonra başka saldırılara da uğradı. Dükkânını sattı. Yaşamını değiştirdiği için üzülyordu, “Ama artık korkuyorum,” dedi. Eski Whitby’de denizde yakını olanlar kapılarını hiç kilitlemez, bunu yaparlarsa yakınlarının geri gelmeyeceğine inanırlardı. Tommy saldırılardan sonra artık kapısını kilitliyor ve “Artık kimseye kapıyı açmıyorum. Beni dışarıda görmeseydin seni de getirmezdim evime,” dedi. “Bizler her şeyin önde olduğunu bilerek yetiştik. Zengin olsaydık bile lüks arabalar almaz, mütevazı bir yaşam sürerdik. Altmış yıl önce eski kasabanın ana caddesi olan Church Sokağında küçük evler vardı ama bunlarda kalabalık aileler yaşırdı, bunları gören yabancılar fakir sanırdı ama bu aileler aslında zengindi. Eskiden Whitby bir toplumdur, birimizi incittiğin zaman hepimizi üzmüş olurdun. Biz Tanrıdan korkar, Kral ve Kraliçeye saygı duyardık...” Bunu söylerden bir hafta önce yapılan Kraliçe Altın Jübilesi töreninden liman civarında kalmış bayrak ve flamaları gösterdi. “Eskiden kasaba hep böyleydi,” diye devam etti. “Ama şimdi siyah kehribar gidince her şey bitti.”

Ailesi var mı diye sorunca, "Hayır," dedi. "Sevgili Joan biz evlenmeden önce öldü." Çocukluk arkadaşlarıydılar, birbirlerini seviyorlardı ve nişanlıydılar ama hiçbir zaman fazla samimi olmamışlardı. "Sadece bazen bir yerlerde dans ederdik, hepsi bu kadardı. O günlerde insanlar beklerdi, evlenmeyi bekliyorduk. Ve o sevgili kanserden öldü." İronik ama, Tommy de sevgilisinin ölümüne çok üzüldüğü için Victoria'lılar gibi siyah kehribara sığınmıştı. "Dükkânımla oyalandım, çok siyah kehribarım vardı ve onun sayesinde çok insan tanıdım... Joan'dan başkası da olmadı."

Parke taş döşeli sokağa çıktığımda kasabayı onun gözleriyle görür gibi oldum. Geride kalanlar bitmişti, artık ileriye bakacaktık, eskiler gitmiş, ölmüştü. Birden tüm siyah kehribar hikâyelerimde ölümler olduğunu düşündüm; bir sevgili, bir kasaba, bir dönem, bir endüstri, Roma döneminde gizemli bir adam, hepsi ölmüştü. Bu taşın hafifliği aslında dayanılmazdı.

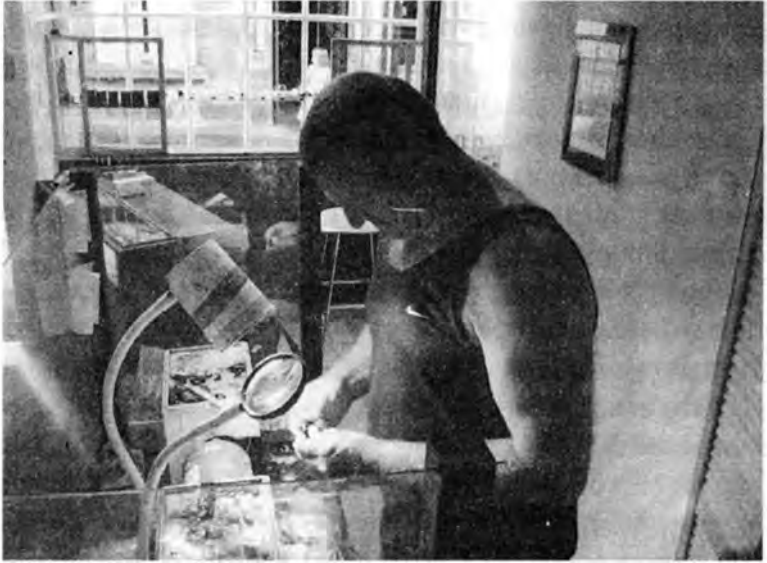
Siyah Kehribar Bulmak

Romalılar için bu taşın seçkin bir ziynet eşyası olmasının gerçek nedeni elbette hafifliğiydi ve Whitby'de İskelet 952'deki siyah kehribann nasıl bulunduğunu da öğrenmek istedim, bunu Romalıların çıkardığına dair bir bilgi yoktu. Victoria madenlerinin hepsi kapandığı için artık siyah kehribar sadece Roma zamanında olduğu gibi sahilde toplanabiliyordu. Ve bugün için bu da muhtemelen binlerce yıl olduğu gibi daha çok gizlice yapılıyor.

Hal Redvers-Jones'un söylediğine göre sahilde onun için siyah kehribar arayan adamların sayısı bazen on yediye kadar çıkıyordu ve bunlardan biriyle konuşmak istediğimde bunun mümkün olmadığını söyledi bana. "Bu adamlar konuşmayı pek sevmez. Bazıları bana soyadını bile söylemezler. İçlerinde siyah kehribar olan kayaların uzunluğu yedi buçuk mil kadar, ama da-

marlar bazen sadece birkaç milim kalınlığındadır. Samanlıkta iğne aramak gibi bir şey bu.” Bu insanların çoğu kaynaklarını gizli tutuyordu ve hiçbirinin beni yanına almayacağı belliydi.

Fakat şansım vardı. Eski Whitby’nin ortasında kendime bir rehber buldum, boyalı bir el arabasında siyah kehribar ziynet eşyası satıyordu. Kevin Dixon fırtınalardan sonra dalgalarla sahile vuran siyah kehribar parçalarını topluyor ve işledikten sonra turistlere satıyordu. Bir iki sterline sattığı kabaca işlenmiş parçalardı bunlar. Bazılarının içinde ağaç parçaları vardı ve bir zamanlar ne oldukları belli oluyordu.

Siyah kehribar ustası Kevin Dixon

Fırtına geçmişti, Kevin kendisiyle birlikte siyah kehribar aramaya gidebileceğimi söyledi ve sahilde ‘çıplak kaya’ denen bir yere gittik. Küçük evlerin önünden yürüyerek Church Sokağı’nın ucuna kadar gittik, başka bir yüzyıl kokan bir balık tütsülen-

me yerinden geçerek sahile döndük.

Kevin'in söylediğine göre siyah kehribar kumsal düzeyinin biraz altındaydı ve bana denizde, yaklaşık bir kilometre uzakta bir çanlı şamandıra gösterdi. "Suda siyah kehribarın bulunduğu kaya çıkıntısı oradan görünür ama tekneler için tehlikelidir o kayalıklar. Dalgalar oradan kopardıkları parçaları sahile atarlar. Fırtınaların iyi yanı da budur işte." Oradaki kayalıkları bir Victoria dolabının çekmecelerinde incelenmeyi bekleyen haritalara benzettim. Fırtına o çekmeceleri açıyor ve içindekileri geçmişin bir armağanı olarak sahile atıyordu.

Kayalıklarda yürürken etrafımızda küçük taş parçaları dolu gibi yağıyordu. Kevin, "Martılar atıyor bu taşları," dedi. "Onların yumurtaları için geldiğimizi sanıyorlar. Sular çekildiği için kumsal çöp doluydu ve büyük bir havuza doğru yürüdük. Kevin, "Önce kumların üstünü arayalım, sonra onları biraz kazarak altlarında ne olduğuna bakarız," derken biden eğildi ve kumların arasında gördüğü iki küçük siyah kehribar parçasını aldı, küpe olabiliirdi bunlardan.

Hazine arayan bir çocuk gibi seviniyordum ve biraz sonra ben de büyükçe ve simsiyah parlayan bir parça buldum. Kevin bulduğum parçayı eline alarak baktı ve "Hindistancevizi bu," dedi.

Birkaç dakika sonra biraz daha büyük bir parça buldum ve bunun içinde Kevin'in söylediği mink ağaç kalıntısı da vardı. Fakat bu parça ikiye bölündü ve Kevin, "Ağaç bu," dedi. Daha sonraki kayalıkta bulduğum parçaya Kevin, "Kömür bu," dedi ve 170 milyon yıllık gerçek siyah kehribar aramaya devam etti. O sırada ben de kışın yakabileceğim iri kömür parçaları buluyordum.⁽³²⁾ Kevin nazik bir ifadeyle, "İlk aramalarda hep böyle olur," dedi.

Kumların üzerinde yosunlar ve deniz kabukları arasında araştırma yaparken bilgisayar klavyesi harfleri büyüklüğünde siyah bir şey çarptı gözüme. Bunun siyah kehribar olduğunu hemen anladım. Kömürden daha parlak, daha gevrek, siyah

cama benziyordu, daha sertti ama daha kırılgan görünüyordu. Ve çok eskidi, belki de bir dinazorun sırtını kaşındığı bir ağaçtan oluşmuştu. Bir saat içine birçok parça buldum ve bunlardan birini çok seviyorum. Birkaç milim kalınlığında ve bir santimetre-kare büyüklüğünde bir parça bu. 1940'ların radyo düğmeleri-ne benzeyen bu taşın parıltısı harika. Özellikle yüzeyindeki yaprak damar izleri çok hoşuma gidiyor.

'Mavi kabuklu' denen ve üzerinde buz çizikleri olan ve tarih öncesi yaprak izleri taşıyan ve 'sarı kabuklu' denen türler olmak üzere iki cins siyah kehribar var.⁽³³⁾ Benim taşım sarı cinsten ve üzerindeki yaprak damarı izlerinin de tarih öncesi çağlarda yaşamış bir ağaç türüne ait olduğu açıkça belli oluyor.

Kevin de kitap boyutlarında bir siyah kehribar parçası bulduğu için hayatından memnundu. Bunu özel bir sipariş alana kadar saklayacağını söyledi. Bulduğu küçük parçaları küpe ya da kolye boncuğu yapacaktı. İskelet 952 herhalde bunları çok severdi.

Garip Bir Sonuç

İskelet 952'deki siyah kehribarın nerden geldiğini, nasıl toplandığını ve yapıldığını biliyordum. Ama en önemli ve gizemli kısım, yani o genç adamın kimliği hâlâ bilinmiyordu. Arkeologlar onun pek de sevilen bir kişi olmadığını söylemişlerdi ama o iskeletin sahibi yine de mezarlıkta bir yer bulmuştu kendine. Genç adam belki de kadın kılığında gezmekten ve siyah kehribar ziynet eşyası kullanmaktan hoşlanan biriydi. İskeletin ağzında bulunan iki çakıl taşı onun, garip mezheplerin çok olduğu Roma toplumunda bile çok garip karşılanan mistik Cybele kültüne mensup olabileceğini gösteriyordu.

Romalılar Cybele mezhebine Manga Mater, ya da 'Büyük Ana' derlerdi. Bu deyim ölümü, intikamı ve üremeyi temsil et-

tiği gibi bazen maddenin tanrıçası anlamına da geliyordu—*mater*, ana, matriks ve madde sözcükleri aynı köke bağlıydı.⁽³⁴⁾ Bu tanrıçanın orijini gizemliydi ama Romalılar onun Doğudan geldiğini ve çok şey isteyen bir tanrıça olduğunu biliyorlardı. Tanrıça rahiplerinden ya da *galli*'den kendilerini hadım etmelerini isterdi. Törenle yapılan bu operasyon Cybel'in, aşığı Attis'i yatakta fani bir kadınla yakaladığında neler olduğunu hatırlatırdı. Attis bundan o kadar utanmıştı ki kendi cinsel organını kesmişti.

İskelet 952 eğer bir *gallus* (çoğulu *galli*) ise olağanüstü bir yaşam sürmüş olmalıydı. Cybele geçit törenleri çok gürültülü olur, ziller, davullar çalınır, uzun entariler giyerek kolyeler takan ve kendilerini erkek olarak görmeyen uzun saçlı adamlar çığlıklar atarak kendilerini kamçılarıydı. Homer'in Büyük Ana şiirinde, "Bu tanrıça gürültüyü, davulların sesini ve flütlerin nağmelerini sever," der.⁽³⁵⁾ Bu törenlerde koç da kurban edilir ve kanı, önünde duran bir rahibin üzerine sıçardı. Rahip bu kırmızı görüntüsüyle biraza da Victoria devri siyah kehribar işçilerinden birine benzerdi.

Arkeologlar iskeletin ağzında bulunan iki çakıl taşının, onun testislerini temsil edebileceğini söylemişlerdi, bir teoriye göre, eğer Cybele sanıldığı kadar güçlü değilse rahip ölümünden sonra bozulmazdı.⁽³⁶⁾ İskelet 952'de bulunan üçlü kolye, Roma'da Capitoline Müzesindeki *gallus* resminde görülen kolyeye de çok benziyordu.⁽³⁷⁾ Cybele rahipleri o dönemde İngiltere'de yaşarlardı, bunu Hadrian Duvarı'ndaki bir Attis yazıtından ve 1970'lerde Thames'da bulunan bir testis kelepçesinden biliyoruz. Ama esas ipucu iskeletteki kolyenin siyah kehribardan yapılmış olmasıydı, çünkü Roma döneminden beri Cybele'in siyah taşları ve özellikle de siyah kehriban çok sevdiği bilinmektedir.⁽³⁸⁾

Cybele hakkında çok hikaye vardır ama bunların hepsi de Attis ile olan ilişkisi ile ilgilidir, Attis bir kazada ölen yakışıklı bir çoban ya da avcı olan bir yan tanrıdır; bazı menkıbelerde

ondan tanrıçanın oğlu olarak da söz edilir ki bu durumda ilişkiler böyle şeylere alışık olan o zamanki insanlara bile garip gelmiş olmalıdır. Cybele çoğu zaman çift cinsiyetli olarak tanımlanmıştır—cinsel olarak kadındır ama bir ana ve eş olarak yas tuttuğu için bunu göstermez. Attis ise ölümü ve yeniden dirilişi simgelemiştir. İkisnin festivali de ilkbaharda yapılır ve törenler çok gürültülü olur, çok da kan akıtılırdı. Günümüzde de Filipinler gibi bazı yerlerde kutlanan İyi Cuma törenlerinin bu eski kutlamalardan geldiği sanılıyor.

Daha sonra Meryem Ana'ya saygı duyanların tespihlerinde kullanılan taşın Cybele ile de ilişkili olması bir tesadüf olmayaabilir. Belki de siyah kehribar kullanımı putperestler tarafında Hristiyanlığa getirilmiş bir başka eski kutsal gelenektir. Akdeniz bölgesinde yaşayan Cybele rahipleri küçük taşlar ve kolyeler taktıkları ki bunlar, Romalılar İngiltere'ye gelmeden önce muhtemelen Türkiye'de, Erzurum'da çıkan oltu taşından yapıyordu. Çünkü on altıncı yüzyıl Roma Katolikleri gibi, *galli* de siyah taş kisten ve bazen inançlarını göstermek için kullanırlardı.

Siyah kehribarla Cybele arasındaki bağlantının birkaç nedeni olabilir. Birincisi, Cybele adlı tanrıça çam ağacıyla bağlantılıdır ki her zaman yeşil olan çam genelde ebedi yaşamı temsil eder⁽³⁹⁾ ve siyah kehribarın hammaddesidir. İkincisi, tanrıça yılanlarla da ilişkilidir, arkeologlara göre Köln kilisesinde bulunan gorgon başların Cybele ile bağlantısı olabilir; pek çok heykelde tanrıçanın etrafında yılanlar vardır ve siyah kehribar da burada onlara karşı güç verir. Ayrıca siyah kehribarın rengi karadır ve Sibylline kehanet kitabına göre ihtiyaç anında Roma'yı kurtaracak olan ünlü siyah taş benzer.

Farklı dinlerde kullanılan birçok kutsal taşın rengi siyahtır. Mekke'deki Kâbe Müslümanların ziyaret ettiği kutsal bir yerdir ama İslam'dan birkaç yüzyıl daha eskidir.⁽⁴⁰⁾ Kâbe büyük bir küp (bu sözcüğün Kâbe'den geldiği söylenir) şeklindedir ve si-

yah perdelerle kaplıdır. Doğu duvarında insan başı kadar bir siyah taş vardır. Bazıları bunun Hz. Âdem'le birlikte dünyaya düşen bir göktaşı, bazıları da bazalt ya da lâv olduğunu söylerler. Gerçeği bilmek zordur, çünkü bu taş yüzyıllardan beri ellerle okşanıp öpülerek aşınmış, ayrıca inançsızların saldırısına uğrayarak çatlamış ve gümüş ipler ve bantla tutturulmuştur.⁽⁴¹⁾

Tarihte ilk kutsal siyah taş bu değildir; Roma av tanrıçası Diana'nın da şimdi Türkiye'de, Efes'te olan bir siyah taşı vardı ve bir diğeri de Beyrut'un kuzeyinde Byblos'taki Fenike tanrıçası Astarte'ye aittir. Ama eski tanrıçaların içinde siyah taşları ve siyah kehribarı en çok seven tanrıça Cybele idi. Anadolu'da onun bir adı da Kubala idi ki bunun da 'Kâbe' gibi aynı kökten geldiğini söyleyenler vardır ve bunlara göre, Hz. Muhammed gelmeden önce Mekke'de tapılan siyah taş onu temsil ederdi.

Cybele'in kendi siyah taşının adı Manga Mater'di. Türkiye'de, Bergama'da bu taşa yüzyıllarca tapıldı ama M.Ö. üçüncü yüzyıl sonlarında Roma'dan bir talep geldi. Roma halkı kendilerini Kartacalı Aninal'a karşı koruması için Cybele'in taşını istiyordu. Taş Roma'nın limanına geldiği zaman Roma halkının yarısı limanda onu karşıladı, herkes bu kutsal taşı merak ediyordu. Kalabalığın arasında onu bir an görebilenler küçük, hafif ve simsiyah bir taş olduğunu söylediler, koni şeklindeydi ve bir kadın yüzüne benziyordu. Bu taş Kâbe'nin siyah taşı gibi bazalt ya da lâv⁽⁴²⁾ olabilirdi ama belki de büyük bir siyah kehribar parçasıydı. Taşın kendisi pek gösterişli, etkileyici değildi ama onu Palatine Tepesine götüren alayın davulları, zilleri ve hadım rahiplerin bağırışları müthiş bir gürültü koparıyordu.⁽⁴³⁾

Taş koruyucu bir anıt gibi gümüş bir kaba konmuştu ve büyü de işe yaradı, Anibal çok geçmeden çekildi oralarından. Fakat Cybele Roma panteonunda rahat oturamadı ve bunun nedeni muhtemelen rahat durmayan rahiplerdi. Roma senatosu hiçbir Romalının *gallus* olmayacağına dair emir çıkarmıştı ve

bazıları bunun zaten dinsel kurallara aykırı olduğunu söylediler⁽⁴⁴⁾ Oğullarının kadın gibi giyineceğini ve kendini hadım edeceğini öğrenen bir Romalı ebeveyn ne düşünürdü?⁽⁴⁵⁾ Buna karşı resmi bir emir çıkması doğaldı.

Bir *gallus* olan İskelet 952'nin de istenmeyen kişilerin gömüldüğü bir köşeye gömülmüş olması normal kabul edilebilir. Ama o yine de toplumdan tamamen atılmamış ve mezarlığın uzak da olsa bir köşesine gömülmüştü. Catterick'in normal insanları ona ve arkadaşlarına önce kuşkuyla bakmış ve sonra biraz garip ama zararsız olduklarını kabul etmiş olmalıdır.

Dünya medyası travesti hadım ve gömülü hazinesi hikâyesini çok sevdi. Haber bir süre gazete manşetlerinde kaldı. Britanya kuzeyindeki yorumcular İskelet 952'nin eski Yorkshire'nin kozmopolit yanını gösterdiğini söylediler, demek o zaman bu karakterde kişiler toplumda kabul görebiliyordu. Güneyliler ise mücevherli eşcinsel kişi iskeletinin Yorkshire'nin sert, maço tipi erkeklerine meydan okuduğunu söylediler.

Tayland ve Yeni Zelanda gibi çok uzak bölgeler medyasından bile, testis iptali ve Roma'nın eşcinselleri hakkında arkeologlardan bilgi almak için pek çok talep geldi. Kısa sürede şaşırtıcı yeni teoriler ortaya atıldı. Dr. Wilson, "Bir gazete o genç adamın ölümüne hadım etme operasyonu neden olmuştur diye yazdı," dedi. "Bunu da nerden çıkardılar bilmiyorum."

Dul Kadın

Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesinde Cybele'e ithaf edilmiş bir mihrap vardır. Bu küçük taş oyukta muhtemelen bir zamanlar ona tapmakla ilgili tütsüler, küçük takırtı aletleri, büyük ziller, süslü kelepçeler ve kutsal boncuklar dururdu. Mihrabın sağında tanrıçanın simgesel ağacı çamın oyması var ve kozalak-

ların tarih öncesi ağaçlardaki gibi insan başı kadar olduğunu görünce şaşırdım. Sol taraftaki bir rölyefte Attis'in tabutunu taşıyan dört adam görülüyor.

Mihrabın ön tarafında Cybele'in iki rahip arasında bir resmi asılı; ağır elbiseler giymiş iriyarı bir kadın ve yüzünde sıkıntılı bir ifade var. İntikam peşinde olan öfkeli tanrıça ya da bazen düşünüldüğü gibi bakanları taş yapan bir tanrıça gibi görünmüyor. Ona bakarken siyah kehribarı üne kavuşturan bir başka hükümdar geldi aklıma. Bu eski kutsal yerde doğulu tanrıça yas tutan Kraliçe Victoria'ya benziyor. On dokuzuncu yüzyılda siyah kehribar tutkusu belki de değerli taş ya da simge arzusundan öte bir şeydi, belki de bir ilk örnek arzusuydu.

3

İnci

2,5 - 4

İncilere Tann'nın gözyaşları denir.
Toba'da yağmur yağıyor.⁽¹⁾

Vejetaryenler inci takmamalı.

Jül Sezar M.Ö. 55'te Fransa kıyılarında durmuş İngiltere'yi istila edecek olan gemilerinin hazırlığını izlerken herhalde karmaşık duygular içinde olmalıydı. Bir sonraki deniz muharebesiyle arasında duran yaklaşık yirmi millik sulara bakıyor ve ada kabileleri, onları mavi boyalı vücutlarıyla çıplak olarak savaşmaları ve adayı koruyacakları hakkında casuslarının getirdiği seyrek raporları düşünüyordu mutlaka.⁽²⁾ Fakat şık kıyafetli ama saçları biraz dökülen konsül kazanacaklarını da düşünüyordu herhalde. Sezar'ın o yaz Manş Denizini aşarak İngiltere'yi istila etmeyi düşünmesinin nedeni sadece bu ülkedeki maden kaynakları ya da güzel esirleri değildi; onun biyografisini yazan Gaius Suetonius Tranquillus'a göre, bunun nedeni tamamen farklı bir şeydi, aslında İngiltere'nin incileriydi bu neden.⁽³⁾

Sezar'ın emrine göre Roma'da sadece aristokratlar inci taka-

bilir ve onlara uygun pembe togayı (erkeklerin resmi yerlere giderken sarındığı beyaz ve dikişsiz kumaş) sadece Sezar giyebilirdi.⁽⁴⁾ Şimdi de kişisel inci stoklarının garanti altına alınmasını istiyordu. Avrupa'daki en güzel nehir incileri ondaydı—onları kendi kullanabilir, bir tapınağa hibe edebilir ya da hoşlandığı kadınlara verebilirdi. İnciler aşk tanrıçası Venüs'le ilgiliydi ve Sezar için önemli bir sohbet konusuydu. İnciler Romalı kızların en iyi dostuydu ve Sezar metreslerine hep inci verirdi. İki bin yıl önce bir tek inciye bile çok az insan sahip olabilirdi ve bir inci kolye sahibi olmak çok büyük zenginlik belirtiydi.

Fakat incilerin kaderi o zamandan bu yana çok değişti ve günümüzde bir inci kolye sahibi olmak hiç de o kadar zor değil. Arada bir ilginç hikâyeler de duyuluyor elbette —örneğin Christie's 2004'te 3.1 milyon dolara bir inci kolye satarak rekor kırdı— ama şimdi inciler oldukça ucuz ve birkaç yüz sterline güzel bir inci kolye alınabiliyor.

Ama yine de incilerin kendi mitolojileri unutulmuyor. Onlar hâlâ zenginlerin, asillerin, futbolcu eşlerinin ve Hollywood yıldızlarının boyunlarını süslüyor. Ve hâlâ doğanın şaşırtıcı kazaları olarak görülüyorlar. İnci ticaretinin dışında olanların bilmediği bir şey var, satılan her incinin arkasında küçük bir yaratığın planlanmış cinsel şiddete maruz kalması yatıyor ve inci kolyeler büyük çabalar sonucu ortaya çıkıyor.

İncilerin bol olmasının nedeni Sezar gibi onları çok seven bir adamdır ama bu adam diğer konularda Roma'nın karşısındaydı. Adı Kokichi Mikimoto olan bu adam her isteyen kadının inci sahibi olmasını arzuluyordu ama kadınlar incinin mistiğini muhafaza etmeliydiler. Sezar gibi ülkeler fethetmedi bu adam ama insanlarla çok iyi geçinirdi ve mütevazı bir kişi olarak Dünyanın İnci Kralı oldu.

Sezar'ın İngiliz İncileri

Günümüzde dünyanın en iyi incileri Güney Pasifik, Çin, Kuzey ve Güney Amerika ve Avustralya'dan gelirken, bir zamanlar İngiltere'de önemli bir inci endüstrisinin olduğunu düşünmek garip gelebilir insana. Fakat İskoçya'nın pembe incileri, Cumbria'da Ennerdale siyah incileri ve İrlanda'nın beyaz incileri yüzyıllar boyunca tüm Avrupa'ya satılmıştır. Çok güzel inciler insanları savaşa bile sürüklemiştir.

Sezar'ın çok sevdiği doğal nehir incileri hâlâ var⁽⁹⁾ ama artık onları çıkarmak için çok geç. Deniz incileri istiridyeden çıkarırken tatlı su incileri midyelerde bulunur. Dünyada hâlâ midye çitlikleri vardır ama yabancı koloniler tehlikede olduğu için İngiltere'de nehirlerden inci çıkarmak 1998'de yasaklanmıştır. Burada cinsiyet sorunu vardır; inci midyeleri her yaz olağanüstü bir sperm paylaşımı ve grup seks sonucunu ürerler ve bu olayda erkek midyeler suyun içinde dişiler üzerine sperma püskürtürler. Günümüzde ise inci üreticiler, güç istasyonları ve su kirliliği yüzünden İskoçya nehirlerinde çok az midye kalmıştır ve üreme olayı olmaz. Bir zamanlar İskoçya'da her nehirde inci varken, İskoç Ulusal Miras Dairesine göre şimdi koloni sayısı elliden azdır ve hepsi de tehlike altındadır.

Eski inci avcılarının sayıları incilerden de daha fazla azalmıştır ve bunları bulmak zordur. Doğal inci satın alan dükkânlar çoğu zaman bunları satan inci avcılarının adlarını bile almamışlardır, birkaç on yıl öncesine kadar çoğunun adresi de bilinmiyordu. İnci avcılarının çoğu 1960'lar ve hatta daha sonraki yıllara kadar çadırlarda yaşayan, teneke tencere yapan, fal bakan ve inci arayan göçebe insanlardı. İşleri dışında başka insanlarla da pek konuşmazlardı.

Ama ben şanslıydım. Buxton'da eski kitaplar satan bir kitapçı da Timothy Neate'nin yazdığı *Yaz Göçebeleri* adlı bir kitap bul-

dum. Kitapta röportaj yapılan İskoçya göçebeleri arasında tence-re, tava yapanlar, at alıp satanlar arasında birkaç da inci avcısı vardı. Yazara mektup gönderdim ve söyleşi yaptıklarıyla ilgili bilgi istedim, bana hemen cevap verdi. Acele etmemi söylüyordu, çünkü inci avcıları yaşlı ve hasta insanlardı. Onu dinledim ve bir hafta içinde yetmiş yaşındaki Kelt hikâyeci Alec John Wilkinson, yetmiş iki yaşındaki kayınbiraderi Eddie Davies ve Alec'in oğlu Angus'la görüşmek üzere randevu aldım. Angus ve Alec geleneksel işlerle uğraşmışlardı ama Eddie eski bir inci avcısıydı.

İnci avcısı Eddie Davies

Profesyonel olarak değerli taş arayanlar genelde fakirdir ve İskoçya inci avcıları da böyleydi. Alec beni kapıda karşıladı ama karısı hasta olduğu için eve alamayacağını söyledi. "Karım da es-

kiden inci çıkarırdı ama şimdi pek bir şey hatırlamıyor,” dedi. Onu arabama aldım, çam ormanlarından geçtik, nehir vadisini izleyerek küçük bir köye geldik. İnci avcılarının küçük çiftlik evlerinde ve kulübelerde yaşadıklarını sanırdım ama yanılmışım. Köyün hemen dışında konsey mülkü olan yerde, Alec’in oğlu Angus ve Mary’nin kardeşi Eddie birbirlerine yakın evlerde yaşıyorlardı. Angus evlerde büyümüşü ama Eddie 1990’ların sonlarına kadar hep gezmişti. Alec, “İlkbahar gelip kuşlar ötmeye başlayınca Eddie hâlâ seyahate çıkmak ister,” dedi.

Eddie’nin evi güneş ışığı altında kötü görünmüyor ama bana daha sonra söylediklerine göre, buradaki elli evden dördünde o yıl intihar olayları yaşanmıştı. Bir süre önce Eddie’nin komşusu kendini meşe ağacına asmış, birkaç ev ilerde yaşayan bir başkası da kendini nehre atarak boğulmuş. Angus, “Bir sorunu olduğunu anlamalıydık, diye anlattı. “Ölmeden bir gece önce puba gitti ve herkese bira ısmarladı. Evler arkada nehrin denizle birleştiği güzel manzaraya değil de gri bir otoparka bakıyordu. Eddie’nin evinde en güzel manzara banyo odası penceresinden görünüyordu ama orada cam buzlu cam vardı.

Bir koltuklara otururken Eddie yere, ateşin yanına oturdu. Yerde halı vardı ve ısı da eski bir elektrik ocağından geliyordu ama Eddie boğazını temizleyip eliyle sardığı sigarayı yakarken, kendimi eski çadırlardan birinde, gerçek ateş başında bir hikâye dinleyecekmiş gibi hissettim. Eddie, “Bazı inci hikâyeleri biliyorum...” dedi ve sustu. Cebimdeki not defterimi çıkarıp not alsam nasıl olur acaba diye düşündüm. Timothy Neate, “Onlara önceden para vermezsen pek konuşmazlar,” diyerek uyarmıştı beni. Fakat Angus bana çay verirken, Eddie’nin para için değil de beni etkilemek için durduğunu düşündüm.

Eddie bana bir incinin nasıl oluştuğunu bilip bilmediğimi sordu. Diğerleri eğleniyor gibi görünüyorlardı. Testi geçemeyeceğim diye korktum ama sorunun cevabını bildiğimden emindim. Do-

ğal bir midye incisi de hiç kuşkusuz istiridye incisi gibi oluşuyordu. Çocukken öğrendiğime göre, istiridyenin içine kazara bir kum tanesi kaçarsa inci oluşumu başlardı. İlkokul kitaplarından birinde bunun karikatürünü de görmüştüm ama olay bana komik değil de üzücü gibi gelirdi. İstiridye acı çekerken içindeki tahriş edici kum tanesi zaman içinde sedef denen parlak sıvıyla kaplanıyordu. Daha sonra bu sedef tabakası sertleşiyor, inci halini alıyor ve dalan inci avcılar tarafından çıkarılıyordu.

Kasten, “İnce ya da iri kum tanesiyle oluşmaz mı inci?” diye sordum.

Eddie başını salladı ve “Evet ama her şey orada bitmez,” dedi. Ona göre incinin bu şekilde oluşumu şansı binde birdi. Bir tek inci bulmak için pek çok midye açmak gerekiyordu. “Bir başka oluşum yolu daha vardır. Bunu ancak inci avcıları bilir.” Bunun nasıl olduğunu sordum ama Eddie de Alec gibi hikâye-ciydi ve her şeyi hemen anlatmıyordu.

Nehirler

İngilizcede ‘unions’⁽⁶⁾ diye inci için kullanılan eski bir sözcük vardır ve bu sözcük ‘tek ya da eşsiz’ anlamında Latince *uni-* o’dan gelir. İnci avcılarının deneyimleri bu tanımlamanın doğru olduğunu gösterir; her bölgenin incisi diğerinden biraz farklıdır. Eddie altmış yıl hemen her nehirde inci avcılığı yapmıştı ve “Bana inciye göster sana hangi nehirden çıktığını söyleyeyim,” dedi. Örneğin Inverness’in kuzey batısındaki Oykel Nehrinden çıkan gül pembesi renginde inciler en değerli olanlardı. Eddie yaşamı boyunca Oykel’den sadece iki inci çıkarabilmişti. Onları Perth’deki inci tüccarları Cairncross kardeşlere götürmüş ve onlar da incilerin çok değerli olduğunu söyleyerek tanesine yüz sterlin vermişlerdi. Söylediğine göre nehir incilerinin parl-

tısı sudaki turbadan gelirdi ve Lapland'da turba olmadığı için oradan çıkan inciler gri renkli olurdu. "İyi viskiyi yapan şey iyi inci de yapar." Yaşamında iyi viskiyi de iyi inciye de çok sevmişti o. "Şimdi ise vaktimin çoğunu evde geçiriyorum."

'İnci üreten nehirlerde somon da vardır.'

İnci yapan nehirler somon balığı da üretir ve bu bir rastlantı değildir. Somon ve midye birbirine muhtaçtır ve nehirde ikisi birden varsa yaşayabilirler. Somon midyenin dadısı ya da belki de şoförüdür. Çiftleşmeden sonra her dişi midye yaklaşık iki yüz yumurta üretir ki bunlar ancak oradan geçen bir somonun solungaçlarına yapışabilirse yaşarlar. Yavrular bütün kış balığın üstünde kalır, baharda ayrılır, minik midyeler olurlar ve nehrin başka bir bölgesinde yerleşirler. Bu yerde çok inci avcısı ya da güç istasyonu yoksa en azından seksen yıl yaşayabilirler. Her kuşakta yer değiştirmek onların genetik alışkanlığıdır.

Midyeler somonların kendilerini korumalarına karşılık olarak onlar için temizlik yapar ya da gıda maddesi sağlarlar. İnci midyeleri nehrin akciğerleridir ve günde elli litreye kadar su fil-

tre edebilirler ki korunmalarının bir diğer nedeni de budur. Filtre işleminin yan ürünü olarak çok atık madde çıkarılır ki bunlar da çevreye bütün böcekleri toplar, somonlar da bunları yer ama inci avcıları hoşlanmaz bu böceklerden. Angus, "O sinekler korkunçtur," diyerek araya girdi.

Nehirde birbirlerine yardımcı olan canlılar sadece somonlar ve midyeler değildi. Eski günlerde inci avcılarının çoğu da midyeleri korur, Ağustos ayında midye çıkarmaz, küçük midyeleri tekrar suya bırakırlardı. Nehirlere her zaman böyle bakılıyordu belki İskoç incileri hâlâ bulunabilirdi ama 1960'larda yaşananlar bu endüstriyi tehlikeye attı. İronik olarak bir başarı hikayesi olarak başladı bu.

William Abemethy 1967 yılınca bir gün Perth'in kuzeyinde Tay nehrinde inci ararken yaklaşık iki gram ağırlığında bir inci buldu.⁽⁸⁾ Bu haber bölgede heyecan yarattı ve *The Times*'dan bir gazeteci Perth'e giderek ünlü kuyumcu James Caimcross ile röportaj yaptı. Caimcross böyle bir incinin çok nadir olduğunu söyledi ve Abemethy'ye bu inci için 11.000 sterlin ödedi ki bu parayla İskoçya'da küçük bir mülk satın alınabiliyordu.

Abemethy hikâyesi piyangodan para kazanarak zengin olan bir adamın hikâyesini andırıyor ama o adam incileri iyi tanıyordu. Eddie, "Abemethy incileri ağzına sokarak denerdi," diye anlattı. "Ben onları gözlerimle değerlendirirdim ama o dişleriyle denerdi. İnci gerçekse biraz pürüzlü olur, üzeri cilalı gibiyse bir tür sert macun ya da plastikten yapılmıştır ve Abemethy sahte incileri dişlerinin arasında kırarak herkese bunu gösterirdi. Bir televizyon istasyonu onu bir yanşmaya çıkardı ve yarışçılara Abemethy'nin neyle geçindiğini sordu. Ama kimse onun inci avcısı olduğunu bilemedi, İngiltere'de inci avlığı pek bilinen bir meslek değildi."

İnci için sonun başlangıcıydı bu. Romalıların M.Ö. 55'te yapmak istedikleri gibi, güneiden bir grup geldi ve nehri mahvetmeye başladılar. Bu hafta sonu inci avcılarının çoğu arabaların

da bira kutuları dolu olan orta yaşlı adamlardı ve midyelerin büyüklüğüne, küçüklüğüne ve üreme mevsimine bakmadan yüzlerce midyeyi nehirden çıkarıyor, kabuklarını açtıktan sonra bir kenara atıyorlardı. Herkes Abernethy'nin incisi gibi bir inci bulmayı umut ediyordu. 1970'li ve 80'li yıllarda nehirlerde inci arayarak yaşamış olan Eddie bu adamları üzümlere izliyordu. Abernethy incisinden otuz yıl sonra İskoç Ulasal Mirası Dairesi inci aramayı yasakladığında Eddie çok sevindi. "Benim torunların var. Gelecekte nehirlerde onlar ve onların çocukları için de inciler olsun isterim," dedi.

İskoçya'da nehir midyelerinin korunması ya da büyük bir incinin bulanmasıyla midye katliamının başlaması ilk kez olmuyordu. 1620 yılında Aberdeenshire'da, Ythan nehrine karışan Kelly deresinde çok güzel bir inci bulundu. İskoçya Kralı James VI bu inciye tacına taktırdı ve bir süre sonra İskoçya Özel Konseyi o tarihten sonra inci avcılarının kraldan izin alacaklarını açıkladı—bu da kimsenin artık bunu yapamayacağı anlamına geliyordu. Hırs tan doğmuş bir stratejiydi bu ama yine de bir süre için midyeleri korudu.⁹ Fakat 1760'larda yasağın etkisi pek kalmadı, inci avcılarının yine ortaya çıktı ve midye neslinin tükenmesi tehlikesi belirdi. Thomas Pennant adında bir yazar ve jeolog 1769'da *İskoçya Turu* adlı bir kitap yazdı ve İskoç inci avcılarının açgözlülüğünü anlattı. Kitapta, "1761 ve 1764 yılları arasında Londra'ya 10.000 sterlin değerinde tatlı su incisi gönderildi," diye yazdı. "Ama inci avcılığı bunu yapanları hırslan yüzünden artık tükendi."

Eddie bir sigara daha yakarken bu tahribatın gereksiz olduğunu söyledi. "İçinde inci var mı diye binlerce midyeyi açmanın hiç gereği yoktur," dedi. "İnci avcılarını midyeye bakarak içinde inci olup olmadığını anlarlar." Bana bir şey göstermek için ayağa kalktı ama aradığını bulamadı. Hepsini sigara içtiği için odanın içi duman dolmuştu ama onlar buna aldırımıyordu. Eddie, "Gözlerim artık pekiyi görmüyor ve doktor bir ameliyatın

da yararı olmayacağını söyledi,” dedi. Gözlerine bakınca buğulu gibi olduğunu gördüm, evin arkasındaki buzlu camı andırıyordu gözler. Eddie Davies’in gözlerinde katarakt vardı ve eski inci avcısı artık etrafını rahat göremiyordu.

İnci Avcılarının Gizemi

Eddie biraz sonra aradığı şeyi buldu, bir midyenin iki kabuğu bu. İnci avcılığı yaptığı günlerden sadece bu kalmıştı elinde, bulup çıkardığı incilerin hiçbirini elinde tutamamıştı. Bu iki kabuk, iki incili anlamına gelen ünlü *Margaritifera margaritifera*’nın kabuklarıydı. Bazılarına göre margarita sözcüğü (Yunanca yoluyla) ‘tomurcuk’ anlamında Sanskritçe ‘*manjari*’den, bazılarına göre de, inciler sudan çıktığına göre ‘marine’ den (deniz) geliyordu.⁽¹⁰⁾ Ama en güzeli üçüncü teoriydi ki⁽¹¹⁾ buna göre sözcük Persçe ‘ışığın çocuğu’ anlamına gelen *murwari*’den geliyordu. Bu sözcük İngilizcede ‘Margaret’ ve kısaltmaları olan Maisie, Peggy, Megan, Greta ve Rita adlarıyla yaşatılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında İtalya Kraliçesi Margherita’nın o kadar çok inci kolyesi vardı ki bunlar çenesinin altından başlar ve dizlerine kadar inerdi.⁽¹²⁾ Kocası Kral Umberto her doğum gününde ona bir kolye verir ve o da bunları takmayı görev sayardı.

İngilizler on sekizinci yüzyıla kadar inciye ‘margaritas’ ya da ‘unions’ dediler. İncinin görece yeni bir adı da garip bir sözcük, Latince ‘jambon’ ya da ‘domuz paçası’ anlamında *perna*’dır. Eddie’nin odasında inci çıkan kabukları görene kadar bu isim buna gizemli geliyordu. Bu kabuklar balıkçıdan alınan midyelerden dört beş kat daha büyüktü, domuzun arka ayakları gibi hafifçe kavisliydi ve ayrıca üzerinde paralel ince çizgiler vardı. Kabuklar bir yere çarpmış gibi hafifçe dişliydi ve tam anlamıyla kapanmıyorlardı. Görünüşleri pek güzel sayılmazdı ama Eddi-

e'ye göre işin sırrı da buradaydı; içinde inci olması olası kabuklar hep böyle işaretli olurlardı.

Kabukların içine giren kum tanesi hikâyesini inciler hakkın-da romantik bir şeyler söylemek isteyen kuyumcular anlatmış olabilir ama gerçekten de midye ya da istiridyeler içinde inci oluşumu minik bir parazitin kabukların içine girerek ölmesiyle başlar. Nehir midyelerinde bu süreç genelde parazitin kabuklardaki bir çatlaktan ve midyenin etiyile beslenmek için girmesiyle başlamaktadır. Midye bunun farkına vararak ondan kurtulmaya çalışır, parazit ise paniğe kapılır ve ileri geri harekete başlar. Eddie bunu anlatırken elindeki kabukları da sallıyordu. Parazit yorulunca midye onun tahrişinden kurtulmak için üzerini sedefle kaplamaya başlar ve ölene kadar devam eder buna. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Fransız doğabilimci Raphael Du-bois'nın söylediğine göre insanların inci sevgisi oluşum konusunda bir şey bilmemekten doğmuştur. Bilim adamı, "En güzel bir inci bile minik bir canlının lahdidir," demiştir.⁽¹³⁾

Nehir midyeleri toplumunda bu bozukluk cüzama benzer. Eddie, "Midye bununla başa çıkamaz," diye anlattı. "Bu nedenle büyük kayaların altına saklanır. Böylece inci avcıları onları kolay bulur ama peri masallarındaki ejderha ve çirkin yaratıklar gibi kabukları çatlak ve dişli midyeler çirkindir, gizlenmek isterler ama aynı zamanda içlerindeki hazineden de sorumludurlar."

İncili midyeler İskoç göçebelerine benzerler, farklı oldukları için hep itilirler ve dışarıdadırlar. Eddie, "Eskiden bize incililer denirdi ama kötü bir isim değildi bu tabii," diye devam etti. Eski günlerde göçebelerin başkalarına kuşkulu gelen bazı gelenekleri vardı. Çadırlarda yaşarlar, kendi dillerini konuşurlar, çocuklarını okula göndermezlerdi ve bazı batıl inanışları vardı. Eğer birisi onların yanında fare, domuz, sansar ya da bir sürün-gen lâfı ederse, ya da bir şey unutulursa yoldaki bir taşı tekme-lerler, rakip McPhee kabilesinin adını duyarlarsa suya girmez-

ler, geri dönerlerdi. "O zaman inciden bile vazgeçerlerdi."

Bir tür Gal dili olan göçebe dilinde inciye '*eanach tom sgaoi*' denirdi ki bunun anlamı 'büyük su şeyleri' idi ve bu da belki evlerine geldiklerinde baş ve işaret parmaklarıyla gösterip "Bu kadar büyüktü," diyen dalgıçlardan çıkmıştı. Nehirde inci arayan herkes Abernethy gibi olmak isterdi ama Davies ailesinin bulunduğu en büyük inci onun ancak yarısı kadardı, fakat beyaz ve tam yuvarlaktı. Onu Eddie'nin amcalarından biri, kısırağı bir nehre girdiğinde fark etmiş ve ondan sonra hayvana şanslı kısırak adını takmışlardı. Alec araya girdi ve "O inci yüzlerce sterlin ederdi ama adam onu altmışa sattı," dedi. "Bu yüzden hiç-birimiz zengin olamadık işte."

Para sözü üzerine onlara utanarak biraz para verdim ve onlar da utanarak aldılar. Gitmek istediğimi anlayınca şaşırdılar, bırakmadılar ve konuşmaya henüz yeni başladıklarını söylediler. Angus kahve yaptı, Eddie elektrik ocağının ısınıp artırdı ve hayalet hikâyelerine başladılar. İlk hikâyeye uzun yıllar önce Orner⁽¹⁴⁾ nehri kıyısında yaşanmıştı. Eddie, "Büyük nehrin kollarından birinin kıyısında, bir mezarlık yakınında duruyordum," diye başladı anlatmaya. "Hava rüzgârlıydı, dalların hışırtıları ve kumru sesleri duyuluyordu." Eddie dibi camlı bir kutuyu suyun içine sokarak işaretli midye arıyordu. İşine öyle dalmıştı ki garip bir şeyler olduğunu bir süre anlayamadı. "Büyük nehrin sesi, dalların hışırtısı ve kumruların ötüşü birden kesilmişti," diye devam etti. "Kulaklarım sağır oldu sandım ve arkama baktım. Uzun siyah elbise ve çizme giymiş bir kadın duruyordu arkamda. Ona merhaba demek istedim ama yüzü öyle soluktu ki ağzımı açamadım. Kadın birden döndü, ben sudan çıktım ve cenazelerin götürüldüğü yola baktım, çiçekli yolda kimse yoktu, kadın birden kayboldu. Kendi sardığım sigaralardan birini yaktım ve derin bir nefes çektim. Sonra nehrin sesiyle diğer sesleri tekrar duymaya başladım ve bir daha oraya gitmekten vazgeçtim. Birkaç yıl sonra karde-

şim Dickie'ye anlattım bunu ama kim inanır böyle bir masala? Karıma sözünü bile etmedim bunun."

Eddie'nin evi dışında sokak lambaları uzun zaman önce yanmıştı ve hayaletli kır yollarında araba kullanacaktım. Eddie ve Angus'a veda ederek çıktım ve Alec'i dükkânlara kadar götürdüm. Köye girip elli sterlinlik banknotu sadece Alec bozdurabilirdi, Angus ve Eddie puba ve dükkânlara öyle borçlanmışlardı ki para bozdurmağa kalksalar hiçbir şey alamayacaklardı. Alec arabadan inerken, "Eski günler hakkında sohbet etme fırsatı her zaman çıkmıyor, teşekkür ederim," dedi. "Orada uzun zamandır duyamadığım hikâyeler de dinledim." Sonra içki satan bir dükkâna girdi ve tezgâhın üstüne dizilen birkaç şişe gördüm. O gece Eddie'nin evinde konuşmalar uzun saatler sürecekti gibi görünüyordu.

İskoçya'nın Son Doğal - inci Satıcısı

Abernethy incisini Perth'deki Cairncross kuyumcusunda hâlâ görebilirsiniz. Bu inci satılmadı⁽¹⁵⁾ ve kullanılmadı. İnciler insanlar tarafından kullanılmaz ve bir kasada tutulurlarsa ne yazık ki kurur ve sarılaşırlar. Ama insan tenine değerlerse parlıtlarını yansıtırlar. Bu yüzden Hindistan'da Haydarabad Nizamının saray hizmetkârları çoğu zaman inci kolye takarlar ve Nizam inci taktığı zaman bunlar sıcak ve parlak olurlar. İngiliz leydileri de yapmışlardır bunu ve on sekizinci yüzyılda bir zengin evine giden ziyaretçiler bazen hizmetçilerin kıymetli mücevherler taktığını görmüşlerdir. Şair Carol Ann Duffy'nin 'Onun İncilerini Isıtmak' adlı şiirinde bir hizmetçi bütün gün hanımının incilerini takar ve akşam akşamüstü onları onun beyaz ve soğuk boynuna ilıştırır.

Cairncross kardeşler mağazalarını birkaç yıl önce sattılar

ama dükkânda hâlâ onların adı vardır. İngiltere’de doğal yerli inciler satan tek lisanslı şirkettir orası ama yeni mal gelmediği için geleceği pek parlak sayılmaz. Mağaza müdürü John Lochtie’a telefon ederek bir doğal İskoç inci kolyenin fiyatını sordum ama bana kolye yapmanın olanaksız olduğunu söyleyerek, “Küpe yapmak için iki inciye bir araya getirmek bile kâbus gibi bir şey,” dedi. Elde kalan İngiliz nehir incilerinin çoğu gümüş broşlar haline getirilmişti ve fiyatları 100 sterlinden başlıyordu. *National Geographic* dergisi 1985’te Maurice Shire adlı New York’lu inci tüccarıyla söyleşi yaparak doğal inci endüstrisinin geleceğini sordu. Shire, “1920’lerde ABD’de üç yüzün üzerinde doğal inci tüccarı vardı ama 1950’lerde sayımız altıya düştü ve şimdi sadece biz varız,” diye cevap verdi. “Yeni mal gelmediği için piyasa da yok, bu iş öldü.”⁽¹⁶⁾ Bu konuşma yirmi yıl önce yapıldığına göre tahmin gerçekleşti mi acaba? Caimcross yeni mal alamadığına göre, hâlâ dünyada nehir ya da deniz incisi satan tek şirket miydi? Müdür güldü ve “Bu mümkün değil,” dedi. Ama doğal incilerin başka nerde satıldığını o da bilmiyordu. “Belki Avustralya’da bu işi yapanlar vardır, ama bilemiyorum.”

Toba’da Yağmur Yağıyor

Mr Lochtie’nin diğer bir düzine kadar doğal inci tüccarının adını söylememesinin nedeni biraz da, inci çiftliği kuran ve daha da önemlisi, dünya pazarlarının bunları kabul etmesini sağlayan Kokichi Mikimoto idi. Bir Hollywood senaristinin yarattığı bir karaktere benzer bu adam. Fakirken zengin olan ve hayatının olanaksız olduğunu söyleyen herkese direnerek istediğini gerçekleştiren müthiş bir kahraman bu Mikimoto.

Mikimoto 1858’de, Japonya 1639’dan beri ilk kez olarak dış ticarete açıldığı yıl doğdu. Çocuk on yaşında iken bir imparator

Meiji Restorasyonu (Yenilik, düzeltme, onarım) iki buçuk yıl süren savaşılar sınıfının yönetimine son verdi. Mikimoto da aynı yıl çalışmaya başladı. En büyük oğuldu ve babası hastalanınca çocuk, şehriye yapan annesine yardıma başladı. Her akşam okul ödevini yaptıktan sonra buğday öğüterek hamur yapar ve sonra da gece yarısına kadar babasının el arabasıyla, annesinin yaptığı erişteleri satardı. Toba o zaman geleneksel bir yerdi—bugün bile oradaki caddelerde, sokaklarda kâğıt fenerlerle süslenmiş eski ahşap evler vardır ve kimonolu yaşlı kadınlar alışveriş yaparlar. Mikimoto samurainin yaşadığı şatoya bakarken, kendisi gibi bir şehriye satıcısının bir gün tüm müşterilerinden daha zengin olacağını düşünemezdi elbette.

Fakat her şey değişiyordu. Meiji Restorasyonunun ilk yılları mücadeleyle, zıt fikirlerin anlaşmazlığıyla geçti. Vergiler arttı, çocuklar tarlalardan alınarak okullara gönderildi, halk memnun değildi. İnsanları ikna etmek, yapılanların iyi olduğuna ikna etmek gerekiyordu ve imparator fikir edinmek için başka ülkelere baktı. ABD'nin eski bir adetmiş gibi okullara ülke bayrağını soktuğunu, Victoria yönetiminin ulusal birliği sağlamak için kareli İskoç kumaşını kullandığını gördü, Fransızlar ise devrimden yüzyıl sonra Bastille Gününü kutluyorlardı. İmparator ve danışmanları bazı gelenekleri yaşatmaya karar verdiler. Birkaç yıl içinde Japonya'da ulusal bayramlar kutlamaları, tören alayları başladı, kutsal yerler onandı, geleneksel Shirito düğünleri yapıldı ve İskoçlar gibi yeni bir ulusal kimlik sağlandı. Yenilikler, icatlar ve ticaret dönemi başlamıştı—hırslı, demokratik düşünceli ve yeni bir şeyler yapmak isteyen Mikimoto gibi bir adam için yeni bir yoldan geleneksel bir şeyler yapmanın zamanıydı.

Mikimoto henüz yirmi yaşına gelmeden önce, el arabasında şehriye ile birlikte sebze de satmaya başladı. Müşterinin az olduğu zamanlarda sırtüstü yere uzanıyor ve lahanalarla top gibi oynayarak eğleniyordu. 1875 yılında bir gün ABD savaş gemisi

Silver Toba'ya geldi. Küçük tekneler bir şeyler satmak için gemiye yanaştı ama Amerikalı denizciler küçük teknesinde yumurtaları havaya atıp tutarak gösteri yapan genç adamı görünce şaşırdılar ve ondan pek çok gıda maddesi aldılar. Mikimoto o gün kazandığı parayla on bir gün yürüyerek Tokyo'ya gitti ve kendi hayatıyla birlikte inci tarihini de değiştirdi.

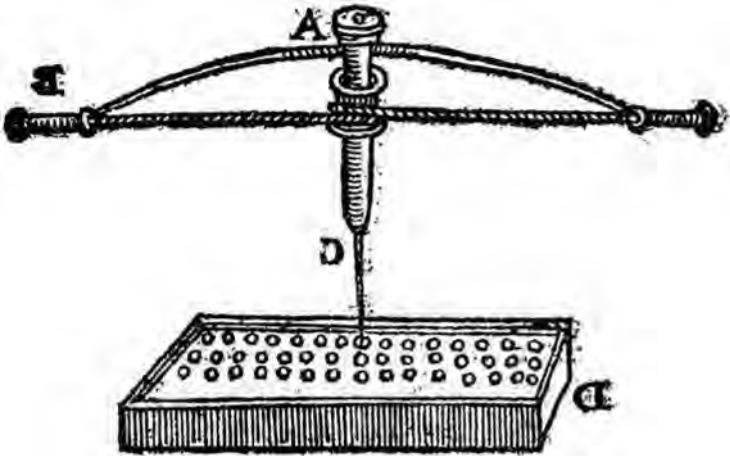
Mikimoto Yokohama limanında Çinli tüccarların şaşırtıcı fiyatlarla kurutulmuş denizhiyarı ve deniz kabukluları satın aldıklarını gördü. Ama onu en çok etkileyen şey, Toba bölgesindeki denizde çok bulunan *akoya* istiridyelerinden çıkan inciye olan büyük talepti. Çinli tüccarlara bu incilerle ne yaptıklarını sorunca, bunların ziynet eşyası yapmaktan daha çok, öğütülerek ilaçlarda kullanıldığını öğrendi. Asya ve Avrupa ülkelerinde incilerin göz hastalıkları, ateş düşürme, uykusuzluk, kadın hastalıkları, dizanteri, öksürük, kızamık, erkeklik kaybı ve yatak ıslatma dâhil pek çok hastalığı tedavi ettiğine inanılıyordu. İnci tozu uyarıcı olarak da kullanılıyordu ama bunu yaparken dikkatli olmak gerekiyordu, fazlası burun kanaması yapıyordu.⁽¹⁷⁾ İnci günümüzde de bu amaçla kullanılmaktadır; sedef kemik içine yerleştirilen maddelerde kullanılan yeni bir bio-maddedir ve mücevher olamayacak kadar hatalı olan inciler yüz kremlelerinde ve kalsiyumlu maddelerde kullanılır. Fakat incinin yatak ıslatmayı tedavi ettiği pek söylenmiyor artık.

İlk Kültür İncileri

Mikimoto Tokyo'dan memleketine döndüğünde bölgesinden çıkan küçük 'tohum' incileri satmaya başladı. On yıl süreyle bölgenin en büyük tüccarlarından biri oldu ve imparatorun annesi ona bir sipariş verince şöhreti iyice arttı. Fakat inci avcılarının sayısı artmıştı, Toba ve yakındaki Ago Wan körfezi su-

larında çıkan inciler gittikçe azalüyordu.

Kültür incisi yeni bir kavram değildi. Üçüncü yüzyılda Yunanlı yazar Philostratus'un yazdığına göre Araplar istiridye içindeki suyu özel kalıplara döküyor ve sertleştirerek boncuk haline getiriyorlardı.⁽¹⁸⁾ Pek mümkün değil ama bunu yapmışlarsa bile bunlara kültür incisi değil de taklit ya da sahte inci demek daha doğru olur. Fakat bildiğimize göre, en azından beşinci yüzyıldan itibaren Çinliler tatlı su midyelerinin içine minik kurşun Buda madalyonları koyarak suya bırakıyor ve inci oluşmasını bekliyorlardı. İpek Yolu üzerindeki pazarlarda görülen parlıtlı minik figürler eğitimsiz gözler için yeterli kanıt sayılabilir. Bunlar bugün bile göz kamaştırır. Buda düğmeleri içten parlıyor gibi görünürler. Çinliler ayrıca *mabe* incisi yapımında da ustalaştılar; küresel minik düğmeleri istiridye ya da midye içine koyarak suya bırakırlar ve belirli bir süre sonunda tam küresel olmayan kültür incisi elde ederler.

İncilere delik açma

. Fakat amaç midye ya da istiridye içinde mükemmel küresel inci üretebilmektir. 1758'de Carl Linnaeus (vecize: Tanrı yaratır, Linnaeus ayarlar) midye kabuklarında minik delikler açarak kabuk içinde inci yapmaya çalıştı ve bu işi başarabileceğine inan-
dı. Sonunda midyenin içine minik bir küresel kireçtaşı parçası soktu ve onu bir gümüş klipsle midyenin etleri arasında askıda tutmayı başardı.⁽¹⁹⁾ Fakat bu yöntem ticari üretim için benimsenmedi, yok oldu, ama kâğıtları 1901 yılında Londra'da Linnean Derneği arşivinde bulundu. Yine de teknoloji ilerlemiş, Linnaeus klipsinin modası geçmişti ve kimse ilgilenmedi onunla.

Yirminci yüzyıl yaklaşırken inci üretme hayali kuran tek kişi Mikimoto değildi elbette. Pek çok icatta olduğu gibi, dünyanın bazı yerlerinde bazı kişiler kültür incisi üretmeyi başardılar. Germain Bouchon-Bradely adında bir Fransız 1884'te Tahiti siyah-dudaklı istiridyelerden birkaç inci üretmeyi başardı ama bundan para kazanamadı. Avustralya Balıkçılar Birliğinden William Saville Kent 1890'da New South Wales'de küresel bir kültür incisi üretmeyi başardı ama yöntemini bir sır olarak sakladı ve 1908'de öldükten sonra kimse ilgilenmedi bu yöntemle. Japonya'da da Mikimoto gibi bu konuda çalışan iki kişi daha vardı.

Fakat Mikimoto el ve ayaklarıyla top atıp tutma cambazlığını farklı bir işte kullanmayı düşündü. Parasızdı ve sürekli borçlanıyordu. Evinden uzakta para kazanma yolları ararken karısı Ume birkaç kez ona mektup yazarak alacaklıların kapıya dayandığını bildirdi. Mikimoto daha önce istiridyeler içine minik sedef parçaları koyarak inci üretmeyi denemiş ama başarılı olamamıştı.

1892'de Toba'da 'kızıl gelgit' denen olay yaşandı, sudaki zehirli organizmalar denizi kan rengine boyuyor ve balıklarla istiridyelerin çoğunu öldürüyordu. Mikimoto pes etmedi ve bir yıl sonra kendi istiridyelerinden birinde inci buldu. Karısı Ume ile birlikte çok sevindi ama büyük başarı değildi bu, binlerce istiridyeden sadece bir inci alabilmişti. Ve bu inci yarı küreseldi,

yani ancak beşinci yüzyıl Çinlileri kadar başarılı olabilmış, sekizinci yüzyıldaki Linnaeus'a bile yetişememişti.

İncileri Değerlendirme ve Barok Gücü

İnciler dört standarda göre değerlendirilir ki bunlar, grains, ya da bir gramın yirmide biri olarak ölçülen büyüklük; beyazdan şampanya, kaysı rengine, bronz, pembe, lavanta çiçeği, gri, siyah ve hatta nadiren yeşile kadar değişen renkler; 'orient' yani parlak ve ışığı yansıtma ve genelde kaç kat sedefle kaplı oldukları; ve incinin şeklidir. En değerli olanlar tam küresel olanlardır, daha sonra sırasıyla damla şekli, oval, düğme ve yarı küresel olan inciler gelir. En ucuz inciler 'barok' denen pürüzlü incilerdir ki bunların oluşumunda sanki üzeri sedefle kaplanan çekirdek oluşumundan önce çok hareket etmiş gibidir. Fakat bazen de İskoç midye incilerinde olduğu gibi en değerli inciler en çirkin olanlardır, özellikle de hafifçe insan şekline benzedikleri zaman.

Canning Mücevheri Londra'daki Victoria ve Albert Müzesinde, sıkı güvenlik önlemleri altındaki mücevherat galerisinde muhafaza edilir. Tam olarak '*unio*' deyimine uygun bir incidir, belden yukarı bir insan gövdesine benzer. Onu bulanlar düzinelerce yakut ve elmasla süsleyerek bir altın tabaka üzerinde adaleli bir Triton haline getirmişlerdir. Uzun süre bu mücevherin 1580'li yıllarda İtalya'da yapıldığına inanılmış ve on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bu mücevher ilk Hindistan valisi Lord Canning tarafından satın alınmıştır. Fakat incisi gerçek olan bu mücevherin üzerindeki diğer taşlar sahteydi ve yıllarca herkes bunları gerçek sandı.

Barok sözcüğünden bir başka anlam daha türedi. Avrupa'da on yedinci yüzyılda yeni ve coşkulu bir mimari tarzı doğdu ve birkaç yıl sonra bunu eleştirenler alay edercesine 'barok' adını

verdiler bu tarza. Onlara göre bu mimari tarzı çirkin inciler gibi berbat bir şeydi. Fakat bu sözcük tuttu ve hatta olumlu bir anlam kazandı. Galler Prensinin 1984'te Londra'daki Ulusal Galeride genişletme planını 'korkunç bir çıban'a benzetmesi gibi bir şeydi bu da⁽²⁰⁾—bu sözden sonra 'çıban' sözcüğü de bir övgü deyişimi oldu. ⁽²¹⁾

Gözyaşı Gibi İnciler

Mikimoto 1893'te ilk kültür yarı-incisini bulduktan dört yıl sonra Ume otuz iki yaşında öldü ve kocasına büyük üzüntüyle birlikte dört kız evlatla bir bebek oğlan çocuğu bıraktı. İlk deneylerinde başarısız olmalarına rağmen karısı onu hep desteklemiş, cesaret vermişti Mikimoto'ya. Karısı bir gün ona, "Bir incinin oluşumunu gördüğüm için ölsem de gam yemem," demişti. Mikimoto da ondan sonra, hiçbir zaman tam olarak unutamadığı üzüntüsünü belirtmek için bazen incilere gözyaşları derdi.

Mikimoto kendini tamamen çalışmalarına verdi. Yüzyılın başlarında doğru çekirdeğe sahip olduğuna inanıyordu. Elindeki çekirdek kabuktan yapılmış cilalı bir boncuk ve bir istiridyenin iki milimetre karelik iç derisiydi ki bu parça sedef akışını artıracaktı. Fakat çekirdeği istiridyede içinde nereye koyarsa daha iyi sonuç alacağını bilemiyordu. 1905'te yeni bir kızıl gelgit olayı yaşandı ve istiridyelerin hepsi öldü. Mikimoto pes etmedi ve kumsala giderek hepsini açtı ki o pis kokuya dayanması kolay olmadı. Ama çalışmasının sonucunu da aldı ve beş tane yuvarlak inci buldu. Not defterine, "İstiridyelerin ölmesi bir felaket ama bu olay bana çekirdeği nereye koymam gerektiğini öğretti," diye yazdı. Sonunda kültür incisi üretmenin sırrını öğrenmişti. Birkaç yıl sonra istiridyelerinden binlerce ve daha sonra milyonlarca inci almaya başladı Mikimoto.

Ama istiridyeler için acı bir olaydı bu, yumurtalıklarına zorla cılalı bir kabuk parçası sokuluyordu. Yani saflığın simgesi olan inciye üretmek için istiridyeye cinsel saldırıda bulunmak gerekiyor. Bu işin sırrı burada işte. Profesyonel kültür incisi üreticileri iki yıllık istiridyeleri açılmaları için ılık suya bırakırlar, kabuklar açılınca ince, keskin bir aletle onların cinsel organlarında küçük bir kesik açarlar ve çekirdeği buraya yerleştirirler. Bu operasyon birkaç saniye sürer ama istiridyenin bu yarası en azından üç ayda kapanır ve çoğu da ölür. Dünyadaki vejetaryen kuruluşlarının, üyelerine inci almamalarını tavsiye etmelerinin nedeni işte budur. Aslında nazik bir adam olan Mikimoto'ya birisi çıkıp da inci üretme endüstrisinin zalim bir iş olduğunu söyleseydi adam herhalde şaşırırdı.

Mikimoto inci üretimini sadece zengin olmak için yapmadığını her zaman söylüyordu ve belki de haklıydı. Rusya'da Komünizm yeni bir devrim hazırlığına doğru giderken İnci Kralı da normal insanların mutluluğunu artırmayı düşünüyordu. Ona göre Japonya'da fakir bir erişte satıcısının karısından en zengin insana kadar herkes güzelliği görmeli ve ona sahip olabilmeliydi ve o da buna yardımcı olabilmek için incileri demokratikleştirecekti. Onun ünlü sözlerinden biri şöyleydi: "İnci üretiminin çok arttığını, iki dolar verebilecek her kadına bir inci kolye satıldığını ve bu parayı veremeyene de bedava verildiğini görene kadar yaşamak istiyorum." Günümüzde birkaç enflasyon ayarlaması sonucunda onun bu dileği gerçekleşebilecek hale gelmektedir. Fakat 1905'te durum korkunçtu. O zamana kadar inciler Mikimoto sayesinde olsa bile günümüzde olduğu gibi görülüyordu, güç ve zenginlik simgesiydiler. Sadece zengin ve etkili kadınlar inci takabiliyordu. Mikimoto sadece inci fiyatına değil, onu kullanan aristokrasiye de meydan okuyordu. Avrupa'daki inci tüketiminin nasıl o hale geldiğini anlamak için önce Jül Sezar döneminde Roma'ya bakmamız gerekir.

Eski İnciler

Jül Sezar M.Ö. 55'te ve bir sonraki yılda da İngiltere'yi fethedemedi. Romalılar bunu ancak yüzyıl sonra başarabildiler ve o zaman bile İskoçlar onları kendi topraklarına sokmadılar. Ama Sezar müsrif yaşam tarzına uygun olarak incileri başka yerlerde aradı. Oymalara, tabloları, anıtlara ve güzel kölelere düşkünlü ve bazen bunlara o kadar çok para harcardı ki kayda alınmasını bile istemezdi. Lüksü çok severdi –bir gün askerlerinin parfüm kokarken bile iyi savaştıklarını övünerek söylemişti– ve muharebeye giderken bile kampın zemini için mozaik taşıtırdı. Ama en çok incileri severdi Sezar. İncileri o kadar iyi tanırdı ki, bir inciye avucunda tartarak değerini söyleyebilirdi.⁽²²⁾ Rivayete göre, Sezar gençliğinde diğer metreslerinden daha çok sevdiği Servilia adlı kadına çok değerli bir inci verdi. O inci için altmış bir altın sikke ödemişti ve belki hatırlamadı ama bu para bir zamanlar Yunanlı korsanların onu serbest bırakmak için istedikleri fidyenin beş katıydı. Bu durumda Sezar'ın değeri bu incinin beşte biri kadar oluyordu.⁽²³⁾

Servilia'nın incisi o yüzyılda bilinen en pahalı inci değildi; Sezar'ın ölümünden kısa bir süre sonra Kleopatra onun rekorunu kırdı. O ve yeni sevgilisi Mark Antony bir gün en güzel ziyafeti kimin vereceği konusunda iddiaya girdiler. Hikâyeye göre Kleopatra kazandı,⁽²⁴⁾ bir küpesindeki inciye çıkararak sirkede eritti ve içti, bu da ziyafetin seksen bin altın sikkeye⁽²⁵⁾ mal olduğunu gösteriyordu ki bu para neredeyse yedi Sezar fidyesine yakındı.⁽²⁶⁾ Kleopatra pahalı içkisini davetlisiyle paylaşmadı ama bunu yapsaydı iyi bir şey yapmış olurdu; çünkü yıllar sonra Hindistan'daki Moğol imparatorları erkeklik güçlerini artırmak için inci tozundan yapılmış macunlar kullandılar. Depresyon geçiren bir sarhoş olan Antony incili içkiden yararlanmış olurdu.

İmparatorluğun çöküşünü göstermek için umutsuz bir Pliny

tarafından anlatılan bu ünlü hikâye dramatik bir süreci belirtiyor ama olay büyük olasılıkla böyle yaşanmamıştır. Bilim adamı John Healey'nin teorisine göre Kleopatra o pahalı inciyi eritmeden yutmuş ve sonra da doğal yollardan tekrar dışarı çıkarmıştır.⁽²⁷⁾ Ama acaba böyle mi olmuştur bu olay? Bunu denemek için yasal Amerikan yollarından gelmiş doğal bir nehir incisini aldım⁽²⁸⁾ ve bir bardak keskin sirkenin içine attım. İnci bardağın dibine battı ve birkaç kabarcık çıktı, ama bunlar hava kabarcığıydı. İki saat sonra inci hâlâ bardakta sağlam olarak duruyordu. İnciyi gece süresince sirkede bıraktım ve sabah baktığımda bir şeyler olduğunu gördüm, bardağın dibinde bir döküntü vardı ve inci gri bir tabakayla kaplanmıştı. Bu tabaka ölü deriye benziyordu ve parmağımın ovalayınca çıktı. Bir gün sonra inci ikiye bölündü ve otuz ikinci günde sirkenin üstünde yüzmeye başladı. İnciyi dışarı çıkardım, yumuşamıştı ve parmaklarımın arasında lapa gibi ezildi. Belki de eski hikâyenin bir kısmı doğrulanmış olabilirdi ama inciyi eriten bu sirkeyi içmek de herhalde kolay bir şey olamazdı.

İncili Krallar ve Kraliçeler

Kleopatra'nın ünlü eriyen incisi bir deniz incisi olmalıydı ve büyük olasılıkla Basra Körfezinden ya da Sri Lanka'dan gelmişti. Bugün bu iki yerden de ticari olarak inci çıkmıyor ama 1970'li yıllara kadar bu sulara tekneler ve dalgıçlar doluydu. Sri Lanka'da tecrübeli dalgıçlar kendilerine taş bağlayarak suyun dibinde üç dakikaya kadar kalabiliyor ve on sekiz metreye kadar dalarak istiridye topluyorlardı. Bazı dalgıçlar suyun basıncıyla iç kanama geçirirdi ama bunu şans olarak görürlerdi.⁽²⁹⁾ Portekizli tarihçi Joao Ribeiro 1847'de Sri Lanka'da adeta bir oyun gibi organize edilen inci dalışlarını izlediğini anlatmıştır.

Yaklaşık beş bin teknenin katıldığı yangına bir silah sesiyle başlar ve tekneler istiridyeye yataklarına giderler. Gün sonunda herkes topladığı istiridyeleri kumsalda açar ve bazı istiridyeler daha açılmadan kokar. Ama bu kokan şeylerin içinden bazen güzel inciler çıkar.⁽³⁰⁾

Sri Lanka'lı inci avcılar gece olunca evlerine dönerken, Basra Körfezi'nde inci arayanlar bazen altı ay denizde kalırlardı. Zor bir işti bu ama dalgıçlar bazen teknede eğlenirlerdi. Körfezde inci toplayan teknelerin kaptanları 1970'li yıllara kadar, dalgıçlarını eğlendirmek için şarkıcı, ya da *nıham* tutarlar ve iyi dalgıçlar şarkıcısı olan teknelere giderlerdi. Halk arasında inci teknesinde şarkı söyleyenlerin sonradan kör olduğuna dair bir inanış vardı ve buna neden olanın da *ateşli* adlı şarkı olduğu söylenirdi. Bunu anlatanlara göre, bazı denizciler bu şarkıyı cinlerin söylediğini duymuş ve büyülenerek onu öğrenmek istemişlerdi. Ama cinler onlara, bu şarkıyı söylerlerse kör olacaklarını bildirmişlerdi. Fakat adamlar bu şarkıyı öğrenmeye kararlıydılar, çünkü inciler gibi, gizlenemeyecek kadar güzel bir şarkıydı bu.⁽³¹⁾

Kristof Kolomb'un batıya yapacağı deniz yolculuğuna dikkat çekmeye çalıştığı dönemde Basra Körfezi incileri Avrupa ve Asya'da en değerli taşlar arasındaydı. İspanya Kralı Ferdinand ve Kraliçe Isabella da onun 1492'deki bu riskli deniz yolculuğunu değerli inciler ve mücevherler hayal ederek desteklemişlerdi.⁽³²⁾ Bir menkıbeye göre Isabella, karşılığını fazlasıyla alacağını düşünerek, bu seyahati desteklemek için mücevherlerini rehine koymuştu.

İnciler başlangıçta başarı getirdi Kolomb'a ama daha sonra aşağılanmasına neden oldu. Kolomb Yeni Dünya'da aradığını ancak 1498'de yaptığı üçüncü seyahatte bulabildi. O zaman yazdığı anılarına göre, Venezuela kıyılarındaki köylerde herkes inci kolye takıyor ve bunları düğme, iğne, makas ve hatta kınk çanak çömlek gibi şeylerle değiştirmek istiyorlardı.⁽³³⁾ Ama o bunları Ferdinand ve Isabella'ya gönderdiği raporlara yazmadı.

Kral ve Kraliçe Seville'deki casuslarından incileri öğrenince çok kızdılar ve Kolomb 1500'de İspanya'ya zincirli olarak döndü. 1503'te kral ve kraliçeye yazdığı mektupta, kendisine kötü davranıldığını bildirdi ve "Hint adalarını keşfettiğim zaman altından, incilerden, değerli taşlardan, baharattan ve pazarlardan söz ettim. Ama bunların hepsi aynı zamanda olmadığı için iftira ettiler bana," dedi.⁽³⁴⁾

Ondan sonra Avrupa'da İnci Çağı başladı. Çuvallar dolusu inciler İspanya'ya gemilerle gönderildi ve İspanyol Kraliyet Ailesi Avrupa saraylarında kışkanılır oldu. Kraliçe Elizabeth I kendisine bağlı İngiliz korsan kaptanlar John Hawkins ve Francis Drake'e emir vererek İspanyol gemileriyle gelen Amerikan incilerini her fırsatta ele geçirmelerini söyledi.

Ama İspanyol Philip II tarafından ablası Mary Tudor'a nişan hediyesi olarak verilen inci kadar güzel bir inciye asla bulamadı. İspanyollar o inciye hacı ya da seyyah anlamına gelen La Peregrina adını vermişlerdi—hikâyeye göre bu inciye Panama'da bir köle bulmuş ve bu sayede özgürlüğünü kazanmıştı. Mükemmel bir damla şeklinde olan incinin ağırlığı on gramdı ve bir süre için İngiliz sarayının harikası oldu. Mary ölünce Philip ona hediye ettiği inciye geri istedi ve bu inci daha sonraki yüzyıllarda, değişik zamanlarda İspanya'da Joseph Bonaparte'in, Fransa'da Prens Louis Naleon'un oldu ve Abercorn Markisi 1837'de onu karısı için satın aldı. Markiz bir kez Windsor Şatosunda bir divanda otururken, bir kez de bir baloda kaybetti onu ama her seferinde bularak ona geri verdiler. 1969'da aktör Richard Burton bu inciye Sotheby's açık artırmasında 37.000 dolara satın alarak karısı Elizabeth Taylor'a verdi. Bir gün bir Las Vegas otel odasında Taylor'un Pekin köpeği inciye ağzına alarak biraz çiğnedi⁽³⁵⁾ ama Taylor Burton'a inciye bir şey olmadığını söyledi.

Taylor'un şansı vardı çünkü inciler en hassas değerli taşlar arasındadır. Mohs cetvelinde sertlik dereceleri 2,5 ile 4 arasın-

da olduğu için kolayca çizilebilir ya da çığnenebilirler, parfümler ve kozmetikler incinin rengini bozar, duman sarartır, su ya da ter kolyenin ipini çürütür. New York'lu kuyumcu George Kunz 1908'de incinin kullanılmaması gereken durumları bir liste halinde belirtmiştir. "İnciler banyoda takılırsa, tuvalet masası üstüne atılırsa, yere düşürülürse ya da dikkatsizce kullanılırsa, tozlu otomobil yolculuklarında, bisiklete binilirken, spor ya da şiddetli hareketler yapılırken takılırsa, birbirine sürtünür ve zedelenirler," demiştir. Ama inciler yumuşak bir çantada tutulur, arada bir alkol ve ılık suyla ıslatılmış bir bezle silinir ve kurulanırsa, terli kullanımdan sonra yıkanır, renklerini uzun süre muhafaza ederler. Ama inciler her şeye rağmen yine de dayanıklıdır. 1888'de Dr. George Harley,⁽³⁶⁾ neden bilinmez, bezelye büyüklüğünde bir inciye kırıp toz haline getirmeye kalktı. Doktor, "Onu iki katlı bir kâğıt arasına koydum, halıyı kaldırıp çıplak zemine yerleştirdim," diye anlattı. "Sonra tüm ağırlığımla üzerine bastım, hatta topuğumla ezdim ama inciye hiçbir şey olmadı, çatlamadı bile." İnciyi uşağına vermiş, çekiçe kırmasını söylemiş. "Uşak onu mutfak masasında çekiçe bile kıramamış, inci kâğıdın arasından fırlayıp yere düşmüş ve ancak bir demir üzerine koyup çekiçledikten sonra kırabilmiş."

On altıncı yüzyılda ve on yedinci yüzyıl başlarında İspanyol limanlarına La Peregrina gibi ünlü inciler yanında pek çok da normal değerde olan inci geldi. Fiyatlar düştü ve inci sadece kral ve kraliçelere ait bir ziynet eşyası olmaktan çıktı. Mikimoto'nun arzusu henüz olmamıştı ama Avrupa'da küçük aristokratlar da artık inci kolye ve küpe ya da broş takabiliyorlardı. Londra'daki Ulusal Portre Galerisinde yedi numaralı odada on yedinci yüzyıl ortalarında yaşamış kadınların portreleri vardır ki bunların arasında Charles II'nin iki ünlü metresi de bulunur -Fransız casusu Louise Keroualle ve portakal satan Nell Gwyn'dir bunlar- ayrıca onun hasta karısı Braganza'lı Catheri-

ne ve birçok zengin kadının resimleri de oradadır. Bu resimlerin hepsinde kadınların inci kolye ve küpeleri görünür. O devirde yapılmış portrelerde incisiz kadın bulmak zordur. Bunun nedeni İncil'de cennet kapılarının inciden yapılmış olduğunun yazılmış olmasıdır.⁽³⁷⁾ Ayrıca o devirde incilerin eşsiz ve çok değerli oldukları biliniyordu ama Amerika'daki istiridyeye yataklarının bulunmasından sonra bu görüş değişti. Günümüzde bazı insanların film yıldızları gibi giyinme hevesi gibi, 1670'ler ve 80'lerin kadınları da saray kadınları gibi görünmeye heves ediyor, bu nedenle inci ziynet eşyası takıyorlardı herhalde.

Kültür Incileri Satışı

İlginç olan şudur ki, yüzyıllar boyunca insanların inci kullanmasına, dalgıçların dalarak onları çıkarmasına ve bazı insanların onları delmesine karşın kimse incinin ne olduğunu gerçekten bilmiyordu.⁽³⁸⁾ Ya da bilenler vardı ama gerçeği gizli tutmak istiyorlardı—Ulusal Portre Galerisinde resimleri bulunan hanımlar da bunu merak etmemişlerdi herhalde.

Gerçekler on ikinci yüzyıl başlarına kadar pek bilinmiyordu ama ondan önce incinin kökeniyle ilgili bir sürü mit vardı. Basra Körfezi balıkçıları incilerin, istiridyelerin içine düşen Şubat yağmurundan oluştuğunu söylerlerdi, onlara göre Şubat'ta yağmur yağmazsa inci avcıları bütün yıl bir şey bulamazlardı.⁽³⁹⁾ Son yüzyılın başlarına kadar Borneo'daki bazı kabilelerin inancına göre, inciler ruhların gözleriydi ve bu nedenle buldukları her dokuzuncu inciye ölmüş olan bir adamın bir parmağıyla beraber bir şişeye koyar ve yatıştırmak için ruhlara verirlerdi. Çinliler çocuklarına incilerin köpekbalığı gözyaşı olduğunu söylerdi ve Romalı bilim adamları ise incilerin cennetten düşen çiy olduğunu yazmışlardır. Oymacı yazar Anselm de Boodt 1600'larda incile-

rin istiridyeler içindeki yapışkan bir maddeden oluştuğunu söyledi. 1970'lerde benim kuşağım ise incilerin egzotik bir kabuk içinde bir kum tanesinden oluştuğuna inanarak büyüdü.

İnciler ay ışığından oluşur

Mikimoto 1860'larda bir çocuk olarak Toba'da başka bir hikâye de duymuş olabilir. Annesi belki de ona incilerin, soylarından gelenlerin günlük sorunlarına ağlayan atalannın gözyaşları olduğunu söylemiştir. Ama incilerin, ay ışığının açık istiridyeler üzerine düşmesiyle oluştuğunu da söylemiş olabilir. Ama onun en sevdiği hikâye belki de -ya da kendi çocuklarına anlattığı hikâye- bir gün öğleden sonra teknesiyle denize açılan ama uykuya dalan balıkçının başına gelenlerdir. Balıkçı sığ denizde uyanarak suyun dibine baktığında istiridye kabukları arasında çocuklar gibi oynayan küçük pembe inciler gördü. Bambu kamışını uzatıp onları yakalamak istedi ama inciler sedef kapakların içine kaçtılar. Balıkçı köyüne giderek gördüğünü anlattı ve hikâye ağızdan ağza yayıldı; eski Japonlar incilerin canlı olduğuna inanırlardı.⁽⁴⁰⁾

Japonlar bu hikâyeler yüzünden yirminci yüzyıldan önce as-

la inci ya da başka mücevher kullanmadılar. Zaten bunları kullanacakları yer de pek yoktu. Kimonoları öyle süslüydü ki bir kolye fazla gelirdi; eski Japon saç modelinde küpe de görünmezdi; kol yenleri de çok uzundu ve bileziği kimse göremezdi. 1912 öncesi ve sonrasında sadece Nagazaki'de⁽⁴¹⁾ fahişeler yüzük takıyordu ve normal kadınların bunu kullanması mümkün değildi. Bu durumda Mikimoto geysalara incili pek çok incili tarak satmasına rağmen (daha sonra Japon kadınlarının incili nişan yüzüğü alma konusunda ikna etti) ticaretini daha çok dış ülkelerle yaptı.

Mikimoto'nun 1919'da Londra'ya gönderdiği inciler heyecan yarattı. Şekilleri, renkleri ve panlıları kusursuzdu, gerçek, doğal incilerden hiç farkları yoktu—ve pek çok doğal inciden daha güzeldiler. Avrupa ve Amerika'daki kuyumcular paniğe kapıldılar. Stoklarında yüz binlerce sterlin değerinde inci vardı, büyük para kaybı söz konusuydu. Amerikalı sanayici Morton Plant ve Fransız kuyumcu Pierre Cartier üç yıl önce Manhattan Beşinci Caddede büyük bir bina ile 128 incili bir kolyeyi takas etmiş ve bu olay inci fiyatlarını yükseltmişti. Yirminci yüzyıl başlarında Amerika'da yeni zenginler için tekli ya da ikili bir inci kolye satın alabilmek, Hamptons'da bir eve, güzel bir yata ya da birkaç lüks otomobile sahip olmak gibi bir şeydi.

İnci ticareti yapanlar kültür incilerinin sahte olduğunu göstermek için bir yol arıyorlardı. Kuyumcular kültür incilerini çeşitli testlerden geçirdiler ama bunların çekirdekleri cilalı sedef kabuktu, aynı ağırlığa sahiptiler, doğal inciler gibi aynı maddeyle kaplıydılar, onları ikiye ayırmadan doğal inciden ayırmak olanaksızdı. Birçok tanınmış bilim adamından fikirleri soruldu ve hepsi de Mikimoto incilerinin gerçek olduğu söylediler. Londra *Star* gazetesi 4 Mayıs 1921 günü mücevher piyasasının karıştığını, fiyatların düştüğünü yazdı.

Ama fiyatlar henüz fazla düşmemişti. Doğal incilerin destekçi-

leri—ve de hırsızlar vardı. 1920'lerin sonlarında Hatton Garden'da bir kuyumcu Paris'teki bir müşterisine bir inci kolyeyi 50.000 sterline sattı. Kuyumcu kolyeyi Londra-Paris ekspresiyle götürecekti ama uluslararası bir çete tarafından izlendiği konusunda uyarı aldı. Gidişini iptal etti—ve müşterisine telgraf çekerek özür diledi. Ama herkesi şaşırtan bir şey oldu ve kolye ertesi gün öğleden sonra müşteriye ulaştı. Kolyeyi başka bir trenle ve ikinci sınıf vagonunda giden bir genç kadın götürmüştü müşteriye. Genç kadın ucuz bir kürk giymiş ve taklit mücevher takmıştı, kimsenin dikkatini çekmedi. Boynundaki üçlü inci kolyenin orta halkasının bir servet değerinde olduğunu sadece genç kadın, ağabeyi ve ağabeyinin patronu biliyordu.⁽⁴²⁾ Bu belki de pahalı satılan son kolyeydi; 1930'da inci fiyatları bir gün içinde yüzde seksen beş düştü, artık bir memurun yıllık maaşının iki yüz katı fiyatlarla inci kolye satan kuyumcular olmayacaktı.⁽⁴³⁾

O dönemde Mikimoto tüm dikkatleri üzerine çekiyor ve gitikçe daha zengin oluyordu. İnci kullanmakla ilgili eski yöntemleri değiştiriyor, paralar doğruca ona gidiyordu. Eskiden olduğu gibi yine kendine özgü bir kişilik, siyah melon şapkası, siyah kıyafeti ve siyah doktor çantasıyla ilginç bir İnci Kralı oldu. Kendisi hiç inci takmadı ama kendi istiridye sepetlerinden topladığı en güzel incilerle yaptığı ve Taisho-ren ya da 'patron kolyesi' dediği bir kolyeyi hep cebinde taşıdı. O kolyeyi mutlaka pek çok kadın istedi ama Mikimoto satmadı onu. Toba'nın güneyinde, Ago Körfezi yakınlarındaki İnci Evinde yaşadı Mikimoto ve inci tarlalarının olduğu bu yerde bir de kendine özel postane kurdu—çünkü postaneleri severdi. Bazen dışarı çıkar ve ilginç, garip pazarlama gösterileri yapardı, örneğin 1932'de Kobe Ticaret Odasının dışında rakip firmaların ürettiği 720.000 inciye yaktı ve onların çok kötü kaliteli olduğunu, ancak yakılabileceğini söyledi.

1938 yılında Japonya'da 350 inci çiftliği vardı ve bunlar yılda on milyondan fazla kültür incisi üretiyorlardı. Fakat çok geç-

meden savaşın gölgesi düştü bu firmaların üstüne ve 1940'ta inci çiftlikleri kapatıldı. Fakat Mikimoto savaş gayretlerine katılmadı ve Japonya'nın en büyük savaş aleyhtarlarından biri oldu. Bir subay ona kılıç göndererek *hara kiri* yapmasını, yani karını deşerek intihar etmesini istemesine rağmen Mikimoto bu muhalefet hareketinden yara almadan çıktı. "Ben asker değil, bir işadamıyım," diyerek buna aldırmadı ama Amerika'yı sevdiği halde bundan söz etmedi. 1939'da barış hediyesi olarak New York'a bir Özgürlük Çanı gönderdi. Daha sonraki yıllarında uğraşarak kendi tasarladığı birçok modelden biri olan bu çanın üzerinde 12.250 inci ve 366 elmas vardı.⁽⁴⁴⁾ 1933'te Chicago Sergisine George Washington'un Mount Vernon'daki evinin incili bir maketini gönderdi Mikimoto. Sadece çim bahçesinde 6459'inci olan bu maket büyük ilgi çekti, heyecan yarattı. Amerika'da hiç kimse bu kadar mükemmel inciye bir arada görmemişti.⁽⁴⁵⁾

Mikimoto Amerikalıları severdi ama onlara ihtiyacı da vardı. İncileri için en mükemmel çekirdek Mississippi nehrinden çıkan domuz-parmağı midyesinden oluyor ve Mikimoto bunları Amerikalı tüccarlardan alıyordu. Bugün bile Tahiti, Avustralya, Çin ya da Japon, tüm iyi kalite kültür incilerinde aynı Amerikan orijinli çekirdek kullanılır. Domuz-parmağı midyesinin kabuğu sert ve dayanıklıdır, doğal inciye benzer özel ağırlığı vardır ve hepsinden önemlisi, cilalanırken pul haline gelmez. 1910'lu yıllardan günümüze kadar dünyanın hemen tüm kültür incilerinin çekirdeğini oluşturan bu midyenin kabuğu, erkek ve bazen de kadın dalgıçlar tarafından, siyah denecek kadar çamurlu sulardan çıkarılır. Bu sularda kaba ve kullanışsız olduğu için dalış takımı kullanmaz bu dalgıçlar, suyun altında bir tüple, küçük bir tekneden kompresörle basılan havayla çalışır, nehrin yatağından birkaç santim yukarda yüzen midyeleri toplarlar ve kullandıkları tekniği de, 'karanlıkta gözlük aramak gibi bir şey' diye tanımlarlar.⁽⁴⁶⁾ Dalgıçların en büyük korkusu, bazen doksan kilo

kadar olan ve insanı parçalayarak yediği söylenen kedibalığıdır ama bu da rekabeti önlemek için uydurulmuş bir hikâye olabilir. Kara su denen bu çamurlu sular da dalış yapmak fakir bölgeler halkı için kazançlı olabilir; çok iri ve güzel inciler üreten çerdeklerin tanesi bazen iki yüz dolara kadar satılabilir.

İkili Takım, Bir İnci

Kültür incilerinin gerçek ya da sahte olduğu konusunda tüm ülkelerde yapılan tartışmalardan sonra, İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönem yeni Japon kültür incilerine parlak bir gelecek sağladı. 15 Ağustos 1945 VJ-Günü sonrası Japonya'ya gelen Müttefik kuvvetler incilerin kara para aklama potansiyelini gördüler ve ülkedeki inci satışlarını yasakladılar. Mikimoto'ya sadece işgal kuvvetlerine satış izni verildi.⁽⁴⁷⁾ Fiyatlar Amerikan askerlerine oldukça ucuz geliyor ve askerler annelerine, kız kardeşlerine ve sevgililerine inci alıyorlardı. 1945'te üretilen inciler, istiridyeler içinde daha öncekilerden birkaç sezon daha fazla kaldığı için daha parlak olmuşlardı.

Halk incilerinin gelişi 'ikili takım'ın yeniden üretimine denk geldi. 1934'te Amerika'da üretilen süveter ve hırka ikilisi kışın kullanılan bir iç çamaşırıydı. Fakat 1950'li yıllarda kadınlar bunları normal kıyafet olarak kullanmaya başladılar ve ikili takımın satışları büyük ölçüde arttı. Atlantik'in iki yanındaki modacılar inci kolyelerin bu ikili yünlü takımın görünüşünü güzelleştireceğini düşünüp modayı destekleyince kültür incilerinin geleceği garanti altına alındı. Savaştan sonra Amerika ve Avrupa'da pek çok kadın çalışma hayatına atıldı ve alım güçleri artan bu kadınlar da inci almaya başladılar.

Talep o kadar arttı ki dünyanın birçok egzotik körfez ve adasında kültür incisi üretme araştırması yapıldı. Batı Avustral-

ya'da, bir zamanlar sedefi ve şimdi de dev kültür incileriyle ünlü Broome, 1960'lardan beri siyah kültür incisi üreten Tahiti ve Çin gibi ülke ve bölgeler dünya inci üreticileri olarak ün kazandılar ama üreticiler sadece onlar değildi elbette. Bunlar daha önce Basra Körfezi, Sri Lanka ve daha sonra da Amerika'ların gölgesinde kalmışlardı. Mikimoto ise, 1954'te doksan altı yaşında öldüğünde, Toba'nın en zengin adamı olma konusundaki çocukluk hayalini çoktan gerilerde bırakmış, insanlar büyük değişikliğin neden ve nasıl olduğunu anlamasalar bile, incileri halkın ziynet eşyası haline getirerek görevini yapmıştı.

Görülmesi Yasak İnciler

Bir zamanlar Kokichi ve Ume Mikimoto'nun saatlerce oturup sabırla istiridye kabuğu açtığı ada şimdi İnci Adası adıyla turistik bir yer oldu. Büyük bir beton kompleksin olduğu ada Japonya anakarasına kapalı bir köprüyle bağlıdır. Büyük kompleksin içinde müze, kütüphane, alışveriş merkezi, bahçeler, küçük bir kafe, İnci Kralının melon şapkalı bir heykeli ve her saat başında siyah mayo ve beyaz pijama gibi dalış kıyafetleriyle dalarak istiridye toplar gibi gösteri yapan kadınların izlendiği galeriler vardır. Bu kadınlar sözde, popüler hikâyelerde anlatılan ve on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardan kalan tahta kalıp resimlerinde görülen, yüzyıllarca deniz dibine çıplak dalan ünlü *ama* dalgıçlarının torunlarıdır. Aslında bu kadınlar inci değil de abalone denen bir başka deniz kabuklusu aramış ama gösterideki dalgıçlar Mikimoto'nun doğuştan gelen gösteri merakının bir belirtisidir.

Müzede yapılan bir diğer gösteride ise dalgıç kadınlar istiridye cinsel organına inci çekirdeği yerleştiriyorlardı. Bu kadınlardan birine, "Can yakmıyor mu bu iş?" diye sordum.

Kadın "Hayır," dedi ve zarar görmediğini göstermek için el-

lerini kaldırdı. Ama ben ona istirdiyeden söz ettiğimi belirtme cesaretini gösteremedim.

Bu küçük ada başanlı görünüyor ama şov işinin gerisinde Japon endüstrisinin durumu iyi görünmüyor. Japon incilerinin artık yeterince iyi olmaması sorunun bir parçasını oluşturuyor. Amerikalı inci uzmanı onları *Cevher Ticaretinin Sırları* adlı kitabına bile almadı. Kitapta yazdığına göre bunun nedeni Japon *akoya* incilerinin ya da onları üreten *Pinctada martensii* istiridyelerinin kötü kalitesi değil. "Japonların kullandığı montaj hattı yöntemleri sedif tabakaları çok ince olan bir inci türü üretiyor ve beyazlatma ve boyama süreci çok uzun olduğundan ortaya çıkan inci gerçeğe benzemiyor, fabrikasyon olduğu belli oluyor."⁽⁴⁸⁾ Kültür inci üreticileri çekirdeği istiridye içine koyduktan sonra suda ne kadar bekletmesi gerektiğini iyi bilmeli, esas sorun burada. Günümüzde Japonlar Mikimoto'nun iki yıl bekletme tavsiyesine rağmen istiridyeleri suda dokuz ay bekletiyorlar ve böylece inciler Japon sularından biraz parlaklık almış Amerikan-kabuk boncukları oluyorlar.

Japon kültür incisi üreticilerinin suda bekletme süresini neden kıstıklarını merak ettim, kaliteyi düşüren bu süreç saçmalık. İnci Adası Müzesi kanalıyla Tokyo'daki Mikimoto Şirketi merkezinden, onların Ago Körfezi inci çiftliklerini ziyaret izni istedim. Mikimoto pek çok deneyini orada yapmıştı ve inci sanayisinin de orada başladığı söylenebilirdi. İngiltere'den ayrılmadan önce birkaç mektup gönderdim ama yanıt alamadım onlardan. Toba'ya geldiğimde bir yanıt aldım ama olumsuzdu, açılımla da yoktu. Müze müdürüne bunu söylediğimde adam omuz silkti ve özür diler gibi baktı bana. Japonca bilen bir dostum Osaka'da bana katılmıştı. Kaybedeceğimiz bir şey olmadığı için yağmurlu bir gün öğleden sonra arabayla Toba'nın yaklaşık bir saat güneyinde olan Ago Körfezine gittik. Mikimoto'nun kendine üs olarak seçtiği ve milyonlarca incinin üretildiği yeri görmek istiyordum.

*İnci Adaları
açıklarında
Ama dalgıçları*

*Toba Körfezi, Japonya,
Dünyanın ilk kültür incisi
çiftliği*

*Dünya İnci Kralı Kokichi
Mikimoto*

Etrafta bir sürü kayalık ve koy vardı. Yüzyıl önce bu bölge el değmemiş, doğal güzelliği olan bir yerdi ama güzel Japon *ako-ya* incilerinin üretim yeri olarak şöhreti pek de lehine olmamıştı. Kayalıklarda barok inciler üzerindeki lekeler gibi oteller yapılmıştı, etrafta golf sahaları ve yeni yollar vardı. Biz körfezin diğer yanındaki bir adada basit bir *ryokan* pansiyonunda kalmayı düşündük. Geldiğimiz küçük Ago Wan köyünde bir sürü restoran ve kuyumcu vardı. Pansiyona telefon ettikten birkaç dakika sonra yağmurun ve karanlığın içinden motorlu bir dingi ile yaşlıca bir adam gelip aldı bizi. Adamın karısı bize kızarmış ve çiğ balık ve pirinçle yemek hazırlamıştı. İki de samimi insanlardı, yemek sonrası onlara inci çiftlikleri hakkında birkaç soru sorduk, ama dudaklarını kısıtlar, başlarını iki yana salladılar ve korkmuş göründüler. Bize Ago Wan inci çiftlikleriyle ilgili bir şey bilmediklerini söylediler ve yanımızdan ayrıldılar.

Ertesi sabah pansiyon sahibi adam istemeyerek de olsa bizi tekrar dingiye bindirdi ve bu kez yolu biraz değiştirip, gömmemiz yasak olan inci çiftliklerinin yakınından geçirek köye geri götürdü. Tüm görebildiğimiz, körfeze rasgele yayılmış olan siyah şamandıralar oldu. Plajlardaki derinlik sınırını belirleyen şamandıralara benziyordu bunlar ama onların altında sepetler içinde zamanı gelince toplanacak olan binlerce istiridye olduğunu biliyorduk. Kıyıdan birkaç köpek havlaması duyduk ve bazı kulübelerin bacalarından çıkan dumanlar gördük ama görünürde hiç kimse yoktu. Ya sezon dışı bir zamandı ya da hiçbir şey olmuyordu buralarda.

Ago Körfezinde Kriz

Gündüz saatlerinde Ago köyü de garip bir şekilde boş ve sessiz. Dükkânların çoğu kapalı, yabancı turist yok, sadece beş altı Japon turist gördük. Mayıs ayında iddik ve sezon dışı bir za-

man olamazdı. Öğle yemeği için girdiğimiz küçük restoranda sadece bir çift vardı ve onlar da garsonun arkadaşları gibi görünüyordu. Mönüde 'inci-ayağı udon çorbası' adını görünce merak ettim ve istedim. 'Ayak' istiridyeye etinin en sert ve yenilebilir kısmıdır. Çinliler onun cinsel gücü artırdığını söylerler ama benim niyetim bu değildi. Çorbadaki parlak portakal rengi parçalar yumurtalı gibi, lezzetliydi. Çorbada bir düzineden fazla istiridyeye eti vardı ve hepsini yedim. Ama bu aç gözlülüğüme daha sonra pişman oldum. İki saat sonra arabadan inerek yolda bir çukura kustum ve iki gün boyunca eski başkent Nara'da bir pansiyonda yatağa uzanarak sanrılar gördüm.

Ama çektiğim bu acının iyi bir yanı da vardı; gizemin yanıtını doğruladı bu durum. Mikimoto şirketinden yanıt almayışımın ve Ago'da kimsenin bu konuda konuşmak istememesinin nedeni o körfezde korkunç bir şeylerin olduğu anlamına gelebilirdi. Sular 1900'lardan beri evlerden ve otellerden gelen atık sular ve temizlik işlemleri yapılmayan kanalizasyonlardan sürekli olarak kirleniyordu. Japon kültür incisi üreticilerinin incileri dokuz ay sonunda toplamalarının nedeni de bu olabilirdi. İstiridyeler sularda dokuz aydan fazla kaldıkları takdirde benim gibi zehirlenme olasılıkları yüksekti, kirlilik *akoya* istiridyelerini de öldürüyordu. Orta Japonya'da Biwa Gölünde de aynı şeyler oluyordu. Bu göl uzun yıllardan beri tatlı su kültür incilerinin merkezi olmuştu ve bu tür incilere kaynaklarına bakılmaksızın 'Biwa İncileri' deniyordu. Ama bölgedeki kirlenme yüzünden Biwa Gölündeki üretim nerdeyse sona ermişti.⁽⁴⁹⁾

Uzun yıllar istiridyelerle uğraşan, onlara karşı nazik davranan, öldüklerini gören Mikimoto onların ne kadar zayıf ve hassas olduklarını biliyordu. Üzerlerine parfüm sıkılmaması gereken, dumanda bırakılmayan ve dikkat isteyen inciler gibi ana istiridyeye ve midyelere de nazik davranmak gerekiyordu. Bunu İskoç inci avcıları da acı deneylerle öğrenmişlerdi. Bu yaratıklar

dünyamıza karşı nasıl davrandığımızı gösteren bir barometredir. Bazen onlardan bizim için güzel şeyler üretmelerini isterken onlara saygı göstermemiz gerektiğini unutuyoruz.

Mikimoto tarafından beslenmiş olan inci piyasası da artık hassas dengeler üzerinde duruyor. İnci Kralı sadece insan eliyle inci üretmemiş, onları satın alacak bir kitle de oluşturmuştur. Mikimoto tüm teknolojik gelişmelere karşın incilerin eski mistik durumlarını muhafaza etmelerini, Jül Sezar zamanındaki gibi doğal kalmalarını sağlamıştır.

Fakat diğer inci üreticileri de aynı şekilde mi çalışıyorlar? Eğer yakut ve elmaslar onları mozaik olarak kullanabileceğimiz kadar ucuzlarsa, çalışan her kadın onları rahatça satın alabilse, doğal olanlarla sahtelerini birbirlerinden kolayca ayıramasak neler olurdu acaba? İnci piyasası gibi diğer değerli taşlar piyasası da böyle çöker miydi? Yoksa hikâye anlatma gücüyle fiyatlar yine yukarda mı kalırdı?

Bunlar hep önemli sorular, çünkü bu söylenenler olmaya başlıyor. Ve özellikle elmas bölümünde göreceğimiz gibi, mücevherat endüstrisinde bazı insanlar çok korkuyorlar.

4

Opal

5 - 6,5

'Eğer kitabım yapı olarak biraz adetlerin dışındaysa
bunun nedeni tanımladığı opal hakkında doğruları yazmış olmamdır.'
TULLIE WOLLASTON, opal avcısı, 1924⁽¹⁾

'Avustralya hikâyesi hemen her zaman pitoresktir; gerçekten de
bu merak çekici ve gariptir, yani ülkenin sunmak zorunda kaldığı
en büyük yeniliktir bu ve böylece diğer yenilikleri ikinci
ve üçüncü sıraya iter. Hikaye gibi değil de en güzel yalanlar
gibi okunur; ve eski, bayat olanlardan değil, tamamen taze ve yenidir.
MARK TWAIN, *Following the Equator*⁽²⁾

Tarihe geçmiş tüm değerli taşlara sahipleri, onları bulanlar,
alıp satanlar ya da onları üne kavuşturanlar tarafından 'Işık Da-
ğı', 'Kaşıkçı Elması', 'Hanover İncileri' ya da 'Taylor-Burton Elma-
sı' gibi isimler verilmiştir. Fakat tarihteki en ünlü opalin, skan-
dal olan çok güzel bir hikâyesi olmasına karşın bir adı yoktur.
Bu taş M.Ö. 35 yılında Romalı senatör Nonius'a aitti ve Roma
cumhuriyeti ondan söz ederdi. O dönemde Avrupa'nın bütün
opal taşları bugünkü Slovakya olan Czernowitza madenlerin-

den gelirdi. Roma ordusu oraya kadar gitmiş ama o toprakları alamamıştı, bunun için Roma'nın gözünde opalin diğer değerli taşlara kıyasla ayrı bir değeri vardı. Bu taş fındık kadardı ama yine de değeri iki milyon sesterce idi—bu parayla Roma'nın güzel bir yerinde bir, hatta iki villa satın alınabilirdi. Fakat sahibi bu taş asla satmak istemiyordu ve sorun da böyle başladı.

Pliny the Elder'in hikâyesine göre nazik Romalı General Mark Antony bu opali satın almayı çok istiyordu. Nonius taşı satmayı reddetti ve Antony kendisine baskı yapınca da taşını alarak Roma'dan kaçtı.⁽³⁾ Pliny Antony'nin bu davranışına, zulmüne şaşırdı, bir taş yüzünden senatörün kaçmasına neden olmuştu komutan. Ama Norius'un inadı da şaşırtmıştı onu, çünkü senatör bütün malını mülkünü geride bırakmış, sadece opal yüzüğünü alarak kaçmıştı. Ama o yüzüğe bakarak ömür boyu acı çekecekti.

Günümüzde en iyi opal taşlar bile Capitoline Tepesinde bir villa satın alamaz ve artık çoğu Avrupa'dan değil de Avustralya'dan geliyor.⁽⁴⁾ Fakat burada da aynı prensiplerin geçerli olduğu söylenebilir: Avustralya opalleri o kadar ıssız, uzak bölgelerde bulunur ki onları arayanlar evlerinden uzun zaman ayrı kalır, yaşadıkları yerleri bile unuturlar. Bu taşları ve onları arayanları bulmak için bu büyük kıtanın çok ıssız ve uzak yerlerine gitmek zorunda kaldım. Fakat o kıtaya gitmeden önce, ABD'nin ortasında bir yerde opal taşlar satan bir sürgünün şaşırtıcı hikâyesini dinledim.

Dünyanın En Büyük Değerli Taşlar Fuarı

Pliny hem doğa tarihçisine ve hem de insan doğası öğren-cisine pek çok şey verebilecek olan Tuscon değerli taşlar fuarını mutlaka çok severdi, çünkü o hem tarihçi ve hem de öğren-ciydi. Arizona'nın bu orta boy şehri Şubat ayında iki hafta süresince dünyanın değerli taşlar başkenti olur. Şehirde bir düzi-

ne kadar büyük çadır kurulur ve otellerin çoğunda birkaç yıl öncesinden rezervasyonlar yapılır—çünkü yataklar aynı zamanda gösteri yeridir, tüccarlar geceleri orada uyur ve gündüz de mallarını orada teşhir ederler. Days Inn ya da Hilton gibi otellerin koridorlarında dolaşarak yatak odalarında tüccarların mallarına bakmak bazılarına utandırıcı bir hareket gibi gelir. Örneğin bir odanın önünde ‘Bütün Dinozor’ yazılı bir levha görürsünüz ve içerde, desenli bir yatak örtüsü üzerinde bir sürüngen fosili vardır. Bazen bir yabancıнын yatak odasının kokusundan tiksiniyorsunuz ama bazen de buna rağmen girersiniz oraya, çünkü çok nadir ya da keseye uygun bir şey vardır orada. Oraya gelen insanların çoğu iş yapmak ister ama bazıları da hazine peşindedir. İngiliz elmas tüccarı Geoffrey Munn bu tür fuarlar için, “İçinde bir ya da iki tane harika kırmızı balık bulunan ama suya binlerce kişinin olta attığı muazzam bir havuza benzerler,” demiştir. “Nadiren balık tutabilirsin buralarda.”⁽⁵⁾

Sadece odalar değil, otellerin balo salonları ve büyük çadırlar da mücevherat doludur ve oralarda daha güzel şeyler bulunur ama çoğu benzer şeyler satan bu tezgâhlar önünde uzun kuyruklar oluşur ve sabırlı olmak gerekir. Onları bu halde bulunca mücevherat işi size saçma gibi görünür, çocukların bilye değişimini, kolonilerde yerlilerin boncuk alışverişini, insanların birkaç süs eşyası için topraklarını ve hatta bir keresinde Manhattan’ı bile sattığını hatırlarsınız.⁽⁶⁾ Yakutların havyar gibi masaya serildiğini, incilerin kovayı doldurduğunu görünce, yaklaşık iki bin yıl önce Pliny’nin yaptığı gibi, bunların neden bu kadar kıymetli olduklarını sorarsınız kendinize.

Uwe Barfuss’u bir otelin balo salonunda gördüm. Adam bir süre safir tüccarının arasında kaybolmuş gibiydi ama burada hemen herkes lacivert ya da siyah resmi kıyafet giymiş beyaz kutular içinde değerli taşlar satarken Uwe üzerine bir tişört geçirmiş ve üzerinde ceviz büyüklüğünde taşlar olan bir tezgâhın

arkasına geçmişti. “Tezgâh açmak için güzel bir yer,” dedim.

“Evet, ama balo salonu benim geldiğim yerde farklı bir anlam taşır.” Benim şaşırdığımı görünce, “Bunlar dans edebileceğin kadar büyük olursa o zaman opal madenine balo salonu deriz biz,” diye açıkladı. Queensland, Avustralya’dan gelmiş bir opal madencisiydi ve o gün işler biraz durgun olduğu için bana hikâyesini anlattı. Çok çalışmıştı, kararlıydı, mistik açıklamaları vardı ve Yowah Meleği adlı olağanüstü bir bulgudan söz etti.

Cevizler

Elmaslar berraklığına, rengine, büyüklüğüne ve şekline bakılarak değerlendirilir ama sonuçta hepsi aynı maddeden yapılmıştır (karbon) ve iyi olanlar çok parlar. Diğer değerli taşlar için de aynı şey söylenebilir, ama opal biraz farklıdır. Değerli opallerin orasında bir kırmızılık, burasında çekici bir mavilik ve belki ortasında da hafif bir yeşillik olabilir. Fakat her taşın kendine özgü bir ateşi vardır ve iyi bir opal insana özel bir fikir verir. Onun için 1870’li yıllardan beri dünya opallerinin çoğunun Avustralya çöllerinden çıkması şaşırtıcı değildir, bireyselliğin en çok geçerli olduğu ülkedir orası.

Anlattığına göre Uwe Almanya’dan Avustralya’ya 1950’lerin ortalarında on bir yaşında gitmiş. Daha önce adında bir de Hoover varmış ama sonradan onu Dewey ile değiştirmiş. Babası kömür madenlerinde çalışmış ama Avustralya’da toprak yolların altında değerli taşlar olduğunu öğrenince oraya vardığında taş aramaya başlamış. Melbourne’a yerleşmişler ve Uwe de babasıyla birlikte değerli taş aramış. Komşuları baba oğlun kaçık olduğunu düşünüyormuş. Uwe, “Ama 1962’de bir dere yatağında safir bulduk ve komşular da bize gülmekten vazgeçtiler,” diye anlattı. Barfusse’ler gazetelere haber olmuşlar ve bunun nedeni önce bul-

dukları safir, sonra da maden hakları konusuymuş.

Avustralya yasalarına göre çiftlik sahipleri toprağı sadece yüzeyine sahip olabiliyormuş. Yeraltındaki madenlerde hak iddia etmek için ayrıca talepte bulunmak gerekiyormuş. Bu durumda talepte bulunulan yere kazıklar çakılıyor ve üzerlerine metal plakalarla talep sahibinin adı yazılıyormuş. Kurallara uyanlar toprak altında araştırma yapabiliymiş. Maden haklarının eski yasalara göre tanındığı İngiltere sisteminden tamamen farklı bir sistemdi bu: eğer birisi başka birine ait bir tarlada elmas bulsa orada kazı yapamazdı.

Uwe ve babası safir buldukları araziye kazıklarla işaretlediler ama o arazinin sahibi olan çiftçiler onları silah zoruyla uzaklaştırdılar oradan. Yerel hükümet çiftçileri destekledi, çünkü orada baraj yapılması isteniyordu ve Barfusse'ler oradan çekilmeliydi. Ama bu deney o zaman on sekiz yaşında olan Uwe'ye bir şeyler öğretti. Toprakta değerli taş bulma deneyimi çok değerliydi. Talep edilen toprağı kazıklarla belirtmek çok önemliydi. Babasının olması gereken araziye su verildiğini görünce gelecek sefer vazgeçmemeye karar verdiler. Ve artık opal arayacaklardı, çünkü Avustralya'da çok opal olduğunu duymuşlardı.

Fakat haritaya bakınca ülkede bir düzineden fazla opal bölgesi olduğunu gördüler. Güney Avustralya'da, Coober Pedy'de taşlar soluk renkli ve yaşam da zordu. Queensland'de bazı kasabalarda kayalar içinde değerli taş vardı ve bunlar siyah çerçeve içinde ve parlak kristal halindeydiler. New South Wales'de, Lightning Ridge'de opaller koyu renkliydi ve havai fişek patlamış gece semasına benziyorlardı. Uwe'nin babası, değerli taşlar uzmanı Harry Spencer'in karısına⁷ hangi tür opali tercih ettiğini sordu, kadın yıllardan beri bu taşlardan topluyordu. Kadın ona, "Yowah cevizlerini severim," dedi ve böylece onların geleceğı belli oldu.

Bazıları Yowah cevizinin en güzel Avustralya opali olduğunu söylerken bazıları da onların en çirkin taş olduğunda ısrar

ederler. Kim ne düşünürse düşünsün, bu taşlar çok kolay tanınır ve sadece birkaç kilometre karelik bir alanda bulundukları için de çok nadir taşlardır. Onlara ceviz denir çünkü topraktan çıktıklarında üzerlerinde ceviz kabuğu gibi kırışık bir kabuk vardır ve bunun içi çok değerlidir. Bu taş kesilip ziynet haline getirildiğinde kilise camlarına ya da eski yerli resimlerine benzer, içinde renkli ve karmaşık şekiller vardır. Uwe göstermek için bir Yowah cevizinin iki yanını açınca bir fırtınadan sonra bir Avustralya manzarasına bakıyor gibi oldum, sanki şeffaf me-nekşe rengi sular, çikolata rengi yollar ve ince damarlı mavi ne-hirlerle yeşil çayırlara bağlanmıştı. Vitrindeki yapay ışıklar altında bile sanki her şey güneş ışığında parlıyordu.

Opal aramaya karar verdiler ama Uwe ile babası bu taşın büyüsunü hemen fark edemediler. 1972’de Queensland’deki Yowah köyüne geldiklerinde, kızıl çöle doğru uzanan soluk tepelerle dolu engebeli bir arazi buldular. Yaklaşık yüzyıl önce bu yerlerin Avustralya’nın en hareketli yerlerinden biri, on bin mil kareden fazla yer kaplayan Cunnamulla opal alanının merkezi olduğunu gösteren fazla bir belirti yoktu burada.

Queensland’in opal dolu olduğu 1890’larda, taşların arandığı bölgede sadece birkaç kadın yaşıyordu. Kadınların içinde herkesin Kraliçe Eulo diye çağırdığı Isobel Robinson⁽⁸⁾ çok ünlüydü ve adını aldığı Ywah yakınındaki kasabanın ekonomisini o yönetiyordu. Kadın üzeri opallerle süslü kol kalınlığında bir kemer takar ve yolda yürürken her yanı parlardı. Onun nerden geldiğini kimse bilmezdi—bazıları İngiltere’den, bazıları İrlanda’dan, bazıları da birkaç mil uzaktaki sığır istasyonundan geldiğini söylerdi, ama kadın, madeninden gelmiş ve içki içmek için sabırsızlanan madencileri ikna ederek onların opallerini alma konusunda çok ustaydı. Kadın 1898’de iki otel, bir kasap dükkânı, küçük bir alış-veriş merkezi ve bir kumarhane sahibiydi⁽⁹⁾ ve arka odalarda da güzel kızları kullanırdı. Onun korkusuzluğuna herkes hayrandı.

1899'da bir akşam birkaç adam kimin en iyi nişancı olduğunu tartışıyorlardı. Bunlardan biri Robinson'a, büyük bir teneke kibrit kutusu alarak başının üstünde tutmasını söyledi. Olayı gören bir madenci, "Kadın hiç korkmadan yaptı bunu,"⁽¹⁰⁾ diye anlattı. "Kadın kutuyu alıp yirmi adım kadar geri çekildi, onu başının üstünde tuttu ve atıcı bir kurşunda vurdu kutuyu. Birkaç kadeh konyak içmiş bir başka adam da yapmak istedi aynı şeyi ama Robinson bu kez kabul etmedi.

Barfusse'ler oraya gittiklerinde eski maden bölgelerinin hemen hepsi boşalmış, kahramanlık hikâyeleri bitmiş, Kraliçe Eulo'nun imparatorluğu çökmüştü. Korkunç bir kuraklıktan sonra 1903'te bütün madenler kapanmış, herkes ayrılmıştı oradan, insanlar opal da kalmadığını söylüyordu. Ama Uwe ve babası yine de kaldılar orada. Şansları da vardı, bir süre sonra, hiç umulmayan bir yöntemle opal bulan eski bir madenciyle tanıştılar.

Opalin $\text{SiO}_2 \cdot n(\text{H}_2\text{O})$ gibi garip bir formülü vardı ki bu da silis ve değişen miktarlarda su anlamına geliyordu—sanki içinde su olan bir bardak, bir mucize sonucu taşla dönüşmüştü. Opalin bu kadar berrak, güzel bir taş olmasının nedeni, taş hacminin yüzde beş ile on arasında kısmının su olmasıydı, içine katılan çeşitli maddeler de o harika renkleri oluşturuyordu. Opalin içindeki su onu bazen yaz günü bir göldeki yansımalar, bazen de içinde yangın varmış gibi gösterir.

Opalin içinde su olduğu için, yeraltında çubukla su arama yöntemi de işe yarıyor ve eski madenci bu yöntemi kullanıyordu. Uwe ve babası önce bu yöntemle pek güvenmediler ama yapacakları başka bir şey olmadığı için bir süre denemeye karar verdiler. Opal madencileri maço oldukları için su arayanlar gibi ince söğüt dalları yerine eski çitlerin tellerinden koparıp kullanıyorlardı ve Uwe ile babası da ikişer parça teli yere doğru tutarak eski madenlerin üzerinde günlerce gidip geldiler. Bir gün teller titredi, tekrar denediler ve aynı şey oldu. Aynı yerden

üçüncü kez geçtiler ve teller birbiri üstüne bindiler. Uwe, "Biz de orayı kazıklarla çevirdik," diye devam etti. "Bize daha sonra Yowah Meleğini veren maden de orasıydı işte." Uwe devam edecekti ama o sırada gelen birkaç kişi onun taşlarıyla ilgilenince beni bırakıp onlara döndü. Sonra, "Bir dakika," diyerek bana kartını verdi. "Avustralya'ya bizi görmeye gel. Meleğin hikâyesini orada anlatırım sana, söz veriyorum."

Alice İçindeki Kızıl Ateş

Uwe ile üç ay sonra Avustralya'nın merkezinde, Alice Springs'de tekrar buluştum. Alice'de opal madeni yoktu ama o şimdi yakut işine de girmişti. Bir süre önce karısı Verena ile birlikte yeri bile görmeden kasabanın kuzeyinde, Hart Ranges'de Avustralya'nın ticari olarak çalışan tek yakut madenini satın almıştı ve yirmisine yaklaşan oğlu Ricardo ile birlikte çalıştıracaktı madeni. İlk günlerinde üçü birlikte arabayla saatlerce dolaşarak yakut madenini aramışlardı. Sonunda başladıkları yere geri dönmüş ve parayı var olmayan bir madene yatırdıklarını düşünerek korkmuşlardı. Olmayan bir madene para yatırma olayı daha önce de çok görülmüştü. 1872'de 'Büyük Colorado Elmas Dolandırıcılığı' denen olayda, Kentucky'li iki dolandırıcı var olmayan bir elmas madeninden hisse satarak San Francisco'lu yatırımcıların yarım milyon dolardan fazla paralarını almışlardı. Fakat Büyük Avustralya Yakut Dolandırıcılığı diye bir şey olmayacaktı. "Tam umutsuz bir halde geri dönüyorduk ki Ricardo biraz ileri baktı ve yerdeki kırmızı taşı gördü. Taş bir arabanın stop lâmbası gibi parlıyordu ve madeni bulduğumuzu anladık."

Ona yakut bulup bulmadıklarını sordum. Uwe bana cevap vermeden önce oturduğumuz barda etrafa bakındı. İçerde bira içerek sohbet eden birkaç adam, Melbourne'dan gelmiş bir turist grubu

ve tek başına oturup içkisini içen, ama biz yakuttan söz edince başını kaldınp bize bakmış olan bir adam vardı. Uwe konuyu değıştirdi ve "Sana Yowah Meleği hikâyesini anlatacaktım," dedi. "Ama seni uyanyorum, peri masalına benzer bu hikâye."

Uwe babasıyla birlikte ilk opal madenlerini kazıklarla çevirdikten sonra toprağı kazmaya başladılar. Fakat günlerce kazdıkları ve on metre derine indikleri halde bir şey bulamadılar. "Babamla birlikte, burada galiba bizden başka deli yok diye düşünmeye başladık." Madende beş aydan beri çalışıyorlardı ve Uwe'nin annesine altı ay sonra geri döneceklerini söylemişlerdi. Altı ayın dolmasına birkaç gün kala, artık umutlarını yitirmiş bir ruh haliyle çalışırken birden aradıklarını buldular; o gün kazdıkları yerde, binlerce yıl önce bir ejderhanın bıraktığı yumurtalar gibi, bir sürü Yowah cevizi vardı. Sonunda galiba opali bulmuşlardı.⁽¹¹⁾

Taşlardan biri nerdeyse emu (devekuşu benzeri kuş) yumurtası kadardı ve Uwe onu en sona bıraktı. Onu doğal olarak uzunluğuna kesecekti ki, birden durdu ve "Garip iş!" diye söylendi. "O anda sanki birinin bana, 'Hayır, sakın yapma!' diye seslendiğini duyar gibi oldum. Uwe buna aldırmadı ve kesmek istedi ama yine aynı sesi duydu. O zaman taşı uzunlamasına değil de ekvatoru çevresinden kesti ama bunu babasına nasıl anlatacaktı bilemiyordu. "Taşı açtığımda içinde sanki bir buluttan inen bir melek vardı sanki. Kanatları, üzerinde elbisesi ve kemeri vardı... bakınca gözlerinin rengi değışiyordu. Renkli pencere camlarına benziyordu." 256 gram ağırlığında olan taşı bir kasaya koydu ama içindeki yüzü, kanatları ve hatta ayakların bile belli olan melek şeklini ve renkleri unutamıyordu Uwe. Böyle bir taş için bir insan sürgüne bile gidebilirdi.

Uwe, "Pek dindar bir adam sayılmam ama bu taş beni derinden etkiledi," dedi. Bu bulgu Yowah'ın gizemli şöhretine de uygundu. "Bazı kişiler Cennetin bu topraklarda bulunduğunu

ve opallerin de Cennet ağaçlarının taşlaşmış meyveleri olduğunu söylerler. Hatta Yowah adının Tanrının adlarından olan Jehovah'tan (Yehovah) geldiğini söyleyenler vardır.⁽¹²⁾ Ama ben bunlara inandığımı söyleyemem." Uwe'ye bir gün Melek adlı taş için bir milyon Avustralya doları (yaklaşık dört yüz bin sterlin) tutarında altın vermeyi teklif etmişler ama o bu takasın güvenli olamayacağını düşünmüş ve vazgeçmiş. Bir Amerikalı taş görmek ve ondan taş Los Angeles'te bir adrese getirmesini istemiş ama ordudaki bir arkadaşı Uwe'ye riske girmemesini söylemiş. Uwe de Senatör Nonius gibi konuştu ve "Zaten onu satmak istemiyorum, bunu yapmak zorunda da kalmam," dedi.

Hayvan mı, bitki mi yoksa mineral mi sorularının hepsine birden 'evet' yanıtı verebilen tek değerli taş opaldir. Hayvan opal dişi sivrisineklerin iğnelerinde bulunur, uçları çok sivridir ve deriye kolayca girer. Bitkisel opal ısırgan otlarında vardır ama silisyum içermeyen toprakta büyüyen ısırgan otunun dikenini sert olmaz. Otun dikenleri çok gevrek ve deriye girip zehrini bıraktıktan sonra kırılır.⁽¹³⁾

Bazı opaller parlarken bazılarının neden parlamadığı çok sorulur. On dokuzuncu yüzyıldan önce, bazı bilim adamları değerli opallerin içinde kalmış petrol, bazılarında ışığı kıran çok ince çatlaklar bulunduğunu ve bazılarında da içindeki suyun renk oyunlarına neden olduğunu sanırlardı, ama değerli ve değersiz opallerde aynı miktarda su bulunması kafaları karıştırıyordu. 1871'de Alman bilim adamı H. Behrens renklerin, ışınları odaklayan minik, ince ve kavisli plakalar tarafından oluşturulduğunu söyledi.⁽¹⁴⁾ 1960'larda Avustralyalı bilim adamları⁽¹⁵⁾ opallerin içine otuz bin kat büyüten aletlerle baktılar ve onların, çapları birkaç yüz nanometre⁽¹⁶⁾ olan minik silisyum küreciklerden oluştuğunu gördüler. Kritik bir ölçümdü bu çünkü bunlar görülen ışığın genişlik ve dalgaboyu oluyordu bu. Bilim adamlarına göre⁽¹⁷⁾ değerli ve değersiz opaller arasındaki farkın nedeni içer-

dikleri maddeler değil, bunların organize ediliş tarzıydı.

Değerli opalde cam-benzeri moleküller düzenli sıralanmış bilardo topları gibi dizilir ve aralarında muntazam üçgen boşluklar bırakılır; değersiz opal ise içine basketbol, futbol ve golf toplarının rasgele atılmış olduğu bir öğrenci dolabına benzer, burada düzen yoktur. Opalin yüzeyi düzgün ve düzenliyse, moleküller birbirinden ayrıysa, beyaz ışık parlak renkler veriyormuş gibi, bu dalgaboyunda yansır. Atmosferde büyük moleküller olduğunda gökyüzünün kızıl görünmesi gibi, opal içindeki kırmızı da silisyum (silikon) jelâtini içindeki büyük kürelerin varlığından oluşur, küreler daha küçük olunca da, daha çok görülen mavi renk oluşur. Ama silikon boyutları ne olursa olsun, eğer yüzey düzgün değilse ışık yansıyarak her yana dağılır ve renk oluşturmaz. Yani opaldeki renk oluşumu taşın düzenine bağlıdır ve düzen olmadığı zaman opal değersiz gri renkli olur.

Gammazlık ve Diğer Opal Sözcükleri

İçkilerimizi bitirdikten sonra Uwe ve Ricardo beni kasabayı kuşbakışı gören Anzac Tepesine götürdüler. Alice Springs’de tepelere yayılmış evlerdeki yaklaşık 10.000 TV’den birkaçının ekran parıltısını gördükten sonra⁽¹⁸⁾ kasabanın bulunduğu çölün büyüklüğünü düşünmek zordu. Burası dünyanın en tecrit edilmiş köşelerinden biriydi ve en yakın şehre bin üç yüz kilometre mesafedeydi. Etrafta kimse kalmayınca yakut madeninde bir şey bulup bulmadığını tekrar sordun Uwe’ye. Cevap verecekti ama birden sustu. Yakınlığımızda bir adam köşedeki gölgeye sığınmış manzara seyreder gibi görünüyordu, ama bardaki adama benziyordu bu.

Uwe oğluyla birlikte beni otelime bıraktığı zaman madenin de birkaç yakut bulduğunu söyledi. “Ama çok dikkatli olmak gerekir,” dedi. “Avustralya’da başkalarının madenleriyle ilgile-

nen çok insan vardır. Bu iş opalde olursa buna gammazlık deriz. Başkalarının yakut madeninden hırsızlık yapmak anlamında da bir sözcük bulmamız gerekiyor galiba.” Uwe arabasıyla oradan ayrılırken bir başka araba da onun arkasındaydı, büyük olasılıkla onu izliyordu.

Başka opal kasabalarına gitmeden ‘gammazlık’ gibi daha başka yararlı sözcükler öğrenmeliydim. Bazıları kolaydı, örneğin bir opalde ‘renk cümbüşü’ aranırdı—yani elinizde tarttığınız zaman değişik renklerde parlaması gerekirdi. Bunun tam tersi ‘potch’ idi, yani ateşi, rengi olmayan opal demekti bu, sanki doğa üstüne pis su atmış gibi görünürdü bu taş. ‘Opal kiri’ madenlerden çıkan kire deniyor ve temizlikten sonra tortu kalıyordu. Başkalarının bıraktığı yerlerde taş aramaya ‘şehriye arama’ deniyordu. Yowah’ta olduğu gibi yumrulara ‘nobbies’ diyorlardı. Fakat ‘oyuk’ sözcüğü hepsinden önemliydi, çünkü ilk gideceğim yer Avustralya’nın en ünlü maden kasabası olan Coober Pedy idi ve orada birkaç yüz madenci toprak altında kazdıkları oyuklarda, tünellerde yaşıyorlardı.

Çukurda Beyaz Adam

Oradaki ilk günümde bir madenci bana, “Coober Pedy’de opal bularak milyoner olmayı garanti etmenin bir tek yolu vardır,” dedi.

“Nedir o?” diye sordum.

“Bir milyarderle işe başlamak, dedi ve gülerek uzaklaştı.

Coober Pedy kasabası çekici bir yer değildir ve böyle olmakla da övünür. Kasaba etrafındaki düzinelerce dev gibi, on metre ya da daha yüksek koni şekilli pembe tepeleri görünce oraya yaklaştığınızı anlıyorsunuz, sanki çöle devler ordusu çadır kurmuş gibi bir manzara bu. Görünen bu tepeler opal arandık-

tan sonra oralara bırakılmış olan taş toprak yığınları ve bunların el arabaları ya da kamyonlarla taşınmadan önce defalarda elenip arandığını düşününce şaşıyor insan.

İlk akşam güneş bu garip tepelerin arkasına doğru alçalırken, Coober Pedy'yi biraz yukardan görmek için eski bir madenin tepesine çıktım. Yandaki bir başka tepede, kareli fanilalar giymiş beş altı Aborjin denen Avustralya yerlisi batan güneşi seyrederek sessizce sigara içiyorlardı. 'Opal' sözcüğü Yunanca 'renk değiştiren' anlamına gelir ama onun bulunduğu bu topraklar tek renkliydi. Her taraf göz alabildiğine pembeydi ama arada sadece birkaç okaliptüs yeşili görünüyordu.

Coober Pedy'de güneşin batışını seyreden yerliler

Ted Hughes'ın *Demir Adam* adlı çocuk kitabında bir uzay-yarasası güneşe uçunca çok kötü yanar ve derisi değerli taşlara dönüşerek Avustralya çölüne düşer. Bütün kıta elmas, safir, topaz, yeşim, yakut ve zirkon dolar. Ama Hughes değerli taşlarla dolu bir Avustralya çölü hayal ederken belki de Coober Pedy

denen bu uzak opal diyarını düşünüyordu.

Coober Pedy'de pek çok insanın toprak altında yaşadığını duyduğum için bu kasabanın ay yüzeyi gibi bir yer olduğunu, ortada bir şey görünmediğini sanırdım. Burası bir zamanlar gerçekten de öyle bir yerd. Fakat şimdi en azından yukardan bakınca küçük evleri, boş otoparkları ve çatıları oluklu demir levha kaplı dükkânlarıyla her yerden uzakta bir kasaba olduğu görülüyor. Ama bu görünen yerlerin altında da evler, dükkânlar, kiliseler ve oteller var. Birkaç dans salonu bile varmış ama yukarıdaki Coober Pedy'nin bir kısmı çökebilir korkusuyla kapatılmış.

Madenci Ivan Radeka Coober Pedy'deki yeraltı evinin dışında

Coober Pedy'de acayip bir şehir planlaması var. Kasaba yolları belirli bir yere doğru gitmiyor da opal damarlarını izliyor.

Kasaba içinde her yerde dev pillere benzeyen metal silindirler var, kasabada su ihtiyacı bu silindir şekilli tanklardan karşılanıyor ve bunlar olmasa kasabada hayat olmaz.⁽¹⁹⁾ Yıllık yağmurlar New York'ta 108, Sydney'de 122 santim iken⁽²⁰⁾ burada sadece 17,5 santimdir ki bu da bu kasabanın ne kadar kurak bir yer olduğunu gösterir. Fakat burada yaşayan insanlar normal olmasa bile bu kuraklığa minnet duyarlar, çünkü bu korkunç çölde içilecek bir şeyler aranması sonucu bulunmuştur opal.

1915 yılı başlarında on dört yaşındaki Willie Hutchison, babası Jim ve onun iki ortağı, adını Avustralya'yı güneyden kuzeye geçmiş olan ilk Avrupalı, John McDouall Stuart'tan alan Stuart Ranges'de altın aramaya gittiler. Altın bulamadılar ve bir gün kurumuş Carryingallama deresinde kamp kurduklarında susuz kaldılar, suyu nerden bulacaklarını da bilmiyorlardı. Avustralya'da susuz kalmış madencilerle ilgili çok hikâye vardır. Güneş öylesine yakıyordu ki ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Tırnakları cam gibi berraklaştı, saçları ve yanlarındaki koyunların yünleri bile uzamaz oldu. İskorbüte yakalandılar ve onlara sonradan katılan Poole öldü.⁽²¹⁾

Ertesi sabah Jim ve iki ortağı, Willie'yi orada bırakıp develele binerek su aramaya gittiler. Geriye döndüklerinde kamp boştu ve ateş söneli birkaç saat olmuştu.⁽²²⁾ Jim, "Korkmuştum, derenin kenarında bir ateş yakarsam her yerden görünür diye düşündüm," diye anlattı. Ama Jim ateş için çalı çırpı toplarken Willie hiçbir şey olmamış gibi kampa döndü ve babasına su bulup bulmadıklarını sordu. Babası bulamadıklarını söyleyince çocuk, "Ama ben buldum," dedi ve suyla birlikte bulduğu parlak taşları onun önüne koydu. Bir opal madenine rastlamışlardı. Birkaç ay içinde yüzlerce adam geldi oraya. Daha sonra Avrupa'da savaş sonu pek çok insan daha geldi ve çadırlar kurdular, ayrıca güneşten korunmak için toprakta kuyular açtılar.

Bölgeye ilk verilen isim 'Stuart Range Opal Sahası' oldu. Fa-

kat daha sonra kurulan Hemşeriler Derneği köyün gelişmesiyle birlikte 1920'de daha güzel bir isim buldu. *Kupa* ve *piti* sözcükleri iki ayrı yerli dilinden geliyordu ve anlamı 'çocuğun su çukuru' idi ki burada küçük Willie Hutchison'un 1915'te yaşadığı macera ima ediliyordu. Fakat Willie 1920'de, yirmi yaşında iken yüzdüğü bir su çukurunda kramp yüzünden boğularak öldü ve bu isim de değerini yitirdi. Yeni isim Coober Pedy 'çukurda beyaz adam' anlamına gelir ve orada yaşayanlar bu isimle gurur duyarlar.

Potch ve Renk

O gece yeraltındaki otelime yürüyerek giderken yoldan iki el ateş edildiğini duydum, bir adam önce güldü ve sonra bağırma-ya başladı. Cober Pedy'de yaşamın kolay olmadığı belli oluyordu.

Ertesi sabah kasabanın eskilerinden Dawn Jones adlı kadın ve arkadaşı Peter Butler'la buluşmaya gittim. Dawn 1975'ten beri kasabada yaşıyordu ve o zaman orada kadınların erkeklere oranı yaklaşık yüzde birdi. Kadın ilk çocuğunu yirmi yaşına basmadan doğurmuş, daha sonra beş çocuğu daha olmuştu. Çocuklardan genç ve küçük olanlar evde köpekler, kurtarılmış kangurular ve isimleri Potch ve Renk olan iki büyük kertenkeleyle bir arada yaşıyorlardı.

Kulübe gibi eve girdiğimizde, henüz yirmisine gelmemiş iki genç kız çamaşır sepetinde buldukları kanguru pisliği konusunda tartışıyorlardı. İki yüz mil kuzeydeki Mintabie opal sahasındaki bir yanışmaya gideceklerdi ve arabaları gelmek üzereydi. Kızlar yerdeki giysilerini toplarken Dawn ve Peter bana Coober Pedy'de çöken maden dehlizlerinden, bazı geceler opal tepelerinde UFO gibi görünen garip ışıklardan ve kendi kolunu vuran Makineli Tüfek Joe'dan söz etmeye başladılar. Dawn, "Bir

gün bir Macar madenci evimin önünde durmuş, kadını kim çaldı diye bağırıyordu ve adam üzerine patlayıcılar bağlamıştı,” diye anlattı. Adam Budapeşte yakınlarında bir sirkte büyümüş-tü ve havai fişeklerle yaptığı gösterilerle ünlüydü, onun için herkes onun yine bir şov yaptığını sandı. “Ama adamın ayağı kayınca düştü ve üzerindeki dinamit patlayınca paramparça olup evimin duvarına yapıştı.”

Anlattıkları hikâyeler hep ‘Macar palyaço’, ‘Litvanyalı timsah avcısı’ ya da ‘çılgın Almanlar’ tarzı şeylerdi. Opal madenlerine gelenlerin çoğu Avrupa’dan gelmiş ilk kuşak insanlardı. Maden kasabaları göçmenlerin hayallerini süslüyordu—kurallar yoktu, servet yapabilirlerdi, kendi başlarına çalışacaklardı ve opal bulmak için sürgün gibi yaşamaya razıydı hepsi. Opal aramak için büyük sermaye de gerekmiyordu. Coober Tedy’ye parasız ama umutlu yüzlerce insan geldi ve bazıları da zengin oldu.

Ama şimdi işler daha ciddiydi. Maden talepleri ucuzdu ama opal aramak için daha çok para gerekiyordu. Tünel açmada kullanılan makineler günde yaklaşık iki yüz litre benzin yakıyordu. Peter, “1950’den önce dinamit bile yoktu ve madencilerin çoğu çadırlarda kalıyor, kazma kürek ve kovalarla çalışıyordu,” dedi.⁽²³⁾ “Ama bugün bu işler için yatırım yapmak ve bunun için de para gerekiyor.” Opali bulmak ilk sorun, satmak ise ikinci sorundu. Her taş farklı olduğu için piyasa da dengesizdi. Bir opalin değerini ancak onu sattıktan sonra anlıyorlardı. Opal satın alanların çoğu Hong Kong’lu Çinlilerdi ve çok iyi pazarlık ediyorlardı. “Bir gün bir pazarlıkta fiyat artmadığı takdirde satmayacağımızı söyledik, ama Çinli alıcılar güldüler ve ‘Sorun yok, elimizde yıllarca yetecek stoklarımız var,’ dediler.”

O sırada yirmili yaşlarda bir delikanlı Dawn’ın kızlarını götürmek için geldi. Delikanlı kamyonete binerken elinde bir bira kutusu vardı ve Dawn kızlarından birine, “Bira içerse bir tokat at ona Desray, diye bağırdı. “Emniyet kemerlerinizi hemen

takın!" Sonra bir sigara yaktı ve "Delikanlı sarhoş olursa kızlar araba kullanmasını biliyor," diyerek gülümsedi.

İkiler ve Üçlüler

Madenciler kasabanın kenarlarında yaşamak isterken tüccarlar kasaba merkezinde yaşamayı yeğlerler. Tony Wong Hutchison Sokağı'ndaki büyük evinde çalışır ve uzun zamandan beri Coober Pedy'de yaşadığı için madenlere bile gitmez ve onların kendisine gelmesini bekler. Kowloon'da bir opal kesme atölyesi vardır ve bir alıcı olarak otuz yıldan beri Avustralya'ya gelir. 1970'li yıllarda Hong Kong önemli bir opal merkezi oldu, çünkü işgücü ucuzdu. Bana, "Şimdi opalleri kesmek için Çin'e gönderiyoruz, Hong Kong pahalı oldu," dedi. Söylediğine göre, opaller kalitelerine göre farklı ülkelere gönderiliyordu; Amerikalılar ve Japonlar en iyi kalite taş isterlerdi, Amerikalılar kırmızı taşı, Japonlar ise mavi ve yeşil olanları seviyorlardı. "Bunun nedeni belki de bu renklerin onlara yeşimi hatırlatıyor olmasıdır." İngiltere'de hiçbir zaman iyi bir Pazar olmadı ve bunun bir nedeni, 1960'larda çoğu fakir ailelerden olan binlerce İngiliz'in ucuz biletlerle Avustralya'ya göç etmesi olabilir. Gidenlerin çoğu ülkelere hediye olarak opal gönderdiler ve bu taş İngiltere'de bugün bile çalışan sınıfın mücevheri olarak kabul edilir.

Ama opal her zaman ucuz bir taş olarak görülmedi. Nonius'un ortadan kayboluşundan sonra bile opaller bazen çok değerli taşlar olarak kabul görürdü. On üçüncü yüzyılda Roma İmparatoru tacının orta taşı kar gibi beyaz renkteydi ama parlak kırmızı şarap rengi ışık saçardı ve belki de bir eşi daha olmadığı için ona 'Orphanus' diyorlardı.⁽²⁴⁾ 1584 Yeni Yıl Günü⁽²⁵⁾ Kraliçe Elizabeth I, sevdiği saray mensuplarından Sir Christopher Hatton'un opal mücevher takımı hediyesini kabul etti. Bunun

(ve belki başka hizmetlerin de) karşılığı olarak, Ely piskoposu aracılığıyla Holborn yakınındaki Ely sarayının düşük bir kira ile ona kiralanmasını sağladı. Bu bölge 1870'lerden beri Londra'nın mücevherat bölgesi olarak bilinir ama bugün adı Hatton Garden'dır (Hatton Bahçesi). Ondan önce bir kenar mahalleydi burası; Charles Dickens'in *Oliver Twist* adlı romanında Fagin, birkaç dakika mesafede olan Saffron Tepesinden gelirdi.

Kutsal Roma İmparatorunun tacındaki opal Orphanus

Elizabeth I kendisine Karayipler'den mücevherat getiren Sir Francis Drake'e de bunun karşılığı olarak bir opal ve yakut şapka iğnesi verdi. 1800'lerde opal hediye verme âdeti devam etti ve 1805 yılında Napolyon karısı Josephine'e 140 gram ağırlığında harika bir kırmızı opal verdi. Bu taş 'Troy'un Yanışı' adını verdiler ve Napolyon karısına, "Sen benim Helen'imsin," dedi. Napolyon bir başka nedenle de opalle ilgilenmiş olabilirdi; Romalıları taklit ederdi ve o da Mark Antony gibi bu taşlara olan tutkusunu göstermek istemişti belki.

Kraliçe Victoria da opalleri çok severdi. On üç yaşında iken

güncesine Kensington Sarayında geçirdiği bir Noel'i yazdı: "Akşam yemeği sonrası... salona geçtik.. orada iki büyük yuvarlak masa ve onların üzerinde ışıklar ve şekerli süslerle donatılmış iki ağaç vardı. Bütün hediyeler ağaçların etrafına konmuştu... annem bana kendi yaptığı çok güzel pembe bir çanta, bir lavanta torbası, harika bir opal broş ve küpeler, kitaplar, pembe saten bir elbise ve kürklü bir pelerin verdi⁽²⁶⁾ Uzun yıllar sonra üzerinde opaller ve 2678 elmas olan üç katlı bir taç giydi Victoria ve kızlarına da sık sık opal hediyeler verdi. Bunu belki 'sevilen çocuk' anlamına gelen Eski Yunan opal sözcüğü *paederos* anısına ya da belki çocukluğundaki o unutamadığı Noel anısına yapıyordu.

Bu eski taşların hemen hepsi büyük olasılıkla Nonius'un çok değerli taşının ve Roma İmparatorunun kırmızı ve beyaz taşının geldiği eski Slovakya madenlerinden geliyordu. Bu madenler on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar çalıştırıldı ama söylentilere göre madenciler taş çıkışlarını kısıtlamak için madenleri üç yılda bir açarlardı. Opal madenleri yakınında, Presov şehrindeki tüm lüks malikâneler ve kiliseler opalden **kazanan** paralarla inşa edilmiştir.

Avustralya opalleri içinde Avrupa taşlarına benzeyenlerin Coober Pedy opalleri olduğu söylenir, çünkü onların ateşi de soluk, bembeyaz karlı bir temelden çıkar. Pliny bu taşların tanımlanmasının çok zor olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Yakutların delici ateşini, ametistlerin pembe parıltısını ve zümrütlerin deniz-yeşilini birden göstermek, bunların hepsi bir araya gelip öyle parlarlar ki tanımlamak mümkün olmaz... bazıları da bunu yanan kükürdün alevine benzetir."

Ama ben Tony Wong'un taşlarına bakarken onları cehennemden ziyade televizyona benzettim. Wong'un sevdiği taşlardan biri kırmızı, mavi ve yeşil parıltılı noktalar olan parlak beyaz bir opaldi ve bana ayan bozuk, hareketli bir TV ekranını hatırlattı. Taşın parıltısı ne kadar renkli olursa değeri o kadar yüksek oluyor. Wong'un gösterdiği diğer taşlar biraz daha küçüktü ama onlar da çok parlaktı. Su-

dan çıkan parlak ışık altında siyah bir tepsiye koyunca bir sualtı belgeselini hatırlatıyorlar insana. Şahane turkuvaz, yeşil ve parlak mavi renkler veriyorlar. İnsan dalış yaparken kayalıklara bakar gibi oluyor.

Bu opallerin çoğunun değeri birkaç bin dolardı. Tony, "Ama istersen bu tür bir görüntüyü daha ucuza da sağlayabilirsin," dedi.

Opal tüccarı Tony Wong

Pliny *Doğal Tarih*'inde taklit opallerden söz etmişti ve sahtekârlar çok güzel taklit opal yapıyorlardı. Ama onun yazdığına göre sahte taşı anlamak zor değildi, çünkü opal taklidi bir cam güneşe tutulduğunda her noktasında aynı şeffaf rengi verirdi ama gerçek opal bir an bir renk yansıtırken bir an sonra başka bir renk verirdi. Bugün Fransa, Japonya, Amerika ve daha başka ülkelerde, laboratuvarlarda sentetik opal yapılır ama bunlar diğer taşların sentetikleri kadar etkilememiştir piyasayı. Eğer dikkatle bakarsa-

nız doğal olanlar gibi parlamadıklarını fark edebilirsiniz.

Tony'nin sözünü ettiği en ucuz opaller sahte ya da sentetikler değil ama bazılarının içeriğinde cam var. Bunlara ikililer ve üçlüler deniyor ve değerli opal kıymıklarının işe yaramasını sağlıyorlar. İkililer ince opal şeritlerinin koyulaştırılmış cama ya da renksiz potch'a yapıştırılmasıyla oluşuyor, onları kalınlaştırıyor ve daha canlı yapıyor. Üçlüler aslında opal sandviçler, arkasında potch, ön tarafında ise cam var.⁽²⁷⁾ Tony'ye göre müşteri ikili ya da üçlü alırken bunu ona söylemek gerekir ama bazı kötü satıcılar bunu gizliyorlar. Fiyat farkı büyük; bir ikili normal taşın yaklaşık dörtte bir fiyatına satılırken üçlüler daha da ucuz oluyor. Aynı taşlarda bunu anlamak daha kolay; taşa ışık altında yandan bakarsanız genelde iki ya da üç farklı şeffaf madde görürsünüz, ama taş bir mücevhere takıldıysa bunu anlamak daha zor olur. Bazen müşterilere opalin' ıslatılmaması gerektiği söylenir, doğal taşlarda sorun olmaz bu, ama ikili ya da üçlülerde ıslanan taşın yapıştırıcı maddesi kolayca çözülebilir.

O akşam Opal Inn Cantonesese restoranda Tony ile yemek yedim, Hong Kong tüccarları onlarca yıldan beri burada iş görüşmeleri yapıyorlardı. Bir levhada Çin harfleriyle Canton dilinde 'o-bau' olarak telaffuz edilen opal yazılmıştı ki bu da 'Avustralya taşı' anlamına geliyordu. Bir başka levhada 'sing san wan' yazıyordu ve bunun anlamı da 'şimşek -dağ- bulut' idi. Güney Çin'in yeni zenginleri hiç kuşkusuz bunlarla ilgileneceklerdi. Tony o akşam dört dostunu daha da vet etmişti yemeğe. Hiçbiri gerçekten madenci değildi ama hafta sonları hobi olarak madenlerinde çalışıyorlardı.

Sohbet sırasında son zamanlarda madenlerden verim alınmadığından söz ettiler, madenlerde belki de daha az zaman harcamalıydılar. "Ama Tony bir tüccar olarak buna bir şey diyemez," dedim. Fakat Tony, "Yoo, benim de bir madenim var," dedi. O da son zamanlarda bir şey bulamamıştı madeninde ama şaşılabilecek bir şey değildi bu. Coober Pedy'de on madenciden an-

cak biri opal bulurdu; bunlardan onda biri biraz para kazanır, para kazananlardan da ancak onda biri zengin olurdu. Yani şans binde birdi. Tony, "Milli Piyangodan daha iyi elbette, ama çok çalışmak gerekir," dedi.

Opal Madeninde Kilise

Madencilik şansa bağlı olduğundan ve insanlar çok değişik ülkelerden geldiklerinden, Coober Pedy'de Sırların Ortodoks, Roma Katolik, Anglikan ve Aborjin Evanjelik gibi bir sürü değişik kilise bulunuyordu ve hepsi de yeraltındaydı. Ben sonuncuyu seçtim ama aborjinlerin (yerlilerin) çalışma zamanlarında kiliseye pek gitmedikleri konusunda uyarıldım.

Bölgede kuraklık olduğu için yerliler eskiden daha sulak yerlerde yaşıyorlardı. Fakat Coober Pedy'de Antikirinya ve diğer Batı Çölü halkı daha kalabalık ve 1915'ten önce çok opal bulmamalarına rağmen bu konuda çalışmışlar. Bazılar maden sahibi olmuş, çoğu da terk edilmiş madenlerde opal aramayı sürdürüyor. Coober Pedy'de son zamanlarda yaşamış olan Aborjin kadın Tottie Bryant 1946'da kasabanın sekiz mil dışında büyük, parlak bir taş bulmuş ve değerli bir damar keşfetmiş. Tottie ve kocası bir Ford araba almış ve kasabada dolaşarak ünlü olmuşlar, köpekleri ve evcil kuzuları da onlarla birlikte arabanın ön koltuğunda oturmuş.(28)

Kupa Piti Aborjin kilisesi kasabanın kenarındaydı ve dışardan bakıldığında terk edilmiş bir madene benziyordu. Ama yakınındaki paslı makineler orada yeni bir kazıyı işaret ediyordu ve çıplak ampullerle aydınlatılmış tünel yeni boyanmış beyaz bir mağaraya iniyordu. Aşağıda yaklaşık elli metal sandalye konacak kadar geniş bir salon vardı ve duvarda 'Gel Kutsal Ruh' yazılı bir levha asılıydı. Sandalyelerin çoğu boştu, ama yerli çocukların ilahi söyleyip Pazar okuluna gitmelerinden sonra iriya-

rı bir Avrupalı adam kalkıp kürsüye gitti ve orada kalan yaklaşık bir düzine insana vaaz vermeye başladı.

Adamın vaazını takdir edecek birkaç kişi çıkabilirdi elbette, ama o sabah bu beyaz yeraltı mezarında sanki cehennem ateşi yanıyordu. Kuzey İrlandalı bir inşaatçı iken rahip olan George McCormack bazen etkili oluyor, bazen bir baba gibi konuşuyordu. Söylediğine göre Hz. İsa'ya saygıda kusur edersek bu mağaradan daha sıcak mağaralara girecektik. Gür sesiyle, "Hz. İsa'ya inanmaz, saygı göstermezseniz madenlerinizden kazanacağınız paraların size asla bir yararı olmayacaktır, Tanrının gözünde para hiç değerli değildir," diye konuştu. Sonra arka sıraya baktı ve "Demek geldin," dedi. "Ben senin kaybolduğunu sandım."

Arkadaki genç adam sakın bir ifadeyle, "Kaybolmuştum," dedi.

Kilise çok yeniydi, resmi açılışı bile yapılmamıştı ve daha sonra konuşurken George bana, "Kazılan bu yerin parası ödenmişti," diye anlattı. "Devam etmek için paramız yoktu, kazıya devam ettik ve Hz. İsa'nın bize yardım edeceğine inandık. Sonra bir gün bir maden damarına rastladık. Çok bir şey değildi ama bize devam etme olanağı sağladı, badana ve boyasını da tamamladık."

George her şeyi yaptıktan sonra cemaatini toplamış. Duvarlarda memmerli pembe boyaya benzer benekler vardı ama bu sadece doğal kireçtaşı deseni idi. Bir mağarada evanjelik Hristiyanlarla beraber oturup ev işi hindistancevizi keki yiyerek opalin Tanrı tarafından mı gönderildiğini, yoksa şeytanın işi mi olduğunu tartışmak (bulanın kişiliğine göre değişiyordu tabii bu) olağanüstü bir deneyimdi. Önce kaybolup sonra bulunan ve lâkabı Şanslı olan genç adam da yanıma geldi ve onun için dua etmemiz söylendi. Yakışıklı ve sağlıklı görünüyordu delikanlı, onun için uyuşturucudan kurtulmaya çalıştığını duyunca şaşırdım. On üç yaşında hem opal aramaya başlamış, hem de Hristiyan olmuştu, Hz. İsa'nın kendisini koruduğuna ve opal bulması için yardım edeceğine inanıyordu. "Şimdi dua ederek bekliyor ve H. İsa'nın opal bulmam için bana yardım edeceğine inanı-

yorum,” diye konuştu. Diğerleri de bir madende opal varsa kokusunun adeta insanın bumuna geldiğini söylediler. Hz. İsa’dan söz ederlerken Uwe Barfuss’un Yowah’ta opal bulması hikâyesini hatırladım, o da bunu hissetmiş, adeta kokusunu almıştı. Bunu kanıtlayacak bir olay yoktu, ama opal belki de görünmeyen, duyulmayan ama yakındaki insanların hissedebileceği bir şeyler yayıyordu.

Opallerin Şansı

Lakabı şanslı olan bir opal madencisiyle tanışmak ilginçti, çünkü opallerin şanslı olmadıklarına inanılıyordu. Dünyadaki tüm değerli taşlar içinde sadece onun kötü şans getirdiğini söyleyenler çoktu. Bugün bile İngiltere’de nişan yüzüklerine genelde opal konmaz. Çok eski bir inanış değildir bu –Pliny bundan hiç söz etmemiştir ama onun hikâyesinde de şanssızlık vardır– ve yüzyıllar boyunca opalin şans getirdiğine inanılmıştır. Gotlar opalin Tanrının gözlerinden yapıldığına inanırlar, ve onuncu yüzyıl Arap bilim adamları opal (onlar bu yaşa gökgürültüsü taşı derdi) kullananların şanslı ve sağlıklı olacağını yazarlardı.⁽²⁹⁾

Opalin kötü şans getirdiği inanışı on dokuzuncu yüzyılda Sir Walter Scott’un yazdığı *Geierstein*’lı Anne adlı hayalet hikâyesinden sonra ortaya çıkmış olmalı. Hikâyede her zaman opal takan ve taşla mistik bağlantısı olan Hermione adlı gizemli bir aristokrat kadın vardır. Scott, “Kadının gözleri parlar, yanakları kızar ve üzerindeki opal taşı, canlılığı gittikçe artan bir alev çıkarırdı,” diye yazar. Hermione’un hizmetçileri de hanımları heyecanlandığı zaman mistik broştan kızıl kıvılcımlar çıktığını söylerler. Kadın bir bebek doğurunca kocası ona biraz kutsal su verir ve sudan bir damla opalin üstüne damlar. Opal önce parlar ve sonra donuk ve renksiz bir çakıl taşına dönüşür ve güzel barones de acı içinde inleyerek şapelde yer düşer. İyileşmesi için Hermione’u odasına götürürler ama iki

saat sonra bir yakını nasıl olduğunu görmek için odaya gittiğinde orada bulamaz onu, oda boştur. Kadının yatağı üzerinde yanmış kâğıtların külüne benzer kül bulunur. Scott bu kitapta opale bazı garip sıfatlar yüklemiştir. Opal yumuşak bir taştır, ateşe yakın bırakılırsa çatlar ve karanır. Yazar opalin insan teniyle temasta hafifçe değişebileceğini yazmış, 1890'da Londralı bir kuyumcu da bu özellikten söz ederek taşın renkli parlaltılar çıkardığını söylemiştir.⁽³⁰⁾ Yine Scott'un yazdığına göre opal ışığa, ısıya ve hatta belki ortama göre de değişerek insanın ruh halini yansıtır.

Ortaçağ'da opalin göz hastalıklarını tedavi ettiğine inanılırdı

Bazı söylentilere göre⁽³¹⁾ Geierstein'lı Anne hikâyesi opal piyasasının çöküşüne neden olmuştur ama bir kitabın bunu yaptığına inanmak güçtür, bunun başka nedenleri de olabilir. 1829'da dünyada pek fazla opal madeni kalmamıştı, Slovak madenlerinin kaynakları tükenmek üzereydi. Çıkan opallerin kaliteleri iyi değildi ve piyasanın çöküşünde belki taleple beraber üretim yetersizliği de etkili oldu. Kraliçe Victoria'nın daha sonra Edward VII olan büyük oğlunun karısı Prenses Alexandra hurafelere inanırdı. Victoria 1901'de ölünce yeni kraliçe kayınvalidesinin tacındaki opal

taşları çıkartarak onların yerine Seylan'dan gelen yakutları taktırdı ki bu taşlar hâlâ tacın üstündedir.⁽³²⁾

Kraliçe Alexandra'nın batıl itikatlara inanışı sadece Walter Scott'un romanından kaynaklanmış olamaz, bunda çeşitli halk menkıbelerinin de etkisi vardır. Kuzey Avrupa'da opalin büyüünün öldürülen çocukların gözlerinden geldiği ve bu yüzden 'kötü göz' belirtisi olduğu söylenirdi. Fakat bu söylentileri opalin kendilerine rakip olacağını düşünen diğer değerli taş tüccarları da çıkarmış olabilir, büyük olasılıktır bu. 1890'larda ilk Avustralya opalleri Londra'ya geldiği zaman Hatton Garden kuyumcuları hiç böyle bir taş görmediklerini ve bunların değersiz olduğunu söylediler. Ama daha sonra fikir değiştirdiler ve opal siparişi vermeye başladılar. Opaller popüler oldu ve sonra da, Avustralyalı satıcılara göre, elmas tüccarları tekrar opallerin kötü şans getirdiğini yaymaya başladılar.

Asla Diyenlerin Opalleri

Avustralya opallerini Londra'ya getiren kişi Tullie Wollaston'du. Bu adam 1888'de Queensland'de yeni bir opal madeni bulunduğu duydu. Yirmi beş yaşındaki Wollaston jeolog ta da madenci değildi, hayatında opal de görmemişti ama karısını ve altı haftalık kızını Adelaide'de bırakarak gerçeği öğrenmek üzere altı hafta yolculuk yaptı. Yedi yüz millik yolculuk sırasında anılarını yazdığı güncece bir sayfada, "Korkunç gün—Gibbers sinekleri ve yumuşak ayaklı deve. 22 mil," diye yazar. Diğer günler de korkunç geçer ve böyle bir günde ortağı ölür. Tullie yola devam eder ve bir gün oraya vanp opal madenini görünce hayal kınklığına uğrar. Madenin sert zemininde yürümeye çalışırken ayağı bir taşa takılır, tökezler, kandilin erimiş yağı elinin başparmağına damlar ve bu olayı, "Toprağın içinden çok güzel parlayan küçük bir taş aldım, doğu rüzgârında Sirius yıldızı gibi parlayan gerçek bir opaldim bu," diye yazar.

Ondan sonra da hayatını bu taşlara adar.

Tullie Avustralya'daki hemen tüm madenlerden opal alır, 1915'te Willie Hutchison'un opal bulmasından bir yıl sonra Coober Pedy'ye de gider.⁽³⁾ Ama en çok çalıştığı yer Sydney'nin 850 kilometre kuzey-batısındaki Lightning Ridge denen yerdir. Burada Tullie'nin 'Siyah Opal' dediği taşların çıktığı madenler vardır. Dünyanın en şaşırtıcı taşlarının çıktığı bu yerde, opallerin nasıl oluştuğu hakkında yeni bir teorisi olan eski bir madenci yaşar. Ve bu adam teorisini kanıtlamak için kendi bahçesinde bir barakada opal çalışması yapar.

Lightning Ridge

Bir İngiliz film şirketi 2005'te *Pobby and Dingan* adlı bir film yaptı. Hikâyede opal toplumunun gürültüsü patırtısı, meyhane kavgaları ve kumarbazları arasında yaşamaya çalışan biri erkek diğeri kız iki kardeş vardır. Senaryo Lightning Ridge bölgesindeki kamp-ları konu olarak alıyordu ama danışmanlar filmin Coober Pedy'de çekilmesini istediler. Çünkü Lightning Ridge oldukça sakin bir yerdi ama Coober Pedy Avustralya'nın sert yaşamına uygundu.

Filmin yer seçicileri aslında haklıydılar, çünkü güney Avustralya kasabası kırmızı topraklı, tozlu ve gürültülü bir yerdi ama Lightning Ridge çimli bahçeleri, Harlequin Sokağı, Kelebek Caddesi gibi isimleri olan güzel sayfiye yollarıyla sakin, yaşanacak bir kasabaydı. Fakat kasaba dışına çıkarak eski madenlere doğru giderseniz bu kasabanın eski ve sert tarihini görürsünüz, eskiden Lightning Ridge de çok fakir ve ilginç bir yermiş. Kasaba dışında, teleskopları bile duran beton bir gözlemevi; bir İtalyan münzevi tarafından yapılmış, etrafında hendeği de olan bir şato; uzaydan yaratıkların geldiğine inanan ve karavanda yaşayan bir adam; kötülere ne olacağını göstermek için bir ağaca asılmış bir kukla ve 'İflas Etmiş Madenler Caddesi' yazan bir yol tabelası gibi çok ilginç şeyler görürsünüz. Ama yolda pek

Satılık opaller, Lightning Ridge

çok hendek vardır ve bunlar gümüş rengi kazıklarla işaretlenmiştir. Bu çukurlar genellikle yabani portakal ağaçlarının yakınlığında açılmıştır, çünkü bu ağaçlar opal bulunan yer çatlaklarında büyür ve madencilere yeni madenler için yol gösterirler.

Ridge'de ilk opaller 1900'lü yıllarda bulundu ama satışları o zaman kolay olmadı. 1902'de Charlie Nettleton adında bir madenci Sydney'deki bir kuyumcuya 103 taş gönderdi ama kuyumcu onların dörtte birini araştırma bahanesiyle mahvetti ve geriye kalanlar için de madenciye sadece on şilin verdi. Nettleton daha sonra aklı başında bir alıcı bulmak için beş yüz kilometre yürüyerek White Cliffs opal madenlerine gitti. Orada Tullie Wollaston'un temsilcisiyle tanıştı ve taş örneklerini onun vasıtasıyla Adelaide'deki Wollaston'a gönderdi. Tullie taşları beğendi ve temsilcisine hepsini satın alma tali-

matı gönderdi. Lightning Ridge opallerinin ilk fiyatı bir ounce (31 gr) iki sterlindi. Günümüzde ise iyi kalite opallerin bir ounce'u yaklaşık yarım milyon sterlin etmektedir.

Lightning Ridge yakınlarında Coocoran Field'de yol işaretleri

Yeni opaller daha önce görülmüş olanlardan farklıydı. Avrupa ve Avustralya opallerinin çoğu bulunana kadar kar üzerinde ateş gibi görünürlerdi; Lightning Ridge opalleri ise gece karanlığında parlak desenleri andırıyordu. Süt beyazı opal saf ve tertemiz görünüyorsa insanlar onun tersi olan düzensiz, renkli taşları ne yapacaktı? Tullie daha sonra Lightning Ridge'den çıkan taşlarda Tannsal bir kanunsuzluk olduğunu söyledi.⁽³⁴⁾ Ona göre bu taşlarda insanı neşelendiren tatlı desenler, hatlar vardı.

Piyasaya yeni bir taş çıktığı zaman alıcılar arasında bir süre durgunluk yaşanır, malın değeri tartışılır—Kenya'da Tsavo Ulusal

Park'ta bulunduğu için tsavorite denen büyük ve parlak yeşil gre-na taşı konusunda da böyle oldu. Zümrütten daha dayanıklı ve da-ha parlak olan bu taş yağ veya ısı işlemi görmedi; gerilla bölgesin-den gelmiyor ve içinde yabancı madde çok az. Hikâyeye göre, taşı bulan Campbell Bridges adlı maceraperest İngiliz parkta maden ararken fillerden ve aslanlardan korunmak için beş yıl boyunca bir ağaç evde yaşadı. Fakat piyasa bu taşın değerini vermedi ve tsavo-rite Colombia zümrütlerinin altıda bir fiyatına satıldı.⁶⁹ Bunun gi-bi, yüz yıl önce Tullie Wollaston da siyah opallerin değerini bul-mak için çok uğraştı ama daha sonra piyasa onlar için çılgına dön-dü, New South Wales'e opal akını oldu. Ülkenin her yerinden yüz-lerce erkek ve kadın oraya akın ettiler, bazıları at arabaları, bazıları kazma kürek ve el arabalarıyla geldiler.

Charlie Nettleton işe devam etti, biraz para kazandı ama hepsini yedi ve Sydney'deki bir kimsesizler evinde gözlerini yavaşça kaybe-derek fakir bir adam olarak öldü. Bazen onu ziyarete gelen biri erken diğeri kız olan iki kardeşe eski günlerini, opal macerasını anlatırdı. Söylediğine göre bunlar Aborjin Rüyalandı, atalarının başlattığını onlar devam ettirmiş, günümüz hayvanlar, adetler ve mineraller dünyasını oluşturmuşlardı. Bir hikâyede Romeo Juliet'e benzerlik var-dır; delikanlıya başka bir kızla evlenmesi söylenir, delikanlı sevgilisi-ni öperken evlenmesi istenen kız bunu görür, büyükler harekete ge-çer, iki sevgili kaçarlar. Öyle hızlı koşarlar ki otlardan yapılmış topla-ra dönüşürler, tutuşurlar ve yanarak yuvarlanırken bir göle gelirler. Burada ateş ve su birleşir, sevgililer sonsuza dek bir araya gelirler ve aşkılar, tutkuları Lightning Ridge'in değerli opallerini oluşturur.

Çocukken Charlie'yi ziyarete giden Dawn Swane adlı kız büyü-yünce koreograf oldu ve 1961'de Avustralya Ulusal Balesi için *Siyah Opalı* sahneledi, burada Charlie'nin hikâyelerinden esinlendiği ateş-li bir *pas-de-deux* vardır. Ağabeyi Peter Lightning Ridge'de kalarak madencilik yaptı ama hikâyeler anlatacak kadar yaşlanmadı. 1980'lerde bir gün madeninde meydana gelen bir çöküntüde öldü.

Terk Edilmiş Madenlerde Umut

Belki kazalar yüzünden –ama belki Avustralya’da tazminat kültürünün yayılması da etkilidir– artık Ridge’de her isteyen ziyaretçi iyi bir madene inemiyor. Maden sahipleri tedirgin, ziyaretçinin başına bir kaza gelirse dava açılacağından korkuyorlar ki böyle olaylar da yaşanıyor. Fakat 1991’den beri Lightning Ridge’de yaşayan Peter ve Lisa Carroll ile tanışmamı sağlayacak bir yazı vardı elimde. Bu ikisi opal ticareti yapıyorlardı ama kendi madenleri de vardı. Peter’le görüştüğüm zaman bana, “Benim madenime inebilirsin ama kendine dikkat et, sakın düşme,” dedi.

Kasabanın yaklaşık yirmi kilometre dışındaki Coocoran madenini bana sendikadan Peter Allan ve Mick James göstereceklerdi. Madeni birkaç yıl önce satın almışlardı ve maden şimdi çalışmıyordu. Peter Allan, “Madene ilk girdiğimiz zaman sirke kokusuna benzer bir koku duyduk,” diye anlattı. “Madenler bir süre boş kalınca eskiyor, bayatlıyorlar. Şimdiye kadar sadece birkaç çuval değerli opal bulduk. Bir akşam da benim gittiğimi sanan bir Sırp delikanlısı gizlice madene girdi. Onu yakaladım ve polis çağırdım. Burada birini yakalayıp polise veren ilk adam ben oldum. Ama delikanlı İngilizce anlamadığını söyleyince bıraktılar onu. Günümüzde sert davranmıyorlar bu maden hırsızlarına. Eski madenciler bu adamları kendileri cezalandırmış. Her neyse, olay iyi sonuçlandı. Birkaç ay sonra maden yakınlığında arabamın aküsü boşaldı, yolan geçerken duran ve arabasının aküsüyle benimkini çalıştıran genç adam madene giren kişiydi. Şimdi madene girdiği için kızamıyorum ona, bir taş bulup birkaç dolar kazanmak istemişti delikanlı.”

Bir akşam önce bir kafede iki eski madenci bana yine maden hırsızları hakkında başka bir hikaye anlattılar. Biraz ilerdeki bir masada oturan bir adamı gösterdiler ve kasabanın en büyük maden hırsızı dediler, adamın Mercedes arabası da kapıda

duruyordu. “Eğer bizim madenden çalarlarsa namussuz, başkasından çalarlarsa adeta efsane oluyorlar.” dediler.

Peter Allan ve Mide James Coocoran Fierd'de

Coocoran madenine girip yerin on metre kadar altına inince bir dans salonu kadar büyük olduğunu gördüm, ama yürürken elektrik kablolarına takılıp düşmemek için dikkat etmek gerekiyordu. Pürüzlü pembe renkli duvarlarda dev bir mahkumun tırnak izlerine benzeyen çizgiler vardı, basınçlı havayla çalışan duvar delici aletin izleriydi bunlar. Mick bir havalı kazma aldı ve müthiş bir gürültüyle duvarı delmeye başladı. Sonra aleti bana uzattı ama çok ağır bir şeydi bu, kendimi zorlayarak onu duvara tuttum ama az daha ellerimden düşürüyordum. Peter, “Onu düz tutmalısın,” dedi. “Ve gerçekten de kazmak istemelisin, bu aleti kandıramazsın.” Kendimi zorlayarak onun dediğini yaptım ve birkaç dakika sonra ayakanımın dibine birkaç kaya parçası düştü.

Alet ağır ve bu iş oldukça zor olmasına rağmen, buna alışık olanlar opal madeninde çalışmanın meditasyona benzediğini söylerler. Orada insan kendi başına kalıyor, kendini tamamen çalışmaya veriyor. Duvarın bu kısmı sert mi, yumuşak mı? Şurada bir şey mi parlıyor? Bu bir opal damarı olabilir mi? Bir süre sonra bunları sürekli düşünmeye başlıyor ve zamanı unutuyorsunuz. Peter, "Burada saatlerce çalıştığın halde birkaç dakika kalmış gibi hissedersin," diye konuştu. Anlattığı bir hikâyeye göre, bir madenci madeninde bütün gün çalışmış ve sonra deldiği kayalarda birden bir delik açılmış ve karşısına suratı tozdan görünmeyen bir adam çıkmış, ikisi de korkuyla bağırmışlar. Diğer adam da onun yanındaki madenin sahibiymiş ve aralarındaki duvarı iki yandan delerek istemeden yıkmışlar.

O gün yeni opal sözcükleri öğrendim. 'Blower' (üfleyici) dedikleri çok büyük ve güçlü elektrik süpürgeleri kazılan taş ve toprakları madenden dışarı çekerek bir kamyonu atıyor. Avustralya'nın toprak rengi olan pembeye boyanmış ve çıkan taşı toprağı dönerek karıştıran ev kadar kazanlara 'puddler' (bir tür harç karıştırıcı) diyorlar. Coocoran karıştırıcıları kurumu gölün kenarına yan yana park etmiş duruyorlar; bunlar madenden çıkan taş ve toprakları bir iki gün kazanda döndürüyor ve suyla karıştırıp bir konveyörle gönderiyor, bunun içinde parlayan taşlar aranıyor. Peter'in karıştırıcısında birkaç parça mavi ve turkuvaz opal parçası bulduk ama bunlar madenin masrafını karşılayacak kadar güzel ve büyük değillerdi.

Fakat atılmış taş ve topraklar içinde opal arayanlar burada da görülüyordu. Coocoran'da tüm madencilerin atıklarını getirip döktükleri muazzam bir tepe vardı. Burada önce kimseyi görmedim ama bir süre sonra yaklaşık bir düzine insanın taş toprak yığınları arasına dağılmış opal aradığını fark ettim.

Başkalarının atıkları arasında taş aramaya 'noodling' diyorlar

ve bunu hangi kaynaktan geldiği bilinmiyor. Ama cazcılar arasında bu sözcük rasgele, irticalen bir şeyler çalmak anlamına geliyor. Biz de bu atıklar arasında bir süre bir şeyler aradık. Mick bana, Coocoran'a iki hafta önce turist olarak gelmiş bir genç kızın yolda yürürken nadir kırmızı bir opal bulduğunu söyledi. "Bu nadir opalin değeri otuz bin dolardı." Bunu duyunca yürürken gözlerimi yoldan ayırmadın elbette ama pek bir şey bulamadım. Görüp aldığım birkaç parlak taş değersizdi. "Bunlar ne peki" diye sordum.

"Bunlar jelâtinli silis," dedi ama opallerin gerçekte ne olduğu konusunda hâlâ yanıtı verilmeyen bazı sorular olduğunu kabul etti.

Opal Nedir?

Opallerin ne olduğunu muhtemelen öğrenmek için, Lightning Ridge'de Morilla Sokağının arkasındaki bir yolda küçük bir evde yaşayan Len Cram adlı eski bir madenciye görmeye gittim. Onun kitaplarla dolu küçük çalışma odasında kahve içerken Len bana opalin Avrupa'da çıktığı Czemowitza tepelerine de gittiğini anlattı; iki bin yıl önce Senatör Nonius'un opalinin çıktığı yeri orası.

Oraya gitmeden önce onu bölge çingenelerinden sakınması konusunda uyarmışlardı ve oradaki ilk gecesinde insanların dedikleri çıktı. Kiraladığı kulübede tercümanı ile birlikte otururken yakındaki ormandan gelen silah sesleri duydular. Birisi onlara çingenelerin atış talimi yaptığını söyledi. Ertesi sabah madene gittikleri zaman iki delikanlının bir ağaç arkasından onların gözetlediğini gördüler. Len, "Avustralya yerlileri gibi siyahtı bu çocuklar ve sessizce bizi gözetliyorlardı," dedi. Tercümanı sinirlenmişti ama Len madene girmeye kararlıydı ve iki delikanlıdan yardım istedi. Çocuklar onlara yardım için birkaç daha

yaşlı yakınlarını getirdiler ama tercüman korktuğu için gitmek istemedi. Madenin girişi Komünistler tarafından kapatılmış ve ağaçlarla gizlenmişti ama çingeneler orada bir delik açmışlardı.

Madenin içi buzdolabı gibiydi. Bir kemerin altından geçerek dehlizde seksen metre kadar yürüdüler ve aşağı doğru açılmış bir hava bacası ya da kuyuya geldiler. Buradaki madenler çok derindi. Bazılarının söylediğine göre maden üç yüz metre derine iniyordu ama opalin çatlamasını önlemek için her yıl sadece on metre yukarı çıkıyor ve toprağın dengelenmesi için orada kalıyorlardı—dalğışların vurgundan kaçınmak için su yüzüne kademeli çıkışlarına benziyordu bu. Len kuyunun başında durdu, tedirgindi ve fenerin ışığında yanındaki adamların yüz ifadeleri de pek dostane görünmüyordu. Üzerinde pahalı fotoğraf makineleri vardı ve orada kendini yalnız hissediyordu. Onlara işaretlerle kendileri gibi opal madencisi olduğunu anlatmaya çalıştı. Biraz uğraştıktan sonra bunu başardı ve ondan sonra adamlar ona karşı çok iyi davrandılar. O gece ormanda yine silah sesleri duyuldu. Len sabahleyin fotoğraf çekmek için yine madene giderken bir gün önce ona yardım eden adamlardan bir yanına gelerek İngilizce, “Tann seni korusun,” dedi. Adam bu cümleyi ezberlemiş ve dostluğunu göstermek için gelip ona söylemişti.

Len’e göre opal ilk izlenimlere meydan okurdu ve oluşumu için de aynı şey geçerliydi. Len bana opal hakkında hemen tüm bildiklerimizin yanlış olduğunu söyledi, o böyle düşünüyordu. O da sıvı silisyumun yüzyıllarca kayalar arasından sızarak opal oluşturduğuna inanmıştı önceleri, ama yaşadığı kötü bir olaydan sonra opalin oluşumu konusunda daha ciddi olarak düşünmeye başladı.

Fosiller konusu düşündürüyordu onu. Opaller genellikle fosilleşmiş ağaçlar, kabuklu deniz hayvanları ve hatta dinozor kemiklerinde bulunuyordu. Eski çağlarda Avustralya’da yaşamış olan ünlü hayvanlardan biri de pliosaur, ya da popüler adı Eric olan deniz sürüngeydi. Bu fosil 1987’de Coober Pedy’de, Cre-

taceous tabakasında bulunmuş ve milyonlarca yıl önce ölen bu hayvanın kemikleri opale dönüşmüştü. Bugün bu hayvanın iskeleti Sydney’de, Ulusal Müze’deki yerinden etrafa panltilar saçar.⁽³⁶⁾ Hiç kuşkusuz bu ilginç şeyler daha önce başkalarının da dikkatini çekmiştir: Tullie Wollaston opallerin ne kadar olağanüstü olduğunu göstermek için, “Bir elmas ya da zümrüdün bir köpekbalığı dişine ya da deniz salyangozuna dönüşmeye razı olacağına kim inanır?” diye sormuştu. Fakat bu değişimin neden olduğunu sormadı. Lem Cram sordu bu soruyu, sadece ona bunu yaptıran şey fosiller değil, şapka içinde bir kedinin garip hikâyesi oldu.

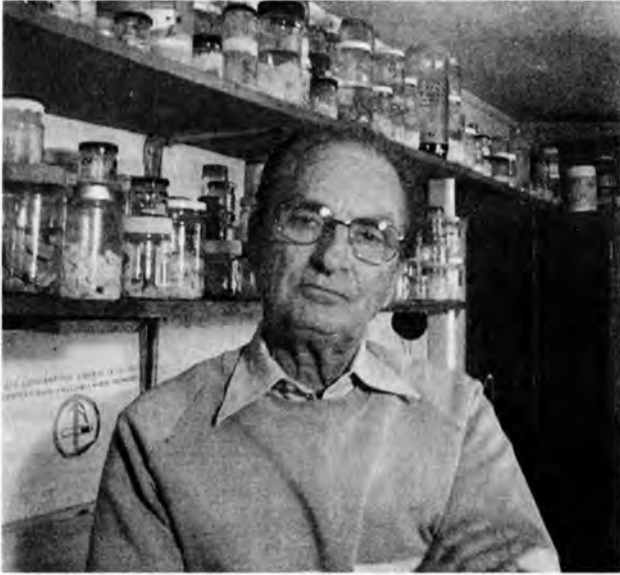
Şapkadaki Kedi

1890’larda yaşlı bir madenci ölen kedisini bir fotr şapkanın içine koydu ve madeninde bir köşeye gömdü. Maden altmış yıldan fazla bir süre kapalı kaldı, sonra onu başka biri aldı ve kediyi orada eski haliyle buldular, iskelet olmamış, sadece kemiklerin kalıyumu değişime uğratarak soluk pembe ve parlak opale dönüşmüştü. Len bu olaydan sonra başka hikâyeler de dinledi. Bir bahçe çiti kazıklarının diplerinde opal oluşmaya başladığını duydu. Bir kadının Three Mile madeni yakınlarında kurumuş çamurda bulduğu demir filizi renk vermeye başlamıştı. Bütün bunlar opal oluşumu konusunda söylenenleri değiştiriyordu ve Len şimdiye kadar bildiklerinin yanlış olduğunu düşünmeye başladı.

Eski teoriye göre opalin oluşumu için belirli oranlarda su, silis ve de uygun bir yer gerekiyordu. Milyonlarca yıl önce yağmur toprağın içine sızmış, silisi çözerek jelâtin oluşturmuş ve bu da dış macunu kıvamında kendine uygun bir yer bulana kadar kayaların arasından süzölmüştü. Uygun yerler genelde toprak altındaki çatlaklardı ama ağaç kökleri, kabuklu meyveler ya

da kemikler gibi organik maddelerin çürüyüp dağılmasıyla başka uygun yerler de ortaya çıkıyordu.

Fakat bazı boşluklarda opal oluşurken bazılarına bir şey olması garipti, bu teori buna bir açıklık getirmiyordu. Ayrıca silisli jelâtinin, yerini aldığı objenin iç yapısına girerken hem de dış şeklini nasıl aldığını da açıklamıyordu bu teori. "Bu jelâtin sert kayalar arasından nasıl sızdı ve yumuşak olduğu için arada boşluk bırakmayan tortulu şistte opal nasıl oluştu?" Tabir şapka içindeki kedi olayını hiçbir teori açıklamıyordu. Len düşündü ve başka bir teori geliştirdi; pillerde olduğu gibi iyon değişimi opal oluşturabilirdi.

Len Cram bahçe kulübesinde opalleriyle

Konuyu bilenler geçebilir ama ben bilmediğim için Len bana akü ya da pillerin nasıl çalıştığını, iyonları ve elektrolitleri açıkladı. İyonlar elektron almış ya da kaybetmiş atomlardır ki bu yüzden elektrik yüklenirler ve etkisizleştirilmeleri gerekir. Elektrolit-

ler diğ er yanda eş it ve aksi yük arayan iyonların kendi iç lerinden geç mesine izin verirler. Yani iyonlar kendilerine eş arayan atomlardır ve elektrolitler de onlara bu konuda yardımcı olurlar. Birçok kimyasal madde elektrolit olabilir –atletlerin iç tiklerine potasyum, oto akülerinde sülfürik asit vardır– ama bir özellikleri vardır ki iyonlar onlara gidince rahatlarlar, orada kendilerinin tersi olan bir ortak bulurlar. Süreç te hep elektrik yükü vardır ve bu durum bazen yeni ve farklı oluşumlara yol açar.

Len opalin bu şekilde oluştuğ una inanıyordu. Burada büyük ipucu, Avustralya opalinin yaklaşık yüzde iki alüminyum oksit içermesiydi. Opalin kimyasal formülünde yok bu, çünkü bir gereksinim olmaktan çok kirliliktir. “Ama o her zaman var orada ve ben de bunun bir rastlantı olmayabileceğini düşündüm.” Len’e göre süreç, alüminyum oksit ve opal toprağı içindeki iyonların toprak suyunda bir elektrolitle karşılaşmaları sonucu başlıyor olabilir. İyonlar karşıtlarını bulmak için oradan geçmek isteyeceklerdir. İyonlar yolda oksijen ve feldispatla⁽⁷⁾ karşılaşlar, feldispatta silis, alüminyum, kalsiyum ne diğ er mineraller vardır ve bunlar yeni katı maddeler oluşturur ki bunun bir kısmı da opal olur.

Len bu sürecin bu kadar basit olacağını sanmıyordu. Ama bu teori onun sorularına cevap veriyordu—kedi olayında bile yumuşak fötr şapka su ve elektrolit tutabilirdi. “Böylece 1983’te ilk deneyimi yaptım ve iyi sonuç aldım. Bölge toprağında hangi elektrolitlerin olabileceğı konusunda bir teori geliştirdi (bunları söyleyemem), bir cam şişeye toprak suyu ve biraz opal toprağı koydu ve bunları çalkaladı. “Sonra bunun içine biraz elektrolit koydum ve dua ederek beklemeye başladım. Dikkatle izliyordum şişeyi. Üç gün sonra topluigne başı gibi renkli noktalar oluşmaya başladı şişenin içinde.” Umut verici bu başlangıçtan sonra aynı deneyi daha büyük bir şeyle yaptı Len, ama birkaç gün sonra bir şey göremedi ve rafta bıraktı şişeyi. Birkaç ay sonra deneyini hatırlayarak şişenin durduğı yere gitti ve onun

donuk titreşimler verdiğini görünce şoke oldu. “Bir çekiç alıp şeyi kırdım, inanamıyordum gördüğüme, şişenin içindeki şey yüzde 99,9 opaldi ve sevinçten havalara sıçradım.” Karısına olanları anlatınca o da şaşırdı ama sadece, “Topraktan çıkan opalden pek farkı yok,” dedi ve başka da bir şey söylemedi.

Len bana çalıştığı barakayı gösterdi. Raflarda belki beş yüz tane şişe, cam kavanoz ve benzeri kapalı cam kap diziliydi, çocuklar renkli oyuncakları gibi duruyorlardı sırayla. Bunlar henüz değerli taş özelliği taşıyorlardı (Len’in söylediğine göre ortalıkta hâlâ başıboş dolaşan iyonlar vardı ve onlarla ne yapacağını bilemiyordu) ama bu işin teknik yönüydü ve başaracaktı bunu.

Isaac Newton’un ışık deneylerini protesto eden ve “ışığı prizma renklerine indirgeyerek gökkuşağının tüm şiirselliğini bozdu,” diyen John Keats’i hatırladım. Bu taşlarda kimyasal reaksiyon oluşturmak da onların şiirselliğini bozmuş muydu acaba? Pek sanmıyorum, hatta eski opal oluşumu kavramını değiştirerek atomlar ve iyonlarla yeni bir oluşum kavramı ortaya koyabilirse yeni bir şiirsellik de yaratacaktı. Bilim adamları da Len’in teorisini destekliyorlar. Avustralya Devlet Üniversitesi bilim adamlarının yaptığı radyokarbon testlerinin sonuçlarına göre, siyah opallerin çoğu ve hatta dinazor kemiklerinin opalleşmesi milyonlarca yıl önce değil, bin yedi yüz ile sekiz bin yıl önce oluşmuştur. (38)

Ona, “Bu bilgilerinizi yayınlayacak mısınız?” diye sordum. Len düşündü ve pencereden dışarı baktı. Dışardan kuş cıvıltıları, çocukların bağırışmaları ve maden kamyonlarının gürültüleri geliyordu. “Burada birkaç doktora tezi yazacak malzeme olduğunu söylediler ve bana fahri doktor unvanı verdiler,” dedi. “Ama bu bilgiler kötü niyetli kişilerin eline geçerse opal endüstrisi ne olur? Bugün sentetik opalleri gerçeğinden kolayca ayırabilirsiniz ama bu iş başarılı olursa bunlar da gerçek opal olacaklar. Yapamam bunu, yaparsam Ridge de Czemowitza gibi boşalır, kimse kalmaz burada.” (39)

Mark Antony'nin Taşı

Yunanlı oyun yazarı Aeschylus, "Sürgünde olanların nasıl hayal içinde yaşadıklarını bilirim," diye yazmış.⁽⁴⁰⁾ Bu söz pek çok Avustralyalı opal madencisine ve belki Senatör Nonius'a da uyacak bir tanımlamaydı. Avustralya opal madenlerinde Pliny'nin garip hikâyesini anlamaya başladım. Nonius sürgüne belki inatçılığı, taşı vermek istemediği için, ama belki de o taşı gerçekten çok sevdiği için razı olmuştu—Yowah Meleği gibi bir taş için de insan kolayca sürgüne gidebilirdi. Avustralya'da renkli taş bulmak için yuvasından çok uzaklara giden pek çok insan gördüm. Onu bulanlar da zevkini çıkarmak için başka yerlere gitmiyor, çoğu aynı yerde kalıyor, daha fazlasını istiyor ve aramaya devam ediyor.

Fakat Roma'da sayısız hazine varken Mark Antony gibi bir adamın bir opal konusunda bu kadar gürültü çıkarışını anlamak zor. Avustralya'dan ayrıldıktan birkaç ay sonra Plutarch'ın Mark Antony biyografisinde bununla ilgili bir şeyler buldum. Mark Antony M.Ö. 42'de Kleopatra'yı Tarsus, Türkiye'de toplan-tıya çağır-mış. Roma iç savaşında Mısır'ın neden kendisini desteklemediğini sormak istemiş Kleopatra'ya. Sevgilisi ve destekçisi Jül Sezar ölünce, Kleopatra Mark Antony'nin onayına ihtiyaç duymuş ve bunun için de onu baştan çıkarmak planları yapmış. Kleopatra Cydnus nehrinde pembe yelkenli, altın yaldızlı bir gemiyle ona gitmiş ve sonra yemeğe davet etmiş onu. Plutarch, "Mark Antony kendisi için yapılan hazırlığı çok beğendi," diye yazmış.⁽⁴¹⁾ "Fakat ışıkların çokluğu onu şaşırttı... Etrafta gereğinden fazla ışık vardı ve bunlar tavandan yere indirilmiş, gruplar halinde her yere konmuştu, insanın gözleri kamaşıyordu." Bunları okurken Antony'nin senatör taşını neden o kadar çok istemiş olabileceğini düşündüm. Ruh ve bedenini baştan çıkaran o gecenin muhteşem atmosferini ona ancak böyle, ta-kanın etrafında renk oyunları oluşturan bir opal hatırlatabilirdi.

5

Perido

6,5 - 7

'Eğer onu kötü ruhlardan korunmak için kullanacak olsalardı
taş delinip bir eşeğin yelesine asılır, sonra da sol kola takılırdı.'

MARBODUS, *De Lapidus*

'Eğer Tanrı bana öyle başka bir dünya yapsaydı,
tam ve mükemmel zebercetten!'

SHAKESPEARE, *Othello*

Kızıl Deniz'de adı birkaç kez değişmiş olan küçük bir ada vardır. Bir zamanlar Yılanlı Ada derlermiş ona, daha önce de adı Ölü-
ler Adası imiş. Hıristiyan Kıptiler ona St John Adası, Yunanlılar ise
Topaz Adası derlerdi ama bugün adı Zabargad Adasıdır⁽¹⁾ ve Mı-
sır sınırları içindedir. Bu ada iki bin beş yüz yıl önce efsanevi bir
yerdı, önce firavunlar, sonra da İskenderiye'li Ptolemies tarafın-
dan yönetildi. Adada her zaman askerler vardı ve orada yaşayan-
lar kaçmasın diye⁽²⁾ geceleri kıyıda hiçbir tekne bırakılmazdı. O
devirde adaya izinsiz çıkmanın cezası ölümdü.

Ada o kadar çıplak, toprağı o kadar verimsizdi ki *tanrı* yoktu
ve M.Ö. ikinci yüzyılda Yunanlı yazar Cnidus'lu Agatharchides
adada yaşayanların sık sık açlık sıkıntısı çektiğini yazdı. "Köy hal-

kı yiyecekleri azaldığı zaman oturup kendilerine gıda maddesi getirecek olan gemiyi beklerdi. Gemi gecikince açlık korkusu sarardı hepsini." Yılanlar Adasından yılanlar bile kaçmıştı ve ada etrafındaki kayalıklar da gemiciler için büyük tehlikeydi. Ana karada yaşayanlar da aç adalılara yardım edemiyor, oradan teknelerle geçenler de kralın korkusundan onlara bir şey veremiyordu.

Adanın durumu bugün de pekiyi sayılmaz. Kızıl Deniz'e mercan kayalıklarında yaşayan balıkları görmek için çok sayıda turist gelip dalış yaparlar ama o adaya pek yaklaşan olmaz. Bölgedeki dalış şirketlerinden birine beni o adaya götürüp götüremeyeceklerini sordum ama adamlar rahatsız oldular ve bunu yapamayacaklarını söylediler. İçlerinden biri, "Sizi o sulara dalış yapmak için götürebiliriz ama adaya çıkarsak çalışma iznimizi kaybederiz, dedi. Son elli yılda adaya çıkış izni sadece birkaç yabancı jeolog ve bilim adamına verilmiş,⁽³⁾ onlar da adanın hâlâ ıssız olduğunu, ancak çatisız birkaç tuğla baraka gördüklerini söylemişlerdir. Bugün Zabargad'ın sımının nedeni adanın stratejik önemidir, Mısır'ı komşusu Sudan'dan ayıran askeri bölgedir orası. Fakat ada geçmişte farklı bir nedenle gizli tutulmuş, yüzyıllar boyunca dünyada belli bir değerli taşın çıktığı tek yer olarak bilinmiştir.

Romalı bilim adamları adaya Topaz Adası⁽⁴⁾ denmesinin, bu sözcüğün *topas* ile karıştırılmasından kaynaklandığını söylemişlerdir; topasın Yunanca 'tahmin etmek' anlamına gelir ve o devirde balıkçılar bazen siste adayı gözden kaybeder, yerini tahmin etmeye çalışırlar⁽⁵⁾ Zabargad'da hiçbir zaman 'topaz'⁽⁶⁾ denen san taşlardan çıkmamış, daha ziyade akşam karanlığında parladığı için yüzyıllar boyunca 'akşam zümrüdü' denen parlak yeşil volkanik kristal bulunmuştur. Şimdi perido denen bu taş pek çok insan tanımaz.

Buna da şaşmamak gerekir. Perido taşları bir zamanlar dünyanın en kutsal objelerine takılmış, hayranlıkla seyredilmiştir. İncil'de adı geçen değerli taşlar içinde bunlar da vardır ve eski Mısır'ın genç firavunu Tutankhamen'in bir pandantifinde de bu taş

lardan takılıymış. Fakat günümüzde peridolar adeta unutulmuştur. Bu kitapta pek çok değerli taştan çeşitli şekillerde söz edilmesine karşın peridonun hikâyesi biraz farklıdır; değer duygusu zayıflarsa insanlara ve peyzajlara neler olduğuyla ilgilidir bu hikâye.

Perido olivine olarak bilinen ve dünya kabuğunda çok bulunan bir maddeden gelir ve açık yeşil zeytin rengindedir. Elmas dışında dünya kabuğu altında oluşan tek değerli taştır ve volkan püskürmelerinde magma ile birlikte dünya yüzüne çıkar.⁽⁷⁾

Perido bazen uzaydan da düşer dünyaya⁽⁸⁾ ve belki de meteoritlerin en güzeli olan bu taşlara, onlardan 1772'de söz eden Alman bilim adamı Peter Simon Pallas'dan dolayı 'pallasite' adı verilmiştir. Pallasite bir zamanlar nikel ve demir hamuru olan bir ortamda bir araya gelmiş olan perido kristallerinden oluşur. Bu taşın kesiti, gümüş metal bir telkari için konmuş parlak yeşil kristallerden oluşmuş bir mücevhere benzer. 2003'te peridonun bir başka gezegende de bulunduğu açıklandı. O yıl bir NASA uzay gemisini kontrol eden bilim adamları Mars üzerinde geniş bir alanın perido kristalleriyle kaplı olduğunu keşfettiler ve 'kızıl' gezegenin en azından on dokuz bin mil karesinin aslında yeşil olduğunu anladılar.⁽⁹⁾

Pek tanınmayan bu değerli taşın dünyadaki tarihindeki yeri de oldukça ilginçtir. Yüzyıllar boyunca bu taşın sadece her yerden uzak Zabargad adasında bulunduğu sanıldı ve bugün bile bu kanı geçerli sayılır. Gerçi Burma, Çin, Zambia ve Pakistan gibi bölgelerde de bazı güzel zeytin rengi kristaller bulundu ama bilinen peridoların yüzde doksanı bir tek yerden çıktı. Ve bu yer ABD'nin oldukça ıssız bir köşesinde, bir Kızılderili bölgesindedir.

San Carlos

San Carlos İzin Bürosundaki broşürlerden birinde, "Ayılar Ülkesindesiniz. Nazik bir Ziyaretçi olun ve ayı cinsi ev sahiple-

rinize bunu göstermek için konuşun, şarkılar söyleyin, alkışlayın, ıslık çalın. ıslık çalın ama bir kuş gibi de ötmeyin” diye bir uyarı vardı. Ben hiç ıslık çalınmanın daha iyi olacağını düşün-düm ve bir ayı ile karşılaşınca ne yapılması gerektiğini dikkatle okudum; kıvınlıp yatın ve ölü taklidi yapın diyordu.

San Carlos Ulusu bölgesine gelenlerin ücret karşılığı günlük eğlence izni almak zorunda olduğu İzin Bürosu, elleri silahlı mutlu tatilcilerin resimleriyle doluydu. Fotoğraflarda pek çok adam, gerçekten de çok iyi ölü taklidi yapan ayılar ya da geyiklerin başlarına basarak poz vermişlerdi. Burası sadece Ayılar Ülkesi değil, Ayı Vurma Ülkesiydi. Bu bölgeye eskiden Kızılderililer Ülkesi deniyordu ama bunun anlamı şimdi değişik, Avrupalıların Arizona’ya geldikleri yüzyıllar öncesi gibi değil. O zamanlar eski kültür geçerliydi, insanlar birbirlerine güvenmez, kendilerine bir yer edinmek için sürekli savaşırlardı. Kısacası fakirlik yüzünden yapılan şeylerdi bunlar.

Arizona haritasına bakarsanız, San Carlos Apache Kızılderili bölgesi güney-doğu çeyrek dairesinin küçük bir bölümüdür, Phoenix ile Mexico arasında boş bir bölge gibi görünür. Fakir bir bölgedir, gelir getirecek büyük vadileri ya da endüstri kaynakları yoktur. En iyi yeri kuzeydeki Salt River Vadisidir ki orası da Navajo kabilesine aittir. Güneyde endüstri yapısı olarak büyük Coolidge hidroelektrik barajı vardır ve bu topraklar Apachi kabilesi-nindir ama santrali ABD hükümeti kontrol eder. Arizona’nın en büyük gölü San Carlos bölgesindedir ve bu gölde ‘crappie’, ‘güneş ışığı balığı’ ve ‘Apachi katil balığı’ denen balık türleri vardır. Bölgedeki yaklaşık bir milyon dönüm arazide binlerce Rocky Dağları geyiği, ceylanı ve misafirperver kara ayıları yaşar. Bölgede ayrıca dünyanın en büyük perido maden yatakları vardır ama bura-ya gelen normal turistler bunu öğrenemez elbette.

San Carlos Apache Kültür Merkezi ziyaretçilere ve genç Apache’lere kabilenin tarihini anlatmak üzere 1995’te açıldı. Apache’le-

rin kızların kadınlığa geçişini anlatan 'değişen kadın' törenleri ünlüdür. Ama sergideki resimler ve bilgi panellerinde yazılanlar çoğunlukla Kızılderili bölgesinin nasıl oluştuğu hakkındadır, burada kabilenin perido dâhil kaynaklarını nasıl kullandığını görürsünüz.

Sergide 1880'de çekilmiş renksiz bir fotoğrafta eski, paçavra gibi Batılı kıyafetleri giymiş Apache'ler yemek kuyruğunda görülüyorlar. Yüz yıldan az bir süre önce onların da herkes gibi yaşadığını, kendi gıdalarını sağlayabildiklerini anlatan hikâyeleri yalanlıyor bu resim. Fakat 30 Nisan 1871'de her şey değişti. O gün sekiz beyaz Amerikalı, doksan iki asi Papago Kızılderilisi ve kırk sekiz Meksikalıdan oluşan savaşçı bir grup Camp Grant ordu kampı yakınındaki bir meydana geldiler⁽¹⁰⁾ ve silahlarını ateşlediler. Kampın dışında orduya güvenerek üç ay önce oraya gelmiş silahsız Apache aileleri yaşıyordu. O Pazar sabahı saat yedi ile sekiz arasında çoğu kadın olan 128 insan öldürüldü orada. Sağ kalan ama yaralanarak felç olan bir kadınla yirmi sekiz bebek ve çocuk Tucson'a götürülerek başka Kızılderili kabilelerine satıldı. Elli dört yaşındaki Virginia'lı William Oury komutasındaki saldırganlar kendilerini haklı görüyorlar, Arizona tepelerinde altın ve değerli taşlar bulan ama öldürülen arkadaşlarının intikamını aldıklarını söylüyorlardı, Apache toprakları onların olmalıydı. Oury 1885'te Arizona Öncüler Derneğinde yaptığı bir konuşmada⁽¹¹⁾, "Bu Kızılderililer 1870'de ve 1871 başlarında bizim insanlarımızı öldürüp her şeylerini yağmaladılar, halkımız ne yapacağını şaşırdı, adeta felç oldu," dedi. Yaptıklarını savunmak zorunda kalmadı, çünkü Arizona'daki Avrupalıların hemen tamamı onu destekliyordu.

Kısa süren mahkemede hiç kimse katliamdan dolayı ceza almadı, beyaz jüri beyaz yargıcın da desteğiyle saldırganları suçsuz buldu. Fakat 'Camp Grant Katliamı' adıyla yayılan haberler ülkeyi ikiye böldü; kuzey eleştiriyor, güney ise Oury ve adamlarını haklı buluyordu. Kamp komutanı olaydan duyduğu üzüntüyü açıkla-

dı ama öfkeliydi, çünkü Kızılderili toprağında açtığı dükkânlardan iyi para kazanıyordu. Bu olay San Carlos Apache'lerinin gözünü korkuttu, ondan sonra haklarını aramaya korktular.

Halk Kızılderililer için daha çok özel arazi tahsis edilmesini istiyordu, böylece Yerli Amerikalılar korunacak ve toprakları için savaşmaktan vazgeçeceklerdi. Bir yıl sonra binlerce Yavapai, Chiricahua ve Batılı Apache'nin bir beyaz yönetici idaresinde yaşadığı bölgede San Carlos Kapı kuruldu. Amaç onları misyonlar ve politikacılarla baskı altına alarak asimile etmektir. Fakat tüm Amerika'da karmaşa yarattı bu. Herkes Kızılderili Temsilcisi denen beyaz yöneticilerin çalıp çalmadığını sorguluyordu. Yöneticilerin yolsuzlukları herkesi dilindeydi ama kimse de bu konuda bir şey yapmıyordu. San Carlos'da durum her yerden daha kötüydü. Rasgele bir araya getirilmiş olan Apache kabilelerinin çoğu birbirine düşmüştü. Gruplar arasında sürekli tartışma çıkıyor ve yemek kuyruklarında kavgalar oluyordu. Yeni adetler ortaya çıkıyor, eski yaşam koşulları değişiyordu. Kızılderililer yirminci yüzyıl başlarında sivri tepeli çadırlarından çıkarak Batı tarzı kulübelerde yaşamaya ve topraklarının, etkilerinin ve değerli doğal kaynaklarının yavaş yavaş ellerinden gidişini izlemeye başladılar.

Arizona'da birkaç kez duyduğum bir fıkırdaki gibi, 1960'ların ortalarında yaşlı bir Apache ile oğlu çölde arabayla giderken, aya iniş eğitimi yapan uzay ekibini görürler. Yaşlı adam heyecanlanır ve astronotlara, aya bir mesaj göndermek istediğini söyler, bunun mümkün olup olmadığını sorar. NASA yetkilileri bunun iyi bir reklam olacağını düşünür ve bir kayıt cihazı getirirler. Yaşlı Kızılderili mikrofonu alır ve kayıt cihazına mesajını kendi dilinde verir, ama yetkililer oğluna bunu tercüme etmesini söyleyince delikanlı sadece sınırlı tercüme ettirmek isterler ama orada da mesaj duyanlar gülerler ve İngilizceye çevirmezler. NASA yetkilileri mesajı ancak resmi bir tercümandan öğrenirler, mesaj şöyledir: "Bu

hergelelere dikkat et, topraklarını çalmaya geldiler.”

Yaşlı Kızılderili söylemek istediğini söylemişti. Ancak ABD hükümeti binlerce dönüm araziye devletleştirirken Apache'lere bırakılan birkaç doğal kaynaktan biri de perido idi. Bu da biraz ironik bir olaydır çünkü Apache ve perido tarihlerinin ortak yanı, her ikisinin de kabilelerle ilişkili olmasıdır.

Yedinci Mührün Esrarı..ya da Belki İkincinin ya da Onuncunun

Perido Roma İmparatorluğu döneminde Filistin ve Hristiyan dünyasında uzun zaman en değerli taşlar arasında sayıldı. Menkıbeye göre, Hz. Musa Sinai Dağından indiğinde elinde sadece On Emir değil, on iki taş adı içeren bir liste de vardı ve bu taşlar başrahip Aaron'nun göğsündeki 'hüküm levhası'na konacaktı. Bu taşlar İsrail oğullarının adlarına tekabül edecek, onların adlarına uygun on iki mühür olarak kazılacak, her biri on iki kabileden birinin adını taşıyacaktı. Bu değerli taşlar değişik renkleri ve yapıları ile farklı olacak, ama her biri de Tann katında değerli insan gruplarını temsil edeceklerdi. Fakat yüzyıllar boyunca İbrani sözcüklerinin orijinal anlamları kayboldu ve hangi eski sözcüğün hangi modern taşla ait olduğu tartışıldı hep. Örneğin peridoya değişik zamanlarda Hz. Musa listesindeki ikinci taşın adı olan *pitdah* ve onuncu taşın adı *tharshish* verildi.

Uzun zaman sonra, birinci yüzyılda St John Vahiy Kitabında tanımlandığı gibi, Kudüs'le ilgili vizyonuna güven kazandırmak için buna benzer bir liste kullandı.⁽¹²⁾ “Ve şehir surlarının temelleri değerli taşlarla süslendi,” diye yazdı. “İlk temel jasper (yeşim benzeri bir taş); ikincisi safir; üçüncüsü kalseduan (Kadıköy-taşı); dördüncüsü zümrüt; beşincisi sardoniks; altıncısı sardius; yedincisi kristolit (perido)⁽¹³⁾, sekizincisi beril; dokuzuncusu to-

paz; onuncusu krisopraz; on birincisi jacint (bir tür safir); on ikincisi de ametist idi. Ve on iki kale kapısı on iki inci idi." Uzun yıllar bu liste ile Hz. Musa listesinin Akdeniz bölgesindeki en değerli taşları gösterdiği sanıldı. Aslında bu son liste en değerli mühürlerin yapıldığı taşları gösteriyordu.

Mısır mührü

Eski Akdeniz ve Ortadoğu kültüründe mühürlerin rolü oldukça fazlaydı. Toprak ve mülk satışlarında, kargo, tahıl, alkol ve değerli belgeler gibi tüm işlemlerde mühür gerekiyordu. İnsanlar buğday ya da şarap küplerini mühürleyerek kendilerine ait olduğunu kanıtlardı. Firavun Joseph'i Mısır'ın en yüksek yetkilisi olarak atadığında gücünü gösterecek bir mühür verdi ona.⁽¹⁴⁾ İran'da son zamanlara kadar⁽¹⁵⁾ önemli mektuplarda gönderenin yüzük mührü aranırdı. Üç bin yıl önce mühürler Yahudiler için öyle önemliydi ki Mısır'ın on iki kabilesinden her birinde Tanrı emri taşıyan ayrı birer mühür vardı.

Mühür kazıcılar güvenilir kişilerdi ama tehlikeli işti bu. Mühür kazıcı her mührün kaydını tutmak zorundaydı ve bir

Başralıhip göğüs plakası İbranice sözcüklerin anlamları kaybolmuş

imza mührünün kaybolması büyük sorun demektir. Şair James Fenton'un yazdığı gibi⁽¹⁶⁾, "Sanki Barclaycard yırılmış, ya da PIN numarası iptal edilmiş gibi olurdu." Çok eskiden bir insanın mührünü kaybetmesi kimliğini kaybetmesi gibi olurdu. Bu nedenle perido, jasper, sardoniks ve sard gibi taşlardan yalpan imza mühürleri çok değerliydi, çünkü bunlar kolay kazılacak kadar yumuşak, bozulmayacak kadar sert, kolay tanınabilir ve güzel görünümlü oluyorlardı. Mühürlerin modası geçtikten sonra onların yapıldığı taşlar da unutuldu. Sard ve sardoniks arasındaki farkın sardoniks'deki çizgiler olduğunu kim biliyor şimdi?⁽¹⁷⁾ Bu taşların Sardinia adasında çıktığını bilen de yok elbette. Mücevherat endüstrisi dışında kristolit ya da peridonun orijin ve tarihini bilen var mı peki?

O Hep Oradaydı

Merkezde Apache halkının toprak kayıpları hakkındaki bilgiler arasında perido hakkını almalarıyla ilgili hiçbir bilgi olma-

ması şaşırtıcı doğrusu. San Carlos kabilesi dünya perido kaynaklarının yaklaşık yüzde doksanına sahipti ama bu konuda en küçük bir bilgi yoktu orada. Danışmada oturan ve adı Franklin olan adama bunu söylediğimde o da şaşırdı ve bunu hiç düşünmediğini söyledi. Sonra, "Belki de Kültür Merkezi sadece hikâyelerle ilgilendiği için böyle olmuştur," dedi. "Yeşil taş orada kaldı, her zaman da oradaydı zaten."

Taşın nerde olduğunu bana göstermek istedi ve dışarı çıktık. 70 numaralı otoyol çölde ince bir hat olarak göz alabildiğine gidiyordu ve onun üzerinde biraz yürüdükten sonra kuzeye baktık. Franklin elini uzaklara doğru salladı ve Apache aksanıyla, "İşte bu gördüğün topraklar hep perido ülkesidir," dedi. Etrafta gördüğüm koca kaktüs bitkileriyle tam bir Vahşi Batı manzarasıydı bu, sanki bir John Wayne film setindeymişim gibi hissettirmişti kendimi. Önümüzdeki arazi bir yanda hafif bir yokuşla yükseliyor, diğer yanda ise birden sona eriyordu. "Perido madeni ne tarafta peki?" diye sordum.

Franklin, "Şu tepe olduğu gibi perido madeni," dedi. "Masa ya benzediği için bazıları ona *mesa* diyorlar, eğer oraya çıkarırsan ne bulursun bilemem. Ama biz ona *zit/degá* yani 'yanmış dağ' deriz. Buradan pek görünmez ama aslında bir volkan kalıntısıdır. Maden arama çalışmalarını da orada yaparlar."

Mesa'da

Franklin nöbeti bitince beni oraya götürebileceğini söylediği için yarım saat kadar dışarıda güneşte oturdum ve gelen giden ziyaretçileri seyrettim. New Yorklu bir ailenin çocukları babaları gibi mavi gömlek, anne de Prada ayakkabıları giymişti. Kültür Merkezine girerlerken çocuklarına, "Büyük büyük anneniz Apache idi," dediler. Ama Merkezde acele bir tur attılar ve

çıkarken de küçük bir bağışta bile bulunmadılar, demek atalarına olan saygıları ancak bu kadardı.

Perido mesa, San Carlos

Franklin'in işi beşte bitti, benim arabama atladık ve o bana yolu gösterdi. Bir süre sonra, yol üzerinde benim asla göremeyeceğim bir sapakta kumlu dar bir yola dönmemi söyledi ve kuzeye doğru gitmeye başladık. Bir süre durmadan tırmandık ve dönüp durduk. Arazide bazısının dikenli kolları sağ, bazısının da solu ve başka yönleri gösteren kocaman kaktüslerden başka bir şey görünmüyordu.

Bir süre sonra Franklin kimsenin gelip geçmediği bir yerde durmamı söyledi, arabayı burada yolun ortasında bırakabilirdim. Arabadan indik ve küçük bir tepeye tırmandık, başka bir gezegende gibiydik. Volkan milyonlarca yıl önce magma püskürtmüş ve burada gri bir bazalt tabakası oluşmuştu. Dünyanın tüm volkanik arazilerinde bazalt tabakası vardı ama buradaki biraz farklıydı, et-

rafta büyük ve düzensiz limon yeşili daireler ve bunların arasında küçük perido kristalleri görülüyordu. Sanki renkli bir çocuk kitabının ressamı tarafından çizilmiş gibiydi manzara.

Franklin bu perido dolu kayaya Apache'lerin 'suda yüzen yeşil taş' adını verdiğini söyledi, çünkü üzerindeki hava kabarcıklarıyla bir süngertaşına benziyordu bu kaya. Ama yüzmüyor elbette ve üzerindeki deliklere rağmen çok da ağır olmalı. Birkaç gün sonra havaalanında bavulumu alan adam yüzünü buruşturdu ve "Taş mı var bu bavulda?" diye sordu, haklıydı da, dağdan aldığım birkaç perido örneği bavulumu gerçekten de ağırlaştırmıştı.

'Perido adlı kasaba

Ona bakarak güldüm ve "Bana en hafiflerinden verdiklerini söylemişlerdi," dedim.

Mesa'dan bakınca ufka kadar uzanan ve Mars manzarasını andıran Apache ülkesi görünüyordu. En azından ayı yoktu buralara, onların saklanabileceği yer yoktu. Apache toprakları bir zamanlar ufkun da ötesine, New Mexico ve Teksas'a kadar uzanıyor olmalıydı, ama beyaz adamlar bu toprakların altında altın, gümüş, bakır ve diğer değerli madenleri buldukça toprakları sahiplenmeye başladılar. Kuyumcular değerli taşları kesip işleyerek ve parlatarak mücevher yaparlar, ama San Carlos Apache'leri peridodan yeterince yararlanamadılar, onlara kimsenin istemediği en kötü parçalar bırakıldı.

Franklin aşağıda, tozlu bir yol kavşağında toplanmış yirmi kadar evden oluşan Perido adlı küçük kasabayı gösterdi bana. Arizona'da böyle çıkardığı taşların adını almış birçok kasaba var. Eyaletin batısında Kuvarzit adlı bir kasaba var, güneyde de Yakut kasabası var ama burada yakut değil de pembe akik bulunmuş ve bunu yakut sanmışlar. San Carlos'a yakın olan Globe kasabası da adını orada 1870'lerde bulunmuş olan Kızılderili gümüşünden almış ve gümüş yüzünden orada da toprak kaybı yaşanmış. Ama Globe, Kuvarzit, Yakut ve Perido yine de şanslı sayılırlar, Arizona'nın batısında nüfusu 250 kişi olan bir kasabanın adı Klorid imiş.

Franklin kayaların arasında kazılmış yan mağaralara doğru yürüdü. Burası onun bölgesiydi. "Burada herkes kendine bir yer ayırmış ama aslında her yer kabileye ait" dedi. Buraya sadece kabile halkı gelebilirmiş. "Bu nedenle beyazlar buraya ancak bizimle beraber gelebilirler." Perido Dağında yumuşak ve sert olmak üzere iki tür toprak var, yumuşak olanda çatlaksız taş bulunabiliyor ama sert toprakta keski kullanmak gerekiyor. Birkaç yıl öncesine kadar bu arazi el değmemiş çöl halindeymiş, sonra birisi Franklin ve arkadaşlarına ödünç olarak bir buldozer vermiş, onunla üstteki toprakları temizleyip atmış ve sonra da dinamit kullanmışlar. "Dinamit taşların bir kısmını mahvediyor ama patlamadan sonra sağlam ka-

lanları rahatça topluyorsunuz. Daha sonra Globe'daki bir taş tüccarından öğrendiğime göre madencilerin büyük kısmı dinamit kullanırken, küçük bir azınlık da keskilerle saatlerce uğraşarak perido çıkıyordu. Dinamitçiler daha çok taş toplarken, çoğu kadın olan küçük grup daha kaliteli taş alıyordu.

Franklin yerden küçük bir perido kristali aldı ve batan güneşin ışığında baktık ona. 'Akşam zümrüdü'ne bakmanın en uygun zamanıydı bu saat, sarıya yakın bu yeşil parlaklık gerçek zümrütten de daha güzel görünüyordu. Parlaklık fazla değildi ama eski kuyumcuların ona neden gece vakti kötü niyetli kişilere karşı nazarlık olarak baktıkları belli oluyordu. Fakat Agatharchides⁽¹⁸⁾ bunu görmediği halde, "Gündüz vakti güneş ışığında görünmez olur, ama hava karardıktan sonra parlak ve çok uzaklardan görülür," derken biraz abartmış oluyordu. Onun dediğine göre, taş öyle parlardı ki Zabargad'daki nöbetçiler ada turlarını gece yaparlardı,⁽¹⁹⁾ parlayan taş bir tasla örterek işaretlerlerdi. "Sonra gündüz vakti işaretli taşla gidip keserek kuyumcuya götürürler ve o da taş keserek cilalardı."

Peridonun güçlü yeşil rengi içindeki yüksek oranlı demir madeninden gelir. Zümrüt, yakut, safir ve elmas gibi değerli taşlar renklerini içlerinde tesadüfen bulunan az miktarda kimyasal maddelerden alırken, demir, peridonun kimyasal formülünün bütünleşmiş bir parçasıdır⁽²⁰⁾ ve kitlesinin en azından yüzde onunu oluşturur. Böylece diğer bazı taşlar ve elmasta değişik renkler olurken peridoda sadece yeşil vardır.

Bazı kaynaklara göre 'perido' adı Yunanca 'bol' anlamındaki *peridona* sözcüğünden gelmektedir ama bu taş her yerde bulunmadığı için bu mümkün olamaz. *Oxford İngilizce Sözlüğü* bu sözcük için kaynak gösteremez ama Orta İngilizceden gelebilir der. Fakat bilinen bir şey var; Anlo-Sakson yer isimlerinde bulunan 'perry'nin anlamı 'parlaklık'tır⁽²¹⁾ 'dot' ise düğme, şiş ya da nokta anlamına gelir.

Eğer 'perido' bir zamanlar 'parlak nokta' ya da 'parlak düğme' anlamına geldiyse bunlar bu taş için uygun isimler olabilirdi, ama ona aynı zamanda 'limon-taşı' de denebilirdi hierhalde. Çünkü peridonun rengi küçük limonların açık yeşil rengidir ve çok güzeldir. Perido yaz aylarında düğünççekleriyle dolu çayırın renginde iken, zümrüdün yeşili daha koyudur. Belki biraz daha sert, güçlü olsaydı ve biraz daha iyi tanınısaydı bu Ağustos doğum taşı şimdiki değerinin üstüne çıkabilirdi. Fakat o zaman da bu taşın en büyük kaynağı hâlâ Kızılderililerin elinde olmayacaktı.

Hava kararmaya başladığı için maden çıkarma işlemini göremeyecektim ama Franklin yarın tekrar gelebileceğimi söyledi. Perido kristallerini bazalt yataklardan nasıl çıkardıklarını bana gösterecek birini bulabilirlerdi. Kendisi yolu bildiği bana rahatça, "Geldiğimiz yolu takip et," dedi.

Geriye dönerken kaç dönemece girip çıktığımıza ve dönüşlerdeki büyük kaktüslere çok dikkat ettim ama yine de bu yolu kendi başıma bulabileceğimi sanmıyordum. Burası bir zamanlar değerli bir taşın en büyük kaynağının yoluydu ama üzerinde hiçbir yol işareti yoktu.

Perido Tahtlar

Bu taşın geçmişi ve bugünü arasındaki tezat, Amerika çöllerinin bu belli belirsiz yollarında daha çok belli oluyordu. M.Ö. yaklaşık 300 yılında⁽²²⁾ Ptoleme Kraliçesi Mısırlı Berenice'e verilen peridolar büyük heyecan yaratırken, günümüzde neden önemsenmiyordu bu taşlar acaba? M.Ö. ikinci yüzyılda Juba adlı bir bilim adamının yazdığına göre, kraliçe bu taşları alınca çok sevinmişti ve daha sonra Ptolemy Philadelphus'un karısı adına peridodan yaptırılan bir heykel 'Altın Mabet'e kondu. Zambargad peridoları on altıncı yüzyıla kadar öyle değerliydi ki Os-

manlı sultanlarını tahtlarını bu taşlarla kaplatıyorlardı. Bayram Tahtı Türkiye’de, İstanbul’daki Topkapı Sarayı Müzesinde görülebilir; ceviz ağacından yapılmış olan bu taht altınla kaplanmış ve 957 perido taşıyla süslenmiştir. Taşınabilir olan bu taht bayramlarda dış avluya çıkarılabiliyor ama yağmur yağarsa da hemen sökülerek içeri taşınabiliyordu. Bu taht 1585’te III. Murat’a yeni damadı İbrahim Paşa tarafından, görece yeni Osmanlı kolonisi Mısır⁽²³⁾ kutlaması için verilmiştir ki bu olay o dönemde Osmanlıların peridoya verdiği değeri gösterir.⁽²⁴⁾ Mısır’ın yeni yöneticileri bu taşla büyük değer verdikleri için, daha önce yapıldığı gibi Zabargad’a silahlı muhafızlar koymuş ve oraya yaklaşan yabancı gemilerin batırılmasını istemişlerdir.

O devirde Osmanlılar ve aslında değerli taş işi yapan herkes taşların değerini hesaplarken bugün bizim de kullandığımız ölçü sistemini kullanmış olmalılar. Kırat denen eski ölçü sistemi büyük olasılıkla Ortadoğu ve Asya pazarlarında keçiboynuzu çekirdeklerinin -Yunancası *keration*- ağırlığı temel alınarak kullanılmış bir ölçüm sistemidir (1 kırat=200 mg). Bu çekirdekler oldukça düzgün ve güvenilir olduğundan değerli mücevherlerin ölçülüp tartılmasında kuyumcular bunları seçmişlerdir. Ama ölçüm yine de tam olmuyordu ve hatta on dokuzuncu yüzyılda bir kırat perido Lizbon’da 199 miligram gelirken, Venedik’te 207 miligram olabiliyordu ki uluslararası kuyumcular için sorundu bu. 1877’de Londra, Paris ve Amsterdam’dan ünlü kuyumcular bu sorunu çözmek için toplandılar. Sonuçta bir kıratın dünyanın her yerinde aynı ağırlıkta olmasına karar verildi ama bu ağırlık 205 miligram olacaktı. Otuz yıl sonraki kuşaklar bu ağırlığı garip buldu ve 1907’den sonra Avrupa’da ve 1913’den sonra da ABD’de bir kırat gramın beşte biri olarak kabul edildi.⁽²⁵⁾

Müslümanlar adayı on altıncı yüzyılda ele geçirmeden önce Zabargad Hristiyan dünyası için kutsal olan peridonun nadir kaynaklarından biriydi. On ikinci yüzyılda Köln şehrine Hristiyan

dünyasının en önemli kutsal emanetlerinden biri getirildi; rivayete göre Hz. İsa'ya çocukluğunda hediye getiren Akil Adamların ya da Magi'nin kemikleriydi bunlar. Bu kutsal emanetleri kutlamak isteyen şehir tüccarları o kadar güzel bir katedral inşa ettirdiler ki, halk mimarın bu planları şeytanı kandırarak aldığını söylemeye başladı. Yaklaşık 1190'da yapılan kemikleri muhafaza sandığı da katedral kadar güzeldir. Çok katlı olan altın kutu değerli taşlarla süslüdür, üzerinde kalkan Hz. İsa resmi vardır ve taşların tam ortasına 200 kırat değerinde ya da daha değerli büyük bir perido yerleştirilmiştir ki bunun Haçlı askerleri tarafından Zabargad'dan getirildiği söylenir. Yeşil renk büyük olasılıkla Akil Adamların kutladığı yeni yaşamı sembolize etmektedir ve ruhsal ve sihirli yararlar sağlamak için de perido seçilmiştir.

Orta Çağ'da ve on yedinci yüzyıl sonlarına kadar tüm değerli taşların doğaüstü güçlere sahip olduğu sanılmıştır. Örneğin Victoria ve Albert Müzesinde bir grena, bir safir ve bir de perido taşından oluşan bir Tudor broşu vardır. Bu taşlar farklı sihirli korumaları temsil ederler⁽²⁶⁾ ve taşların özelliklerinin takanın tenine doğrudan geçmesi için broşun arkası açık bırakılmıştır. Bunu takan kişi grenanın kana, mavi safirin zihin açıklığına iyi geldiğine ve peridonun da kendisini kötü ruhlara karşı koruduğuna inanıyor olmalıydı. Peridonun insanları zorluk ve sıkıntılara karşı da koruduğu söylenirdi ama Zabargad'daki kölelere pek bir yarımı olduğu söylenemez. Apache'ler de en azından finansal açıdan peridonun pek bir yararını göremediler. Onların gelirlerinin tamamen farklı bir kaynaktan geldiğini o akşam görecektim.

Kumar

San Carlos Kızılderili bölgesinin batı sınırındaki bir dizi yapı, Yerli Amerikalı kültürüyle hemen hemen Kızılderili çadırı-

rı kadar yakından bağlantılıdır. Bunlar bir kumarhane ve ona bağlı olan ucuz moteldir. Eyaletin başka yerlerinde yasak olan kumar Yerli Amerikan bölgesinde serbesttir. Franklin'den ayrıldıktan sonra sınıra gittim ve Apache Gold Motel'de bir oda tuttum. Resepsiyon memuru, "Özür dilerim hanımefendi, bu akşam casinoya (kumarhaneye) gidecek misiniz acaba?" diye sordu. Bazı notlar yazmam gerektiği için muhtemelen gitmeyeceğim dedim. Adam etrafına bakındı ve kimse olmadığını görünce, eğer gideceğimi söylersem oda fiyatında indirim olacağını, bedava bira içip açık büfe yemek yiyebileceğimi fısıldadı. "Kumar oynayanlar için özel tarifemiz var. Buraya gelen herkes yapar bunu," dedi. O zaman beni de kumarbaz olarak kaydet dedim ama daha sonra akşam yemeğimi paramla yemediğime pişman oldum, bedava açık büfe rezaletti.

Her neyse, San Carlos kumarhanesi San Carlos perido çıkarma işinin diğer yüzüydü. Kumarhane çalışmadan zengin olmak isteyenlerle doluydu ama diğer işte de biraz terleyerek para kazanma peşinde olanlar çoktu. Sonuçta motivasyon aynıydı. Her ikisinde de şanslı olmak lazımdı, zengin olmak için birinde şanslı makineyi, diğerinde de çok para getirecek perido taşını verecek bazaltı bulmak gerekiyordu.

Casinoda makinelerin adları vardı ve 'Gerçek Mücevher' adlı makineyi göründe onda oynamaya karar verdim. Ama o makinenin önüne benden önce başka bir adam oturunca bedava içkimi almaya gittim ve yerli, kasaba beyazlarından ya da turist, insanları seyretmeye başladım, herkesin yüzünde donuk bir ifade vardı. Perido madencilerinin çoğu birkaç taş bulup biraz para kazanınca gelip burada harcıyordu. Bir grup genç Apache'ye baktığımı gören barmen omzunu silkti ve "Kabilenin parası yine kabileye gidiyor," dedi. "Paralarını burada harcarsa para en azından aile içinde kalıyor."

İstedğim makineye geri döndüğümde, koca çizmeleri ve şap-

kasıyla aynı tombul kovboyun hâlâ orada oturduğunu gördüm. O zaman 'Vahşi Batı' ve 'Haydut Apachi' gibi adları olan birkaç makineyi atlardım ve 'Daima Elmaslar'ın başına oturdum. On beş dakika içinde yirmi dolar kazandım—burası para kazanmıyorsa şaşmamak lazımdı. Bir süre sonra Gerçek Mücevher'deki rakibimin 928 tane çeyrek, yani 232 dolar kazandığını gördüm. Bu iş de madencilğe benziyordu aslında. Kendine iyi bir yer bulmak için tüm kaynaklarını kullanıyor, makineye para akıtarak dayanabildiğin kadar bekliyor ve sonra da şansın varsa verdiklerini fazlasıyla geri alabiliyorsun. Eğer yan makinede oturan adam iyi para alıyorsa onu kıskanmak da çok doğal bir olay.

Ritz Kadar Büyük Bir Perido

Kızılderili bölgesindeki taş tüccarlarından biri de Pansy Cassavetes. Kadına telefonla ulaşamadım ve ertesi sabah Perido kasabası kenarındaki küçük evine gittim. Kapının üstündeki Tann Amerika'yı Korusun' levhası yanında Pansy, evde olmadığını ve taş satmak isteyenlerin akşam saat beşte gelmelerini bildiren bir not bırakmıştı. O gün saat dörtte Kabile Bürosuna gidecektim. o saate kadar başka işim yoktu ve tepelere çıkıp taş arayabilirdim.

Hangi yoldan gideceğimi düşünürken siyah gömlekli ve otuzlu yaşlarda uzun boylu bir adamın bana doğru geldiğini gördüm. Uzun siyah saçları ve kara gözleriyle tipik bir Apache'ye benziyordu ama konuşmaya başlar başlamaz yarım Apache olduğunu söyledi. "Anne tarafım Creek, ama ben ikisinin de dilini bilmiyorum, şehirlerde büyüdüm," dedi. Genç adamın adı Frank'tı ve Franklin'in oğluydu, bugün mesa'ya gitmek isteyebileceğimi babasından öğrenmişti. Arabayı çalıştırınca radyo birden bağırdı ve Frank yüzünü buruşturdu. "Dün akşam bazı arkadaşlarla casinoya gittim, akşamdan kalmayım, biraz başım

ağrıyor,” dedi. Onu orada gördüğümü söyledim.

Yolda onun arkadaşları olan otuzlu yaşlarında Shannon adlı kadınla, yirmi üç yaşındaki Sean’ı aldık arabaya. Her üçü de işsizdi ve San Carlos’ta işsizlik oranı yüzde yetmiş altıydı. Franklin bir gün önce bana, “Bizim bölge dışında da ekonominin iyi gitmediğini düşünen çok insan var,” demişti. “Ama biz burada pek aldır-mıyoruz buna, bizim ekonomimiz zaten kuşaklar boyunca kötü gidiyor. Toplum için en yıkıcı olan şey de bu işte. Hepsinden kötüsü de can sıkıntısı.” Frank babasından farklı bir yoldan götürdü beni ve bir süre yokuş çıktıktan sonra üzerinde üç kaktüs olan bir kaya göstererek, “Birkaç yıl önce New York’lu bir hanım geldi bu-
raya ve derin kazmamız gerektiğini söyledi, ona göre bu tepe ol-
duğu gibi perido taşından oluşmuştu.” Frank’in gösterdiği kaktüs-
leri ve kayayı düşünmeden bir daha asla ‘Uzakta Yeşil Bir Tepe
var’ şarkısını söyleyemeyeceğimi biliyordum.

Scott Fitzgerald 1922’de *Ritz Kadar Büyük Bir Elmas* adlı ki-
tabını yazdı. Hikaye yaz tatilinde bir okul arkadaşının ailesinin
Montana’daki evine davet edilen gencin heyecanıyla başlar. Çocuk
gülsuyu dolu kristal banyoları ve elmaslı yemek tepsile-
rini görünce şaşkına döner. Fakat bu milyarderlerle yaşamının
çok ağır bir bedeli vardır; Percy’nin arkadaşları harika vakit ge-
çirecek ama sonra öleceklerdir. Evin altında otel kadar bir el-
mas gizlidir, ev sahipleri bunun bilinmesini istemezler ve her
yaz sonunda çocuğun davetli arkadaşları öldürülür. Oyun arka-
daşları sorununa pragmatik bir çözümdür bu.

Fakat bu tepe gerçekten de olduğu gibi kusursuz bir kristal
ve perido Kraliçe Berenice zamanındaki kadar moda ve değeri-
li olsaydı bile, bunun San Carlos yerli halkına muhtemelen pek
bir yararı olmayacaktı. Eğer bu akşam zümrütleri gerçek züm-
rütler olsaydı, o zaman 1860’ların Arizona’sında öncü toplumlar
değerli taştan başka şey konuşmayacaklardı. Barlar ve genel ev-
ler açılacak, bütün mesa dümdüz edilecek ve herkes çöle koş-

çaktı. Ama şimdi bu tepelerde sadece vızıldayan küçük siyah arılar vardı ve onların da kraliçelerini beslemek için poleni nereden bulduklarını bilemiyordum.

Geldiğimiz krater bir akşam önce gördüğümde daha büyüktü. Bu manzarada peridonun dünya dışı bir taş olduğuna inanmak çok kolaydı, burası gerçekten de dünyanın dışında bir yer gibiydi. Kraterin tam ortasında küçücük görünen bir adam elindeki çekiçle önündeki kayaya vuruyordu. Konuşmak için onun yanına gittim. Torbasına birkaç parça kristal atabilirse biraz para kazanabileceğini düşünüyordu. "Ama henüz bir şey alamadım," dedi.

"Perido bularak zengin olan var mı?" diye sordum.

Hepsi güldüler. Frank, "Bu madeni çalıştıran adam biraz para kazanıyor, ama ben buraya sadece bir şeyler yapmış olmak için geliyorum," dedi.

Bana büyük bir çekiç vererek nasıl kullanacağımı gösterdiler ve eskiden çalıştıkları köşelerine gittiler, Shannon ise bir kayanın üzerine oturdu ve sigara içerek diğerlerini izledi. Eğer kayaya gerektiği gibi vurursanız kalıptan çamur çıkarmışsınız gibi oluyor; koyu gri bir volkanik madde kırılarak çıkıyor ve onun içinde de bir sürü küçük yeşil kristal oluyor ki bunları elemeğiniz gerekiyor, onların arasından da bazen birkaç temiz parça çıkabiliyor. Ama bu parçalar kırılgan ve dikkatli olmak gerekiyor. Friedrich Mohs'un sertlik derecesi cetvelinde peridonun derecesi 65 civarında, yani yarı şeffaf taşların en yumuşak olanları arasında, zümrütten, grenadan, turmalinden ve kuvarzdan daha yumuşak, tanzanit ve jadeit'le aynı sertlikte ve camdan sadece bir derece sert.

Diğerleri bir süre sonra gırtlarda başlarının ağrıdığını söyleyerek gölgede serin yerlere gittiler ve yine kaya dövmeye başladık. Hipnotizma ile uyumak gibi bir şeydi bu iş.

Bir süre sonra sessizlik Sean'ın, "Bir şey buldum" diye bağırmasıyla bozuldu. Bana oyun zarları büyüklüğünde birkaç küp şeklinde kristal gösterdi ama çatlak vardı bunlarda.

Frank, "Evet dinamit bunları böyle çatlatıyor işte," dedi.

Yaklaşık bir saat kadar sonra işi bıraktık ve bana yardım etikleri için onların değersiz taşlarını kırk dolar ödeyerek aldım. Sonra da Frank bana onları casino marketine götürmemi rica etti, oradan yiyecek bir şeyler alacaklardı.

Shannon vergileri de hesaba katarak ellerindeki parayla neler alabileceklerini hesapladı ve bir süre sonra kızarmış tavuk ve bayat kahve kokan yerden koca bir torbayı doldurmuş olarak çıktık. Benden aldıkları para son kuruşuna kadar biraya, abur cubura ve üzeri yağlı patlamış mısırlara gitti. Sonra onları Perido kasabasına götürüp bıraktım, ağaçların altına gidip yaşlılara görünmeden biralarını içeceklerdi. Frank'ın söylediğine göre insan kaç yaşında olursa olsun, evin kurallarına uymadığı zaman büyüklerden azar işitiyordu. Frank uzun boyuyla bira kutusunu başının üstünde tutarak önden yürürken Shanon kollarında dolu torbayla onu izledi ve Sean da sallanarak arkalarından gitti. Bir süre orada durup onları seyrettim. Bir süre sonra geri dönüp bana el salladılar ve ben de cevap verdim onlara.

İki Dün yada Yaşamak

Kabile Bürosu briketten yapılmış, beyaz boyalı güzel bir binaydı. Danışmanın arkasındaki posterde bir tokalaşma resmi ve 'tit daanotjoo le' yazısı vardı. Bunun anlamını sorunca danışma memuru, "Birbirinizi sevin," diye tercüme etti.

"Nasıl telaffuz ediyorsunuz bunu?" diye sordum.

O da ilerden geçen bir Apache kadına seslendi, "Ramona, nasıl telaffuz ediliyor bu?"

Kadın, "Bilmiyorum, ben Apache dilini pekiyi bilmem," dedi. Biraz sonra orada hiç kimsenin bunu bilmediği ortaya çıktı.

Elinde anahtarlarla kapıya doğru giden adam, "Zamanla

unutuyoruz," dedi. "İnsanın elinde değil bu, oluyor işte."

Birkaç dakika sonra San Carlos Apache kabilesinin on iki bin üyesinin başkanı olan kadınla, Kathy Wesley-Kitcheyan'la görüşecektim. Onunla karşılaşınca kadın bana, "Bizim insanlarımız iki dünyada birden yaşıyorlar ve bu iki dünya da kolay değil," dedi. Fakat perido madenciliği fakirlik için çözüm yolu değildi. "Bana kalırsa perido olduğu yerde kalmalı." Kadın beyaz şirketlerin buldozerlerle gelip etrafı delik deşik etmesini, madenlerin içerden ya da dışardan idare edilmesini istemiyordu. Büyük işletmelerin Apache'lere neler yaptığını görmüştü. "Geçmiş yıllarda buraya gelen bazı şirketler madenler için programlar yaptılar ama hiçbirisi işe yaramadı."

Kadının söylediğine göre bu topraklar kutsaldı ve bunu söylerden sadece perido bulunan *mesa*'dan söz etmiyordu. "Bütün Kızılderili bölgesi kutsaldır," dedi. Geçmişte Globe, Tuscon ve hatta New Mexico'nun bir bölümü Apache Apachi topraklarıydı. Şimdi ellerinde sadece bu bölge kalmıştı. "Eğer Apache tarihini okusan sinirlenirsin. Ben halkımın çektiği acıları düşününce çok fena oluyor, çok üzülüyorum ve artık kimsenin bizim topraklarımıza gelmesini istemiyorum—perido işletmesi olarak bile kimseyi istemiyorum." Bürosundan çıkarken tokalaştık ve bana, "Söylediklerime şaşırdın mı?" diye sordu.

Hiç de şaşırmadığımı söyledim ona.

Kadın Madenciler

Küçük Perido kasabasına döndüğümde Pansy Cassavetes kendisine yeşil kristal satacak madencileri bekliyordu ve soda içmek için içeri davet etti beni. Kadın Kızılderili bölgesinde doğmuştu ama on iki yaşına geldiğinde ebeveyni onu Phoenix'deki Kızılderili okuluna göndermişti. Federal hükümetin asimilasyon progra-

mının bir parçası olan bu yabulı okulda beyaz Amerikalılar gibi konuşmasını, yiyip içmesini, davranmasını öğrenecekti. "İlk gün etrafıma bakındım ve Tanrım, bu çocukların çoğu buradan kaçır diye düşündüm. Ben de kaçacak mıydım acaba?" Evlerinde gaz sobası ya da buzdolabı yoktu, burada her şey vardı ve su getirme ya da odun kesmek zorunda da kalmayacaktı. "Kendi dilimizi konuşursak ceza alıyorduk ama umurumda değildi bu, orası cennetti benim için." Böylece o da pek çok Apache gibi kültürler arasında, St. Louis, Dallas ve Pittsburg'da yaşadı ve Kızılderili bölgesine geri döndüğünde her iki dünya ile de temas gerektiren bir iş yapmaya başladı. "Önce perido aramak için kazmaya başladım ama onun ticaretini yapmak daha kolaydı."

1970'lerde tüccarlar madencilerden ağırlığına göre perido alıyor ve çok az para ödüyorlardı. "Libresine beş dolar gibi bir para ödüyorlardı ama madencilerin yapabileceği bir şey yoktu." Bugün fiyatlar yükselmmişti, içinde güzel kristaller olan bir torbanın libresine yaklaşık doksan dolar ödüyorlardı şimdi. Fakat yerden pek fazla iyi kristal çıkmıyordu artık. "Elimizde yeterince donanım yok. Bir buldozere ve kayaları dinamitleyecek insanlara ihtiyacımız var. İki yıl kadar önce Globe'dan bu işler için bir beyaz adam geldi ama öldü ve ondan sonra işler daha da bozuldu."

Pansy 1980'lerin başında maden işletme umuduyla New York'tan gelen Elsa Hart ile tanışmıştı. Kadın bu işin daha verimli yapılması konusunda Apache'lere yardım etmek istemiş ama kabile konseyi onun kendilerinden yararlanacağını söyleyerek anlaşmayı bozmuştu. Pansy, "Aslında kadın bize gerçekten yardım etmek istiyordu, haksızlık yaptılar ona," dedi. Elsa New Jersey'de evlenirken Pansy'yi düğününe davet etmişti. "Benim Kızılderili kıyafetinde gelmemi istedi ben de onun istediğini yaptım. Davetliler durmadan bana hâlâ çadırda yaşayıp yaşamadığımı, atlarım olup olmadığını, neler yediğimi sordular . . . onlarla hemen hemen aynı şeyleri yediğimi bilmiyorlardı

tabii. New Jersey'de Kızılderili bölgesindeki yaşamı bilen pek fazla eğitimli insan yoktu." Pansy sustu yirmi iki yaşındaki oğlunun genç karısı ve iki bebeğiyle birlikte çekilmiş fotoğrafına baktı . . . bir alkolik olan erkek kardeşi ve uyuşturucu sattığı için hapse giren yeğeninin fotoğrafları yoktu masada. "Birisi Kızılderililer hakkında bilgi veren bir kitap yazmalı; buralarda nasıl yaşadığımızı anlatan modern bir kitap olmalı bu."

Pek Para Etmez

Kızılderili bölgesindeki yaşamın perido geliriyle pek de geliştiği söylenemez. Pansy Cassavetes'in basit eşyalarla döşeli küçük odası bunun bir simgesi zaten. Kızıldeniz'deki Zabargad Adası da kendi kaderine terk edilmiş halde duruyor, çünkü artık kimse orada çıkan parlak yeşil kristallerle pek ilgilenmiyor. Adı Perido olan Amerikan kasabası da zenginleşmemiş. Toprağı kazan milyoner madenciler ve işçileri orada da yok, yeraltı hazinelerinden zengin olmuş kimse görünmüyor etrafta. Perido küçük bir kasaba, insanlar doğuyor ve ölüyor, arada bir bazıları eline kazma ya da çekiç alıp kayaları kazıyor ve yiyeceğini ve içeceğini çıkarmak için uğraşıyor.

6

Zümrüt

7,5 - 8

İran Şahının boynunda Hz. Muhammet tarafından kutsandığı ve takanı görünmez kıldığı söylenen zümrüt kakmalı bir altın kutu vardır... ama etkisi Şah bekar kaldığı sürece geçerlidir.'

WILLIAM JONES, 1880⁽¹⁾

'Zümrütler çoğu zaman kusurlu çıkar ve temiz zümrüt bulmak çok zordur.'

ROBERT WEBSTER, *değerli taşlar uzmanı*⁽²⁾

Carroll Chatham komşunun camını kırdığı zaman on beş yaşındaydı. Bir okul kitabında elmasın değişik bir grafit türü olduğunu okuyunca, grafit ve erimiş demiri karışımını sıvı nitrojen dolu bir kaba koydu ve bekledi, bu karışım soğuyunca karbonun güzel kristaller oluşturacağını umut ediyordu. Ama unuttuğu ya da okuduğu 1930'ların okul kitabında yazılmamış bir şey vardı, aslında bir duman bombası yapıyordu çocuk Şansı vardı ki bodrumdaki laboratuvarında değil, evinin önündeki kaldırımında yere çömelmiş vaziyette bekliyordu. Babası buna çok kızdı ve "Kendine başka bir oyun bul Carroll," diye bağırdı. O da babasını dinledi ve California'lı delikanlı yirmi birinci doğum gününde ilk zümrüdünü yaptı.

Yeni bir fikir değildi bu; kimyacılar yüzyıllardan beri değerli taş yapmaya çalışıyorlardı. Yunan bilim adamı Trakyalı Demokritus taklit zümrütler yapmakla ünlüydü. Seneca, "O adam normal bir çakıl taşının içine bir zümrüdün ateşini ve rengini koyabilir," diye yazdı.⁽³⁾ 1848'de Alman bilim adamı J. J. Ebelman beril tozu (zümrüt benzeri bir maden) ve borik asidi birleştirerek zümrüt yaptı ama sadece minik kristaller elde edebildi. Geçen yüzyılın başlarında Fransız bilim adamı Auguste Vemeuil yakut yapmaya çalıştı. 1902'de toz alüminyum oksidi yüksek ısıya tutarak bir 'yakut çorbası' yaptı ve soğuduğunda bunun sertleşerek yakuta benzeyeceğini düşündü. Beklediği oldu ama küçük taşlar yeterince güzel değildi. Biri okul çocukları muntazam sıra halinde, diğeri ise dağılma sırasında çekilmiş iki okul fotoğrafına benziyordu durum. Her ikisinde de aynı elemanlar vardı ama arada durum farkı görülüyordu. Vermeuil adı verilen parçalar ikinci resme benziyorlardı; içindeki elemanlar aynıydı ama düzen yoktu. Auguste Vemeuil daha sonra aynı yöntemle safir elde etti ama zümrüt yapmayı başaramadı. Otuz yıl sonra I. G. Farben'de Hitler'in bilim adamları savaş harcamalarına destek amacıyla sentetik zümrüt yaptılar -*Science Illustrated*'in⁽⁴⁾ 1948 sayılarından birinde bunlara 'Igmerald' deniyordu- ama taşlar çok küçüktü ve maliyet de çok yüksek olduğu için bu işten vazgeçtiler.

Carroll Chatham'ın 1935 yazında elde ettiği taş yukarda sözü edilenlerden farklıydı. Zümrüdü doğada olduğu gibi kristal olarak büyütme yöntemi idi bu ve bu yöntemle on kıratlık ya da daha büyük taşlar elde edilebiliyordu. Chatham'ın ürettiği en büyük taş 1014 kıratlı ve bu taş şimdi Smithsonian Enstitüsündedir. Bu işlen hâlâ gizli tutulmaktadır—Chatham laboratuvar çalışanları konusunda çok titizdir ve belirli eğitim düzeyi ister, örneğin doktora yapmış eleman almaz. Bu yöntem bilindiği kadanyla bir 'akıllı-gelişme' işlemidir, doğal bir zümrüt kıymığı ile başlar ve onun etrafında sentetik kristal oluşturulur. Bu yöntemin elektrik kesil-

meleri ve voltaj yükselmelerine karşı da çok hassas olduğu biliniyor. Şirket 2003 Tuscon Değerli Taşlar Fuarında kararmış, yanmış zümrütler sattı ki bunlar bir önceki yıl California'da yaşanan elektrik kesilmeleriyle bu hale gelmişti.

Chatham içinde bazı değerli taşlar oluşan geode'ler (içi billurlu ve oyuk taş) aramaya başladı. Bir geodenin içinden yüksek ısıda su geçirildiğinde, su geçen yerde mineraller eriyor ve bazen kristaller büyüyor, zümrüt oluşuyordu, bunu görmüştü Chatham. Buna rağmen işlem kolay değildi. 1935'te elde ettiği ilk zümrüt, sonuç alamadığı için artık bu deneylerden vazgeçmeyi düşündüğü bir zamanda geldi. Yirmi yıl sonra⁹ yapılan bir röportajında Chatham, "Umudumu kesmiş bıkmıştım, deneyleri bırakacaktım artık," dedi. Son deneyinde karışımı her zamankinden daha uzun süre bırakmıştı, kontrol etmek için gittiğinde yaklaşık bir kırat ağırlığında koyu yeşil ve çok saf olmayan bir taş buldu.

Üç yıldan beri laboratuvarında ürettiği son zümrüttü bu. Deneyi çok kez tekrarlamış ama başarılı olamamıştı. "Vazgeçmek üzereydim ki yaptığım ama notlarıma yazmadığım bir şeyi hatırladım," diye anlattı Chatham. "Çok basit, yani bir kitabı masanın bir ucundan diğerine itmek gibi bir şeydi bu... Ama yine de denemek istedim. Ve başardım. Ondan sonra da pek başka hatam olmadı. Bunun nasıl olduğunu bugüne kadar da tam olarak anlamış değilim."

Chatham yöntemiyle bir zümrüt kristalinin büyümesi dokuz ay sürüyor. Sonuçta oluşan taş çıplak gözle bakılığında doğal zümrütten farksız görünüyor ama taş uzmanlarına göre, üzerinde çok hafif, tüy gibi hatlar ve bazen potadan gelen minik platin kristalleri oluyor. Ama bunlar da en iyi doğal zümrütler gibi ya da değerli taşlar yazarı Thomas Nicholas'ın 1692'de gördüğü taşlar gibi parlıyor ki yazar onlar için, "Öyle güzel bir yeşillikleri var ki insan bunlara yemyeşil çayırarda baksa daha da güzelleşirler," diye yazmış.

Amerikalı kuyumcular Carroll Chatham'ın yeni keşfini duyunca pek mutlu olmadılar tabii. Yöntemini geliştiren genç bilim adamı yeni evlendiği karısıyla balayı için New York'a gitti. Ellerindeki zümrütleri şehrin ünlü kuyumcularından birine gösterdiler, onlar da doğal taşlar kadar yeşildi. Ama Beşinci Caddedeki ünlü Van Cleef & Arpels'e girdiklerinde bekledikleri kadar iyi karşılanmadılar. Chatham yanındaki keseyi açtı, mağaza müdürüne, şimdiye kadar görmediği güzellikte yüz kıratlık birkaç zümrüt gösterdi ve "Ne düşünüyorsunuz?" diye sordu.

Müdür taşları çok beğendiğini belirttikten sonra sekreterini çağırdı ve ona Fransızca olarak, kendisi Chatham ve karısıyla konuşurken polis çağırmasını söyledi. Onların bu kadar değerli taşlara sahip olamayacaklarını ve bunları çaldıklarını sanıyordu. Ama Chatham'ın karısı Barbara Fransızca biliyordu ve yıllar sonra verdiği bir röportajda, "Carroll'a kaçmamız gerektiğini fısıldadım, o da hemen taşları topladı ve hızla çıktık oradan," diye anlattı.⁽⁶⁾ O gün zümrüt üretme konusunda iyi bir ders almışlardı. Güzel bir taş üretmek için laboratuvarında yüz yıl çalışmak gerekse bile, gerçek zorluk onu yapmak değil, satabilmektir.

Peki ama yapay zümrüt doğal olana çok benzerse ve maliyeti de ondan çok daha düşük olursa, onu satmak neden bu kadar büyük sorun oluyordu ki? İngiliz antropolog Mary Douglas *Güzellikler Dünyası* adlı dergideki yazısında, insanların değerli taşlar, şampanya gibi lüks düşkünlüklerinin, durumlarını başkalarına göstermek temeline dayandığını belirtmişti. Gösterdiklerimiz, yiyip içtiklerimiz ve kıyafetlerimiz sadece kendi zevkimiz için değildi, bunları amacı bizim kim ve ne olduğumuzu göstermekti. Film galalarına çok sık gelen yıldızlara ya da büyük bir gösteriye modaya uygun giyinerek gelen başkan eşlerine hepimiz hayran oluruz. Göze hoş görünmeyenlerle de alay ederiz. Douglas'ın örneğinde, 1890'lı yıllarda bir ev sahibi hanım, ziyaretine gelen misafirlerine mücevher veren ünlü bir hanımı göl-

gede bırakmayı düşündü. Gelen misafirlerine, içine yüz dolarlık banknot koyduğu mendiller hediye etti ama onların yüzündeki alaycı ifadeleri görünce şaşırdı.

Çok güzel oldukları için pahalı mücevherler aldığımızı düşünürüz ama hikâyenin sadece bir parçasıdır bu. Onları bizim için bir anlamı var diye değil de daha ziyade başkalarına bizden bir mesaj verirler diye satın alınız. Zümrütlerin simgeselliği karmaşık bir bulmacadır ve muhtemelen onlara sahip olan ya da olmak isteyenler için farklı anlamları vardır. Bu bulmacayı çözmek ve bu taşların tarih ve coğrafyasını anlayabilmek için tarihin ünlü simalarından Mısır Kraliçesi Kleopatra ile başlayabiliriz işe.

Kleopatra'nın Zümrütleri

Kleopatra birincisi Büyük İskender'in hizmetindeki General Ptolemy olan uzun bir yöneticiler kuşağından geliyordu. Babası M.Ö. 51'de ölünce yirmi yaşında tahta oturdu Kleopatra. Geleneklere göre on iki yaşındaki erkek kardeşi Ptolemy XIII ile evlenmesi gerekiyordu ama bundan ne Kleopatra ne de kardeşi memnundu. İki yıl sonra Ptolemy ablasını Suriye'ye sürgüne gönderdi ve Kleopatra ondan sonra adını her yerde duyurmaya başladı. Destekçilerini ve askerlerini topladı (daha sonra tahtını tekrar ele geçirdi) ve yaptıklarıyla, karizmasıyla, kararlılığı ve mücevherleriyle Roma İmparatorluğu ve diğer ülkelerde ün yaptı.

Kleopatra'nın zümrüt düşkünlüğü, M.Ö. 49'da General Pompey'i yendikten sonra, Jul Sezar'ı baştan çıkarmasıyla öğrenildi. Yirmi iki yaşındaydı kardeşine karşı Roma'nın desteğine ihtiyacı vardı. Zamanın yazarlarının çoğuna göre, Sezar'ın danışmanları Kleopatra'nın Roma desteği için kendini sattığını söylüyor, ona çok kızıyorlardı. Ama o devirde bu konuda en ileri giden kişi şair Marcus Annaeus Lucanus oldu ve *İç Savaş* adlı on ciltlik des-

tanında Kleopatra'nın odalarındaki akik taşı somaki sütunları, fil-dişi dolu koridorları, yeşim benzeri jasper taşı kakmalı divanları ve yatak odasındaki zümrüt kakmalı eşyaları anlattı.

Romalı general altınlar ve mücevherler içinde yüzen bu genç kadına nasıl dayanabilirdi? Mümkün değildi bu. Kleopatra ile geçirdiği ilk akşam Sezar için, lüks kullanarak güç gösterisi yapma konusunda bir dersti. Sezar Roma'ya döner dönmez lüks eşya kullanımını yasakladı, bazı değerli taşları sadece kendisi kullanabilecekti.

Kleopatra için de ders olmuştu bu, o da lüks sayesinde etkisini artırabileceğini gördü, anladı. Erkek kardeşini yendikten ve kendi gücüyle Mısır Kraliçesi olduktan sonra topraklarındaki tüm değerli taş madenlerine asker ve işçi gönderdi, çünkü pek çok hükümdar gibi o da haşmetli göründükçe gücünün artacağını öğrenmişti. Sahip olduğu mücevherler onun tahtın sahibi olduğunu herkese gösteriyordu.

Bugün insanlar güzel ama elmas kadar çarpıcı olmayan bir mücevher kullanmak istediklerinde zümrüt takıyorlar. Ama iki bin yıl önce zümrütler farklı bir anlam taşırdı. Roma ve Ptolemy devrinde zümrüt günümüz en değerli elmasları kadar değerli bir taşı. O devirde Kleopatra zümrüt taktığı ve üzerinde kendi portre⁽⁶⁾ kabartması olan taşları hediye olarak verdiği için bu taş ayrıca Mısır'ın ve vatanseverliğin de simgesi oldu.

Kleopatra'nın Zümrüt Madenleri

Kraliçe Kleopatra'nın zümrüt madenlerini duyduğum zaman, bunun da Hz. Süleyman'ın güney Afrika'daki madenleri ya da Asya'daki Prester John hazineleri gibi efsane ürünü olduğunu düşündüm. Fakat bu madenler gerçekten var olmuştu. Aslında bir zamanlar Mısır'ın güneyindeki çöllerde tüm şehirler Yunan krali-

çeleri için değerli taşlar arayan insanlarla doluydu. On dokuzuncu yüzyıl gezginlerine ve yirminci yüzyıl arkeologlarına göre boş çöllerdeki kumla örtülü harabelerde hâlâ bu madenlerin izleri vardı ve bunu duyunca onları görmeye karar verdim.

Yola çıkmadan önce Liverpool Üniversitesi tarihi Mısır madenleri uzmanı Dr Ian Shaw ile görüştüm. Üniversite yakınındaki bir Sudan kafesine gittik ve Shaw çantasından dört küçük kutu çıkararak bana taş örnekleri gösterdi. "Bunlar Kleopatra madenlerinden çıkan kalıntılardır," dedi. Bunlar şekilsiz, fısıktık yeşili, minik şeker tanecikleri büyüklüğünde küçücük taşlardı. Zümrütlerin içinde yabancı madde çok oluyor, onun için zümrüt satın alırken çok dikkatli olmak gerekir, insanlar yüzyıllar boyunca zümrütlerdeki çatlakları kapamak için petrol⁽⁹⁾ ve daha sonra da polimerler kullandılar. Kuyumcular zümrüt içindeki yabancı maddelere 'bahçe' derler, çünkü bunlar kristal içinde büyümüş yabani otlara benzer ve bir zümrüde mikroskopla bakarsanız kayalık bir kıyıda dalış yapmış gibi olursunuz; her yerde karmaşık otlara benzeyen uzantılar, kabarcıklar ve yaşam vardır sanki. Fakat bu Mısır taşlarına mikroskopla bakarsanız çamur içinde yüzüyor gibi hissedersiniz. Onları görünce hayal kırıklığına uğradım ve Dr Shaw, "Bunlar sadece madencilerin attığı kırıntılar," dedi. Dr Shaw çocukluğunda Rider Haggard kitapları ve esrarengiz Prester John'un ortaçağ hikâyelerini çok okuduğunu söyledi bana—John'un hikâyelerinde büyük bir el-mastan yapılmış bir asa⁽¹⁰⁾ taşıyan efsanevi doğulu kral çok ünlüydü. Dr Shaw, "Hazine avcılığından söz eden hikâyeleri çok severdim," dedi. "Ama insan arkeolog olunca buna hazine avcılığı dememek gerekir elbette."

Dr Shaw kâğıt peçete üzerine çizerek madenlere Kızıl Deniz'den nasıl gidebileceğimi gösterdi bana. Bir karenin iki buçuk kenarını kapsayan bir yolculuk olacaktı bu; sahilden içeri girecek, çöl yollarından güneye dönecek sonra tekrar doğuya

doğru gidecektim. Kâğıt üzerinde ana zümrüt madenlerinin yerlerine iki X işareti de koyunca çizim tam bir hazine haritasına döndü. Yerlerden birinin adı Sikait idi ve iki bin yıl önce eski mabetler burada kaya içine oyulmuştu, ikinci yerin adı ise Zubara idi. Her ikisi de Mount Smaragdus ya da Zümrüt Dağı'nın farklı yamaçlarındaydı.

Dr Shaw'ın söylediğine göre gideceğim yerin yakınlarında geçici Bedevi kamplarından başka yerleşim bölgesi yoktu. Dr Shaw on yıl önce oraya ilk kez gittiğinde zümrüt madenlerini gösteren belirli işaretler de yoktu ve onları çok zor bulmuşlardı. Oraya gitmem kolay olmayacaktı ve kiralayacağım arabanın şoförü de GPS (küresel pozisyon uydusu) sistemi kullanmasını bilmeliydi. Her taraf kum olduğu için zor bir yolculuk olacaktı bu ve "Yolda dikkat etmem gereken şeyler var mı?" diye sordurduğunda, "Elbette, özellikle akreplere çok dikkat et," dedi.

Çöle Yolculuk

Dr Shaw'ın uyardığı gibi çöl yolculuğunun hazırlığı zordu ve birkaç başlama girişimi başarısız oldu. Sonunda madenlerin olduğu bölge için izin alabilen bir acente bulabildim, çünkü genelde yabancılar kapalıydı o bölgeler. Rehberim Thomas Zubara'ya vanş şansımızın yüzde doksan, Sikait şansının ise yüzde elli olduğunu söyledi. Ama ben iyimserdim ve birkaç hafta sonra güney Mısır'da beyaz bir Jeep'le Kızıl Deniz kıyısına güneye doğru yolculuğa başladım, sahilde büyük turistik oteller ve her yerde kum vardı. Burası Costa Di-ver'di (Dalış Sahili) ve beton yığınları kilometrelerce uzuyordu. Marsa Alam'ın kuzeyindeki kontrol noktasından sonra boş kum tepeleri ve tozlu bir kasaba gördük, burada bir benzin istasyonu, deve tüccarları, beş bin kişilik bir nüfus ve kıyıda açıkta köpekbalıkları gibi gidip gelen beyaz dalış tekneleri vardı.

VICTORIA FINLAY

CARTE ITINÉRAIRE
DU DÉSERT
SITUÉ ENTRE LE NIL ET LA MER ROUGE.

comprenant

LA MONTAGNE DE ZABARAH,

les mines d'émeraude, la mine de Soufre

et les martyrs de l'ancien monde du christianisme

entre l'Egypte et l'Inde.

Dressé d'après l'itinéraire de M. Gallucci et les cartes Gén.^{es} de l'Egypte.

par M. H. J. Lomard, Membre de l'Institut.

५३८०

Mısır zümrüt madenleri: on dokuzuncu yüzyıl haritası

Bir gözü cam olan bir adamın dükkânından yedek su aldık. İyiye işaretledi bu; zümrütlerle gözler arasında bir ilişki olduğu söylenirdi. Nero oyunları daha canlı izlemek için tiyatro dürbünlerinde onları mercek olarak kullanırmış⁽¹¹⁾ ve zümrüdün de dâhil olduğu cıvalı beril taşları çok kullanıldığı için Almanca 'gözlük' anlamına gelen *brille* sözcüğü 'beril'den gelmiş.

Pek çok eski mitolojide heykellere zümrüt göz takmanın onlara mistik güç verdiği söylenmiştir. Romalılara anlatılan bir menkıbede, Girit'te zümrüt gözlü, bir balıkçı köyü yakınında bir kaya üstünden denize bakan mermer bir aslan heykelinden söz edilir. Hikâyeye göre heykelin parlak bakışlarından korkan balıklar ortadan kaybolmuşlar ama balıkçılar zümrüt gözleri yerinden çıkınca balıklar tekrar geri dönmüş ve balıkçıların ağlarını doldurmuşlar.⁽¹²⁾ Zümrütlerin gözlere ilişkisi sadece Akdeniz'de görülmez. Afganistan'daki yerli halkın inanışına göre eski Bamiyan Budalarının -Taliban ordusu tarafından 2001'de yok edildiler- göz çukurlarında bir zamanlar zümrüt gözler vardı ve bunlar kilometrelerce uzaktan parlayıp kendilerini belli ederlerdi.⁽¹³⁾

Mısır'da kilometrelerce uzaktan görünen zümrütler yok elbette, ama Marsa Alam'ın biraz daha güneyinde Smaragdus'un olduğunu öğrenince sevindim.⁽¹⁴⁾ Batıya uzanan sivri tepelerin en yükseğiydi bu tepe ve Zubara zümrüt madenleri de onun gölgesindeydi. Bu madenlerin ne kadar eski olduğu bilinmiyor ama M.Ö. 24'te Yunanlı yazar Strabo *Coğrafya* adlı eserinde⁽¹⁵⁾ onlardan şöyle söz etmiş: "Sonra Berenike yakınlarında Kızıl Deniz'e doğru uzanan berzahı izle . . . orada derin yeraltı geçitleri açan Araplar bazı taşlar bulmuşlar." Bu da madenlerin belki de firavunlar devrinde açıldığını gösteriyor. Zümrütler hiç kuşkusuz çok eski çağlarda biliniyordu; M.Ö. yaklaşık 2200'de Ptah-hotep adlı bir hükümdar, "Güzel sözler zümrütten bile zor bulunuyor, çünkü zümrüt pegmatit kayaları arasında köleler tarafından bulundu," diye yazmış.⁽¹⁶⁾ Smaragdus Tepesi etekleri

kıyıdan bakınca çok uzak ve karanlık görünüyordu.

Peçete kâğıdına çizilmiş olan haritama baktım. Biz karenin iki buçuk kenarını kat etmiyor, sahilden doğruca Zubara'ya gidiyorduk. O anda Dr Shaw'ın uyarısını hatırladım ve "GPS cihazı var mı bizde?" diye sordum.

Thomas, "Hayır," diyerek güldü. "Ama bir Bedevi rehberimiz var ve ben de hatırlıyorum yolu."

O bunu söylerken şoförümüz Muhammed arabayı yoldan çıkardı ve kumlarda gitmeye başladık. Çok geçmeden bir kamyonet yanaştı yanımıza, arkasında bir çadır bezi altında ne olduğu belli olmayan şeyler vardı. Thomas, "Herhalde tek arabayla gideceğimizi sanmıyordunuz, değil mi?" diye sordu. Şimdi gruba Thomas ve Muhammed yanında ikinci şoför Ali Saz, aşçı Naim, Bedevi kılavuz Aderup da katılmıştı ve kamyonet gıda maddeleri, yedek parçalar, aletler ve hepimize günlerce yetecek kadar suyla doluydu.

İki araba ve benden başka beş kişilik ekiple büyük bir keşif grubu olmuştuk. Ama 1899'da bu bölgeye araştırma için gönderilen altı İngiliz'in grubu yanında bizimki küçük kalırdı elbette. O grupta Donald McAlister başkanlığında üç haritacı ve gözlemci, üç tane de maden tünelleri açan madenci vardı. Onların büyük konvoyunda, dört ay süreyle zümrüt arayacak olan adamlara yetecek malzeme için, her biri 150 kilo çadır ve diğer donanım taşıyabilen 130 deve bulunuyordu.

Çöl de müthiş bir boşluktu. Kıtaların bir arada bulunduğu çok eski çağlarda burası herhalde Güney Kutbuna yakındı. Ekim ayındaydık, ısı 37 derece santigrattı ve yaz aylarında dayanılmaz sıcaklar oluyordu. M.Ö. yaklaşık 1900'lü yıllarda Orta Krallık döneminde⁽¹⁷⁾ yazılmış bir yazıda Mısır çölüyle ilgili olarak şöyle denmiş: "Yüksek araziler yazın sıcak oluyor ve dağlar insanın tenini dağlıyor." Yazarın ne demek istediği açıkça belli oluyor.

Zümrüt dağı yamaçları

Bedeviler yiyecek ve giysilerini dallara asıyorlar

Ben bu 'Doğu Çölü'nün böyle kayalık, kuru dere yataklarından oluşan vadileriyle, deve renginde uçsuz bucaksız araziden değil de bir sürü kum tepesinden meydana geldiğini düşünüyordum. Yaklaşık on yılda bir meydana gelen seller bu çölü bugünkü haline getiriyormuş. Thomas, "Gerçekten ciddi şeyler olur buralarda," diye anlattı. "Kolera görülür, yollar çöker, insanlar istediği yerlere gidemezler, her şey mahvolur." Ama daha sonra sarnıçlarda toplanan sular insanlara ve hayvanlara birkaç yıl yetermiş. Kleopatra zamanında yağmurlar ancak yılda bir yağarmış, eğer bugünkü hava koşulları o zaman olsaydı herhalde madenleri açık tutamazlardı diye düşündüm.

Arazi çıplak, etrafta çalılardan ve çok az su isteyen akasya ağacından başka bitki yok. Belki de kökleri değerli taşların bulunduğu yer çatlaklarına uzandığı için akasya ağaçları Mısır maden tannçası Hathor'un kutsal ağaçları sayılırdı. Uzaktan bakınca ağaçların dallarında küçük papağanlara benzer kuşların tünediğini sanıyorsunuz ama yaklaşıncı bunların kuş değil de orada yaşayan ve Ababdeh⁽¹⁸⁾ denen Bedevilerin giysileri ve yiyecekleri olduğunu görüyorsunuz, vahşi hayvanlardan korumak için onları dallara asarlarmış. Bedeviler eskiden değerli taşları insanları koruduğuna ve tedavi ettiğine inanır ve 'hurrus' denen nazarlık taşlar takarlarmış. Hz. Süleyman menkıbelerinden birine göre bunlar taş olmuş cinlermiş, güç ve koruma sağlarlarmış.

Birkaç sat yol aldıktan sonra girişinde bir Müslüman Mezarlığı olan Zubara Vadisine geldik. Burada Ptolemi ve Romalılardan sonra bile yüzyıllarca madencilik yapıldığı sivri uçlu yüzlerce taştan belli oluyordu. Mezarların çoğu soyulmuştu, sanki soyguncular mezarlarda bile taş aramış gibiydi. Mezarlığın ilerisinde iki bin yıllık evlerin ve işyerlerinin harabeleri vardı ve bir kayanın üzerine Fransızca olarak, "Mühendis Leonidas bu madenleri 22 Kasım 1846 ile 18 Ocak 1846 arasında incelemiştir," cümlesi kazılmıştı. [aynen alınmıştır]⁽¹⁹⁾ Bir başka yazı da ünlü Smaragdus Dağına geldiniz diyor-du. Arazi değişmişti. Kayalar farklıydı, parlıyorlardı.

Mısır'da zümrütler mika-şisti denen kaya içinde oluşuyorlar. Başkalaşım geçiren bir kaya bu, yani bir volkan patlaması, iki kıta plakasının çarpışması sonucu ortaya çıkan çok yüksek ısı gibi olağanüstü bir olay sonucu değişmiş olan bir kaya türü. Isının son derece yüksek olması gerekiyor; bu kayalar daha düşük ısıli ortamlarda oluşsaydı, bu vadi tabanında kayağantaş görürdük ve duvarlarında zümrüt olmazdı. Şist sözcüğü Yunanca 'yarmak, ayırmak' anlamına gelen *skhistos*'tan geliyor ki 'şi-zo' öneki de buradan türemiş ve bu kaya gerçekten de tabakalara ayrılıyor. İçindeki mineraller bir yöne doğru sıralanmış ve birbirine paralel tabakalar halinde kolayca ayrılabilir. Burada tozlar içinde gördüğümüz parıltılar, gümüşlü mika ile süslenmiş siyah şist tabakalarıydı ki bunlar iki bin yıl önce Mısırlılara da burada zümrüt olduğunu işaret etmişti.

Vadide biraz daha ilerleyince zeminleri şist kaplı ve fırınları olan kare şekilli evler gördük. Mısır M.Ö. 30 yılında, Kleopatra kendini öldürdükten kısa süre sonra Roma eyaleti oldu ve üç yüz yıl Roma hâkimiyetinde kaldı. Daha sonra imparatorluk başkenti değişti ve yönetim şimdi İstanbul olan Constantinople'a geçti. Romalıların amacı kolonilerinden mümkün olduğunca çok kazanç sağlamaktı⁽²⁰⁾ ve çok geçmeden tüm madenlere el koydular. Zubara'daki yapılar Romalıların madenleri çokuluslu işletmeler olarak kullandıklarını gösteriyor, madenleri sürekli kontrol ediyor ve gelirlerin özel kişilere değil de devlet kasasına girmesine dikkat ediyorlardı.

O devirde madencilerin çıkardıkları değerli taşlar Roma saray mensuplarının ve aristokratların mücevher kutularını doldurdu. Kleopatra'nın ölümünden yaklaşık yetmiş yıl sonra İmparator Caligula'nın karısı Lollia Paulina zümrütler, inciler içinde yüzüyordu, başında, kulaklarında, boynunda ve parmaklarında değerli taşlar takılıydı.⁽²¹⁾ Pliny on altı yaşında iken kraliçeyi bir partide görmüş ve üzerindeki zenginliği unutamadığı-

nı yazmıştı. Yıllar sonra *Doğal Tarih* adlı eserinde yazdığına göre, Lollia Paulina mücevherlerinin kırk milyon sesterceye mal olduğunu söylemişti ki o tarihte bu parayla Roma'da yirmi lüks villa satın alınabiliyor ya da kırk bin askerin yıllık maaşı ödenabiliyordu. Fakat kraliçe zümrüt delisi olmuştu ve çevresindeki insanlar arkasından gülmeye başlamışlardı. İnciler ve zümrütler dedesinin yolsuzluk ve zorbalıkları sonucu elde edilmiş ve yaşlı adam sonunda işlediği suçlar yüzünden intihar etmişti. Pliny iğrendiğini göstermek için, "Torunu ışıklar altında kırk milyon sesterce tutarında mücevherlerle görünsün diye kendini zehirledi ihtiyar!" diye yazdı. Fakat Lollia Paulina'nın bu muhteşem yaşamı fazla uzun sürmedi, imparator bir yıl sonra onu boşadı ve kadın kendine yeni âşıklar bulmak üzere şehir dışındaki bir sayfiyeye gönderildi.

Mısır zümrütleri modası Roma döneminde ve sonrasında devam etti. İngiliz Müzesindeki bir portrede, soluk boynunda altın ve yeşil bir kolye olan, ikinci yüzyılda yaşamış Mısırlı bir kadın görülür. Yaklaşık aynı dönemde sosyal konular yazarı İskenderiyeli Alexandria, şımarık kadınların ametist, zümrüt, perido ve jasper kolyeler ve bilezikler takarak dolaştığını yazdı. Tarihçi Aelius Lampridius'un⁽²²⁾ bir notu da üçüncü yüzyılda zengin Romalı kızların mücevherleri hakkında iyi bir fikir verir; bu yazıya göre, nişanlısı öldürülen Junia Fadilla düğün hediyesi olarak gelen dokuz inci kolyeye, on bir zümrütlü saç filesine ve dört tane de zirkon kelepçeli bileziği sahiplenmiştir.

Bu Roma zümrütlerinin bir kısmı Avusturya'nın Habachtal bölgesinden gelmiş olabilir,⁽²³⁾ Roma döneminde orada da zümrüt çıkarılıyordu. Son araştırmalarda bazı nadir Yunan ve Roma zümrütlerinin doğu Afganistan'dan gelmiş olabileceği de belirtilmiştir.⁽²⁴⁾ Fakat bu taşların çoğu o dönemde Mısır'dan ve özellikle de Zubara'dan çıkmıştır. Yunan, Roma devrinden, ortaçağdan ve daha yakın tarihlerden kalma çanak çömlek kalın-

tıları hemen her yerde bulunur. Bunlar hakkında çok şey okudum ama yine de miktarlar konusunda şaşırdım. Kırılmamış, sağlam kalmış çok sayıda testi sapı ve tabanı ve hatta eski bir kandil ağzı buldum. Thomas yakın zamana kadar orada kırılmamış amfor bulmanın doğal olduğunu söyledi ve "Ama son defa geldiğimizde yamaçta kırılmış bir sürü amfora gördük," dedi. Bazı arkeologlar onları bulup inceledikten ve fotoğraflarını çektikten sonra başkaları yararlanmasın diye kırarlarmış.

Vadide tepenin yamaçlarına doğru bakınca bir sürü taş toprak yığını gördüm; madenciler kazdıkları yerlerin atıklarını her yere yığılmışlardı. Çoğu yerde maden girişleri gizlenmiş, sadece bu yığınlar ortada kalmıştı. Ama bazı madenlerin girişleri temizlenmişti ve oralara çıkan yollar da fark ediliyordu. Son temizliklerin çoğu bir Fransız tarafından yapılmıştı. 1840'lı yıllarda adını kayaya yazdıran mühendis Leonidas değildi bu adam, yaklaşık iki yüz yıl önce küçük bir araştırma grubuyla buralara gelmiş olan genç bir maden uzmanıydı. Bugün onun adından 'Kleopatra'nın kayıp madenlerini bulan yabancı' olarak hayranlıkla söz ediliyor.

Paşanın Zümrütleri

Frédérick Cailliaud 1787'de Britanya'da doğdu. Çocukluğunda, on sekizinci yüzyıl sonlarında Mısır'da bulunmuş olan Napolyon askerlerinden, bilim adamları ve mühendislerden, Mısır'ın harika ve kayıp bir uygarlığın beşiği olduğunu duydu. Cailliaud yirmi sekiz yaşında Avrupa'daki savaşlardan bıktı ve 1815'te bir gemiye binerek İskenderiye'ye gitti. Bu ülke turistler ve hazine avcılarıyla doluydu, o devirde herkes Mısır'a gidiyor, gömülü hazineler peşinde koşuyordu. Cailliaud anılanna şunları yazdı:

Karnak harabelerinin olduğu bölgede Fransız, İngiliz, İrland-

dalı, İtalyan v.b. ülkelerden gelenlerin yerlerini belli eden sınırlama çizgileri vardı. Bazı Avrupalı hanımlar harabelere gidiyor, yeraltı mezarlarına giriyorlardı. Tüm diğer gezginler gibi onlar da sıcağa ve yorgunluğa aldırmadan eski eserler peşindeydiler, gece gündüz demeden mezarların içinde ve dışında antika arıyorlardı.⁽²⁵⁾

Cailliaud Mısır'a geldikten bir yıl sonra Mısır'ın Osmanlı valisi paşanın resmi maden uzmanı olarak atandı ve ilk görevi o sırada Fransa'da çok popüler olan zümrütlerle ilgiliydi. Fransız Devrimi sırasında değerli taşlara olan talepler azalmıştı ama yüzyıl değişirken mücevher modası yine başladı. Napolyon yeşili çok seviyor⁽²⁶⁾ ve aynı zamanda Eski Roma'nın zaferlerini yeniden yaşatmak istiyordu. Fransız İmparatorunun böyle tarihsel bağları olan bir değerli taşı çok sevmesi doğaldı. Napolyon bir ara Roma'ya girerek Vatikan'ı bile yağma etmiş ve orada bulduğu zenginliklerin çoğuyla beraber büyük bir zümrüdü de almıştı. Birkaç yıl sonra bu taşı bir tacın üstüne monte edilmiş olarak Papa Pius VII'ye iade etti. Taşın iadesi memnuniyet yarattı ama verilış tarzı din adamlarını kızdırdı—Napolyon tacı kasten Papa'nın başına oturmayacak kadar küçük yaptırmıştı.⁽²⁷⁾

Napolyon hayatına giren kadınlara zümrüt vermekten hoşlanırdı. Ünlü on dokuzuncu yüzyıl sosyete ressamı Jean-Baptist Isabey'e göre, yaklaşık olarak 1809'da Kraliçe Josephine kendi tablosu için poz vermeye hazırlanırken Napolyon'un onu boşayacağı haberi açıklandı. Isabey ona portre için hangi mücevherleri takacağını sorunca, Josephine üzgün bir ifadeyle ona baktı ve kocasının daha önce verdiği bir zümrüt kolyeyi göstererek, "Resmimi zümrütlü yap, bunun üzüntümü göstermesini istiyorum," dedi. "Kocaları tarafından terk edilen İngiliz kadınları yeşil kıyafet giyerlermiş."

Zümrüt kolyenin tarihte küçük bir rolü daha oldu. Isabey res-

min minyatürünü yaptıktan birkaç ay sonra resimli kolye Josephine'in Paris'teki şatosundan çalındı. Napolyon düşmanlarının bu hırsızlık için kendisini suçlayacağından korktu ve polis müdüründen onu bulmasını istedi. O dönemde Napolyon gizli polisinin ana görevi⁽²⁵⁾ siyasi rakipleri izlemektir, adı suçlularla uğraşmaya alışık değillerdi, bu yüzden kanun kaçağı Eugene François Vidocq'dan Paris yeraltı dünyasında araştırma yapmasını istediler. Vidocq üç gün sonra ucunda minyatür resim bulunan zümrüt kolyeyi buldu ve Napolyon da onu affetti. Eski kanun kaçağı daha sonra Fransa'nın en ünlü detektifi ve polis şefi oldu.

Herkes zümrütlerden söz ediyor, Fransa'nın yeni zenginleri de kraliyet ailesi mensuplarını taklit etmeye çalışıyordu. paşa bunu öğrenince doğal olarak maden uzmanına Mısır'daki eski madenlere bir göz atmasını emretti. Fakat madenlerin yerini kimse bilmiyordu. Strabo madenlerin Berenice yakınlarında olduğunu söylemişti ve on üçüncü yüzyıl gezgini Muhammed Ben Mansur da bunu doğrulamış, madenlerin siyahların sınırına yakın ama Mısır krallığına ait olduğunu belirtmişti. Böylece Cailliaud ve grubundaki altı adam güneye doğru yola çıktılar. Fazla bir şey bilmiyorlar ama yeşil taşların bulunduğu dağlardan söz eden Bedevi şarkılarnı söylüyorlardı. Fakat haritalar, mineraloji bilgileri kullanarak ve Ababdeh Bedevilerinin de yardımları sayesinde araştırma sahalarını birkaç vadiye kadar daralttılar. Kahire'den ayrıldıktan üç ay sonra, 8 Kasım 1816 günü, başarılı olacaklarını gösteren ilk işareti buldular. Cailliaud not defterine, "Beş saat yürüdük ve bir vadiye girdikten sonra Ababdeh'in Zabara dediği yüksek bir dağın eteklerine geldik," diye yazdı.

Bizim gördüğümüz mezarlıktan geçtiler, yerlerde aynı mikasistleri ve yamaçta aynı delikleri gördüler. Ama buranın aradıkları yer olup olmadığı konusunda hâlâ emin değillerdi. Cailliaud, "Mağaralara gelince bunların aslında maden girişleri olduklarını gördük," diye yazdı. "Ama bunların ne madeni olduğunu

bilemiyorduk. Üç Arap girişi temizlediler ve ben bir kaya üstüne oturup dinlenirken yerde koyu yeşil bir zümrüt parçası gördüm. Sevinçten yorgunluğumu unuttum ve girişi temizleyen Araplara yardım ettim, çok geçmeden madene girdik.”

Madende yüz adım kadar yürüdüler ve dehliz tehlikeli hale geldi. “Araplar korkup geri döndüler, tercümanım yolun çok daraldığını söyleyerek durdu ama ben kırk beş dakika kadar yokuş aşağı yola devam ettim. Sonra koca bir mika kaya çıktı karşıma, tavandan düşmüş yolu kapamıştı, kaldırmam olanaksızdı. Umutsuzluk içinde geri dönerken birden yerde altı yüzlü bir prizma zümrüt buldum ve dikkatle aldım.”

Cailliaud’nun meşalesi zayıflamıştı ve yokuş yukarı tırmanmak zordu. “Bir süre sonra tercümanımın sesini duydum, yanıma gelip beni aldı eski yerine götürdü, sonra da zümrüt bulup bulmadığımı sordu. Ona olumsuz yanıt verdim ama ifade tarzıma bakan biri ceplerimin zümrütle dolu olduğunu sanırdı. Bu da ona beni yalnız bıraktığı için iyi bir ceza oldu.”⁽²⁹⁾

Mısır’a doğru yola çıkmadan önce Cailliaud’nun notlarını bir kez daha okumuş ve endişelenmişim. Cailliaud’nun o zaman zor görebildiği işaretleri görebilecek miydim acaba? Buna nasıl cesaret ediyordum? Cailliaud’nun tercümanı gibi içerdeki zümrütleri merak ederek mağara ağzında kalmak istemiyordum. Bu nedenle Derbyshire Mağaracılar Derneğini aradım ve iki gün sonra mağara uzmanı Matt Robbins ile buluştum, Abraham Tepeleri altındaki kurşun madenlerini inceleyecektik. Madenlere girmeden önce bilmem gereken üç şey vardı: önce başıma bir kask giyecek, sonra bir değil, iki yedek fener alacak ve üçüncü olarak da bir deliğe girerken önce adımımı atacaktım. “Böylece sıkışırsan geri çıkabileceğini bilirsin,” dedi ve gerçekten de bir ara öyle dar bir yere geldik ki oradan geçebilmek için kemerimdeki pil kutusunu çıkarmak zorunda kaldım.

Zümrüt Madenleri

Şimdi başımda önü fenerli bir miğfer vardı ve Cailliaud labirentine girmeye hazırdım. Ama önce onu bulmak gerekiyordu, çünkü dağların yamaçlarında yüzlerce mağara girişi vardı. Maden olması olasılığı en yüksek olan bir metre yükseklikte ve etrafı moloz taşlarla dolu girişe dalarken, daha önce bunun deneyini yaptığımı sevindim. Mısır madeni İngiltere’de girdiğim madenden daha rahattı. Fakat akrepleri hatırladıkça ürperiyordum. Duvarlarından taşlar düşen bir madende insan altından ne çıkacak diye korkarak hiçbir şeye dokunamıyor. Çalılar girişi gizliyordu ve onları yana iterken dikenler bazı yerlerime battı. Her yerde Roma döneminden kalan çanak çömlek parçaları vardı, çoğu bozuktu ama bazıları parlak kırmızıydı ve bir zamanlar değerli olan Samian çanaklarına benziyordu.

İçeriye on metre kadar girdikten sonra olağandışı bir şey gördüm. Duvarlara zeminden bir metre kadar yukarıda lamba yuvaları açılmıştı ve bunların itinayla yapıldığı belliydi. Bir süre sonra sol duvarda daha büyük ve boş bir oyuk gördüm. Yaklaşık yetmiş santim boyundaydı ve derinliği on santim kadardı, önünde raf gibi bir çıkıntı vardı ve üst kısmı kemerli pencere gibi yuvarlaktı. Otuz metre daha yürüdüm ve bu kez önceki gibi iki yuva buldum duvarda, sanki bir zamanlar küçük heykeller vardı bunlarda. Tünel yirmi metre kadar sonra son buldu ama burası sanki insan eliyle ve istenerek muntazam bir şekilde kapatılmıştı. Geriye doğru heyecanla bağırınca Muhammed, “Zümrüt mü buldun?” diye seslendi. “Hayır! Bu daha iyi!” dedim. “Galiba bir eski mezar tüneli buldum.”

Yıllar önce Bolivya’da bir gümüş madeninde buna benzer bir şey görmüştüm; madeni kontrol eden şeytana adanmış bir lahiti bu ve madenciler de onun üstüne dileklerini iletnek üzere coça yaprakları ve sigaralar bırakmışlardı. Mısırdaki da bu tür yeraldı

lahitleri vardı—örnek olarak Sinai çölünde Hathor'a adanmış Serabit el-Kadem eski turkuvaz madenleri gösterilebilir. Fakat bunlar nadirdir—bu da belki zümrütlerin değeriyle ilgili bir vasiyetti.

Ben tünelderken Thomas ve Muhammed de tepedeki taş toprak yığınları arasında küçük yeşil kristaller aramışlardı. Thomas, "Eğer bu rengi zihnine yerleştirirsen zümrüt bulursun," dedi. Onlara katıldım ama zümrüt değil de bir parça Roma camı buldum, zümrüt ve akuamarin arası parlak mavi-yeşil bir parçaydı. Zümrüt tarihinde yeşil camın garip bir rolü vardır. Bizans imparatoru Justinian M.S. 529'da bir yasa çıkardı ve zümrüt, inci ve safirlerin sadece aristokratlara ait olduğunu söyledi. Kuzey İtalya'da, Ravenna'daki San Vitale kilisesinde Justinian ve karısı Theodora'nın tam boy mozaik resimleri vardır. Başlarına birkaç katlı taşlar giymişler, inci, safir ve zümrüt küpeler, broşlar ve kolyeler takmışlardır.

Resimdeki bu değerli taşlar onları takanların ne kadar güçlü olduklarının da simgesiydi. Çıkan yasalara göre hiçbir yeni zengin imparatorluk ailesi mensupları kadar zengin görünemezdi—bunun bir nedeni de, altın ve değerli taşların aslında uluslararası ticaretin temeli olmasıydı.⁽³⁰⁾ Bunların Hindistan ve benzeri ülkelere satışından gelen paralara ordunun ihtiyacı vardı ve Justinian ticaret gelirlerinin halkın kollarında, bileklerinde ve boyunlarında bağlanıp kalmasını istemiyordu.

Bu nedenle o dönemde yeşil cam boncuklar da para etmeye başlamıştı. Zengin kadınlar zümrüt satın alamayınca yeşil cam boncuklardan yapılmış kolyeler kullanmaya başladılar.⁽³¹⁾ Bu boncuklar çok kaliteli ve güzeldi, çok yakından ve dikkatle bakılmadıkça zümrüt taklidi oldukları belli olmuyordu. Mary Douglas'ın mücevherlerin bilgi vermesi teorisine gelince, kadınların durumlarıyla ilgili bilgileri mücevherlerle vermesi akıllıca bir yöntemdi—bunu gerçek taşlarla yapamamaları bile kaliteli taklitlerle yapıyorlardı.

Sikait Yolunda

Zubara ve Sikait arasındaki mesafe kuş uçuşu sadece yirmi kilometreydi ama ikisi arasında motorlu araçla gidilecek bir yol yoktu. Eğer develerimiz olsaydı doğrudan dağ yollarından gidebilirdik Mısır'ın diğer büyük zümrüt kaynağına, ama olmadığı için tekrar uzun ve bozuk sahil yoluna girdik ve biraz daha güneydeki bir başka vadiye geldik. Buraya Develer vadisi anlamında Vadi Gemal deniyordu. Ama daha sonra bu adı değiştirip güzel vadi anlamında Vadi Cemil yapmışlardı ki Mısır hükümetinin yaptırdığı ulusal parka daha uygundu bu isim. Fakat yeni verilen park statüsüne rağmen çok uzak ve yabani bir yerdi burası ve bir zamanlar buranın Nil yolu, Berenice limanı ile Rudyard Kipling'in Mısır'ın 'pazaryeri bahçesi' dediği yeri birleştiren yol olduğuna inanmak zordu.

Üzerinde hiçbir işaret olmayan bu kum tepeleri bir zamanlar zümrüt, altın ve şarkıcı çocuklarla⁽³²⁾ beraber günlük, mür ve Hint biberi gibi maddelerin nakledildiği gerçek bir Roma yoluydu. Şimdi bomboş olan bu arazide yol alırken, bölgedeki madenleri gözden kaçırmanın ne kadar kolay olduğunu düşündüm. Bir işletmeyi kapatırsanız ve halk da başka yerlere göç ederse, çöldeki yollar da kısa sürede ortadan kaybolurdu. Birkaç on yıl sonra hiçbir uygarlık izi kalmıyordu ortada.

Fakat jeolojinin izleri kaybolmuyordu. Vadi Gemal'in pembe tepelerinde şeritler halinde siyah kayalar ve onların üzerlerinde parlak kuvarşlar vardı, küçük bir çocuğun renkli fötr kalemle yaptığı karmaşık hatlara benziyordu bunlar ama her yerde görülüyorlardı. Bunlar bir yerde, milyonlarca yıl önce Afrika kıta plakasının Kızıl Deniz okyanus plakasıyla çarpıştığını ve her şeyin birbirine kancıştığını ve yeni duruma uygun olarak terse geçtiğini gösteriyordu.

Kaya üzerindeki yılankavi hatların gösterdiği gibi, fiziksel şiddetin tarihi, zümrüdün hikâyesini anlamaya yarayan anahtarlar-

dan biri oluyor. Zümrüdü de içeren beril ailesi taşların karmaşık bir formülü var. Beril taşları, berilyum, alüminyum, silisyum ve oksijenden⁽³³⁾ oluşuyor ve dünya kabuğunda daha az bulunan elemanlardan biri.⁽³⁴⁾ Zümrütleri yeşil yapan krom daha da az bulunan bir eleman. Berilyum ve krom ayn yerlerde oluşuyor ve normalde bir araya gelmeleri zor. Onlar ancak iki aksi tektonik plakanın çarpışması sonucu aynı yerde buluşabiliyorlar.

Beril bu sıradağların altında oluşurken krom yerine bir damla demirle birleşmiş olsaydı, o zaman Kleopatra'nın Akuamarin Madenlerini arıyor olacaktık—ve denizcilere şans getirdiği söylenen, adını berrak derin tuzlu-sudan alan, zümrüdün soluk mavi kardeşini arayacaktık. Eskiden deniz yolculuğu yapanlar deniz tanrısı Poseidon'u teskin etmek için çoğu zaman bu taşları takarmış ve dalgalar fazla kabardığında onları denize atanlar olumuş.

Beril kristalleri oluşurken aynı yerde krom değil de mangan olsaydı, o zaman adı on dokuzuncu yüzyıl Amerikan kapitalizminin özü olan şeftali pembesi taş oluşacaktı. John Pierpont Morgan New York'lu güçlü bir bankacı ailenin oğluydu. Çocukluğundan beri bir tür akneden kurtulamadı, burnu pembe bir ampul gibi oldu. Yetişkin olduğunda burnunun 'Amerikan iş hayatının bir parçası' olduğunu söyleyip espri yapardı ama bu durumu daha sonra onu üzdü ve belki de bu yüzden güzelliği başka yerlerde aradı.⁽³⁵⁾ Morgan enfiye kutusundan halılara, eski sanat eserlerine kadar her türlü antika eşya toplamaya başladı, ama değerli şeyleri bulup alıyordu. Bir gün ablası ona ünlü bir Yunanlı antikacıyla tanışmak isteyip istemediği sorunca yeterince Yunan antikası topladığını, şimdi Mısır antikalarıyla ilgilendiğini söyledi.

Morgan Tiffany's kuyumcusu Frederick Kunz'un da yardımıyla dünyanın en güzel minerallerinden bazıları koleksiyonunda topladı, bir taş da Philadelphia'lı sanayici Clarence Bement'ten aldı, ama bir süre sonra değerli taşlarla yeterince uğraştığını düşün-

dü ve koleksiyonunu New York Amerikan Doğal Tarih Müzesine bağışladı. Koleksiyonu o kadar büyüktü ki iki yük vagonunu doldurdu.⁽³⁶⁾ 1911'de Madagascar'da bulunan yeni tür, nadir bir pembe beril taşına ona teşekkür olarak 'morganite' adı verildi. Toprak-tan çıktığında soluk somon rengine olan bu taş ısıtılınca adeta canlanıyor, güneş ışığında bir kâse ağaççileği gibi parlıyordu. Morgan belki de hayatı boyunca başına dert olan bir renk olmasına rağmen (belki de o yüzden) çok sevdi bu taş.

Zümrüt Şehri Sikait

Harap olmuş Sikait'e geldiğimizde her taraf bir süre için morganite rengi ışıklarla aydınlatılmıştı. Akşam olmak üzereydi ve oraya eski kervancılar gibi, taşlı bir Roma yolundan, tepeleri yaya olarak aşarak vardık. Araçlar ayrı olarak vadi yolundan gitmişti ve aşçı Naim oraya bizden önce vararak oturmuş, hamur yoğurmaya başlamıştı. Bedevilerin yüzyıllardır yaptığı gibi hamuru kızgın kumlara gömerek pişiriyor, ekmek yapıyordu. Onun tam arkasında Dr. Shaw'ın bana sözünü ettiği kaya tapınaklardan biri batan güneşin ışıklarıyla parlıyordu. Tapınak Ptolemies zamanında inşa edilmişti, dört sütunlu, üç mihraplıydı ve bunlar taştan yapılmış büyük bir üst eşikle birleşmişti.

İçerde Girişli Lanoninas'ın 5 Haziran 1844'de bıçakla kazıdığı yazı vardı. Onun üstünde ise daha önce boynuzlu ay üstünde güneşe benzer bir şekil kazılmıştı ki Hathor simgesiydi bu, zümrüt madeni ni koruması amacıyla yapılmıştı. Tapınakta Zubara'daki tünelde gördüklerime benzeyen bir mihrap oyuğu vardı. Bir zamanlar birisi, değerli bir şeyler olup olmadığını anlamak için kazmıştı arkasını. Hazine avolan gizlenmiş madenlerden kuşku lanmakta haklıydılar: Sina-i'deki eski turkuvaz madenleri de genellikle böyle sütunlu ve duvarlarında kazılı yazılar bulunan galeriler şeklinde açılmışlardı.

'Burası bir zamanlar Nife giden yoldu'

Naim çölde ekmek yapıyor

Ama buraları arayan adamlar tarih ve jeolojiyi iyi bilselerdi bu kadar uğraşmazlardı. Burası sadece taşların cilalanıp parlatıldığı ve muhtemelen satıldığı bir yerdi ve madenler başka bir yerdeydi.

*Caillaud'un
Sikait tapınağı
resmini (solda) ve
kasaba (Aşağıda)*

Tepelerde bir zamanlar gezginler, tüccarlar, askerler, köleler ve rahiplerle dolu olan eski evlerin ve tapınakların, belki de kiliselerin silüetleri görünüyordu. İkinci kez Smaragdus Dağına dönen ve Sikait'i bulan Caillaud, "Çölde her yerden uzak böyle bir yerde bu kadar iyi durumda kalmış bir yer bulmak şaşırttı beni," diye yazmış. "Evden eve, odalardan odalara geçerek dolaşmak çok eğlenceliydi." Pişmiş topraktan yapılmış gaz lamba-

ları, cam vazo parçaları ve granitten yapılmış değirmen taşları bulmuştu Cailliaud. "İçinde iki bin yıldır kimsenin yaşamadığı ama böyle sağlam kalmış ve şimdiye kadar kimsenin bilmediği bu şehri saygıyla selamladım." Bu harabelerin sessizliği, Avrupa'da yağmurların her türlü izleri sildiği terk edilmiş yerlerin sessizliğine benzemiyordu. Sikait'te insanlar sanki kısa zaman önce gitmişti buradan ve dikkatli baksam sanki onların parmak izlerini tozların ve eski çanakların üstünde görebilecektim. Kızıl Deniz sahillerinde gördüğümüz beton otellerin izleri iki bin yıl sonra bu kadar çok kalacak mıydı acaba? Hiç sanmıyordum.

Arkeologlar bu harabelerde Nabataea'dan bir sikke de dâhil olmak üzere -şimdi Ürdün olan bölgeyle ticaret ilişkisini gösteriyordu- pek çok eski eserle birlikte Hindistan ve Sri Lanka'dan gelmiş inci ve boncuklar buldular.⁽³⁷⁾ Mücevheratın fazla olması kadın nüfusunun büyüklüğünü ve belki fahişelerin olduğunu da gösteriyordu. Sikait'te o dönemde bir garnizon ve askerler olduğuna göre genelev olduğunu düşünmek de doğaldır.⁽³⁸⁾

Vadide Hayaletler

Eski zamanlarda beril taşına sahip olanların ruhlar âleminde garip şeyler gördüğü söylenirdi. İngiliz antikacı ve gizli şeyler arayan John Aubrey 1696'da *Miscellanies* adlı eserinde, "Beril hafif kırmızı renkte bir taştır. Sihirbazlar onun içinde hayaletler görürler," diye yazdı. Bu madenlerin işletildiği eski Roma çağında söylendiğine göre, zümrüt sadece yolların değil, uyku ve rüyaların da tanrısı olan Mercury'nin resmi taşıydı. Belki bu yüzden, belki de havada olan bir şeyler yüzünden, vadide yaşayan insanlar garip rüyalar görürlerdi. Cailliaud'un notlarına göre, Ababdeh'ler Sikait vadisinde kötü ruhlar olduğuna inanıyorlardı. Notları arasındaki bazı satırlar şöyle: "Bir gün bana ip ge-

tirmelerini söyledim, kimse aldırmadı, hayaletlerden çok korkuyorlardı. Rehberim Thomas bir gece vakti uyanmış ve vadinin ortasında Nil nehrine doğru yürüyen on tane Romalı asker görür gibi olmuş. Askerler insanların ya da çadırların önünde durmuyor, geçip gidiyorlarmış, tamamen gerçek gibiymişler.” Bir gece orada uyurken kendisi de rüyasında hayaletlerin kız arkadaşına tecavüz ettiklerini görmüş. “Garip olan şu ki, kız arkadaşım uyandığına gördüğü rüyayı anlattı bana, benim gördüğüm rüyayı aynen görmüştü.”

Birkaç saat sonra karanlıkta uyandım ama her taraf sakindi. Ben etrafta Romalı askerler görmedim ama o anda, Kleopatra döneminde yaşamış olan Romalı yazar Sexus Proertius'un bir şiirini hatırladım. Yazarın bu şiirine göre, sevgilisi Cynthia'nın ruhu ona görünmüş ve ölüp yakıldıktan sonra kendisini çabuk unuttuğu için azarlamıştı yazarı. Yazar sözde sevgilisinin elbisesinin tutuştuğunu ve cesedi yakan odun ateşinin, ölen kadının parmağındaki beril yüzüğü çatlattığını görmüştü.⁽⁹⁹⁾ Yatağımda uzanmış Cynthia'nın vadiden süzülerek geçtiğini hayal ederken, Arapların korkularını anlıyordum; burası Zubara'dan çok daha garip bir yerdi aslında. Ama yine de ayın her yeri aydınlattığı bu vadiye hayaletler ya da beril taşları yoktu.

Sikait Madenleri

Ertesi sabah Kleopatra zümrütlerinin en büyük kaynağına, birkaç kilometre daha kuzeye, vadinin boğazına gittik. Belki de kasaba ve madenler güvenlik nedeniyle ayrılmıştı birbirlerinden. Değerli taş bölgelerinde bilindiği gibi, taş tüccarlarını kaynaklardan uzak tutarsanız, alacakları taşları resmi kaynaklardan satın almaları ihtimali artardı. Tepenin eteğinde park ettik, önümüzde tepedeki harabelere doğru çıkan eski bir Roma yolu görünüyordu.

Tepede görülen bir sürü kazık, gözetleme ve nöbetçi kuleleri bir zamanlar bu madenlerin ne kadar değerli olduğunu gösteriyordu. Eskiden madencilerin yaşamış olduğu alt sıradaki evlere doğru çıktık. Bunların çoğu kalabalık yatakhanelerdi mutlaka, kilitletendir ve askerler tarafından gözetlenirdi, ama bir binanın üç katlı olan bir cephesi doğuya bakıyordu ve etrafta bir sürü çanak çömlek parçası vardı. Burası bir kilise olabilirdi.

Burada ilkel madencilik yapılmıştı. Donald McAlister *Geographical Journal*'e 1900'da gönderdiği raporda, "Eski madenciler, içinde büyük olasılıkla zümrüt bulunan şistleri sadece kazmışlar, uzun ve dolambaçlı dehlizler sadece bir adamın bile güçlülkle geçebileceği kadar dar," diye yazmış. O ve arkadaşları Sikait'te birkaç hafta kalmış ve bazılarında bir saat sürünerek ilerledikleri yüzden fazla maden görmüşler.

Harap binaların yukarısında bir sürü mağara gördük, hepsinin önünde kayalara beyaz boyayla yazılmış soluk numaralar vardı ve en yüksek numara 91'di. Bu numaraları acaba McAlister mi yazdı diye düşündüm. Dehlizlerin çoğu kısıydı, fenerimi içeriye tuttuğumda arka duvarlarını görebiliyordum ama bazılarında derin kuyular vardı ve iple bağlanmadan bunları araştırmak mümkün değildi.

Bir süre sonra üzerinde hiçbir işaret olmayan bir maden girişi buldum. Girişten sonra kısa bir tünel ve sonra da derin bir iniş vardı. Dar geçitten süzülerek içeri girdim ve yaklaşık iki metre aşağıdaki dolambaçlı tünele indim. Sonunda inceleyebileceğim bir zümrüt madeni bulmuştum. Oradan itibaren ayrılan üç tünel vardı ve uzun zaman önce ölmüş olan madencilerin keski izleri duvarlarda görülebiliyordu. Bu keski izlerini yapanlar acaba köle miydi, yoksa özgür insanlar mıydı? Arkeologlar kararsızdı, Dr Shaw'a göre, hiyerogliflerde *mesha* olarak telaffuz edilen bir sözcük hem savaşa gönderilen bir ordu ve hem de madenlere gönderilen askerler anlamına geliyordu. O

şöyle demişti: “Askeri bir harekâta ya da madenlere gitmek askerler için aynı şeydi—ikisinde de uzaklara ve tehlikeli yerler gitmek vardı ve asker, seçme hakkına sahip değildi.”

Zümrüt madenlerindeki koşulları bilmiyoruz ama M.Ö. ikinci yüzyılda Yunan tarihçi Agatharchides birkaç yüz kilometre güneydeki Nubian altın madenlerini şöyle anlatmıştı: “Mısır kralları suç işleyenleri, savaş esirlerini ve bunlara ek olarak haksız yere suçlanmış olanları toplayıp altın madenlerine gönderiyorlar . . . onları bazen yalnız, bazen de aileleri ile birlikte yoluyorlar. Prangalı mahkûmlar gece gündüz demeden, dinlendirilmeden çalıştırılıyorlar. Mahkûmlar konuşarak kendilerine acındırmasınlar diye başlarına onların dillerini bilmeyen yabancı askerler dikiliyor . . . altın madenlerinde çalışmak çok güç ve yorucu . . . altına talep çok yüksek ama bu değerli maden bazılarına zevk, bazılarına ise acı veriyor.”⁽⁴⁰⁾ O dönemde Sika-itte köleler de kullanıldıysa, kasabayla madenlerin ayrılmasının bir nedeni de bu olabilir; maden sahipleri işçilerin kaçışını önlemek istemişlerdir.

Bir süre sonra tünelin duvarlarındaki şekiller hiyeroglif yazısına ve bazı şekillere benzemeye başladı—sanki gece karanlığında çölde gökyüzüne bakar gibi oldum, yarasaya, kuğuya, uçan ata ve büyük eşekarisına benzetiyordum şekilleri . . . ama biraz sonra tünelde gerçekten de eşekarısı olduğunu anladım ve hayvan ökeliydi. Tavanda bir sürü arı yuvası vardı ve ben de geçerken kaskımla birine değmiş, rahatsız etmiştim onları. Anya aldırmadım ve başımı öne eğerek yoluma devam ettim ama tünel bir türlü bitmiyor, hep sağa sola dönerek yokuş aşağı gidiyordu. Bir süre sonra geniş, derin bir çukur gördüm ve beyaz karınlı bir yaratık aniden yüzüme doğru uçtu. Önce yarasa sandım onu ama gagası açık olan bu kuş kırlangıç olabiliirdi. Daha sonra kuşun eşi de geldi, birkaç kez etrafımda döndüler sonra yukarı, tünelin çıkışına doğru uçup kayboldular.

Muhammed tünel 91'in dışında

Zümrüt madeninde

Atalarının yuvasını kaç kuşak önce kimler rahatsız etmişti acaba? Belki İngiliz heyetiyle birlikte yüz yıl önce gelen askerler de aynı bu şekilde tünele girerek kuşları kaçırmışlar ve kaç madene girerlerse girsinler değerli taş bulamayacaklarını sonunda anlamışlardı. Onlar da benim gibi madene girmiş ama zümrüt bulamamış olacaktardı.

Ama kuyunun başına gelince gördüğüm bir şey beni sevindirdi, oraya kadar geldiğime memnun oldum. Uçurumun tam kenarında, oraya yapışmış parlayan küçük yeşil bir zümrüt kristali vardı. Aslında üzerinde çatlaklar vardı ve değerli değildi ama yine de bir zümrüt parçasıydı işte, eski ve kimsenin olmadığı bir madende parlayan bir taş bulmak beni mutlu etti. Birkaç yüz metre yukarda merakla beni bekleyen diğerleri olmasaydı orada birkaç saat daha kalır ve daha iyi, daha büyük birkaç taş daha bulmaya çalışırdım—ama iki yüz yıl önce Zümrüt Dağında Cailliaud'nun başına geldiği gibi, benim el fenerim de yanıp sönmeye başladı, piller zayıflıyordu.

Tahtaki Mücevher

İki gün sonra akşama doğru Kahire'deki Mısır Müzesindeydim. Sanki bir sürü yeni eski eser gelmiş, ya da buradakiler toplanıp gönderilecekmiş gibi her köşede kutular, sandıklar vardı ama müzenin her zamanki haliydi bu. Kleopatra'nın zümrüt madenlerini görmüş, hikâyelerini öğrenmiş⁽⁴¹⁾ ve işe yaramayan, atılmış kristallerinden birini bulmuştum. Fakat kölelerin ve askerlerin yeraltında yıllarca uğraşarak çıkardıkları o değerli yeşil taşları henüz görememiştim. Müzede çocukların minik parmaklarına ya da yetişkinlerin kalın parmaklarına uygun zümrüt taşlı yüzükler görmeyi umut etmiştim⁽⁴²⁾ ama burada yüzük göremedim. Belki de Propertius'un rüyasında gördüğü

gibi ölümler o devirde yüzükleriyle beraber yakılıyordu ve bugüne çok sayıda yüzük kalmamasının nedeni bu olabilirdi.

Bekçiler kapanma saatinin yaklaştığını bildirdiklerinde ben de çıkmaya hazırlanıyordum ki son odada, diğer ziyaretçilerden uzakta, tozlu bir muhafaza içinde iki taş gördüm. Çocuk kitaplarında kralların başında görülenler gibi eski moda taşlardı bunlar ve gümüşün şekil vermek için dövüldüğü yerler bile belliydi. Taşlar Nubia'da, beşinci yüzyılda yaşamış Ballana kral ve kraliçesinin mezarlarında bulunmuştu. Onların adları, yaşadıkları tarihler ve yaptıkları hakkında hiçbir şey bilinmiyordu—dillerini de çözememişti bilim adamları. 1930'lu yıllarda bulunup açılan mezarda sadece kemikleri, bazı eşyaları ve hâlâ başlarında olan taşları görülmüştü. Gümüş taşlar değerli taşlarla süslenmişti. Taşların çoğu kırmızı bir tür akikti ama ön tarafta, büyük olasılıkla kraliyet simgesi olan gümüş koç imajlarının hemen altında iki yeşil zümrüt vardı. Bildircın yumurtası kadar büyük, hâlâ doğal altın şeklinde ve bildiğimiz Kolombiya zümrütlerinden daha koyu yeşil taşlardı bunlar. Parıltısız ve donuk renkli olmalarına rağmen Nubian taşlarına takılmış olmaları, o dönemde Mısır zümrütlerinin çok değerli olduğunu gösteriyor.

Fakat Nubian krallannın, Ptolemies'in, Roma imparatorlarının ya da diğer hanedanların zaman içinde çökmesi gibi, Mısır zümrütlerinin de zamanla modası geçecekti. Arada kapatılıp açılanlar olsa da madenlerin işletilmesi on altıncı yüzyıla kadar sürdü ve 1810'larda paşanın deneyimi dışında, McAlister seferinden ve yirminci yüzyıl başlarındaki birkaç başarısız girişimden sonra hepsi kapatıldı. Bunun nedeni hem maden damarlarının azalması ve hem de on altıncı yüzyılda, Eski Dünyada bilinen tüm zümrütleri gölgede bırakacak daha büyük bir kaynağın bulunmasıydı.

Kolombiya

İspanyol göçmenler on altıncı yüzyıl başlarında Amerika sahillerine çıktıklarında ellerinde silahlar, kafalarında ise bir takım hikâyeler vardı. Silahlar yerlilerin ellerindekilere kıyasla çok daha güçlüydü ve kafalarındaki altın ve değerli taş hikâyeleri de onları heyecanlandırıyordu, oraya geliş nedeniydi bunlar, onları bulunca mutlu olacaklarını sanıyorlardı. Kolomb'un 1492'de Yeni Dünyayı keşfetmesinden sonra İspanyol koloni makinesi çalışmaya başladı ama ilk zamanlar kimse evini bırakıp bu uzak, bilinmeyen ve tehlikeli yerlere gitmek istemiyordu. Fakat Amerigo di Vespucci ve diğerlerinin anılarındaki heyecan verici hazine hikayeleri yetkililer tarafından halk arasında yayılmaya başladıktan sonra⁽⁴³⁾ Amerika'ya gitmek için binlerce gönüllü çıktı ortaya.

En ünlü efsane tamamen altından inşa edilmiş El Dorado şehriyle ilgiliydi. Yenidünya fatihlerini çılgına çeviren bir hikâye de çok büyük bir zümrüt hakkında anlatılanlardı. Bu hikâye ilk olarak İnka Garcilaso denen bir adamdan duyuldu; babası 1530'larda Peru'ya gelen bir yüzbaşı, annesi ise bir İnka prensesiydi. Onun yazdıklarına göre Peru sahillerinde, Manta'da, bir zamanlar devekuşu yumurtası büyüklüğünde bir zümrüde tapan insanlar yaşamaktaydı. Bayram günlerinde bu taş tapınaktan çıkarılır ve çoğu uzaklardan gelen insanlara gösterilirdi.⁽⁴⁴⁾ Garcilaso'nun anlattığına göre, rahipler halkı, küçük zümrütlerin bu büyük ve kutsal zümrüdün yavruları olduğuna ve kutsal taşın yavrularını istediğine inandırmışlar, halktan böylece çok sayıda zümrüt toplayarak zengin olmuşlardı. Ama İspanyollar gelince kutsal taş ortadan kaybolmuş, onun değerli yavruları olan diğer taşlar tapınağın hazine sandıklarında Pedro de Alvarez ve adamları tarafından bulunmuş ve onların içinde Garcilaso'nun babası Garcilaso de la Vega da varmış.⁽⁴⁵⁾

Fakat bulunan hazineler İspanyollara yetmedi ve daha fazlasını istediler. Yerliler onlara bir şey söylemek istemediler—onlar taşların içindeki parıltıların ilahi gücün özü olduğuna inanıyor, onu korumak istiyorlardı. Ama yakılan korkunç ateşler ve İspanyol Engizisyonunun diğer teknikleri uygulanınca yerliler korku içinde konuştular ve kaynağın şimdiki Bogota'nın yetmiş beş kilometre kuzeydoğusunda bir dağ sırtı olduğunu söylediler. İspanyollar orada 1537'de ilk zümrüt madenini açtılar ve oraya, bir zamanlar o toprakların sahibi ama artık köle olan Chibcha halkının adına uygun olarak Chivor dediler. El Dorado mitinin doğduğu yerdi bu bölge ve geleneğe göre, kral-rahip yılda bir gün Guatavita gölünün ortasına götürülür ve adamları onu parlayana kadar çamur ve altın tozuyla kaplardı. Törenin sonunda güneş-tanrının temsilcisi olan bu adam kutsal sulara dalar ve halkı da ellerindeki zümrütleri ya da altından yapılmış küçük heykelleri atardı.⁽⁴⁶⁾

Bu ülkede çıkan taşlar Avrupa, Asya ya da Afrika taşlarından çok daha iyi idi. Mısır taşlarının çoğu donuk renkli, küçük ve kusurlu oluyordu. Bu taşlar Sikait şist oluşumlarından farklı bir şekilde, milyonlarca yıl önce⁽⁴⁷⁾ And sıradağlarının oluşumu sırasında meydana gelmişlerdi. O devirde sıcak sular çökelti tabakaları arasından geçerek yeryüzüne fışkırmış, zümrütleri oluşturan elemanları eriterek yukarı taşımıştı. Su çoğu yerde havaya dağılıp ziyan oldu ama bazı yerlerde siyah tortulu şist tabakalarına rastladı ve geçemeyerek orada kaldı. Basınç artınca yeraltı gölleri oluştu, suların bir kısmı yavaşça soğudu ve kenarlarda kristalleşme başladı. Bu işlemler sonucu Kolombiya taşları genellikle diğer yerlerde çıkan taşlardan daha büyük ve daha temiz oluyor. And dağlarında kalın ve siyah tortulu şiste rastlandığı takdirde zümrüt bulma şansı da artıyor. Zümrüt yeşili dendiği zaman akla gelen renk büyük olasılıkla gökkuşağı tayfının ortasındaki Kolombiya zümrüdü rengidir. Chivor taşla-

rı güzeldi ama 1567'de bulunan yeni madenin taşları onlardan da güzel çıktılar. Şimdiki Bogota'nın 105 kilometre kuzeyinde bulunan bu yerin adı Muzo idi ve tarihin en mükemmel zümrüdü burada çıkıyordu.

Mücevher piyasası bu yeni taşları görünce adeta çıldırdı. Misyoner Joseph d'Acosta Yeni Dünyada yaşadığı yılları yazdığı anılarında,(48) 1587'de gemiyle İspanya'ya dönerken içinde yaklaşık yarım milyon kırat -yani yüz kiloya yakın- zümrüt olan iki sandık getirdiğini yazdı. 1622'de Florida kıyılarında batan ve dalgıçlar tarafından 1985'te bulunan *Nuestra Senora de Atocha* adlı geminin enkazı değerli taş ticareti konusunda daha iyi bir fikir verir, gemide altı binden fazla işlenmemiş taş ve birçok zümrüt mücevher bulundu. Arkeologlardan biri bir gün su altında çalışırken yüzlerce parlak yeşil taşın sualtı akıntısıyla kendisine doğru sürüklendiğini gördü. Bu taşlar güvertedeki çamurları temizleyen sualtı elektrikli süpürge tarafından emilmiş ve sonra tekrar dışarı çıkmıştı. "Sualtı akıntısı taşları aletten dışarı çıkarak suyun yüzüne sürükledi ve herkes bir sürü zümrüt topladı."(49) Ama gemide daha çok taş vardı. Gemi enkazını bulan Mel Fisher içerde yaklaşık 125.000 kırat -ya da 25 kilo- daha taş olabileceğini söyledi. Ayrıca *Atocha* o yıllarda Avrupa ile Amerika arasında gidip gelen üç gemiden sadece biriydi.

İlk yıllarda bulunan zümrütleri sadece İspanyol kraliyet ailesi kullanıyordu. On altıncı yüzyılda Castille'de modaya göre beyaz ve yüksek yakalı siyah elbiseler giyiliyor, sadece yüz ve eller görünüyordu. Renkli mücevherler bu donukluğu gideriyordu(50) ve parlak zümrütler bu iş için çok uygundu. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren bu moda tüm Avrupa saraylarının da kabul gördü.

Fakat zümrüdün değerlendirilmesi konusunda en önemli faktörlerden biri siyah elbiseler üzerindeki parlaklığı ya da güzelliği değil, nadir oluşuydu. 1150'de Müslüman mücevher uz-

manı yazar Teifaşı zümrütleri elmas, yakut ve safirlerden daha değerli olarak görüyordu, çünkü o devirde zümrüt en nadir bulunan taşı. Ama Amerikalıların keşfinden yüz yıl kadar sonra yarım milyon kırat kadar taş Avrupa'ya gelince zümrüt piyasası birden düştü. 1652'de Thomas Nichols'un anlattığı bir hikâyede, İtalya'da bir kuyumcuya giden bir İspanyol ona çok güzel bir zümrüt gösterdi ve kuyumcu ona yüz duka değer biçti. İspanyol ona daha büyük bir zümrüt gösterince kuyumcu bu taş üç yüz duka verdi. İspanyol çok para kazanacağını düşünerek kuyumcuyu evine götürdü ve ona bir kutu dolusu zümrüt gösterince kuyumcu ona, "Beyefendi, bunların her biri ancak bir crowne (bir dükânın yaklaşık sekizde biri) eder," dedi.

Eğer *Atocha* adlı gemi batmadan Avrupa'ya varabilseydi yeşil taşlardan oluşan yükünü Cadiz'e indirecek, bunlardan bir kısmı Avrupa'da, bir kısmı da zümrütleri çok seven İran ve Hindistan'daki hükümdar ve mihracelere pahalı fiyatlarla satılacaktı. Müslümanlar için zümrütlerin ayrıca kutsal bir değeri vardı. Peygamber Hz. Muhammed'in pelerini yeşildi ve bu nedenle yeşil İslam rengi oldu. bugün bile pek çok İslam ülkesinin bayrağında yeşil renk vardır. Ortadoğu ve Moğol hükümdarları zümrüt mücevherler takarak sadece zengin ve güçlü olduklarını değil, aynı zamanda Allah tarafından korunduklarını gösteriyorlardı.

On yedinci yüzyılda Ortadoğu ve Hindistan'a o kadar çok Güney Amerika zümrüdü gelmişti ki Fransız kuyumcu Jean-Baptiste Tavernier 1670'lerin sonlarında oralara gidince Doğuda gerçek zümrüt çıkmadığını söyledi. Hindistan'da, "Kuyumcular siyaha yakın koyu yeşil taş gördüklerinde buna hâlâ Doğu zümrüdü diyorlar ve yanılıyorlar," diye yazdı. "Amerika keşfinden sonra Peru'dan Güney Denizi yoluyla Filipinlere kaba taşlar gitmiş ve bunlar zamanla Avrupa'ya satılmış, ama bu yüzden bunlara doğunun taşları demek yanlış olur."

Topkapı Hançeri

İslam dünyasındaki en ünlü zümrütlerden üç büyük taş bir hançerin kabzasını süsler. Bu çok değerli hançerin adı Topkapı Hançeridir ve İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesindedir. Osmanlı Padişahı 1. Sultan Mehmet tarafından 1747'de İran hükümdarı Nadir Şaha bir yeni taht ve bazı siyasi destekler karşılığında gönderilen bir sandık değerli eşya içine bu hançer de vardı. Fakat Osmanlı elçileri Bağdat'a vardıklarında Nadir Şahın bir isyanda öldürüldüğünü öğrendiler ve hediye sandığıyla birlikte geri döndüler.

Nadir Şah öldürülmeseydi bu zümrüt kabızalı hançer şimdi İran hükümdarlık hazinesinde olacaktı. İran İslam Cumhuriyeti mücevher koleksiyonunu resmen kabul etmez. İranlı müze müdürü, "Hazine bir yandan maceralı bir tarihi olan İran halkının kültür ve uygarlığını anlatır," diye konuştu.⁽⁵¹⁾ "Ama diğer yandan da, hükümdarları altınları ve mücevherleriyle güçlerini gösterip kibirlensinler diye çok çalışmış, ezilmiş halkın gözyaşlarını ifade eder." Ona göre bu hazine, bir daha asla tekrarlanmaması istenen kan ve acı dolu bir tarihi anımsatmaktadır.

Eski hazine Tahran'da Milli Banka'nın mahzeninde, kasalar da ülke hazinesinin bir parçası olarak muhafaza edilmektedir.⁽⁵²⁾ Fakat yöneticilerin hoşnut olmamasına rağmen yine de sıkı güvenlik önlemleri altında halka açıktır, isteyen görebilir. Ziyaretçiler Muzo ve Chivor madenlerinden gelmiş olan çok değerli taşları loş salonda görebilmek için birkaç metal detektöründen ve kalın güvenlik kapılarından geçerler. Muhteşem hazinenin sergilendiği salona girdiğimizde zenginliği gören önümüzdeki Amerikalı ziyaretçi, "Anam Tanrım!" demekten alamadı kendini. Zümrütlerin çoğu Güney Amerika madenlerinin ilk yıllarında bulunmuş iri ve çok parlak, harika taşlar. Koleksiyonda taşlar, tahtlar, enfiye kutuları ve mücevherli musluklar gibi bir sürü

parça var. Taçlardan birinin ağırlığı iki kilodan fazla ve son şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından kullanılmış. Tacın üzerinde 3380 tane küçük elmas, iki safir, 368 doğal inci ve en büyük mücevherler olarak da toplam 199 kıratlık beş büyük zümrüt var. 1923'te eski şahı devirerek tahta çıkan Rıza Pehlevi'nin bir asker olan babası, bu tacı üçüncü yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar hüküm sürmüş olan Pers Sasani krallarının taçlarına benzetmek istemiş. Tahta oturduğu için bir taca ihtiyacı olmuş İslam'ın ve eski kralların rengi yeşil olduğu için zümrüdü seçmiş.

Üzerinde 51.000 değerli taş olan bir altın küre de var sergide. Hazine de duran bu taşlar 1869'da Şah Nasıruddin emriyle işlenmiş altın küre üstüne ama kuyumcuların coğrafya bilgisi yetersiz olduğu için safir, yakut ve elmaslarla belirlenmiş olan kara parçalarının yerleri çoğunlukla hatalı. Fakat Britanya'nın tamamen elmaslarla gösterilmiş olması bir İngiliz ziyaretçiyi oldukça etkiledi. Okyanuslar muhteşem Güney Amerika zümrütleriyle belirtilmiş. Farklı bir yüzyılda daha iyi ve bilgili ustalar tarafından yapılmış olsaydı hiç kuşkusuz eşsiz bir eser olacaktı bu dünya küresi. Aslında bu altın küre üstündeki taşların hem İran ve hem de Kolombiya'da pek çok insana acı çektiirdiği düşünülürse çirkin bile denebilir ona.

Eski madenler devrinde çalışma koşulları o kadar ağırdı ki, şimdiki Kolombiya, Panama, Venezuela ve Ekvador topraklarını kapsayan Yeni Granada Krallığı başkanı 1593'te zümrüt madenlerinde çalışan kölelerin haklarını koruyan bir yasa çıkardı. Dokuz yıl sonra İspanya Kralı Philip III de bu yasanın uygulanmasını istedi ama geç kalmıştı, o zamana kadar pek çok insan ölmüş, üretim düşmüştü. 1675'te Chivor kapandı ama Muzo çalışması önce İspanyollar, sonra da eski Roma imparatorluğunu canlandırmak isteyen Napolyon için devam etti. Fakat 1830'lar da bir kömür işçisi Rusya'da, Urallarda yaşlı bir çam ağacının köklerine bir parıltı gördü ve burada da bir zümrüt madeni bu-

lununca Muzo üretiminde düşüş başladı. Mısır'da olduğu gibi, dünyanın zengin alıcıları yeni bir şeyin peşine düşünce Güney Amerika madenleri adeta unutuldu.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Chivor madenlerinden eser kalmadı. Bu nedenle mühendis Pacho Restrepo'nun başansı büyüktür. Elinde ona yol gösterecek bir harita değil, sadece 1888'de Ekvador'da bir manastırda bulunmuş bir yazının bir cümlesi vardı.⁽⁵⁾ Bu cümlede, "Bir dağ geçidinden bakınca Orinoco Nehri ovasını gördüğünüz yerdedir Chivor," deniyordu. Restrepo sekiz yıl boyunca dağlara tırmandı ve bulduğu geçitlerden diğer taraflara baktı, ama aradığı yeri bulduğu halde farkına varmadan onu terk edebileceğini de biliyordu. Sonunda açlık, can sıkıntısı ve bir rastlantı sonucu bulabildi madeni. 1896'da bir gün yardım alanından biri *buruga*⁽⁶⁾ denen ve dağ faresini andıran bir hayvan gördü. Hayvan bir mağaraya girdi ve adam da onun arkasından gitti ama biraz sonra dışarı çıktığında şaşkın gibiydi. Adam mağaranın içinde eski Kızılderili kölelerin kazmalarıyla açtığı bir tünel görmüştü—Restrepo Chibcha Kızılderililerinin efsanevi zümrüt madenini bulduklarını hemen anladı.

Madenler bugün hâlâ açık ama onların içine girip görmek için cesur olmak ve bazı kişileri tanımak gerekiyor. Zümrüt işleri koka-in kralları gibi güçlü, kendi orduları olan patronların elinde ve dağlarda bir sürü kaçakçı ve haydut dolaşıyor. İnsan kaçırma olayları her zaman görülüyor. Bir gün, 1970'lerden beri oralara giden Amerikalı taş uzmanı Joe Tenhagen'e madenleri görmek istediğimi söyledim ama o benim yüzüme baktı ve "Silah kullanabilir misin?" diye sordu. "Çünkü en azından iki silah taşımak zorunda kalacaksın."

Kimseye Söyleme...

Zümrüt mucidi Carroll'un oğlu Tom Chatham 1994'te uluslararası zümrüt tüccarlarıyla birlikte bir helikopterle Muzo zümrüt

madenlerine gitti. Madenciler tarafından davet edilmişlerdi ve özel koruma ordusu tarafında korunuyorlardı. Babası 1983'te öldüğünden beri Chatham Zümrüt Üretimi şirketinin başkanı olan Chatham cebinde her zaman birkaç örnek zümrüt bulundurur. O zaman da madencilerden birine hediye olarak bir sentetik zümrüt verdi. Ama adam ona, "Bunu sakın kimseye söyleme," diye fısıldadı. Chatham ona, "Ama biz bu işi altmış beş yıldan beri yapıyoruz," deyince adam, "Ama Güney Amerika'da değil, burada yapmıyorsunuz," diye cevap verdi ve sonra da Chatham'la iş yapmak istediğini söyledi. Chatham'ın söylediğine göre, babası da bu tür tekliflerle çok karşılaşmış ve gizli yapılan bu garip teklifleri "Çılgınlar Dosyası" dediği bir dosyaya koymuştu.

San Francisco'daki bürosuna gittiğinde Chatham'a, "Doğal zümrüt gibi görünen taklit zümrütler yapmak heyecan verici olmalı, değil mi?" diye sordum. Bana söylediğine göre başkalan da denemiş bunu. Örneğin Fransız bilim adamı Pierre Gilson opal yaparak üne kavuşmuş ve sonra da turkuvaz ve zümrüt yapmış. Chatham ürettiği taşlardan birkaçını avucuna alıp oynarken, "Gilson şeytan gibi adamdı, yaptığı taşları sisteme sokmanın büyük zevk olduğunu düşünüyordu," dedi. Ona göre diğer sentetik taş üreticileri de aynıydı ama nedenleri başkaydı. "Onlar takdir edilmediklerini düşünüyor ve kendilerine yardım etmeyen sisteme saldırmak istiyorlar. Ama onlara bu şekilde davranırsanız daha fazla para kazanamazsınız diyorum. Bizim işimizde açık olmak gerekir."

Chatham işe yeni başladığı tarihlerde, sentetik taş işinde güvenin önemini gösteren dersi erken aldığını anlattı. "Babam çılgın bir mucitti," dedi ve onun ellerindeki yara izlerinden söz etti, babası on üç yaşında iken havai fişekler yapmaya çalışmış, kaç kez ellerini yakmıştı, sonra kansere çare aramış, atom enerjisiyle çalışan otomobil ve deniz suyunun tuzunu alarak tatlı su yapmak istemişti. Carroll Chatham bilim hayatını iş hayatından daha çok seviyor, zamanını laboratuvarlarda geçirmekten, yakutlar, opaller ve safirler (hepsini başardı)

yapmaktan büyük zevk alıyor, satış işlerine pek kanşmak istemiyordu. Bu nedenle işinin ilk yirmi yılında tüm üretimini Lozan'da bir bürosu olan esrarengiz bir İngiliz'e sattı. "Babam iş hayatında basit, temiz bir adamdı. Ama ben biraz büyüyünce bu adama sorular sormaya başladım. Örneğin bizim ürünlerimizi nerelere sattığını soruyordum ama o bana taşların Almanya'da Idar-Oberstein'da cıalanıp birçok yere satıldığını söylüyor, başka bilgi vermiyordu. Ama bir süre sonra bir hata yaptı bizim taşları satın alan bu adam ve sorulara son veririm bana İsviçre'de bir banka hesabı açacağını söyledi. Ağzımı kapalı tutmam için elli bin dolar teklif etti bana. Bunu babama anlattım ve bu adama güvenemeyiz dedim."

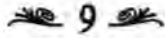
Chatham matematik ve kimya fakültelerinden mezun olduktan sonra şirkete geldi ve pazarlama bölümünün başına geçti. Başarı için yeni bir yaklaşım düşündü. Kleopatra devrinde zümrütler belirli insanlar tarafından kullanılabilirdi, ama Chatham her yere girmek istiyordu. "Örneğin kuyumculara gidip yediye beş milimlik ve renkleri aynı olan on zümrüt isterseniz bunun o anda mümkün olmadığını, bu taşları bulmanın aylarca sürebileceğini söylerler size." O zaman Chatham doğal taş çıkaran madencilerin yapamadığı bir şeyi yaptı ve alınan siparişlere göre zümrüt üretmeye başladı. İlk zamanlar biraz zorluk çektiler ama birkaç yıllık bir mücadeleden sonra Chatham laboratuvarına büyük siparişler gelmeye başladı.

Geçmişte böyle güzel şekilli, güzel renkli ve parlak zümrütler sadece zenginler tarafından satın alınabiliyordu. Ama şimdi her isteyen İnternet ya da TV satış kanallarından kıratı yaklaşık 550 dolara⁽⁵⁵⁾ zümrüt alabiliyor (doğal zümrüdün yaklaşık beşte bir fiyatına)... ve bunların doğal taşlardan farklı olduğunu sadece uzmanlar söyleyebilir.

Kleopatra günümüzde yaşasaydı buna kızabilirdi ama yaratıcı bir kadındı o, herkesin sahip olamayacağı başka bir şeyi mutlaka bulurdu.

7

Safir

"Bu taş insanı hapisten çıkarır, ağır prangalardan kurtarır; uzlaşma için iyidir ve şimdiye kadar bilinmeyen izlerini suyun içinde görmek için diğer taşlardan daha iyidir."

Ortaçağ cevahircisi.⁽¹⁾

"Bu kadar güzel bir oyuncağın insanı hapse ve darağacına götüreceğini kim düşünür? Onu kasama koyacak ve Kontese yazarak bizde olduğunu bildireceğim."

SHERLOCK HOLMES, 'Mavi Taş Macerası'⁽²⁾

Ben yirmi üç yaşımdayken annemle babam eski bir yazı masasının gizli çekmecesinde bir safir buldular. Ama bunu bulduklarına pek şaşırmadılar, çünkü onu oraya yaklaşık otuz yıl önce kendileri koymuşlardı. Ama onu orada bu kadar uzun süre unutmuş olmaları şaşırttı onları, yeni tanıştıklarında babamın anneme verdiği ilk hediyelerden biriydi bu değerli taş. O zaman paraları olmadığı için onu yüzük yaptıramamış, bir zarfa koyarak çekmeceye saklamış ve sonra da yıllarca unutmuşlardı orada. O taşın bulunduğu günlerde ise ben küçük ziynet eşyalarımı kaybettim; topaz yüzüğüm nehre düştü, New York'ta

bir saldırıya uğrayıp altın küpelerimi çaldırdım ve kehribar kol-yen kaldığım yerde yok oldu. Hayatta çok mücevher kaybettiğim için böyle şeylere sahip olmasam daha iyi olacaktı galiba. Onun için annem safiri bana vermek istediğinde almadım, onu da kaybetmek istemiyordum. Ama sonradan onun ısrarına dayamayarak aldım ve yüzük yaptırdım o taşla, hâlâ da takıyorum. Babamla annemin evine gittiğim zaman babam temizler onu. Taş donuklaştığı zaman onları ziyaret etmemin zamanı geldiğini anlarım.

Önce pek ilgilenmedim o küçük taşla ama sonra oldukça bağlandım ona. Bazen onun temiz, soluk rengine bakar ve karanlık yeraltında yavaşça büyüyerek kristal haline gelişini düşünürüm. Kim bilir ne zamandan beri sürdürüyor varlığını? Onun ne zaman oluştuğunu ve yeryüzüne nasıl çıktığını bilmem olanaksız. Büyük olasılıkla Mısır'ın zümrüt madenleri gibi bir yerden ya da Rusya'daki kehribar madenleri benzeri açık bir çukurdan geldi. Ama onu çıkarana ve taşın nasıl kesildiğini bilemem elbette. Tek bildiğim onun Sri Lanka'da satın alınmış olduğu. Sonunda onun hikâyesini öğrenmek için oraya gitmeye karar verdim. Özel bir taş değildi bu ama yine de ilginç bir hikâyesi olabileceğini düşündüm.

Değerli Taşlar Adası

Sri Lanka Hindistan'ın güney ucundan sadece elli kilometre mesafede bulunuyor. Ada yirmi yıl hiç durmadan iç savaş yaşadı ve insanlar şimdi savaştan söz ederken adalarının gözyaşı şeklinde olduğunu söylerler. Adanın doğal zenginlikleri söz konusu olduğunda onu farklı bir şekilde, mücevherli bir pandantif olarak tarif ediyorlar. Güzel bir tanımlama bu; Sri Lanka değerli taşların bol bulunduğu nadir yerlerden biri, tam bir hazi-

ne adası. Söylentiye göre Hz. Süleyman ve Saba Kraliçesi birbirlerine buradan gelen⁽³⁾ renkli taşları hediye ettiler ve Eski Mısırlılar da ölümlerini öbür dünyada mutlu etmek için buradan taşlar getirerek mezarlara koydular.

Sri Lanka taşlarıyla ilgili sözlere ilk olarak, yaklaşık altıncı yüzyıla ait Budist *Mahavamsa Kayıtları*'nda rastlanıyor. Bu kayıtlarda, adanın kuzeyinde yaşayan, biri amca diğeri yeğen olan iki kralın safirle süslü bir taht için savaşmaları anlatılır. Genç olan kral tahtı annesinden miras olarak alır ama tahtı amca da ister ve savaşır. Kayıtlara göre Buda onları ziyaret eder ve şiddetten kaçınmayı öngören felsefesini anlatır onlara. İki kral yaptıklarının yanlış olduğunu anlayınca tahtı Buda'ya vermek isterler. Ama Buda onlara bazı şeyleri paylaşmayı öğrenmelerini söyler ve tahtı almaz, onu her ikisi kullanabilecektir.

Avrupalılar bu adanın taşlarıyla ilgili hikâyeleri iki bin yıldan beri dinlemiştir. M.Ö. tarihçi Megasthenes Hindistan'daki bir diplomatik görevden döndüğünde güneydeki bir adada Hindistan'dan daha çok altın ve inci olduğunu anlatmıştır. Pliny ise adaya 'insanların dünyanın aksi uçlarında yaşadığı yer' anlamında Antichthones Adası demiş⁽⁴⁾ ve orayı rahat yaşam ve demokrasinin cenneti olarak tanımlamıştır.⁽⁵⁾ Adadaki doğal zenginliklerden, bağaya benzeyen mermerden, incilerden ve değerli taşlardan söz etmiş, ada halkının lüks yaşamını anlatmıştır. Ama sonunda, "Fakat bolluktan, zenginlikten zevk alma konusunda biz onları geçiyoruz," demiştir.

Marco Polo, babası Niccolo ve amcası Maffeo tahminen 1294 yılında Çin'den dönerken ihtiyaçlarını almak üzere Sri Lanka'ya uğradıklarında, büyük olasılıkla oraya giden ilk Avrupalılar oldular.⁽⁶⁾ Daha önce adayla ilgili hikâyeler, rivayetler duymuşlardı ve Polo notlarında adadan, "Dünyanın en güzel adası, akarsularından yakutlar, safirler, topazlar, ametist ve grenatlar çıkıyor," diye söz etti.⁽⁷⁾ Venediklilerin Seylan adını verdi-

ği ada o dönemde dünyanın en değerli taşlarından bazılarının çıktığı yer olarak ün yapmıştı ve Polo'lar daha sonra adanın değerli taşlarını seyahatleri sırasında çok gördüler. Kubilay Hanın bu taşlardan oluşan büyük bir hazinesi vardı ve onları bazen sevdiği insanlara gösterirdi. Han değerli taş tüccarlarına en yüksek fiyatları öder, en güzel taşları hazinesine alırdı o devirde ve ödemelerini o zaman Avrupa'da bilinmeyen kâğıt parayla yapardı. Polo o zaman insanların altın ve değerli taşları kâğıt para karşılığı sattıklarına şaşırılmıştı ve "Han bu değerli taşlardan o kadar çok alıyor ki hazinesi çok zengin ve bunlar için ödediği kâğıt paralar da ona bedavaya geliyor," diye yazdı. "Hanın değerli şeyler satın alırken Simya İlminden yararlandığını söylemek yanlış olmaz," diyerek espri de yapmıştı.⁽⁸⁾

Moğollar zayıfladıktan sonra Çinliler Seylan'ın zenginliğinden yararlanmaya devam ettiler. On dördüncü yüzyıl başlarında Ming hanedanı imparatoru çok parlak ve büyük bir yakut satın alması için bir yetkiliyi adaya gönderdi. Bu taşın ağırlığı 150 kırıttan fazlaydı ve ziyafetlerde, toplantılarda ortaya çıkarılırdı. Kırmızı parıltısıyla her yeri aydınlatan bu taşa "Kırmızı Saray Aydınlatıcı" adı verildi.⁽⁹⁾ Çinliler koyu kırmızı yakutlara da büyük olasılıkla 'Seylan' sözcüğünün telaffuzu nedeniyle *si-lan-ni* dediler.⁽¹⁰⁾

Uluslararası ticaretin tarihi yazılmadan önce bunun merkezi haline gelmiş olan zengin Seylan Adasına birçok isim verildi. Kolonici Portekizliler ona Cilao, Hollandalılar Zeylan, İngilizler Ceylon adını verdiler. Hintliler ona 'mücevher adası' anlamında Ratnadeep, ada halkı Sanskrit dilinde 'aslanın halkı' anlamında Sinhala dediler. 1972'den beri de adanın adı tüm dünyada Sri Lanka olarak biliniyor ve bunun anlamı da Marco Polo'nun dediği gibi 'muhteşem ada'. Eski Yunanlıların adaya verdiği isim Taprobane idi ve onlar adayı çok daha doğuda olan Sumatra ile karıştırıyorlardı. Orada yüzyıllarca ticaret yapan

Araplar adaya Serendib adını verdiler—on sekizinci yüzyılda İngiliz yazar Horace Walpole bundan ‘serendipity’ (anlamı belenmedik şeyler bulma şansı) sözcüğünü türetti. Ona bu fikri veren şey aramadıkları şeyleri bulan üç prenses hakkındaki peri masalıydı⁽¹¹⁾ ve böylece gezginlere orada beklenmedik güzel şeyler olabileceği ima edilmişti.

Safir Bulmacası

Seyahatimi planlarken babamın bendeki safiri satın almasıyla ilgili çok az şey hatırlamasına canım sıkıldı. Küçük bir dükkâna girişini, kendisine sütlü çay ikram edilmesini ve seçmesi için ona bir sürü taş gösterilmesini hatırlasın istiyordum. Kuyucunun ona önce kötü ve sonra daha iyilerini gösterip, pahalı taş satmak için beyin yıkama oyunu oynadığını anlatmasını bekliyordum. Taşların ince penslerle ışığa tutulup nasıl gösterildiğini duymak istiyordum. Yüzük taşımın hikayesini ayrıntılarıyla duymak hoşuma gidecekti. Babam taşı alırken büyük olasılıkla bunları yaşamış olabileceğini söyledi ama pek de emin değildi. “Bu taş kırk yıl önce aldım kızım, bunları nasıl hatırlayabilirim?” dedi bana. “Sadece onu Colombo’da, Galle Face Oteli yakınında küçük bir dükkândan aldığımı ve sıkı pazarlık ettiğimi hatırlıyorum.” Böylece umulmadık şeyler bulmayı umarak, bu ülkedeki ve özellikle de bendeki safir hakkında daha çok şey öğrenmek üzere sıcak bir Ocak günü Sri Lanka başkentine vardım.

Kale yakınındaki otelin çevresi son kırk yıl içinde büyük olasılıkla pek fazla değişmemiş olacaktı. Ama trafik mutlaka çok daha yoğunu ve caddeler herhalde egzoz dumanı dolu olmalıydı. Terasta bazı kişiler içkilerini yudumlarken, yakındaki bir kulüpte oynanan kriket maçından alkışlar ve bağırışlar duyuluyordu. Liman açığında göz alabildiğine demirlemiş yüzlerce yük gemisi de bu adanın dünyanın her yanıyla binlerce yıl yaptığı ticaretin bir ka-

nıttıydı. Otel kapıcısına safirler hakkında bilgi almak istediğimi söylediğimde adam bana akıllıca bir öğüt verdi ve “Hanımefendi, kuyumcular size bir şey söylemez. Bence Ulusal Değerli Taşlar Dairesine gidin, eminim size yardımcı olurlar,” dedi.

Ulusal Değerli Taşlar Dairesi, mücevher alanların taşlarını kontrol ettirmek için gittikleri en güvenilir yerdı. Buradaki uzmanlar oraya getirilen değerli taşları inceliyor ve gerçek değerlerini söylüyorlardı. Yüzüğümdeki safir hakkında bilgi alabiliyordum orada. Fakat otelde aldığım adrese geldiğimde binayı boş buldum. Kaldırım dibinde oturmuş bir şeyler yiyen bir adamın üstündeki kırık levhada Dairenin buradan taşındığı yazıyordu. Adam bana el yazısıyla yazılıp duvara yapıştırılmış bir adres gösterdi, yeni adres taksiyle birkaç dakikalık mesafedeydi.

O sırada Victoria Parkında kutlanacak olan büyük Budist ‘Po-ya’ festivali için getirilen altmış fil caddeyi tıkamış ve bölgedeki araç trafiği adeta felç olmuştu. Yolun açılmasını beklerken taksi şoförü bana, eskiden adayı yöneten racaların, güçlerini göstermek için böyle fil sürüleri kullandıklarını anlattı. O zaman da filleri ve binicilerini safir, topaz ve yakut gibi değerli taşlarla süsleyerek sokaklara salarlarmış. Güzel bir manzaraydı bu ve değerli taşlar ticareti için de iyi bir reklâmdı herhalde. Bir filin dişine takılan ve kutsal bir törende kullanılan safirin Buda tarafından kutsandığına inanılırmış. Şoför, “Fildişine takılıp daha sonra satılan bir safir taşının fiyatı iki kat artarmış,” dedi ama daha sonra onun da benden normal taksi ücretinin iki katını aldığını öğrendim.

Bir süre sonra adresteki caddeye gelip binayı ararken genç bir adam yanıma gelerek bana yardım edebileceğini söyledi, ona aradığım yeri söyledim ve beni küçük bir dükkâna götürüp ortadan kayboldu. Kapıda hiçbir yazı yoktu, biraz çekindim ama yine de girdim içeri. Loş dükkânda üstü değerli taşlarla dolu bir masanın arkasında oturan adamın yüzü taşların renkleriyle ay-

dinlanmıştı. Burası Ulusal Değerli Taşlar Dairesi mi diye sorunca adam evet anlamında başını salladı ve “Belki,” dedi. Ona yüzüğümü göstererek bilgi edinmek istediğimi söyledim. O ise bana öğüt verdi, buradan alabildiğim kadar safir alarak ülkeme dönmemi ve onları satarak para kazanmamı söyledi. “Verdiğin paranın iki katını alacağını garanti ederim,” dedi. Ona taş almak istemediğimi, sadece bilgi topladığımı söyleyince bana her iki şekilde de yardım edebileceğini belirtti. Ama ben taş almayacağımı tekrarlayınca adam birden kızdı ve “Neden dinlemiyorsun beni? Sana para kazandırabilirim,” diye bağırdı. O sırada yandaki bir kapıdan sessizce içeri giren takım elbiseli iki adam ellerini arkalarında kenetleyerek onun arkasında durdular. Oradan çıkıp gitmek istiyordum ama yüzüğüm hâlâ adamın elindeydi. “Pekâlâ, İngiltere’de satmak üzere taş alacaksam yüzüğümdeki gibi taşlar olmasını isterim,” dedim. “Bu taşın değeri nedir?”

Yüzüğümdeki soluk mavi, oval taş bir mısır tanesi kadardı. Biraz kirlenmiş ve beyaz altın yüzüğe monte edilmiş olan bu taş bana ebeveynimin birbirlerine olan sevgisini hatırlatıyordu be benim de anılarım vardı onda. Ama kuyumcu onun sadece rengine, kesimine, temizliğine ve kıratına bakıyordu elbette. Ama bir taşın sertifikalı olması da önemliydi. Sertifikada bir taşın işlenmiş, ısıtılmış, boyanmış olup olmadığı ya da başka işlemlere tabi tutulup tutulmadığı belirtilirdi.

En değerli doğal renkler modaya ve nadir olup olmamaya bağlıydı ama en pahalı olanlar yağmurdan sonra güneş parıltısı verenlerdi. Taşın değeri ona en yüksek parıltıyı verecek şekilde kesilmesiyle artar, taş temiz olmalı, yumuşak olmamalı, içinde göze hoş görünmeyen başka maddeler bulunmamalıdır. Ama değeri artıran en büyük özellik hiç kuşkusuz taşın ağırlığıdır.

Adam şimdi benim taşımın ağırlığını değerlendirmek istiyordu. Onu yüzükten çıkarmadan ağırlığını tam olarak bilemezdi elbette ve tahmin etmeye çalışıyordu. Taşın bir kırat olabileceğini

söyledi ve daha sonra onun en azından bu konuda bana yalan söylemediğini öğrendim, ama bunu bana satış olasılığını artırmak için yapmış olacaktı. Gülümseyerek bana baktı ve “İyi para kazanmak için benden bir kırattan daha büyük taşlar almalısın. Nakit parayla çok ucuza gelirler sana,” dedi. Oradan bir an önce çıkmalıyım. Taşıma tekrar bakmak istediğimi söyledim, adam onu bana uzatınca aldım ve hemen kapıya yürüdüm. Bir an bile durup ona ya da iki adamına bakmadım ve koşarak dışarı çıktım.

Salda denizci Sinbad'ın ondokuzuncu yüzyılda yapılmış talıta kalıp resmi

Fillerin tıkadığı kalabalık caddede yürürken herhalde çok saf biri gibi görünüyorum diye düşündüm. Olay canımı sıkımişti, bu Değerli Taşlar Adasında alnımda ‘Aptal ya da saf’ mı yazıyordu acaba? Ama en azından taşımın kaç kırat olduğunu öğrenmiş ve dolandırıcıların elinden kurtulmuştum ve çok geçmeden Ulusal Değerli Taşlar Dairesini de buldum. Ama içeri girince büronun üç dakika önce kapandığını ve tatil nedeniyle birkaç gün sonra açılacağını öğrendim. Fakat danışmadaki kadın bana acımış olmalı ki beni bir adamın oturduğu bir odaya götürdü. Odada ma-

sa bile yoktu, henüz gelmemiştir. Ona ne istediğimi söyleyince adam çantasından üç karbon kopyalı bir kâğıt çıkardı ve dizlerinin üstünde doldurdu. Mavi karbon kâğıdı Sri Lanka'da sadece kopya kâğıdı olarak değil, rengi zayıf safir taşlarını güzelleştirmede de kullanılıyordu. Kesilmemiş soluk renkli bir safiri mavi karbon kâğıdına sararsanız, kâğıdın mavi rengi taşın gözeneklerine girerek onu daha mavi ve parlak hale getiriyor... ama taş kesilirken eski rengi yine yerine geliyor.

Adamın formu doldurması birkaç dakika sürdü ve o iş bitince içeri başka bir adam girdi. Diğeriyse Sinhalese dilinde konuştular ve yeni gelen adam yüzüğümü pencere ışığına kaldırıp baktıktan sonra Sri Lanka güneyinde çok sayıda safir madeni olduğunu ve bu taşın geldiği yeri bilmenin zor olduğunu söyledi. "Örneğin Rakwana, Gampata, Elahera benzeri bir sürü yer var. Ama bu taş peygamberçiçeği mavisini ve içinde biraz da menekşe var... Ratanapuradan çıkmış olabilir." Durdu ve bir merccek alarak yüzükteki taşı bir süre inceledikten sonra, "Bu taş uzun yıllar önce satılmış," diye devam etti. "Belki de kırk elli yıl önce satılmış olmalı." Bunu nasıl bildiğini sorunca güldü. "Artık hiç kimse böyle taş kesmiyor." O gidince büronun memuru formu bırakıp evine gitmeye hazırlanırken, "O arkadaş burada çalışmıyor," dedi. "Sadece beni görmeye geldi." Onun kim olduğunu öğrenemedim ama adam bana bir ipucu vermişti. Ertesi sabah adı 'safir şehri' anlamına gelen kasabaya doğru yola çıktım.

Belki hatırlamayız ama çoğumuz safirler şehri hikâyesini okumuşuzdur. Denizci Sinbad'ın Altıncı Seyahati adlı hikâyede adı geçer bu yerin ama isim belirtilmez. Bu macerada hikâye kahramanının gemisi bilmediği bir kıyıda karaya oturur ve adam oradan nasıl kurtulacağını düşünürken sahilten bir mağaraya doğru akan bir nehir görür. Daha önce Sinbad masallarında uçan halı ve yamyam olaylarını yutmuş olan okuyucular burada da onunla beraber bir sala atlar ve akarsuda sahilten içeri doğru yo-

la çıkarlar. Ama Sinbad suyun ters akışından başka bir şeye daha dikkat eder. Nehrin kenarlarında mücevherler parlamaktadır ve suyun dibinde de sayısız yakut, elmas ve diğer değerli taşlar doludur⁽¹²⁾ ve Sinbad çok geçmeden kendini zengin, demokratik bir kasabada bulur ve orada servete kavuşur.

Bu hikâyenin temelinde, on dördüncü yüzyılda Serendib'e gitmiş olan⁽¹³⁾ Müslüman gezginlerin anlattıkları gerçek olaylar yatmaktadır. Masalda Sinbad'ın salla gittiği nehrin adı bugün Kaluganga'dır. Bu nehir Ratnapura adlı eski safir şehrinde sahile doğru akar ve küçük Kalutara kasabasında denizle birleşir. Ama önemli olan şudur ki, raporlara göre sularında hâlâ değerli taşlar bulunmaktadır.

Safirler Şehri

Ben safirler şehrine parlak nehirde salla değil de küçük bir kamyonetle gittim, Colombo'dan yola çıkarak üç saat boyunca çamurlu yollarda gittik, denizden yukarı, tepelere doğru tırmandık ve çıplak ayaklı çocukların palmye ağaçları altında kriket oynadığı köylerden geçtik. Tozlu kasabanın ortasında bir benzin istasyonunda araçtan inerek çevreme bakınca, masallara konu olan yerin burası olduğuna inanmadım.

Ratnapura kahverengi bozuk yolları olan berbat bir kasaba gibi göründü bana. Etraftaki dengesiz binalar kötü beton, ahşap ve oluklu demirden yapılmıştı ve burada kuyumcudan daha çok ayakkabıcı ve tezgâhlarında pek bir şey olmayan manav var gibiydi. Bu yerin en azından M.Ö. 600 yılından beri dünyanın en önemli safir kaynaklarından biri olduğunu gösteren bir işaret göremedim çevrede. Fakat bu ayakkabıcıların panjurları arkasında bir yerlerde Marco Polo'ya safir satmış olan akıllı adamların torunları olmalıydı. Onların hâlâ safir şehrinde iş

yaptıklarını biliyordum. Ama bu adamları bulmak için biraz aramam gerekiyordu elbette.

Buraya kadar gelebildiğim için şanslı sayılırdım. Burası bir zamanlar kraliyet ailesi tarafından kontrol edilen gizli bir askeri bölgeydi ve yabancılara yasaktı. İngilizler bu kasabanın varlığını yaklaşık 1762 yılında, Seylan'ı ele geçirmeden kırk yıl önce öğrendiler.⁽¹⁴⁾ Doğu Hindistan Şirketinin memuru John Pybus o yıl gizli görevle adaya gönderildi. Kandy Kralı Madras'a bir temsilci göndererek Hollandalı kolonicileri kovulması için destek istemişti. Pybus'ın sorması gereken sorular İngilizlerin Seylan hakkında bir şey bilmediklerini gösteriyordu. Pybus kralın tüm adayı yönetip yönetmediğini, adada havaların nasıl olduğunu, halkın kasaba ya da köylerde yaşama koşullarını, Hollandalıların kaç kale inşa ettiklerini ve hepsinden önemlisi de ticaret potansiyelini öğrenecekti. Doğu Hindistan Şirketi karşılığında bir kazanç sağlamadan hiç kimse için bir şey yapamazdı.

Pybus adadaki tarçın, karabiber, inciler ve filler hakkında bilgi sağladı ama değerli taşlar konusunda fazla bir şey bilmiyordu. Gönderdiği raporda, "Adada Kralın yönetiminde olan birçok bölge var, buralarda sürekli asker bulunuyor ve yakut, safir, topaz ve diğer değerli taşlar olduğu söyleniyor, ama Kralın emri olmadan kimse maden açamıyor ve bulunan değerli taşların hepsi Krala gidiyor," diye yazdı.

Pybus değerli taşların nereden çıktığını değil ama çoğunun nereye gittiğini öğrenmişti. İngiliz temsilcinin Kandy'de yaşadıklarıyla ilgili notları çok ilginçtir⁽¹⁵⁾, sarayda şapkasını ve ayakkabılarını çıkarmasını isteyen yetkililerle çok tartışır, taht önünde diz çökmesi istendiğinde de isyan eder. Orada Ismenias'la⁽¹⁶⁾ ilgili Yunan hikâyesini hatırlasaydı belki de iyi olurdu; Ismenias M.Ö. dördüncü yüzyıl ortalarında elçi olarak Pers kralına gönderilir. Pybus gibi ona da tahtın önünde diz çökmesi söylenir ve o da bunu kendisi açısından onur kırıcı bulur. Ama birden değerli yüzü-

ğünü çıkarıp yere düşürür ve sonra da almak için yere eğilir, böylece hem krala hem de kendisine olan saygısını göstermiş olur.

Tövbekar Edward safirini dilenciye veriyor

Pybus Ismenias kadar kumaz değildi ve sonunda saray protokolüne uydu. Ama eğildiği yerden başını kaldırıp krala bakınca onun oturduğu yerde parıltılar içinde olduğunu gördü. Raporuna, "Kral içindeki yeleşin üstüne altın kumaştan yapılmış bir ceket giymiş, beline de geniş bir altın kemer takmıştı," diye yazdı. "Başında Amerikan şapkasına benzeyen kırmızı kumaştan, altınla kaplı bir şapka ve onun üstünde değerli taşlarla süslenmiş bir taç, parmaklarında bir sürü yüzük, sol elinde kısa bir hançer vardı ve hançerin altın kabzası da değerli taşlarla kaplıydı."⁽¹⁷⁾

Pybus değerli taşların neler olduğunu yazmadı ama İngilizler 1815'te son Kandy kralını esir aldıkları zaman hazinesinin yakutlar, beyaz topazlar ve hepsinden çok da safir taşlarıyla dolu olduğunu gördüler, krallar bu taşların kendilerini kötülüklerden koruduğuna inanıyorlardı.

Safirler Batı saraylarında da yüzyıllarca kraliyet taşı olarak

kullanıldı. Yedinci yüzyılda Vizigotların Kralı Recceswinth için yapılmış olan en eski Avrupa tacı,⁽¹⁸⁾ safir taşları ve incilerle süslü altın bir daire şeklindedir, üzerinde yirmi dört tane armut şeklinde büyük safir taşı vardır. Diğer taşların alçalan ve yükselen değerlerine karşın safirler değerlerini hep korumuşlardır. İngiltere taç giyme törenlerinde kullanılan ve 'İngiltere Nikâh Yüzüğü' denen yüzüğün ortasında da safir vardır. Bu yüzük 1831'de William IV'ün taç giyme töreni için yapılmış ve daha sonraki tüm taç giyme törenlerinde kullanılmıştır—sadece Kraliçe Victoria parmakları çok ince olduğu için takamamıştır bu yüzüğü. Onun parmaklarına göre bir yüzük yapılmış ama o da yanlış parmağa takıldığı için Kraliçe Victoria'nın canı acımıştır.⁽¹⁹⁾

Dünyanın en güzel safirleri

Safirlerin kraliyet taşı olarak kalmalarının bir nedeni, belki de kutsal taş olma statülerini korumuş olmalıdır. Buna çok bilinen bir örnek olarak, İngiliz Kraliyet Mücevherleri içinde belki de en eski taş olan St Edward Safiri gösterilebilir. Menkıbeye göre bu taş ilk olarak 1042'de kral olan İtiraflı Edward'ın taç giyme yüzüğüne takıldı. Edward bir gece bir dilenci gördü ve yüzüğünü ona verdi. Yıllar sonra kralın bir elçisi Suriye'de bir mağarada yaşlı bir adam gördü. Yaşlı adam elçiye Evangelist (dört İncili yazarlardan biri) John olduğunu, safiri krala geri götürmelerini ve onunla cennette tekrar görüşeceğini söyledi. Edward çok geçmeden, Ocak 1065'te öldü ve yüzüğü parmağında olarak gömüldü. Yüzük daha sonra çıkarıldı ve safir İngiltere İmparatorluk Tacındaki haçın ortasına takıldı. Son testler bu taşın da Sri Lanka'da çıkarıldığını kanıtladı.

İtirafçı Edward'ın ölümünden kısa süre sonra safir piskoposların tercihli taşı oldu.⁽²⁰⁾ Bunun bir nedeni safirin sembolik cennet renginde olması, diğeri de ortaçağda insanların, safirin anlaşmazlıkları yok ettiğine ve saf düşünceyi getirdiğine inanmasıydı—ki on birinci yüzyıldan sonra rahiplerin bekâr kalmaları talebine de uygundu bu. Bugün ise piskoposlar safirden ziyade ametisti seçiyorlar. Bunun nedeni de sadece bu taşın komünyon şarabının renginde olması değil, aynı zamanda daha ucuz olması—bu onlar için daha uygun çünkü piskoposlar artık yüzük paralarını kendileri ödüyorlar. Bugünkü Canterbury Başpiskoposu Rowan Williams'ın ametist yüzüğü yine bir piskopos olan kayınpederinin hediyesidir. Ona yüzüğe bakınca komünyon şarabını hatırlayıp hatırlamadığını sorduğumda gülümsedi ve “Genellikle kayınpederimi hatırlarım,” dedi.⁽²¹⁾ Sri Lanka'nın bu safir şehri bir zamanlar kutsal taşların bol bulunduğu bir yer olabilir ama ondan sonraki iki gün içinde bana çok yıprandırıcı bir yer gibi geldi. Burada insanlar sanki toprağa bakarak değerli taş bulmaya o kadar alıştı ki başlarını kaldırıp etrafa bile bakmıyor, yabancılara merhaba bile demiyorlardı. Kapıların önünden geçerken içerden gelen gıcırta benzeri seslere alıştım, safir cilalama makinelerinin tekerleklerinden çıkan sestir bu, bazı evlere girdiğimde karanlık odalarda, başları üstüne yanan ampullerin ışığında kibrit başı kadar minik taşları kesen kadın işçiler gördüm. Bazı yerlerde yöneticilere taş kesmeyi öğrenebilir miyim diye sordum ama bana bunun mümkün olmadığını söylediler. “Ratnapura'da taş satın almanız serbesttir ama taş kesmeyi öğrenemezsiniz,” dediler.

Safir madenlerinin yerlerini öğrenebilmek için kasaba dışındaki özel bir taş müzesine gittim. Müze kapalıydı ama beyaz kıyafetli sahibi Bay Purandara Sri Bhadra Marapana dört sürgüyü çekerek bana kapıyı açtı. İçerde çıktılan yerlerin etiketlerini taşıyan bir sürü tozlu taş vardı ve safirlerin bulunduğu yerleri bu-

rada öğrendim. Britanya topraklarında bulunmuş olan tek değerli taşın safir olduğunu öğrenince şaşırdım, 1980'lerde Dış Hebrides'te Lewis Adasında az miktarda bulunmuştu bu taştan.⁽²²⁾ Brezilya, Burma, Laos, Madagascar, Nijerya, Tayland ve Çin'de Hainan Adasında kaliteli safir bulunmuştu. Çin'de 1960'larda bir çiftçinin bulduğu bir safir kaynağına sadece 1,6 yuan, yani bir dolardan az bir para ödenmişti.

ABD'de en iyi taşlar, kadın peşinde koşan sarhoş Jake Hoover'ın 1894'te Aşağı Yogo Deresinde⁽²³⁾ mavi çakıl taşları bulmasından sonra Montana'dan çıkmıştır. Burada başlayan safire hücum dalgası 1923'e kadar sürdü, yaklaşık 2,5 milyon kırat taş bulundu ve Caz Çağında bazıları çok zengin oldu. Avustralyalılar da Amerikalılarla aynı dönemde safir bulmaya başladılar ama onların taşlarının çoğu kötü kaliteliydi ve 'Avustralya safiri' deyimini hakaret anlamına geliyordu. Fakat daha sonra uygulanan yeni işlemler bu durumu değiştirdi. Pek çok Avustralya safiri Kamboçya ve Tayland'a ihraç edildi ve yerli taş olarak satıldı. Isı ve kimyasal işlemlerle parlatılmış, Asya safirlerine benzetilmişlerdi.

Sri Lanka her zaman en büyük safir kaynağı olmuştu ama müzede yapılan açıklamaya göre çıkan taşlar her zaman en iyi kalitede olmuyordu. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında on yıl süreyle en iyi taşların çıktığı yer Himalayalarda bir tepe olmuştu. Kaşmir safirlerinin bulunuşu bazı tartışmalara konu oldu ama burada beklenmedik şeyler bulma şansının rolü vardı. Bir hikâyeye göre, tüfeği için **çakmak taşı** olarak kullanacağı kuvars arayan bir avcı bu işi daha iyi yapan koyu renkli bir taş buldu ama sonradan bunun değerli bir taş olduğu anlaşıldı. Bir başka hikâyede ise safir Simla istasyonuna bir kutu boraksla beraber geldi. Kargoyu kontrol eden adam boraks içinde bulduğu bu yabancı taşı sokağa fırlattı ve Alexander Jacob adında bir adama isabet etti taş. Jacob Hindistan'da önemli kuyumculardan biriydi, safiri tanıdı ve istasyona girerek onun nerden geldiğini öğrenmek için para teklif etti.

Hikâyelerden hangisi doğru olursa olsun, safirler 1880'de büyük toprak kaymalarının olduğu Zanskar vadisinin güneyinden geldi. 1882'de 13.100 feet (1 ft=30,5 cm) irtifadaki dağ, çadır köylerde yaşayan hamallar, madenciler ve jeologlarla doldu. Bu adamlar daracık dağ yollarından ve boşlukta sallanan halatlı köprülerden geçerek, bir hafta yürüyerek geldiler oraya. İlk zamanlar polo topu büyüklüğünde taş çıkaranlar bunları kendileri satıyorlardı. Fakat Ağustos ayında Kaşmir Mihracesi askerlerini göndererek bölgeyi kontrolü altına aldı ve özel madenleri yasakladı. Bugün bile Jammu ve Keşmir'de yasaya göre lisansı olmayan kişiler safir çıkaramaz.⁽²⁴⁾

Fakat safir damarları on yılda tükendi. Arada sırada safir arama çalışmalarının yapılacağına dair haberle duyulur ama yapılan çalışmalarda çok az taş bulunmuş, olumlu sonuç alınmamıştır. Fakat bu kısa sürede bulunan Keşmir taşları o zamana kadar bulunmuş en güzel taşlar olarak kabul edilmiştir. Bugün için bu taşlar diğerlerinin ölçümünde standarttır. Onlar için 'kadife gibi' deyimini kullanılır ama bu bile yeterli değildir bu taşları tanımlamaya.

Keşmir safirine en çok benzeyen taş aslında safir değil, 1967'de Tanzanya'da, Kilimanjaro Dağında bulunmuş olan tanzanit denen taştır. Film yıldızı Elizabeth Taylor'un gözleri gibi lacivert olan bu güzel taş⁽²⁵⁾ ABD'de HSN, QVC ya da Mücevher Satış Kanalında en çok satılan beş değerli taştan biridir. Tanzanit bir filmde kullanılarak üne kavuştu. 1997'de *Titanic* filminde gemiyle birlikte batan bir mavi elmas vardır. Film yönetmeni James Cameron⁽²⁶⁾ senaryoda adı geçen taşı ararken, mavi elması çok koyu renkli olduğundan, mavi safiri de düşünük olduğu için istemedi. Ve bir süre sonra tanzanit kullanmaya karar verdi.

Beklenmedik Şeyler Bulma Şansı

Bay Purandara Sri Bhadra Marapana küçük değerli taşlar müzesini bana açarak bir sürü taş göstedikten sonra safir hakkında konuşmak istediğimi söyleyince birden bir şeylerden korkuyormuş gibi sustu, tedirgin oldu. Söylediğine göre bir değerli taş uzmanı olmayı hiç düşünmemişti. Aslında bir rastlantı sonucu başlamıştı bu işe. Diğer çocukların pul ya da resimli kartlar toplaması gibi, Ratnapura çocukları da taş toplardı. “İnsan çocukken bu taş işinden biraz para kazanınca bu işle uğraşmaya başlıyor işte. Ama yaşımda biraz ilerleyince aslında taşlardan hoşlanmadığımı anladım. Üzerimde sadece ağaç taneli iki tespih taşıyorum.” Ona da taş kesmeyi öğrenebilir miyim acaba diye sordum ama o da hayır cevabı verdi bana. “Burada bu işi size öğretecek birini bulamazsınız.”

Adamın can sıkıntısı bana da geçti. Ratnapura’daki ilk günlerimde bu konuda bir sonuç alamamıştım ve bu gidişle safirim hakkında bir şey öğrenemeyecektim. Fakat üç tekerlekli taksiyle kasabaya dönerken şansım gülmeye başladı.

Şöför, “Kestirmeden mi gideyim?” diye sorunca başımı salladım ama sonradan bunun en uzun yol olduğunu öğrendim, çünkü taksimetre çalışıyordu, fakat bu yol işime yaradı. Kasabaya yaklaşık bir mil kalmıştı ki üzerinde, ‘Ratna Değerli Taş Duracağı: Aile Oteli ve Taş Kesme’ yazılı bir tabela gördüm, taksiden indim ve içeri girdim. Yamaca inşa edilmiş bir pansiyondu burası ve uzun bir merdivenle çıkılıyordu. Üst katta yerleri süpüren yakışıklı delikanlı boş oda olduğunu söyledi, ayrıca kayın-pederine ait bir de kuyumcu vardı orada. Odayı tuttum ve delikanlı beni ailenin yaşadığı alt kata indirdi. Binanın bitişiğinde beyaz taş zeminli ve panjurları kapalı bir yer vardı. İçerde bir taş kesme makinesinin tekerleğini gördüm ama başında kimse yoktu ve ön taraftaki masada bir adam oturuyordu. Adamın al-

nında bir fener vardı ve ayağa kalkınca ışık gözlerime girdi. Adı Jayarathna Watadeniya olan adam delikanlının kayınpederiydi. İriyarı, rahat bir adamdı ve hemen sevdim onu.

Ona taşlar hakkında bilgi toplamak amacıyla geldiğimi ama kimsenin bana yardım etmediğini anlattım. Uzun süre yüzüme baktı, sonra bana güvendiğini göstererek gülümsedi ve yardımcı olabileceğini söyledi. Bana safir hakkında yazılmış İngilizce ve Fransızca kitaplar vererek, "Bunları oku, yarın safirlerle ilgili ilk dersini alabilirsin," dedi.

Safirler Her Zaman Mavi Değildir

İlk dersin içinde Jayarathna ile birlikte değerli taşlar pazarına gitmek de vardı. Ama önce kitaplardan bazı şeyler öğrenmem gerekiyordu ve safirlerin her zaman mavi değil, kahverengi, sarı, beyaz, mor, pembe, yeşil ve hatta portakal rengi de olabildiğini öğrenince şaşırdım. Hatta bazılarının bir ucu mavi, diğeri yeşil, bazıları da sarı ve pembe çizgili olabiliyordu. Bazı safirler gündüz yeşil, geceleyin menekşe mavisiydi ki bunlar doğal ise çok değerli oluyordu, adları da 'renk değişimi' idi. On dokuzuncu yüzyılda Londra'da satılmış üç renkli bir safir, Çinli bilge Konfüçyüs heykelciği gibi kesilmişti, başı renksiz, vücudu açık pembe ve bacakları sarıydı⁽²⁷⁾, sabah pusunda tropikal bir kumsal manzarası gibiydi.

Sadece kırmızı safir olmuyordu ve kırmızı olunca onlara yakut deniyordu. Yakutlarda krom vardı ve garip olan şey şu ki, zümrüdü yeşil yapan krom yakutu da kırmızı yapıyordu—safirlerde ise demir ve titanyum vardı. Hintli bilim adamları çok eski zamanlardan beri yakut ve safirlerin ikiz taşlar olduğunu biliyorlardı⁽²⁸⁾ ama Avrupalılar bunu daha sonra öğrendiler. Fransız bilim adamı Romé de l'Isle 1782'de iki taş mikroskobuyla bakınca ikisinin

kristal yapısının benzer olduğunu gördü. Fransız Devrimi sırasında hapsedilen Rahip René-Just Haüy de bu konu üzerinde çalıştı. Yetkililer ona kristal örnekleri ve mikroskop vererek hücresinde rahatça çalışmasını sağladılar. Rahip yakut ve safiri tek mineral türü olarak tanımladı ve ona 'mükemmel yapı' anlamında 'télésie' adını verdi. Bugün ise ona Sanskrit dilindeki 'kuruvindam'dan türetilmiş, yakut anlamında 'corundum' diyorlar.

Günümüzde bu mükemmel taşın mavi olmayan ya da kırmızı örneklerinin çoğuna İngilizcede, adeta alay edencesine 'fantezi' diyorlar. Fakat yaklaşık yüz yıl öncesine kadar bu taş 'Doğulu' olarak biliniyordu. Mor fantezilere 'Doğulu ametist' deniyordu ve bu taşlar uzun süre elmastan daha değerli kabul edildi. Bugün de nadir bulunan taşlardır bunlar ve en iyileri Burma, Sri Lanka ve Vietnam'da bulunur. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da en ünlü mor safir banker Henry Hope'un elindeydi ve bu taş gün ışığında harika bir menekşe rengine parlar, mum ışığında ise mavi olurdu.⁽²⁹⁾ Fantezi safirlerin en değerlileri Sri Lanka'da 'Nilüfer çiçeği rengi' olarak bilinen taşlardır. Sinhalese dilinde buna 'padmaraga' deniyor ama bu isim İngilizceye Almancadan hatalı olarak 'padparadscha' şeklinde geçmiş. Dünyanın en büyük doğal padparadschası New York Doğal Tarih Müzesindedir, 100 kırat ağırlığında ve papaya rengindedir.

Tayland'da alıcıların dikkat etmesi gereken ve 'berilyum dağılma işlemi' denen yeni bir uygulama ile düşük kalite pembe safirler berilyum oksit karışımıyla pişirilerek padparadscha portakal sarısına boyanmaktadırlar. Bunların bazıları pembenin çevresindeki soluk sarı çizgiden anlaşılır. Fakat bir süre önce Amerikan Değerli Taşlar Ticaret Odasının yaptığı açıklamaya göre,⁽³⁰⁾ taşlara çıplak gözle görülemeyecek yeni işlemler uygulanmaktadır. Değerli taşlar piyasasında buna benzer başka hileli yöntemler de vardı ve dikkatli olmak gerekiyordu.

Safir Piyasası

Ertesi sabah Ratnapura'nın kenarında hemen her sabah açılan değerli taşlar pazarına gittik. Burası tezgâhları olan normal bir pazardan ziyade borsa ile okul bahçesi arası bir yer, taş tüccarları birbirlerine ellerindeki taşları göstererek satmaya ya da almaya çalışıyorlar. Beyaz uğurlu bir renk olmalı ki burada herkes beyaz gömlek ve şalvar giyiyor. Başarılı tüccarlar yeni ve ütülü bembeyaz gömlekler giyerken işleri pekiyi olmayanların üzerinde birkaç kez yıkandığı belli olan gömlekler var.

Jayarathna da gençliğinde bulduğu taşları bu piyasada satarak başlamış bu işe. Şimdi her sabah kendi arabasıyla buraya geliyor ve çalışmaya başlıyor. Tanınmış Ratnapura taş tüccarlarından biri olarak klimalı arabasında oturup taş satıcılarının kendisine gelmelerini bekliyor. Bana elimi camdan dışarı çıkararak beklememi ve avucuma konacak taşlara diğer elimdeki büyütle dikkatle bakarak incelememi söyledi, bir uzman gibi davranmalıydım. Dışardan limoni topazlar, sarı kuvarslar, süt rengi aytaşlar ve elbette çeşitli kalitelerde safir ve yakutlar satılmak üzere getirildi bize. Jayarathna bana hepsi hakkında bilgi veriyordu.

Eskiden safirle diğer mavi taşlar arasındaki farkın neden kolayca anlaşılmadığını anlıyordum. En zor anlaşılan taş bir tür mavi laldi, safire oldukça benziyordu ama safir gibi saf alüminyum oksit değil, magnezyum alüminyum oksitti ve bu yüzden daha yumuşak ve koyu renkli oluyordu. Bu taşın yeşile, safirin ise menekşeye daha yakın olduğunu hatırlamak gerekiyordu. Boyalardaki lacivert ve azurit arasındaki farka benziyordu bu da.

Bir ara avucuma hiç görmediğim taşlar kondu ve bunların Madagascara'dan geldiğini öğrendim. Orada güzel taşlar 1900'lerden sonra bulunmaya başlamıştı. Bu taşlar yerinde çok ucuz olduğu için Ratnapura taş tüccarları bazen onlardan almak için oraya uçuyorlar. Fakat kıyaslandığında Sri Lanka taşlarının

daha güzel olduğu hemen fark ediliyor.

Bir ara arabanın çevresindeki adamlar geriye çekildi bembeyaz kıyafetli bir genç adam bize yaklaştı. Jayarathna'nın avucuna ceket düğmesi büyüklüğünde, tahminen beş kıratlık mavi bir taş koydu, taşın tam ortasında altılı bir yıldız vardı. Sri Lanka taşlarının en değerlilerinden olan bir yıldızlı-taşı bu. Orta Çağda taş kesme yöntemleri henüz gelişmeden önce hemen tüm değerli taşlar yarım-küre, ya da kubbe şeklinde kesilirdi ve bu taşın kesimi de böyleydi.

Yıldız safirler—Truvalı Helen'in şans getiren taşları

Pek çok kültürde yıldız-taşların aşk büyüsü taşıdığına inanılırdı. Truvalı Helen'de böyle bir taş bulunduğu ve aşk yaşamını ona borçlu olduğu söylenirdi. On dokuzuncu yüzyılda ünlü gezgin Richard Burton'da da böyle bir taş vardı. Bu taş sayesinde Burton git-tiği her yerde saygıyla karşılanır, taşı görmek isteyenler ona ikramlarda bulunurlardı.⁽¹⁾ Sri Lanka halkının inancına göre yıldız-taşı sahibi her zaman şanslıdır ve bu büyük taş minik birkaç parçaya bölünerek cıalanırsa, bu parçalarda da birer yıldız oluşur. Holograma benzer bu, bölünen her parçada aynı şekil görünecektir.

Yıldızları oluşturan şey, safir oluşurken bazen içinde kalan ve 'ipek' denen titanyum oksit iğneleridir. Silik rasgele şekillerde oluşurken adeta jetlerin yüksek irtifada oluşturduğu beyaz egzoz izlerini andırır. Ama bazen simetrik şekiller çizer. Safirler genellikle altı yüzlü prizma şeklinde oluşurlar ve iğneler kristalin üç ana eksenini izlediğinde bir yıldız oluşur. Bu olaya 'asterizm' denir.

Dünyanın en değerli yıldız safiri büyük olasılıkla Hindistan Yıldızı adlı taştır. Sri Lanka'da çıkmış olan bu taş 563 kıratlıktır, bir golf topundan daha büyüktür ve 1900 yılında milyoner bankacı J.P. Morgan tarafından New York Doğa Tarihi Müzesine bağışlanmıştır. Star adlı bu taş 1964'te müzeden çalınınca yılın taşı oldu, herkes ondan söz etti. O yıl California'lı bir sörfçü olan⁽³²⁾ Jack Murphy ve iki arkadaşı, İstanbul'da müzede tavandan ipele sarkılarak yapılan mücevher hırsızlığını konu alan *Topkapı* filminden esinlendiler. Mücevherlerin bulunduğu Morgan Salonu üst katında açık bir pencere olduğunu fark edince New York Doğa Tarihi Müzesinde filmdeki yöntemi aynen uyguladılar. Bir gece ikisi üst katta saklandılar ve ipele aşağı sarkarak mücevherlerin sergilendiği camlı dolaba indiler. Orada sadece Hindistan Yıldızına bağlı bir tek alarm vardı ve onun da aküsü boşalmıştı (sonradan akünün birkaç yıldan beri boş olduğu anlaşıldı). Hırsızlar bir süre sonra taşları satmak isterken Florida'da bir otel odasında yakalandılar. Onların davası büyük yankı yaptı ve kadınlar bir zamanlar Pittsburgh Orkestrasında keman bile çalmış olan yaramaz plaj çocuğu Jack Murphy'ye hayran oldular.

Bize getirilen yıldız kristal büyük olasılıkla gerçektir ama Ratnapura pazarında bile sahte taş satışı olasılığını düşünmek gerekiyordu. Jayarathna, "Piyasada çok sentetik taş var," dedi ve iyi inceleyebilmesi için taşı daha sonra dükkânına getirmesini söyledi adama. Değerli bir taş satın alacağı zaman satıcının tanıdığı biri olmasını istiyor, o zaman taş gerçek olmazsa parasını geri alabiliyor. Taş satın almak isteyen amatörlerin de bu şekilde

davranması gerekiyor, aksı takdirde para kaybedebiliyorlar.

Avucuma yeni bir taş geldi, parlak mavi bir safirdi bu ve büyütle bakınca içinde yabancı madde göremedim. Jayaratha o sırada konuştuğu adamdan bana döndü ve "Dikkatli ol, o taş ısı işlemi görmüş olabilir," dedi. "Bizim en büyük sorunlarımızdan bir de budur işte."

Ateşin Gücü

Bir Yunan menkıbesine göre dünyanın ilk yüzüğünde bir mavi safir vardı. Bu yüzük ateş sırrını tanrılardan çalmış olan zorlu Prometheus'un parmağındaydı. Onu cezalandırmak için sonsuza kadar bir kayaya zincirlediler ve bir kartal karaciğerini gagalamaya başladı. Çok uzun zaman sonra kahraman Heracles kartalı öldürdü ve mahkumun serbest bırakılmasını istedi. Tanrılarının başı olan Zeus onun bu talebini kabul etti ama bir şartı vardı; Prometheus suçunu ebediyen hatırlamak için zincirinden ve bağlandığı kayadan yapılmış bir yüzük takacaktı. Yüzüğünün kayadan koparılan taşının safir olduğu söylenir ve bu taşın rengi de en sıcak alevlerin ortasındaki maviydi.

Eğer ilk safir taşlı yüzük Prometheus'un parmağına takıldıysa, ateş de günümüz safir hikâyesiyle ilgili olabilir. Bazıları ateşin safire en büyük armağan olduğunu söylerken bazıları da lanet olduğundan söz eder. Her şekilde, ateş serbest kaldığında durdurulmaz bir güçtür. Taşların yüksek ısıya tutulması olayı vücutçuların aldığı steroite benzer, ilaç alınca daha güçlü ve güzel görünürler ama uyancı aldıkları anlaşılırsa değerleri düşer, buna devam ederlerse bir süre sonra kendileri zarar görürler. Taşların yüksek ısıya tutulması işlemi çeşitli şekillerde binlerce yıldır devam etmektedir.⁽³³⁾ Hindistan'daki iki bin yıllık kutsal *Puranas*'da⁽³⁴⁾ değerli taşların ateşte pişirilerek daha güzel olacakları yazar. On altıncı yüz-

yıl başlannda gezgin Duarte Barbosa anılarında, “Seylan kuyumcuları iyi değerli taş bulunca onu birkaç saat ateşte bırakıyorlar ve taş ateşten sağlam çıkarsa daha parlak oluyor, değeri artıyor,” diye yazmış. Ama burada ‘ateşten sağlam çıkarsa’ sözü önemlidir, çünkü ateşte taşı kaybetme olasılığı da vardır.

Isı işleminin nedeni biraz karmaşıktır ama bunu anlamak da gerekir, çünkü safirlerin neden renkli olduklarını anlamaya yardımcı olur bu. Renkler çeşitli şekillerde meydana gelir. Opallerin gökkuşağı renklerini yansıtmaları fizikseldir, taşın yüzey yapısı ışığı kırarak renklerine ayırır. Çiçekler, boyalar ya da safir gibi pek çok objede biz onlara bakarken bir değişim olur ve renklenirler. Fiziksel ve kimyasal renk arasındaki fark, bir tablo ile bir performans arasındaki farka benzer. Bir tablo statiktir ama bir sahne oyunu ya da balede sürekli hareket vardır, hareket durunca performans da sona erer. Mavi safirler dramasında baş aktörler demir ve titanyum kirliliğidir. Safir karanlıkta renksizdir ama gün ışığına çıkarıldığında hareket ya da dans başlar. Serbest elektronlar titanyum iyonlarından demir iyonlarına atarlar ve enerji değişimi beynimiz tarafından mavi renk olarak algılanır. Parlak bir taş bakarak rengine hayran olurken, aslında sürekli bir başkalaşıma bakıyor oluruz—safir burada bize ve aynı zamanda da ışığa bir performans gösteriyordur.

Sistem mükemmel değildir. Demir iki şekilden birine girer ki buna hatalı olarak demirli deriz. İlk şekilde iki, diğerinde üç serbest elektron vardır ve burada safir rengi açısından mesele, sadece demirli iyonların (bir serbest elektronu eksik) titanyum enerji değişimine aç olmalarıdır. Demirli iyonlar doymuştur, böylece içinde onlardan bulunan safirler soluk renkli ya da renksiz olurlar, yani içerde bir şey olmuyordur. Yüksek ısı demirin miktarını artırır ve derin mavi renk çıkar ortaya. Bu işlem son on yılda daha da geliştirilmiştir ve on yıl önce değersiz olan taşlar günümüzde parlak ve değerli hale getirilir. Bu konu-

da yasal olarak bir şey söylenemez. Ama Marco Polo'dan yorum yaparsak, ısı işlemi ustalarının taşları simya yoluyla güzelleştirdiğinden söz edilebilir.⁽³⁵⁾

Safir ticaretini ve taş değerlendirmeyi yasal yollardan yapanları tedirgin eden bir yöntemdir ısı işlemi. Tayland, Kamboçya ve Sri Lanka'dan şimdiye kadar kilolarca yeni işlem görmüş taş ihraç edilmesine rağmen, piyasada bir panik havasına ya da bu işi hor görme gibi bir davranışa rastlanmamıştır. Ama tanıdığım bir kuyumcu, "Ama halk bunu öğrenirse ne olur?" diye sordu. "İnsanlar önce değersiz olan ve ısı işlemiyle fiyatı artırılan, değerli gibi gösterilen bir taş çok para verdiklerini öğrenince ne yaparlar bilemem doğrusu."

Jayarathna avucumdaki mavi taşı alıp sahibine uzattı ve "Hanım istemiyor bunu," dedi.

Adam sırttı, elindekinin ne olduğunu iyi biliyordu ve onu acemi bir alıcıya ya da aradaki farka aldırmayan birine sonunda satacaktı elbette.

Ratnapura İlam Madenleri

Isı işlemi görmüş taş büyük olasılıkla bir yabancı alacaktı. Ratnapura'da yaşayan adamların çoğu ya madenci ya da taş ticaretine bir şekilde karışmış insanlardı ve hemen hepsi bu işte uzman sayılırdı. Değerli taş ticareti bu kasabanın yaşam kaynağıydı. Ratnapura vadisinde bir sürü safir madeni vardı. Uzaktan bakınca onları kuyuların üstüne kapatılmış küçük oluklu demir çatılarından tanıyor insan. Ama bunların çoğu küçük çaplı aile işletmeleri. Jayarathna bana gerçek büyük işletmeleri göstermek için öğleden sonra ormana gönderdi beni, burada tüm köy ekonomisi taş ticaretine bağlıdır dediler.

Arabayla kasaba dışına çıkıp kırsalda yol alırken, Jayarath-

na'nın bir arkadaşı olan Galla bölge hakkında bilgi verdi bana. İki dükkân arasındaki dar bir yolu göstererek, "Çocukluğumda bu yolun ucunda büyük bir maden vardı," dedi. "Ama şu ilerde görünen madenden pek bir şey çıkmadı. En iyi haber kasaba yakınlarında bulunan Tiriwanakatir Hindu Tapınağından geldi. 2002 yılında tapınak dışındaki yolu genişletme çalışmaları sırasında işçiler küreklerinde safir ve yakutlar görünce şoke oldular, bir değerli taş madenine rastlamışlardı. Haber duyulunca bölgede yaşayan aileler evlerinin altından oraya doğru tüneller açmaya başladılar. Ama evlerden biri çökünce polis her şeye el koydu. Madene gittiler ve çamur içinde çalışan yüzden fazla kişiyi tutukladılar. Tam bir soygundu olay."

Safir telefonu

Madenler böyle şanslı bir olay sonucu bulunmadığı zamanlarda, madenciler taşların kaynağını bulmak için akıllıca bir yöntem kullanırlar. Zımpara taşı çok serttir ve Mohs cetvelindeki derecesi dokuzdur. Hatta bazen onu elmas sananlar bile çıkar ve madenciler gömülü hazinleri bulmak için onun bu özelliğinden yararlar-

nırlar. Açılan küçük deliklerden içeri, toprağın altına metal çubuklar sokarak hızla döndürür ve birkaç metrede bir dışarı çıkıp bakarlar. Çubuk üzerinde sıynk gibi bir iz varsa orayı kazarlar, çünkü orada safir ya da yakut bulunması olasılığı yüksektir, diğer daha az değerli mineraller çubukta böyle iz bırakmazlar.

Yaklaşık yedi kilometre gittikten sonra arabadan indik ve daracık bir keçi yolunda yürümeye başladık. Birkaç adım sonra küçük bir yılan ayağıma değince korkuyla sıçradım ama Galla güldü ve "Bu bir fare yılanı, tehlikesizdir," dedi. Bir süre sonra ormanın ortasındaki safir kampına geldik ve her yer aynı renkteymiş gibi geldi bana. Yerdeki kum zemin de etraftaki portakal ağaçları rengindeydi, hatta maden kuyularını korumak için kabaca inşa edilmiş iki küçük kulübe bile çatılarından paslı demirlerin rengini almışlardı.

Orada toplam on dört kişi vardı, altısı yukanda, diğerleri toprak altında çalışıyordu. Bu adamlar kooperatif sistemi çalışıyorlardı, yani sezon sonunda çıkan taşların yansını ve jeneratör payını maden sahibi alıyor, kalanlar da diğer adamlar arasında paylaşılıyordu. Bu durumda her adam taşların getirdiği paradan yaklaşık olarak yüzde üç kadar bir pay alıyordu. Sri Lanka'dan Avrupa ve Amerika'ya gönderilen taşların fiyat artışı dikkate alınrsa, örneğin Hatton Garden'da bir safir üç yüz sterline satıldığında, her madenci yaklaşık olarak bir sterlin kazanacaktı. Kazanç pek yüksek değildi ama bazı madenciler yine de zengin olmuşlardı, büyük parti için beklemek gerekiyordu. Çok para kazanırlarsa ne yapacaklardı peki?

Çocukları olan kırk dokuz yaşındaki Dinapaula, "Yeterli param olursa toprak alıp çay yetiştireceğim," dedi.

Daha genç ve bekâr olan arkadaşı, "Ben önce ev alacağım," dedi.

Bir başkası, "Ben bir maden alıp başkalarını çalıştıracam," diyerek güldü.

Diğerleri de başlarını salladılar, onunla aynı fikirdeydiler. Biraz sonra bambu kamışlarından yapılmış, yeraltındaki arkadaşlarıyla konuştukları 'safir telefonu'nu gösterdiler bana. Bambu-

nun ağzına yanaştım ve Sri Lanka dilinde, “*Aybowan!*” diye seslenerek aşağıdakileri selamladım.

Aşağıdan birisi İngilizce olarak “Hello!” diye cevap verdi. Pek yabancı görmeyen bu adamlar kırk metre aşağıda sesimi bambu kamışlarından aldıkları halde aksanımdan dilimi anlamışlardı.

Adada açık madencilik yasaktı ve Sri Lanka safirlerinin büyük çoğunluğu buna benzer madenlerden çıkıyordu. Taşlar yer yüzüne bir dizi eski su ve hava pompası çalıştıran jeneratörün garip sesiyle birlikte çıkarılıyordu. Bu pompalar hayati önem taşıyordu; son yıllarda Ratnapura’da meydana gelen üç maden kazası da jeneratör arızası sonucu yaşanmış, pompalar çalışmadığı için yeraltındaki zehirli hava yukarıya pompalanmamıştı. Bir kazada madencilerden biri hemen, onu kurtarmaya çalışan iki arkadaşı da daha sonra ölmüşlerdi. Bu hikâyeyi dinledikten sonra aşağıdan gelen boğuk ses bana daha sempatik geldi.

Kuyunun yanındaki tahta direğe dayanarak aşağı baktım, çok derindi. Önce siyah gölgeler, çamur ve hava boruları gördüm ve sonra bir hareket fark ettim, yukarı çıkan bir şey vardı. Çok geçmeden çamurlar içinde bir delikanlı çıktı kuyudan, gülüyordu. Adı Damit Nasander’di, on dokuz yaşındaydı ve dokuz yıldan beri madenciydi. Bunu not aldığımı gören bir diğeri hemen atıldı ve “Ama artık madenlerde çocuk çalıştırmak yasak,” dedi. Yeni yasal çalışma yaşının tam olarak kaç olduğunu da kimse bilmiyor, kimisi on altı, kimisi de on sekiz diyordu. Buradaki en genç madencinin kaç yaşında olduğunu sorunca aralarında konuştular ve sonra, “On sekiz,” diye cevap verdiler.

Damir, “Aşağı gelin de madeni görün,” dedi. Ben de böyle bir davet bekliyordum zaten. Kuyunun kenarına gittim ve içine dikkatle bakarak, “Peki ama merdiven nerde?” diye sordum. Damit’in karanlıkta kolayca ve hızla yukarı çıktığını görünce, kullandığı duvara bağlı olan bambu kamışlarını ve etrafındaki tutunma iplerini fark edememiştim. Buna rağmen denemek istedim

ama çamur etkiledi kararımı. Etrafında ipler olmasına rağmen bambu kamışlar itfaiyecilerin direklerine benziyordu. Aşağı inmek kolay olabilirdi ama yukarı tumanmak bilek gücüne bağlıydı. Bunu yapabilecek gücüm olduğuna emin değildim. İstemeyerek yenilgiyi kabul ettim, onların anlattıklarıyla yetinecektim.

"Pekâlâ, aşağısı nasıl bir yer?" diye sordum.

Sunil Bandera adlı madenci ciddi bir ifadeyle, "Ratnapura'nın geceleri kadar sıcak," diye cevap verdi.

Yanındaki arkadaşı, "Sarı ve karanlıktır," dedi.

Bir diğeri, "Küçük bir yerdir ve insanın ayakları ıslanır," deyince diğerleri güldüler.

Dediklerine göre, taşlı ve kumlu kuyu zemininden diğer yönlere doğru giden yaklaşık yirmi metre uzunluğunda yatay tüneller vardı. Bazen küf kokulu eski tünellere rastlardı ki o zaman tünel boylan uzardı. Elli dört yaşındaki Piasena, "Bazen eski tünellere rastlıyoruz ama on yıl önce mi, yoksa bin yıl önce mi kazılmış bilmiyoruz," diye konuştu. "Bazen onların içine girip bakıyoruz, belki eski madenciler bize bir şeyler bırakmıştır diyoruz."

Bazı eski madenlerde bin yıldan daha eski zamanlarda yaşamış bazı insanlara ait izler de bulunabiliyordu. Ratnapura bölgesindeki bazı madenciler, değerli taş çıkan seviyede ya da 'illam' seviyesinde, Taş Devrine ait çanak çömlek parçalarıyla çakmak taşları ve hatta bazıları akik taşına dönüşmüş aslan kaplan kemikleri bulmuşlardı. Bu dönüşümünü nasıl olduğunu kimse bilmiyordu ama bu da Avustralya'da dinazor ve kedi kemiklerinin iyonlaşma yoluyla opale dönüşmesi gibi bir şey olabilirdi.

Dünyanın En İyi Bilinen Taşı

Geri döndüğüm zaman Jayarathna damadı Lasanunaya taşların nasıl kesilip cilalanacağını bana öğretmesini söyledi, ilk

dersimde bir kuvars parçasına şekil verecektim. Kuvars aslında silisyum oksit, yani doğal cam. Saf olduğunda safir gibi şeffaf ama başka elemanlardan renk alıyor ve bazen gökkuşağı gibi oluyor. Akik taşı, ametist, karnelyen (bir akik türü), kalseduan, krisoprase, citrin, jasper (yeşim benzeri bir taş), oniks ve sardoniks hep kuvars taşları ama bana verdikleri taş hiçbirine benzemiyordu. Hurma büyüklüğünde, yuvarlak ve sarı renkli, pasta hamuru gibi bir şeydi. Onun değerini ödemek istedim ama Jayarathna bir kahkaha attı ve onun ancak bir fincan çay değerinde olduğunu söyledi. Fakat onu taş kesme makinesine koyunca benim için değeri arttı, çünkü bu taş sayesinde taş kesmeyi öğrenmeye başlayacaktım.

Kuvars genelde yollarda çamurla karışmış buza benziyor ve taş kesicinin ilk görevi bu pislikleri temizlemek oluyor. Lasantha elindeki taşı üzerine su damlayan döner yatay bıçağa ustaca tutarak pencere camı gibi düz bir yüz elde etti. Bir yanında çatlaklar olduğunu, diğer yanın ise temiz olduğu görülüyordu. "Bazen içindekileri temizlersin ve taş gittikçe küçülür," dedi. Ben de çatlak olan yanı temizledim ve taşın yarısı gitti. Lasantha daha sonra bana taşı dop denen küçük çubuğun ucuna nasıl koyacağımı gösterdi, çubuğun ucunda erimiş yeşil mum vardı ve parmaklarımla yaktı.

İkinci aşama kesme işlemiydi. Burada farklı bir yatay bıçak kullanılıyordu—yine düz bir tekerlek vardı ama bu kez üzerinde aşındırıcı madde bulunuyordu. Kesiciler bazen elmas tozu kullanıyor ama Sri Lanka'da daha çok, daha yumuşak taşlar kesilirken toz aynı temel madde, yani alüminyum oksit oluyor ki bu da safir ve yakutları meydana getiren madde. Değerli taş piyasasında bu cila maddesine, taşların kendisi gibi korindon diyorlar ama genelde adı zımpara.

Korindonun sertliği sayesinde safir ve yakutlar saat endüstrisinde rahatça kullanılabiliyorlar. İngiltere'de on yedinci yüzyılda cep saatleri moda oldu ama mekanizmalardaki sürtünme yüzünden zamanı yanlış gösteriyorlardı.

*Lasantha
kuvarsı
cilalıyor*

*Ratnapur cevher pazarı
yakınında taşların
kesilmesi*

İsviçreli matematikçi Nicolas Fatio de Duillier 1704'te yakut ve safirlerde delik açmayı başardı, metal parçalar yatak görevi yapacak bu taşların içinde dönecekti. Ondan sonra saatlerde yatak olarak yirmi bir tane taş kullanılmaya başladı, bazıları yüz ya da daha çok taşlı saat⁽³⁶⁾ yaptığını söyleyerek övünüyordu ama yirmi bir taştan fazlası ziynet amaçlıydı. Bu icat sayesinde yarım yüzyıl sonra İngiliz saat yapımcısı John Harrison 1762'de yüzyılın bilim ödülünü kazanan 'H4' saatini yaptı ve denizcilerle enlem boylam hesaplarında da yardımcı oldu.

Farklı taşlar için farklı ideal kesimler vardır ki bu da ışığın taştan geçerken kırılmasıyla ilgilidir. Zümrüt genellikle kare olarak kesilir, elmasın kesiminde genelde elli yedi faset (yüzey) vardır, safirlerde ise bu ikisiyle beraber başka kesim türleri de uygulanır. Lasantha'nın söylediğine göre beni safirim kare tabla ile basit oval kesimdi. Değerli taş kesicilerin daha basit aletler kullandığı 1950'li yıllarda popüler bir kesimdi bu. "Fakat bu kesim ışığı yeterince kırmaz ve çok sığdır," diyerek eleştirdi. "Ben olsaydım böyle kesmezdim." İdeal kesimde amaç ışığın taş içinden rahatça geçmesini sağlamak olmalıydı, ışık birlardo topu gibi kenarlara vurmali, enerji toplamali ve taştan azami parıltıyla çıkmalıydı. Değerli taşların ışığı yoğunlaştırıp güçlendirme yetenekleri sonunda onların laserlerde kullanılmasına yol açtı. Bazıları ışığı öyle yoğun hale getiriyor ki ışınlarının aya bile ulaşabileceği söyleniyor.

Lasantha dopu bıçağın üzerinde bir gramofon kolu gibi sallanan metal bir maşaya yerleştirdi. Taşı dönen plaka üzerinde basıtırarak üst kısmında 'tabla' denen düz kısmı yaptı, sonra taşı hafifçe oynatarak sırasıyla diğer pencereleri ortaya çıkardı. Bu yöntemle önce orta kuşağın üstünde üst tabakayı ya da 'tacı' oluşurduk. Sonra Fransızca 'cul', yani kış sözcüğünden gelen, 'culet' denen dip kısmı yaptık. Her seferinde yeni fasetanın boyutunu kontrol ediyorduk. Bir ara kayınpederi geldi ve makineden çıkan se-

si beğenmediğini söyleyerek minik bir kumtaşı çıkardı ve "Minicik bir tanecik bile açların yanlış olduğunu gösterir," dedi. Bunun üzerine aynı işlemi tekrarladık, her fasetayı iyi parlattık. İş geometrik yapmak gerekiyordu, bir tanesi hatalı olursa tüm simetri bozuluyordu. Parlak kesik taşın derinliğiyle üstündeki boşluk arasındaki ideal oran yüzde 58,7 ile 62,3 arasındaydı⁽³⁷⁾ ki bu da neo-klasik mimarideki mükemmel bina oranının aynıydı.

Bir ustanın elinde birkaç dakikada tamamlanan işlemi biz ancak beş saatte tamamladık ve sonuç da bir ustanın beklediği gibi olmaktan uzaktı elbette. Ben kesme işleminde ya da ölçümleme izleme yönteminde durmadan hata yapmıştım. Neyse ki bozduğum taş değerli bir şey değildi. Ama yine de kendimle gurur duydum, çünkü kestiğim ilk taşı bu ve incelediğim için iyi tanıyordum bu taşı.

Sinbad'ın Nehri

Şimdi ikinci en iyi tanıdığım taş hakkında da bazı şeyler vardı öğreneceğim. Kendi safirimini nasıl kesildiği, muhtemelen ilk kez nerde satıldığı konusunda bir şeyler öğrenmiştim ama nerden çıktığını hâlâ bilmiyordum. Yüzüğümdeki taş hangi madenden ve nasıl çıkarılmıştı? Ertesi gün Jayarathna beni 'başka türlü maden' dediği bir yere götüreceğini ve orada sorularıma belki yanıt alabileceğimi söyledi, bu yer Ratnapura'dan yaklaşık on kilometre mesafedeydi. Ormanda yürürken bana, "Bilmen gereken iki şey var," dedi. "Birincisi, safirler ve yakutlar cam ve kumdan ağırdır ve batarlar. İkincisi, köprüler tehlikelidir, çok dikkatli olman gerekir." Bir süre sonra gördüğümüz ahşap köprü gerçekten de berbat görünüyordu. Nehrin üstünde, çok yüksekteydi ve biz yürürken boşlukta iki yana sallanıp duruyordu. Yağmur mevsiminde çok sık koptuğunu öğrendim.

Köprünün ortasına geldiğimize aşağıda gördüğüm şey daha çok şaşırttı beni. Bir derenin nehre karıştığı noktada iki peştamallı adam dizlerine kadar suya girmiş safir arıyorlardı ama sanki balık tutar gibi bir halleri vardı. Ellerindeki olta gibi kamışları ileri doğru uzatmış, ucundaki kancayla akarsuyun dibini tarıyor, değerli taş arıyorlardı. Bu nehir Sinbad masalında adı geçen Kaluganga idi ve kenarlarında değerli taşlar olmasa bile akan suların dibinde bazen değerli taşlar çıkabiliyordu. Marco Polo da sekiz yüz yıl önce taşlarının nasıl çıktığını görmüş olsaydı hiç kuşkusuz en az benim kadar şaşırdı. Taş avcılarının kıyafetleri bile o zamanlardan bu yana değişmemiştir.

Köprünün sonunda ilerdeki ilkel kulübeye doğru yürürken Jayarathna nehir madencilerinin genelde illam madencilerinden daha fakir olduklarını söyledi. Suda bulunan taşlar genelde küçük oluyor ve birçok kişi arasında paylaşıyordu. "İyi zamanlarda kahvaltıda ekmek, yemekte baharatlı bir şeyler yiyebilir, çay içebilirler, ama kötü zamanlarda ağaçlardan bulabildikleri meyvelerle kann doyururlar." Adamların ağızları Sri Lanka'ya has betel denen bir ağacın aynı zamanda sakinleştirici meyvesini çiğnemekten kıpkırmızıydı. Yanına gittiğimiz grubun şefi olan Sunil Kajotawata, "Betel insanı ısıtır, su ise üşütür. Betel olmasa günde sekiz saat suda kalamayız," dedi. Adamın ayak derisi uzun zaman su içinde kalmaktan dalga dalga olmuştu ve çeşitli yerlerinde kesikler, yara izleri vardı. "Safirler bazen bıçak gibi oluyor, her yerimizi kesiyorlar."

Yüzüğümdeki safirin nasıl çıkarıldığını düşündüğüm ilk günlerde, onun Avustralya'daki opaller ya da Mısır'daki zümrütler gibi, kayaların içinde tüneller açılarak ve dinamit patlatılarak toprak altındaki madenlerden alınmış olduğunu sanıyordum. Daha önce duyduklarıma göre madenlerin her zaman böyle çalışıldığını düşünürdüm. Fakat Sri Lanka'da durum farklıydı. Gerçi burada da yeraltı madenlerinden çıkarılan safirler vardı ama taşların çoğu yine de 'ikinci derece madenlerden alınıyordu.

Çok uzun bir jeolojik sürecin sonunda oluyordu bu işler, sert kristaller ana kayadan koparak yere düşüyor, milyonlarca yıl yağmurlarla sürüklenerek tepelerden aşağı kayıyor, sellerle vadileri aşarak sabı ile giden Sinbad gibi yol alıyor, sonunda nehir- lere ulaşarak denize doğru yola devam ediyorlardı. Milyonlarca yıl önce nehir olan ama zamanla çamur dolan yerlerin kazılma- sı sonucunda ise yeraltı madenciliği başlıyordu. Nehirde değeri- li taş arayanlar işte bu denize doğru sürüklenen taşları bulup çı- kıyorlardı sudan. Kesim işlemi ipuçlarını yok ettiği için benim yüzük safirimın nerede ve hangi yöntemle çıkarıldığını söyle- mek olanaksızdı. Nehir taşları suların içinde çok uzun yıllar sü- rüklendikleri için cilalanmış oluyorlardı, satırları pürüzsüzdü.

Nehirden safir çıkarma

Sunil tarama işlemini göstermek için beni nehre soktu. Akıntı güçlüydü ve bir ara belimize kadar çıkan sulardan zor- lukla geçerek adamların çalıştığı sığ noktaya ulaştık. Taş taraması içi yer seçmek de kolay bir iş değil aslında. Eğer akıntı çok güçlü olursa ağır taşları da alıp götürüyor, sular ağır aktığı za- man da hafif taşlar yerlerinde kalıyor, sürüklenmiyorlar, onun

için taş taraması yapanlar böyle bir nehir kıvrımı ya da iki suyun birleştiği yerler gibi sığ ve uygun noktaları seçiyorlar.

Sezon başında sürüklenen taşları tutmak için nehrin ortasına bir set yapmışlar. Bir kırat değerli taş için, onunla birlikte sürüklenen birkaç ton taş ve çamuru taramak gerekiyor, ama bu konuda nehir de adamlara yardımcı oluyor. Set ya da barajdan birkaç metre yukarıda nehrin yatağında bir çukur açmışlar. Barajdan aldıkları maddeleri *mamoti* denen uzun sınıklarla çukura atıyorlar. İşin çoğu suyun altında olduğu için ne olduğunu anlamak kolay değil ama birden Jayarathna'nın, değerli taşların kumdan ağır olduğu sözünü hatırladım. Nehir sulan dipteki çukurun üzerinde geçerken daha hafif olan kumları sürükleyip götürüyor ve geriye kalanlar da adamlar tarafından daha kolayca taranabiliyor, böylece ilk elemeyi nehir yapmış oluyor. Ayrıca oraya kadar yıllarca bozulmadan, sürüklenerek ve doğa tarafından düzeltilip cilalanarak gelen taşlar kesim ve cilalama işlemine de hazır oluyorlar. Kesme ve cilalama tekerleğinin taşları zımparalama gıcirtısı, nehrin aşındırma gücüyle kıyaslandığında çok zayıf kalıyor.

O zamana kadar 'alüvyonlu madencilik' denen şeyi doğal kabul etmiştim; toprak altında değerli taş bulmak için kayaları parçalamak ve toprakları kazarak çıkarmak gerekiyordu. Fakat orada safirler ve yakutlar suyun dibinde ben görmeden çevremden akıp giderken, Sinbad'ın sihirli nehrini yaratan güçlerin büyüklüğünü idrak ettim ve bu taşların nerelerden geldiğini düşündüm. Hiç kuşkusuz o tepelerde bir yerlerde, bu değerli taşların kayalardan koparak sulara sürüklenmeye başladığı noktada bir ana kaya vardı. Sunil'in söylediğine göre safirler tanrılardan geliyordu ama Jayarathna daha gerçekçiydi, ona göre taşların kaynağını kimse bilmiyordu. Sri Lanka'da jeologlar da çok aramış ama ana taşı bulamamışlardı.⁽³⁸⁾ "Fakat bizim kendi teorimize ve mitolojiye göre değerli taşlar Âdem Tepesinden geliyorlar." Jayarathna bunu söyledikten sonra bir yeri gösterdi ve çok uzaklarda, sivri tepeleriyle

bir çocuk resmine benzeyen dağı gördüm.

Yüksekliği 7200 feet (1 ft=30,5 cm) olan ve halkın Sri Pada dediği Âdem Tepesi adanın en yüksek dağıydı. Zirvesinde bir buçuk metre uzunluğunda bir ayak izi olduğu söyleniyor ve kutsal kabul ediliyordu. Hindulara göre orası Siva'nın dans etti yerd, Budistler bir zamanlar Buda'nın orada kaldığını, bazı Hristiyanlar Cennetin orada olduğunu, Müslümanlar ise Hz. Âdem'in Cennetten kovulduktan sonra oraya konduğunu ve cezasını çekene kadar tek ayaküstüne orada durduğunu söylüyorlardı. Çinliler ilk adam Pan Ku'nun orada yaşadığına inanıyor ve üçüncü yüzyıldan beri hacı olmak için oraya gidiyorlardı. Âdem Tepesi menkıbesinde Prometheus hikâyesinden de ipuçları vardı: bu safir dağına çıkan yolda yere cincirler çakılıydı ve menkıbeye göre⁽³⁹⁾ son zincire 'iman zinciri' deniyordu, çünkü oradan aşağı bakanlarda büyük bir ölüm korkusu oluyor ve o insan hemen duaya başlıyordu.

Bu tepeyle ilgili menkıbelerle birlikte oradaki değerli taşlar hakkında da çok hikâye anlatılırdı. Bu değerli taşlar Âdem tarafından mı getirilmişti, Budanın ayak izlerinden mi çıkmışlardı, yoksa Pan Ku'nun kristal kulaklarından mı oluşmuşlardı bilinmiyordu ama orada çıkan taşlar kutsaldı. Ortaçağ Hristiyanlarının inancına göre Cennet Bahçesi dünya üzerinde bir yerdedi ve değerli taşların çok çıktığı bir yere de yakındı. Bu nedenle ortaçağ gezginleri seyahatlerinde değerli taşların çıktığı yerleri haritalarda işaretleyerek Cennet Bahçesini de bulmaya çalıştılar. Peygamber Ezeziel İsraillilere, "Siz Tanrının bahçesinde, Cennettesiniz," demişti, "Her değerli taş süsledi sizi—yakut, topaz, zebrecet, oniks, yeşim, safir, turkuvaz ve zümrüt . . . ve sizi burada tutuyorum, böylece Tanrının kutsal dağındaydınız."⁽⁴⁰⁾ Daha sonra bunları yazarken akıma geldi, Sri Lanka'da iki efsane kralın almak için savaştıkları o taşlarla süslü esrarengiz taht acaba herkesin paylaşması gereken bir dağ mıydı yoksa?

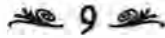

Adem Tepesi—bir dağın bir çocuk gibi resmi

Seyahatime başlarken yüzüğümdeki safirin milyonlarca yıl yerin altında kalmış olduğunu düşünüyorum ve onun kaynağını bulacağımı sanıyordum. Ama şimdi belki de onun çıktığı nehrin kenarında duruyor olabilirdim. Şimdi yüzük taşımla ilgili sadece jeolojik, ekonomik ve değerli taşlar konusunda bir hikâye değil, aynı zamanda onun kaynağıyla ilgili kutsal yer hakkında da bir menkıbe dinlemiştim. Taşımın gerçek kaynağına asla gitmeyecektim, yerini de bilmiyordum ama günümüz teknolojiyle bile bulunamayan bir kaynağı olduğunu öğrenmiştim, fakat o kaynak şu anda orada olmayabilirdi. Ama yüzüğüme her baktığımda hatırlayacağım bir hikâye olacaktı, buna seviniyordum. Bu küçük taşın çok eski, çok dayanıklı olduğunu, milyonlarca yıl önce oluştuğunu, ama onun koptuğu büyük kayanın belki de tamamen yok olduğunu düşündüm.

8

Yakut

Yakut bulunan topraklarda sıtma, vahşi hayvanlar
ve zehirli sürüngenler gibi tehlikeler olduğu
söyleniyor. Ama bu söylentiler rekabet istemeyen
yakut tüccarlarının abartması olabilir.

EDWIN STREETER⁽¹⁾

"Pegu kralı büyük bir şehrin değerini aşan değerde
yakut takıyor ve her ayak parmağında bir taş var...
öyle parlıyor ki bakanlar güneş sanıyor."
On altıncı yüzyıl gezgini LUIGI BARTHEMA

Ellili yaşlarının başında uzun boylu bir İngiliz 1885 yılı Aralık ayının bir sabahı Paris'te Grand Otel'de yalnız başına kahvaltı ediyordu.⁽²⁾ Dikkatle bakan biri onun, yakınında oturan iki adamın konuşmasını merakla dinlediğini hemen anlayabilirdi.

O iki kişinin konuşmasına göre birkaç gün önce, 29 Kasım'da İngiliz ordusu Yukan Burma'yı ele geçirmişti. Danışmanları krala İngiliz ordusunun başkent Mandalay'a çok yaklaştığını bildirmemiş ve Burma ordusu da ani saldırıya dayanamamıştı. Aynalı mozaikleri nedeniyle 'Cam Saray' denen kral sarayı bir hafta içinde

yağmalanmış ve hazineler İngiliz alayının kasalarına girmişti. Kral Thibaw, hamile karısı ve üç küçük kızıyla birlikte sürgüne gönderilmiş, törende krallığın dokuz sıralı şemsiyeleri yerine yedi sıralı şemsiye kullanılarak kral aşağılanmıştı ve İngilizler şimdi yeni kolonilerinden nasıl yararlanacaklarını planlıyorlardı.

İngilizlerin Yukan Burma'yı almalannın üç temel nedeni vardı. Önce, Laos, Vietnam ve Kamboçya'yı da kontrol eden Fransızları kovmak istiyorlardı. İkincisi, Burma'da çok bol olan tük ağacı azalıyordu. Ama askerler için önemli olan üçüncü nedendi. Avrupa'da yıllardır Burma'nın kuzeydoğusunda, omanın merkezinde bulunan bir kasabadan söz edilmekteydi.⁽⁸⁾ Bu kasabanın adı Mogok'tu ve dünyanın en güzel değerli taşlarından bazıları oradan çıkıyordu. Orada bol safir, topaz, ametist ve hatta zümrüt vardı. Ama Mogok'u ünlü yapan taşlar aslında yakutlanydı. Avrupalılar bu taşların rengini tanımlamak için söz bulamıyorlardı. Burmalılar bu taşın rengine 'güvercin kanı' diyorlardı ama bu taşlardan takan yabancı kadınların çoğu bunun anlamını düşünmüyordu bile.

Konuşan adamlardan biri arkadaşına, "Kira anlaşmasını duydu mu?" diye sordu. Habere göre Fransız şirketi Bouveillein & Co. birkaç ay önce Burma yakut madenleriyle ilgili bir kira anlaşması yapmıştı Burma yönetimiyle. Şirket bu anlaşma için üç yüz bin rupee, ya da yirmi bin sterlin⁽⁴⁾ ve ayrıca krala rüşvet olarak da yüz bin rupee ödemişti. Fakat zamanlama çok kötüydü, İngilizler madenler de dâhil Burma'nın o bölgesini ele geçirdiğine göre kira anlaşmasının hiçbir değeri kalmayacaktı.⁽⁹⁾

Bunları duyan İngiliz daha fazla dayanamadı, kalkıp iki arkadaşın masasına gitti, kendini tanıttı ve onların konuşmalarını elinde olmadan duyduğunu söyledi. İngiliz'in adı Edwin Streeter'di ve eğer iki arkadaş değerli taş işinde iseler belki de onun adını duymuşlardı. Streeter Londra'daki en büyük mücevher şirketlerinden birinin sahibiydi ama sadece kuyumculukla ilgilenmiyordu. Değerli taşların kaynaklarıyla da ilgilenirdi ve bu yüz-

den birkaç kez para da kaybetmişti. 1885'te şirketi öyle ünlenmişti ki adı bir uzmanlık merkezi olarak *Haz. Süleyman'ın Hazine* rinde bile geçmişti.⁽⁶⁾ Uzak ülkelerdeki değerli taş kaynaklarıyla yakından ilgilendiği için Burma olayı dikkatini çekmişti.

Burma'daki Tüm Yakutlar – Hisse 27.000 Sterlin

Paris otelinde iki yabancıyla konuşması Streeter'in kaderi ve servetiyle birlikte Burma yakutlarını da derinden etkiledi. Streeter'in 1879'da yayınlanan *Değerli Taşlar* adlı kitabı çok satanlar listesine girdi ve Victoria dönemi kütüphanelerinin raflarında yerini aldı. Streeter bu kitapta yakutların Afganistan, Avustralya ve Seylan gibi birçok yerde bulunduğunu ama en güzel taşların Burma'nın esrarengiz bir dağlık bölgesinden çıktığını yazdı. Fakat bu bölge insanlar çok yabani, vahşi ve sertti, ayrıca bölgede vahşi hayvan ve zehirli yılanlar çoktu. Ama yine kitaba göre, her şeye rağmen Doğu Yakutu en kıymetli yakuttu ve Burma da bu yakutların tartışmasız en büyük kaynağıydı, risklere rağmen oraya gitmeye değerdi.

Yukarı Burma yakutları Avrupa'da ününü yüzyıllarca sürdürdü. Burma'ya giden ilk İngiliz Elizabeth döneminde Ralph Fitch oldu. Fitch Engizisyonundan kaçarken tesadüfen Burma ve Seylan'a gitti ve masraflarını karşılamak için değerli taşlar alıp sattı. Zamanın gezgin yazarları gibi Fitch'in anılarında boynuzunda mücevher olan tek boynuzlu at ya da pençelerinde elmas taşıyan akbaba gibi masal yaratıkları yoktur. Ama yazılarında Burma Kralı Pegu'nun pek çoğu mücevherlerle süslü beş bin fil ve üç yüz bin askerle savaşa gidişini anlatır. Fitch aynı zamanda başkent Pegu'da dört hazine evinde muhafaza edilen kral hazinesini de görmüş ve heyecanlı bir dille anlatmıştır. Onun anlattıkları belki de üç yüzyıl sonra Edwin Streeter ve İngiliz ordusunun dikkatini çekmiştir.

*Kral yakutu parlak
kırmızı renge dönüşmüş
olan bir süit bardağının
içine koymuştur. Burma'dan
bir ondokuzuncu yüzyıl resmi*

*Burma'da mücevherlerle
donatılmış bir fil.*

Fitch bölgede çıkan değerli taşların Burma halkı için zenginlikten öte bir anlam taşıdığını anlamıştı. Pegu pagodaları mücevher doluydu çünkü her taş töreninden sonra yeni kral tacındaki değerli taşları çıkarır ve halkın görmesi için Budist tapınaklarının sivri kulelerine takardı. Ulusal hazine evleri aslında halk açısından görülmeye değer yerler değildi, mücevher sahibi olmak bir siyasi güç simgesiydi.

Fitch'in 1583'deki seyahatinden üç yıl önce aynı sarayı Gasparo Balbi adında Venedikli bir kuyumcu ziyaret etti. Fitch'in aksine Kral Nanda-bayın onu huzuruna kabul etti ve Balbi, hiç ihtiyacı olmamasına rağmen, krala mücevher hediye etmenin bir adet olduğunu öğrendi. Balbi krala bir kutu zümrüt götürdü, Burma'da az bulunan zümrüt, İspanyolların Kolombiya madenlerini ele geçirmesi sonucu Avrupa'da bollaşmıştı. Balbi taşları tercüman aracılığıyla krala verince kral bu yabancıнын nereden geldiğini sordu ve Venedikli olduğunu öğrenince oradaki kralın adını öğrenmek istedi. Balbi ona Venedik'te kral olmadığını, cumhuriyetle idare edildiğini söyleyince kral gülmeye ve sonra da öksürmeye başladı, konuşamaz oldu.⁽⁷⁾ Eski Burma'da krallık sistemi öylesine kökleşmişti ki orada yaşayanlar başka bir yönetim sistemi düşünemiyorlardı.

Yakutların çıktığı yerleri Balbi ya da Fitch'e göstermediler. Fakat o yerin nerde olduğunu öğrenmişlerdi ve Fitch o yere 'Caplan' adını vererek, "Yakutlan, safirleri ve lal taşlarını pek çok tepe olan bir bölgeden çıkıyorlar," diye yazdı. Caplan'ın Ava şehrinden altı günlük mesafede, modern Mandalay⁽⁸⁾ şehrine yakın ve gizli bir yer olduğunu biliyordu. Anılarında, "O maden kuyularının yanına çalışanlardan başka hiç kimse gidemiyor," diye not vardır.⁽⁹⁾

1826'da bir İngiliz diplomatı olan John Crawford görevli olarak Burma sarayına gitti ve ülkesine döndüğünde 907 kıratlık büyük bir Mogok safiri getirdi. Pegu kralı onu da huzura kabul etmişti ve Crawford bu olayı şöyle yazdı:

Kral merdiveni güçlkle çıktı . . . üzerindeki giysi ve süslerin ağırlığı altında sendeler gibiydi. Elbisesi mücevherlerle süslü altın kumaştan yapılmıştı.

Başındaki taç sivri uçlu bir miğfere benziyordu, Hurma pagodalarına benzetilmek istenmişti. Tacın tamamen altından yapılmış olduğunu söylediler ve üzerinde de bir sürü yakut ve safir vardı.⁽¹⁰⁾

Streeter'in oğlu bir gün Burma'ya giderek yakut madenlerini görmek için hayalini kuruyordu ama babası şöyle yazdı: "O madenlerin Avrupalılardan nasıl gizlendiğini biliyordum ve böyle tehlikeli bir seyahati destekleyemezdim." Fakat Paris'te duydukların sonra fikrini değiştirdi Streeter, ikinci oğlu George ve üç işadaminin da dâhil olduğu bir ekip kurdu. Rangoon'a hemen bir temsilci göndermeye karar verdiler ve bu görev için de çok iyi bir güvercin avcısı ve maceraperest bir adam olan Yüzbaşı Aubrey Patton seçildi.⁽¹¹⁾ Patton Hindistan Valisine yazmış bir tanıtma mektubu alarak gemiyle Burma'ya gitti. Fakat oraya gidince karşısında ciddi bir rakip buldu Patton; Streeter ekibinin kurduğu şirketin karşısında çok güçlü bir rakip vardı.

Gillander, Arbuthnot & Co. Kalküta merkezli büyük bir İngiliz şirketi idi. Hintli köylüleri işçi olarak Mauritius'daki büyük çiftliklere gönderip çalıştırarak ve aynı zamanda borçlandırarak büyük paralar kazanmıştı. İşçileri kandırarak çalıştırmak bir yana, Kalküta şirketi başka iş alanlarında da hileli yollara sapıyordu. Streeter zor da olsa öğrendi bunları. Vali Streeter'in ilk teklifi olan üç yüz bin rupeeyi kabul etmedi ve kiralama işini ihaleyle yapacağını bildirdi—isteyen her kişi ya da şirket teklif verebilecekti. Patton şirketle her gün telgrafla haberleşiyor, merkezin talimatlarına göre hareket ediyordu. Sonunda dört yüz bin rupee tutarında, yani yaklaşık yirmi yedi bin sterlinlik⁽¹²⁾ bir son teklif verdiler ve 15 Nisan 1886'da Hindistan Dışişleri Ba-

kanlığı teklifin koşullu olarak kabul edildiğini bildirdi.

Streeter bunun üzerine George ile birlikte iki şirket mensubunu ve gözlemci Robert Gordon'u Burma'ya gönderdi. Plana göre, şimdiye kadar ele geçirilmemiş olan Mogok bölgesine İngiliz ordusuyla birlikte gireceklerdi. Ödenen para karşılığında ne alacaklarını, yakutların kaynağını, başka taş bulma şansı olup olmadığını ve yerli madencilere ödemelerin ne şekilde yapıldığını öğrenmek istiyorlardı. Koloni hükümeti ne olduğunu, nasıl çalıştığını bilmediği madenleri hiç tanımadığı bir şirkete kolayca kiralayabiliyordu.

Burma'da değerli taş madenlerinin binlerce olmasa bile yüzlerce yıldan beri efsanelerin, menkıbelerin etkisi altında olduğunu öğrendiler. Bu eski madenlerin yönetimi sandıklarından çok daha zor olacaktı, bunu çok geçmeden anladılar.

Tavuk Yumurtası Kadar Yakutlar

Ayrıntılı Burma tarihi⁽⁴³⁾ kültürlü Kral Anawrahta'nın tahta çıktığı 1044 yılına kadar yazılmadı. Bu kral saltanatının ilk yıllarında Tayland yakınlarında, Burma'nın ince bir şerit halinde uzayan topraklarını, Mons bölgesini ele geçirdi. Mons kralı tüm haklarıyla beraber gücünü simgeleyen tavuk yumurtası büyüklüğündeki yakutunu da kaybetti. Ona yeni rejim altında bir köle olarak yaşama izni verildi ama eski kral yine de rahat yaşadı. Yaşlanınca ailesini yanına topladı ve bir pagoda inşa etmek istediğini söyleyerek yardım istedi onlardan.⁽⁴⁴⁾ Destek için dolandırdığı tepsie konan değerli taşlar içinde bir yüzüğe monte edilmiş olan muhteşem bir de yakut vardı. Kendisinden alınmış olan büyük yakuttu bu ve Kral Anawrahta bunu ona haber vermeden geri göndermişti. Bu yakut pagodanın inşası için destek oldu ve insanların kayıp ve kazançlarının simgesi olarak

kabul edildi. Bu olay aynı zamanda sert hükümdarların bile yaşlanınca nasıl yumuşadıklarını gösteriyor.

Anawrahta saltanatı döneminde Mogok 'Maden Sahası' hükümdara aitti ve madencilerin çalışıp yaşamaları maden yöneticilerinin vereceği çalışma iznine bağlıydı. Pratikte bir madenin müdürü işçilere çalışma izni veriyordu ama yetkili kişiler çoğunlukla yolsuzluk yapıyor, rüşvet alıyorlardı. Yapılan yolsuzluklar bazen çok büyük oluyor ve çok değerli yakutlar ortadan kaybolabiliyordu. Kurala göre, bulunan tüm büyük yakutların krala gönderilmesi gerekiyordu. Büyüklüğün sınırı baz krallara göre üç kırat, bazılarına göre dört ya da altı kırat olabiliyordu ve her zaman tartışmalıydı bu konu. Teorik olarak kralın aldığı taşa piyasa fiyatını ödemesi gerekirdi ama madenlerin kendilerine ait olduğunu düşünen krallar bunu hemen hiç yapmazlardı. İşçiler kızıyordu bu duruma.⁽¹⁵⁾ Kralı mutlu etmek için ona her yıl birkaç büyük taş gönderiliyordu ama işçiler birçok büyük taşı kırarak küçük parçalar halinde kendileri satabiliyorlardı.

Fakat krala büyük bir taş veren bir adam bunun acısını çekti.⁽¹⁶⁾ Nga Mauk basit bir köylüydü, madenci bile değildi ve önce herkes çok şanslı bir adam gibi gördü onu. Mauk 1661 yılında bir gün nehirde balık tutarken suyun içinde parlak bir taş gördü ve nehre girerek aldı onu, koca bir yakuttu bu. Bazılarına göre altmış ve seksen kırat arasında, bazılarına göre daha da büyük bir taşı bu. Nga Mauk taşı köy muhtarına gösterdi ve birkaç gün sonra onu saray fillerinden birine bindirerek başkent Ava'ya götürdüler. Hikâyeye göre kral taşı bir bardak sü-tün içine koyunca taş parlak kırmızı oldu.

Nga Mauk büyük bir ödül beklentisiyle köyüne döndü. Kral ise, "Kimsede böyle bir taş yok," diyerek övünüyor ama ona benzer bir taş daha bulunmasını istiyordu. O sırada sınırın diğer tarafında, Yunnan ya da Kalküta'da çok iri bir yakut almış olan yabancı bir kuyumcu kralın bu arzusunu duyarak taşını saraya gö-

türdü, ama beklediği tepkiyi göremedi. Aslında kuyumcunun taşı renk olarak kralın taşıyla aynıydı ama ondan biraz daha büyüktü. İki taş yan yana konunca birbirlerini tamamlıyorlardı.

Kral kandırıldığını düşündü; ona göre Nga Mauk büyük taşı ikiye bölmüş ve büyük parçayı kendine saklamıştı. Kral askerlerini köye gönderdi, menkıbeye göre köylüler bir yere toplanarak yakıldılar. O sırada Nga Mauk'un kız kardeşi tepelerde ot topluyordu ve köyün alevler içinde kaldığını görünce kaçarak kurtuldu.

Yabancı kuyumcunun taşına ne olduğunu kimse bilmiyor, ondan söz eden çıkmadı ama onun yüzünden büyük bir trajedi yaşandığı anlatılıyor. Kuyumcunun taşına Kalla Pyan, ya da Kara Su yakutu dediler. Kral ise Nga Mauk'un yakutunu önce yüzük yaptırdı, sonra da onu en çok sevdiği beyaz filinin başına taktırdı. Kral ölünce yakut da efsane olarak kaldı. Rivayete göre o taşta sahip olan kişi Burma tahtına çıkacaktı. Bu nedenle İngiliz ordusu 1885'te Mandalay'a girince Albay Sladen, Nga Mauk yakutunun bulunmasını istedi.

Fakat albay daha sonra taşı bulamadıklarını açıkladı. Tahminine göre o yakutu Kral Thibaw almış, ya da yağma sırasında birisi çalmıştı. Fakat pek çok kimse inanmadı ona. Hindistan'da, Ratnagiri'de sürgünde yaşayan kral da koruması için Albay Sladen'e birçok değerli taş ve eşya verdiğini ve daha sonra onları geri istemek için çok sayıda mektup yazdığını açıkladı. Nga Mauk yakutunun kaybolması Yukarı Burma'da koloni şehirlerinde herkesi kızdırdı ve bugün bile hikayeyi dinleyen Burmalılar Albay Sladen'e lanet yağdırırlar. Shan eyaletinde trenle yolculuk yaparken tanıştığım eğitimli bir adam, "O taş Sladen'in çaldığı biliniyor, onu birkaç küçük parçaya ayırmış ama taş şimdi Londra Kulesinde, Kraliçenin Mücevherleri arasında duruyor," diye anlattı.

İlk İngiliz Seferi

Şubat 1888 akşamüzeri mühendis Robert Gordon, Güney Kensington'da Kraliyet Coğrafya Derneğinde bir konuşma yaptı. Mühendis ilk İngiliz heyetiyle birlikte gittiği Mogok seferinden yeni dönmüştü ve salondaki dinleyiciler arasında ünlü Albay Sladen de vardı, yakut madenleri hakkında anlatılacakları merak ediyordu. Gordon'un anlattığına göre gemiyle Burma'ya kırk günde gitmişler ve Mogok'a varmaları da yirmi günden fazla sürmüştü. Gecikmelerinin nedeni her fırsatta İngiliz askerlerine ateş eden nehir haydutlarıydı. Bu adamların çok eski zamanlardan beri bölgede olduğu söyleniyordu ve hatta bazılarının aileleri yakutların Eski Mısır'a satıldığı dönemlerde yaşamıştı. Yakut hırsızlığı bölgenin en eski işlerinden biriydi.

İngiliz ordusunun karşısına daha iyi organize olmuş güçler de çıkmıştı. Madenciler Mogok dağlarında onları koruyacak binden fazla paralı yerli asker tutmuşlardı. İngilizler uzun bir savaşa hazırды ama Burma siperleri fazla dayanmadı, çoğu savaşmadan teslim oldu. Rivayete göre paralı askerlerin maaşını ödeyen kişi paraları alarak kaçmış ve paralı askerler de savaştan vazgeçmişlerdi.⁽¹⁷⁾

Silahlı karşı güçler olmasa bile Mogok yolu yine tehlikeliydi. Gordon'un söylediğine göre bölgede meyveleri zehirli olan ağaçlar, sıtma ve kolera gibi hastalıklar da vardı. Yakut madenlerinin ilk şirket müdürü olan Frank Atlay yazdığı mektupta, "Yerli doktor da dâhil olmak üzere tüm işçiler ateş içinde yatıyorlar, muhtemelen yeni bir doktor alacağız," diye yazıyordu.

İngilizler Mogok'a vardıklarında kasabayı boş buldular. İnsanlar ormana kaçmışlardı ve onlara güvende oldukları ve geri dönebilecekleri söylendi ama ikna etmek uzun zaman aldı. Birkaç hafta sonra geri geldiler ama karmaşa içindeydiler. İngilizler Mandalay'ı bir yıl önce almışlardı ama o zamandan beri

Mogok'ta anarşi hüküm sürüyordu. Ortada yönetici kimse yoktu, kral olmadığı için en iyi taşlar bile bulanın elinde kalıyordu. Madenciler istilacılara yenildikten sonra kazandıkları özgürlüklerini tekrar kaybetmekten korkuyorlardı.

Gordon ve arkadaşlarının anladığına göre, madenleri daha önce kiralayanlar onları kendileri çalıştırmamışlardı. Bunu yapmak yerine vergi toplama yetkisi için krala yıllık bir para ödemişler ve fakir madencilere yüksek faizlerle borç paralar vermişlerdi.⁽¹⁸⁾ Yeni kira anlaşmasına göre, Burma Yakut Madenleri Şirketi maden işletmek istiyorsa bu madenleri kendisi bulmak zorundaydı, başkalarının madenlerine el koyamazdı. Tepeler dolu bu bölgede nerede maden aranacağı da bilinmiyordu. Gordon daha sonra pay sahiplerine⁽¹⁹⁾ yazdığı özür dileyen mektupta, ormanlık arazide rasgele maden arayacaklarını belirtti.

Ama Gordon da patronu Edwin Streeter gibi kendini kaptırdı bu işe. Bir süre sonra da merakla bekleyen İngiliz kamuoyuna verimli yakut madenleri buldukları müjdesini verdi. Gerçekte kimse neler bulunduğunu bilmiyordu elbette ama onun Kraliyet Coğrafya Demeğine verdiği raporda jeolojik belirtiler olumluydu. Konuşma zamanlaması iyiydi; Burma'daki yakut madenlerinin verimli olacağı bir yıl sonra anlaşıldı ve Londra borsası yükseldi.

Burma Yakut Madenleri

Şirket yeni yakut madenleri araştırmasına başlamıştı ama kiralama konusu henüz tam olarak çözülmüş değildi. *The Times* 1888'de İngiliz hükümetini akılsızca davranmakla suçladı, hükümet hiçbir yetkili tarafından görülmemiş madenleri rasgele kiraliyordu. Haberlere göre bu maden işletmelerinin Steeter şirketine verilmesi işinde rüşvetler söz konusuydu ama bir süre sonra yolsuzluklarda *The Times* çalışanlarından bazılarının da

rolü olduğu açıklandı. Gazetenin Burma muhabiri Rangoon'da avukatlık yapan Edward Moylan'dı ve bu adam müvekkillerini korumak için yargıçları gazetesini kullanarak tehdit ediyordu.⁽²⁰⁾ Gillander, Arbuthnot & Co. de İngiliz şirketi aleyhine haberler yapması için ona para veriyordu.⁽²¹⁾ Bu plan yürümedi ama ilk yedi yıllık kira anlaşmasının imzalanmasını bir yıl geciktirdi⁽²²⁾ ve Burma Yakut Madenleri Şirketi hisseleri konusunda dedikodulara neden oldu.

O dönemde egzotik mücevherler modaydı. 1870'lerde Güney Afrika elmas madenlerinde çok büyük ve değerli taşların bulunduğu haberleri Avrupa ve Amerika gazetelerinin manşetlerinden inmiyor ve yüzyılın sonlarına doğru Conan Doyle ve Wilkie Collins gibi ünlü yazarlar kayıp mücevherler ve hazine avcılarıyla ilgili romanlar yazıyorlardı. Bu nedenle 1889'da Burma Yakut Madenleri Şirketinin hisseleri ilgi çekmeye başladı.

Madenlere ait tanıtma belgesi 27 Şubat 1889'da yayınlandı ve ertesi sabah Londra Rothschild bankasının önünde başvuru formları dağıtılırken görülmemiş olaylar yaşandı. *Financial Times* bankanın önündeki kalabalıktan söz etti ve sanki maden oradaymış gibi davrandı insanlar diye yazdı. Kalabalık öyle yoğundu ki banka çalışanları ön kapıdan giremediler binaya. Streeters şirketiyle ilgili haberleri ilk veren gazete olan *The Times* banka önündeki kalabalıklardan pek fazla söz etmedi ama bankanın heyecanlı saatler yaşadığını fakat sonra her şeyin normale döndüğünü belirtti.

1 sterlinlik yakut hisseleri kısa zamanda dört katına çıktı ve borsa tahtası kilitlendi. New York'daki *Mühendislik ve Madencilik Gazetesi* yakut hissesi alarının kumar oynadıklarını yazdı ve "Ama yine de madencilik hisselerinin pek kazanmadığı Londra borsasında bu hisseler büyük olasılıkla kazandırabilir," dedi.⁽²³⁾

Kumarbazlar bir süre kazanıyor göründüler. Şirketin sermayesi 150.000 sterlindi ve herkes iyimserdi. Ama bir süre sonra bazı

sorunlar çıkmaya başladı. Pompalama donanımlarının berbat yollardan nakledilmesi çok güçtü, işçi bulmak zordu, yerel işçilere ücret ödeme sistemi bozuktı, İngiliz ordusu haydutları sindirememişti, öküz arabaları Mandalay'dan bölgeye kuru havalarda üç haftada varabiliyordu ama yağmur mevsiminde yollar geçilmez oluyordu. Araba çeken öküzler sık görülen sığır vebası yüzünden öldüğünde Mogok'a aylarca kimse gidemez oluyordu.⁽²⁴⁾

Tüm bu sorunlara rağmen 1895 ve 1896 yıllarında çok yakut çıkarıldı ve bu yıllar kazançlı geçti. Bu yılların her birinde şirket on bin rupeeden fazla kazanç sağladı, yani yedi yıllık kiranın dörtte birini çıkardı. Fakat yeni yüzyılın başında Verneuil sentetik yakut yapmayı başardı ve bunlar doğal taşlar kadar güzel olmamasına rağmen piyasa olumsuz etkilendi. Pazar yeniden canlanmaya başlarken bu kez de Birinci Dünya Savaşı çıktı. George Streeter, "Çalışmalar kısıtlandı," diye yazdı. "Şirketin elindeki işletme hakları zayıfladı ve gücümüz kalmadı."

Mogok bugün gerçekten de adeta görünmez bir yer olmuştur. Burma 1947'de İngilizlerden özgürlüğünü kazandı ve yaklaşık on beş yıl sonra halk ağır olaylar yaşadı. 1962'de General Ne Win bir darbeyle iktidarı ele geçirdi ve halkı baskı altına alan önlemler getirdi. Adam bir mücevher uzmanıydı sanki, rivayete göre kanlarından biri İtalya'da bir kuyumcu dükkanı açtı ve Burma'nın en güzel yakutlarını satmaya başladı. General Ne Win, Mogok'la da ilgilenmeye başladı. Kişilerin maden işletmesi yasaklandı ve yönetim –o zaman Devlet Yasa ve Düzen Getirme Konseyi ya da SLORC deniyordu– bölgeyi kontrol altına aldı. Çinli, Hintli ve Nepalli işadamları dışında yabancıların ülkeye girmesine izin verilmiyordu. Ülke 1900'ların başlarında biraz açıldı ama Yakut Bölgesi hâlâ yasak bölgeydi ve bugün bile çok az yabancıya oraya gitme izni veriliyor. Buna neden olarak kaçakçılığın önlenmesi çalışmaları gösteriliyor ama söylenilere göre yönetim Mogok'un bazı yerlerinde görülen zorunlu

işçilik, çocuk kullanımı ve HIV gibi olaylar gizlemeye çalışıyor.

İlk İngiliz işletmesinden geriye neler kaldığını ve Burma yakutlarının bugün ne durumda olduklarını merak ediyor, bunları öğrenmek istiyordum. ABD’de maceraperest bir mücevher tüccarı ile konuşana kadar bunun pek mümkün olamayacağını düşünüyordum.⁽²⁵⁾ Ama adam bana birkaç yüz dolar ödersem Burma ordusunun kısa bir Mogok ziyaretine izin vereceğini söyledi. Böylece kötü olayların yaşandığı yerlere de girmeyecektim.

Yakut Sahasına Bir Yolculuk

Mart 2004’te Rangoon’da lüks bir otelin lobisinde⁽²⁶⁾ bir genç adama epey yüklü bir para verdim. Rehberim otuzlu yaşların başında, güleryüzlü bir adam olan Yan Naing’di. Söylediğine göre önce felsefe öğretmenini olmayı düşünmüş ama sonra ayda yirmi dolara çalışamayacağını anlamıştı. Genç adam yüz dolarlık banknotları tekrar saydı ve iki gün sonra Mandalay’da buluşmayı kararlaştırdık.

Seyahatim hükümetin yılda iki kez yaptığı Myanmar Mücevherat Fuarına denk geldi, burada yakutlar, yeşim taşları ve kültür incileri açık artırma ile satılıyordu. Buraya sadece davetli alıcılar geliyordu ama benim şansım vardı. Kapıya yaklaştığım anda güvenlik görevlilerinden biri müthiş bir gürültüyle hapsirdi. Bir an için göz göze geldik ve ikimiz de uzun süre güldük ve sonra adam bana elini sallayarak geçmemi işaret etti.

Büyük salonda birkaç yüz kişi plastik masalara oturmuş, fındık fıstık yiyerek önlerindeki katalog fotokopilerini inceliyorlardı. Ön tarafta büyük bir elektronik tabelada parlak yeşil harflerle o anda satılan mallar gösteriliyordu. Fiyatlar Burma parası kyat ya da dolarla değil de pek çok Burmalının henüz görmediği euro ile gösteriliyordu. ABD 2003’te çıkardığı Burma Özgür-

l k ve Demokrasi Yasası ile Burma'dan tüm ithalatı yasakladı. Bazılarına göre ilk zamanlar mücevher piyasasını pek etkilemedi bu yasa, çünkü hiç kimse beş yıl önce ithal edilmiş bir ta la be  ay önce ithal edilen arasındaki farkı söyleyemezdi ve  imdi Amerika'da satılan ta larda gereğinden fazla 'Tayland malı'⁽²⁷⁾ etiketi vardı. Burma da buna misilleme olarak alı  satışlarını euro ile yapıyordu.

Burada beklediğim heyecanı, gerginliğı, enerji ve tutkuyu göremeyince hayal kırıklığı yaşadım. Kahverengi etek giymiş adamlar masaları dolaşarak kapalı teklif k ğıtlarını toplarken ekranda yeni bir ürün fotoğrafı ve numarası göründü. Hoparl rde bir erkek sesi başka teklif olup olmadığını iki kez sordu ve sonra sustu. Acaba sadece resmini gördüğü bir ürüne yüksek bir fiyat teklifi veren bir ta  tüccarı heyecan duyuyor muydu? Ama gördüğüm kadarıyla etraftaki adamların çoğu sıkıntıdan uyuyor gibi görünüyorlardı. Bir an bu açık artırmada 496 kıratlık taşın haberi duyulduğunda neler olduğunu merak ettim.

Bu koca yakut 1990'da, Ne Win yönetiminin Mogok'da özel maden şirketlerine izin vermeye ba ladığı günden kısa bir süre sonra bulundu. Büyük taşların o zaman da başkente gönderilmesi gerekiyordu ama onu bulanlar Burma ta larının hâlâ kaçırıldığı sınır kasabası Mae Sai yoluyla Tayland'a kaçırmaya karar verdiler. Ama askeri istihbarat taşın haberini almış ve izlemeye ba lamı tı. Taşı kaçırmak isteyenler yakalandı, ömür bo-yu hapis cezası aldılar ve yakut özel bir adla birkaç ay sonra satıldı. Ama bu taşın o günlerden sonra isim deği tirmi  olması olasılığı güçlüdür, çünkü hiçbir kadın, sevgilisinin kendisine 'SLORC' adlı bir yakut aldığını söyleyerek övünmek istemez.

Balkondan birbirine çarpan şans çubuklarının ya da  aman müzik aletlerinin sesine benzer garip bir ses geliyordu. Merak ederek yukarı çıktım ve sesin kaynağını görünce  a ırdım. Binlerce kesilmemi  kırmızı ta  balkondaki yuvarlak ve döner me-

tal kalburlar içinde boyutlarına göre elenirken, Taylandlı ve Burmalı adamlar da taşların dışarı fırlayarak başka ceplere girmemesine dikkat ediyorlardı. Adamlardan birine bu taşların Mogok'tan gelip gelmediğini sorunca, "Hayır artık oradan taş gelmiyor." diye cevap verdi. "Bunlar Mong Hsu'dan geliyor."

Mong Hsu Mogok'un yaklaşık 240 kilometre güneydoğusunda. Yabancılar kapalı bir yer ve yolu o kadar bozuk ki en yakın kasabadan oraya yaklaşık on dört saatte gidilebiliyor.⁽²⁸⁾ Buradaki taşlar ilk kez 1991'de Nam Nga deresinde yüzmek isteyen bir köylü tarafından bulundu.⁽²⁹⁾ Kasabanın nüfusu bir günde dörde katlandı ama daha sonra burada çıkan taşların düşük kaliteli olduğu anlaşıldı.

Birkaç yıl sonra kasabalılar Mong Hsu yakutları kalitesinin ısıya tutularak artırılabilirliğini öğrendiler. Taş tüccarları endüstriyi endişelendiren ısı işlemini öğrenince Mong Hsu tekrar önem kazandı. Isı işlemi o kadar mükemmeldi ki bu işlemden geçirilmiş yakut ya da safirleri doğal olanlardan çıplak gözle ayırmak olanaksızdı.

Konuştuğum taş tüccarına Mandalay ve Mogok'a gideceğimi söyledim ve bana bir tavsiyen var mı diye sordum. Adam bir an düşündü ve sonra, "Bir taş kaynağına yaklaşmış olabilirsiniz ama renkli trafik lambası camlarının kırılarak cıllanıp değerli taş olarak satıldığını sakın unutma, çok dikkatli ol," dedi.

Mandalay Yolunda

Robert Gordon 1886'da Mogok'a giderken Rangoon'dan Mandalay'a olan beş yüz mili üç günde alabilmişti—önce Prome kasabasına yeni trenle gitmiş, sonra da tekne yolculuğu yapmıştı. Demiryolu çoktan tamamlandı ama Burma'nın ikinci şehrine ekspres trenle gitmek yine de on beş saat sürüyor. Trende dört ku-

şetli kompartımanı üç erkekle paylaştım ama bana çok nazik davrandılar ve her istasyonda rastlanan satıcılardan istediğimi alma- ma yardımcı oldular. Ertesi sabah şafaktan önce uyandım ve üst kuşetten baktığımda yüksek rafa plastik torba içinde konmuş subay şapkasını göründe şaşırdım. Yol arkadaşlarımdan verdiği kura- biyeyi yerken, "Orduda mısınız?" diye sordum.

Üçü birden, "Evet," dediler. "İzinliydik, güneydeki ailelerimi- zi görmeye gittik, şimdi geri dönüyoruz." O zaman o geceyi ül- kedeki baskıcı askeri yönetimin bu subaylarıyla aynı yerde ge- çirdiğimi anladım.

Burmalı subaylar eskiden kendilerini koruması ve cesaret vermesi için savaşa giderken yanlarına yakut alırlarmış. Bu adet hâlâ var mı diye sorunca adamlar güldüler ve biri, "Hayır," de- di. "Şimdi bizi koruyacak iyi silahlarımız var. Zaten cepte taşı- nan yakutun insanı mermilerden koruyacağını düşünmek saç- malıktı. Bazı askerler nazarlık etkisinin daha güçlü olması için tenlerini kesip taşı içine gömerlermiş.

Üç Renk

Bazıları Mandalay'ın kırmızı, yeşil ve beyaz olmak üzere üç renkli olduğunu söylerler. Bu renkler bir yandan şehrin zengin çamurlu toprağını, yeşil tepelerini ve beyaz Budist pagodalarını temsil ederken, diğer yandan da temel iş ilişkilerini, yani yakut, yeşim taşı ve eroini simgelerler. Yakutlar Mogok ve Mong Hsu'dan gelir; haşhaş Çin sınırı yakınlarında Shan eyaletinde üretilir ve yeşim taşı da daha kuzeyde çıkar.

Mandalay'da gezmek için bir günüm vardı, otelden çıkıp bir taksiye atladım ve yeşim taşı pazanna gitmek istediğimi söyle- dim, taş kesimleri nedeniyle soluk, beyaz bir yerdi burası. Burada gördüğüm yeşim taşlarının kalitesi düşüktü ve etrafta gerçek ye-

şil olarak sadece, dinlenen işçilerin oynadığı bilardo masalarının çuhaları görünüyordu. Bir ara izlendiğimi hissettim, iki adam bir süredir peşimden ayrılmıyordu. Oradan ayrılarak hiçbir şeyin farkında değilmişim gibi bisikletli arabalardan birine bindim, on blok gittim ve sonra araba değiştirdim. Ertesi sabah yanımda bir ordu temsilcisiyle birlikte Mogok'a gitmeden önce eski siyasi mahkûmlarla görüşeceğim için dikkatli olmalıydım.

Bıyık Biraderler Burma'nın ünlü komikleridir ama hapishane hayatlarıyla da tanınırlar. 1995'te yaptıkları bir espride, muson yağmurlarında ülkeyi koruyacak kadar büyük olan şapkadan söz ettiler. Demokrasi simgesi olan huni şekilli şapkayla ilgili bir Burma esprisiydi bu—ama üç kardeşten ikisi, hükümetin bu espriden pek hoşlanmadığını acı bir şekilde öğrendiler. Tutuklandılar ve yedi yıl ağır çalışma cezası aldılar ama uluslararası sanatçılar birliğinin baskıları sonucu on sekiz ay erken serbest bırakıldılar.

İki kardeşini hapisten çıkarmak için uğraşmış olan ve İngilizce bilen üçüncü kardeş U Lu Maw'ı puro içerken buldum, yanında bir sürü kukla vardı. Ona yakut endüstrisi konusunda bilgisi olup olmadığını sorunca, "Elbette," diye cevap verdi. "Kardeşlerim cezaevindeyken para kazanmanın yollarını arıyordum. Şanslıydım, bir gün yolda parlayan kırmızı bir şey buldum, kuyumcuya götürüp satmak istedim, adam gülmeye başladı ve kovdu beni. Başkasına gittim, o da beni tanıdı ve gülmeye başladı. Oradan çıkıp başka birine gittim, o beni tanımadı ama, 'Kaçık mısın sen? Neden domates satmak istiyorsun bana?' diye sordu."

Basit bir fıkraydı bu ama güldüm ve bu fıkrayı Burma'da herkes biliyordu. Üniversite eğitimi almış ve güzel İngilizce konuşan bir taksi şoförü, "Küçücük taşlara bu kadar çok para vermek delilik," dedi. Doktorlar ve öğretmenlerin ayda on dolara çalıştığı Burma'da —bu para bir aileyi değil, tek kişiyi bile doyurmazdı— değerli taşlara verilen paralar saçmalıktı. "Onları yiye-mezsın, okuyamazsın, ev olarak kullanamazsın..." Gerçekten de

baskıcı bir yönetim altında inleyen ve dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Burma'da⁽³⁰⁾ mücevherlerden söz etmek ne derece doğrudu bilemiyordum.

Mücevherlerden Vazgeçmek

Rehberim Yan Naing şoförle beraber yakut madenlerine götürmek üzere beni almaya geldiğinde, "Yeşim pazarı hoşuna gitti mi?" diye sordu. Ona pazara gideceğimi söylediğimi hatırlayamadım. Herhalde söylememiştim ama emin değildim. Naing komedyenlerden söz etmedi ve ben de bir şey söylemedim. Mandalay'ın kuzeydoğusunda, dümdüz ovada ve pirinç tarlalarıyla dolu vadilerde uzun süre yol aldık. Yol kenarında soluk büyük yapraklı ve ince gövdeli ağaçlar vardı. Bunlar tik ağacıydı ama çok soluk bir görünüşleri vardı. Kadınlar ve çocuklar banyan ağaçlarının altında oturuyor, duvarları ve çatıları bambu kamışlarından yapılmış kulübeler sanki yıkılacak gibi görünüyordular.

Bir köyde yine bambulardan yapılmış büyük bir bina gördüm, bazı yerlerinde parlak renkli bayraklar sallanıyordu. Hong Kong'da köy festivalleri için yapılmış Kanton Opera tiyatrolarına benziyordu. Yan Naing şoföre durmasını söyledi, arabadan indik ve binaya girdik. Bizi karşılayan delikanlı bir prenses gibi uzun beyaz bir etek giymiş, sürme ve ruj sürmüştü, üzerinde mücevherler, boynunda bir kolye vardı. Arkasında yine onun gibi, kız kıyafetli ve yaşları beşle on beş arasında değişen erkek çocuklar duruyordu. Bana bunun bir 'çıraklık töreni' olduğunu söylediler, Burma'da her Budist erkek çocuğu yetişkin olmadan önce bu törene katılmak zorundaydı.

Törenin ilk aşaması, Prenses Siddhartha olarak doğan ve sarayında sadece güzellik, gençlik ve sağlık gören Buda'nın hikâyesini yansıtıyor. Ama bu çocukların yaşamı öğleden sonra de-

Bıyık Biraderlerden U Lu Maw

Budist çıraklık töreninde süslenmiş çocuk

gişecekti; Buda'nın maddesel her şeyden vazgeçmesi gibi onlar da kıyafetlerini değiştirip kırmızı elbise giyecek, mücevherleri bırakıp tespih alacaklardı ellerine. Saçları kazınacak, birkaç hafta ya ay süresince bir manastırda yaşayacak ve sonra normal yaşama döneceklerdi. Amaç müzik, moda ya da mücevher gibi şeylerden vazgeçebilme gücü kazanmaktı. Böylece Mogok yolunda ben de yakutlar diyarında yaşayan her erkeğin vazgeçbilmenin önemini bir törenle öğrendiğini gördüm.

Bir süre sonra üzerinde 'Göçmenlik' yazan ahşap bir binaya geldik. Silahlı bir asker pasaportuma ve diğer belgelerime baktı. Bu noktada geri çevrilmemek için orduya oldukça yüklü bir para ödemiştım. Asker ülke içi seyahat iznini tekrar incelerken bir ara kaşlarını çatı ve endişelendim. Ama sonra elini yavaşça sallayarak geçebileceğimizi işaret etti ve Mogok yoluna çıktık. Çok geçmeden tepelere tırmanmaya başladık ve manzara değişti. Greyfurt ve muz bahçelerini geçtik, her taraf bambu ka-

mişı doluydu. Robert Gordon'un haydutlarla savaştığı ve maddenciler ordusunun İngilizlere karşı koyduğu bölgeydi burası.

Mogok etrafındaki dokuz dağla kolay savunulan ve ayrıca şanslı bir bölge. Burma halkı Budist ama özellikle kırsalda, koruyucu meleklerle inanış gibi bazı eski animizme ait inançlar korunuyor. Ağaç, hava ve kayalık yaratıkları olan Natlar, insanları, yakut madenlerini ve ülkeyi koruyorlar. Burma'da şans numarası dokuz, kralın yanında dokuz şemsiye oluyor. O sırada geçtiğimiz Shan eyaletinin⁽³¹⁾ baş natının adı Kyo Myo Shan 'dokuz diyarın hükümdarı' demek ve dünyanın en muhteşem yakut madenleri dokuz dağ tarafından korunuyor. Ama dokuz kişilik bir grupta yolculuk yapmak nedense şans getirmez ve Shan eyaleti natının canını sıkarmış. Rehberim bunu anlattıktan sonra, "Fakat bunun da çaresi var," diyerek güldü. "Grupta dokuz kişi varsa yerden bir taş alarak, 'Bay Taş, bizimle beraber gelir misin?' deriz ve nat bizim on kişi olduğunuzu düşünür." Bunu duyunca güldüm ve grupta üç kişi olduğumuza adeta üzüldüm, Bay Taşla birlikte seyahat fena olmazdı herhalde.

Yakutlar Diyan

Yoldaki büyük kırmızı bir takın üzerinde 'Yakut Diyanına Hoş geldiniz' yazıyordu. Onun altından geçtik ve adeta çürüyen kasa-baya girdik. Etrafta sarmaşıklarla örtülmüş pagoda harabeleri, boş sokaklar ve uyur gibi görünen birkaç dükkân vardı. Tekrar yola çıkınca Mogok'un ne kadar harap ve boş olduğunu birkaç satırla not ettim defterime. Aslında gündemde olan Mogok değil, onun komşusu olan Kyatpyin ya da Ralph Fitch'in Caplan dediği yeri. Mogok bir zamanlar yakut merkeziydi ama şimdi on iki kilometre mesafedeki komşusunun gölgesinde kalmıştı.

Gerçek Mogok'a vardığımızda hava karamak üzereydi ki en

azından felsefi olarak varış için en uygun zamandı. Şafakla beraber çeltik tarlalarına giden ve akşamüzeri dönen köylüler buraya 'akşam vakti' anlamına gelen 'Mo-Chouk' adını vermişler.⁽³²⁾ Bir yamaçtaki en büyük pagodaya gittik ve oradan kasabayı seyrettik. Daha sonra aşağıda futbol oynayan Nepalli çocuklar bana, İngilizler gittiği zaman burada kalan Gurka askerlerinin torunları olduklarını söylediler. Onları bağırışları kurbağa seslerine karışıyordu.

'Yakut diyarına hoşgeldiniz'

Mücevher kasabaları genelde küçük yerlerdir, buralarda bir tek iş yapılır ve sadece ticaretin yapıldığı birkaç sokak vardır. İngiliz koloni yönetiminin 1911'de yazılan bir raporuna göre o zaman burada 11.069 kişi yaşıyordu ama nüfus gittikçe azalıyordu ve ben buranın iyice küçülmüş olacağını düşünmüştüm. Fakat Mogok'ta şimdi üç yüz bin kişiden fazla insan yaşıyor ve

değerli taşlar ticareti azalmışsa da nüfus gittikçe artıyor. Vadide her yerde kırmızı teneke çatılar ve beyaz pagodalar vardı ve ortadaki gölde insanlar teknelerle balık tutuyorlardı.

O akşam sadece birkaç müşterinin olduğu bir Çin lokantasında yemek yerken Yan Naing'e geceleri madencileri gittikleri bir yere gitmek istediğimi söyledim ama o bana nazık bir dille, "Bunu yapamazsın," dedi.

"Neden?" diye sordum.

"Çünkü madenciler pek dışarı çıkmazlar. Buna izin verilmez."

Yemekten sonra arabayla boş sokaklardan geçtik. Mogok'ta halkın büyük kısmı gece dokuzda yatıyordu galiba.

Tıpkı Ev Gibi

Ertesi sabah kahvaltı etmek için Komünist tarzı gürültülü bir yere gittim. İki garson önümde eğilerek beni üzerinde papaya, muz, kızarmış ekmek ve reçel tabakları olan bir masaya götürdüler. Genç olan garson yorgun görünüyordu, gece geç saatlere kadar uydu antenli TV'de Manchester City-Leeds United maçını izlemişti ve üzgün bir ifadeyle, "Leeds aldı maçı," dedi. Burada kendimi memlekete biraz daha yakın hissettim ve yüz yıldan fazla bir zaman önce buraya gelmiş olan George Streeter'in de aynı duygular içinde olduğunu düşündüm. Biraz da kaynakları uzak ve egzotik olduğu için Avrupalıların Burma taşlarına düşkün olmaları gibi, Mogok zenginleri de onlara egzotik gelen alanlara yatırım yapmışlardı. Streeter o zaman, "Bu adamların evlerinde eski moda bir şampanya kadehi, bir Amerikan saati ya da bir İngiliz şamdanı yanında altın bir Godama [Buda] heykeli görebilirsiniz," diye yazmıştı.⁽³³⁾

Ben kahvaltımı yalnız başıma yerken Yan Naing'in başka bir

masada pilot ceketı ve beyzbol kepi giymiş adamlarla konuştuğunu gördüm. Daha sonra arabayla kasayı gezmeye çıktığımızda yabancı adam ön koltuğa oturdu. Onun kim olduğunu sorduğumda Yan Naing, "Bu bay devlet memuru," diye cevap verdi. Adamın adı Hlaing Win'di ve Mogok'ta kaldığımız sürece bizimle beraber olacaktı. Naing, "Olağan bir durum bu," diye ekledi. Bay Win cebinden mavi kaplı bir not defteri çıkınca defterin kapağında İngilizce olarak 'Özel Kuvvetler' yazdığını gördüm.

Pazaryerinde tezgâhların dibinden akan nehrin birkaç fotoğrafını çektim, suyun rengi yakut madenlerinden gelen çamurlu sularla kıpkırmızı olmuştu. Birkaç şeyin fiyatını sorunca Mogok'un da Rangoon kadar pahalı olduğunu gördüm. Bay Win her hareketi, her konuşulanı defterine not ediyordu. Canım sıkıldı, arabaya geri dönünce güzergâhı değiştirmek istediğimi söyledim. İki adam tedirgin olmuş gibi birbirlerine baktılar: "Bugün Pazar, kiliseye gitmek istiyorum," dedim.

Bir gün önce eski kasabada Victoria dönemi sonlarına ait bir kilise görmüş ve bunun Burma Yakut Şirketi tarafından yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini düşünmüştüm. Orada o zaman yaşamış insanlara ait izler olup olmadığını merak ediyordum. Bunu Bay Win'e söyledim ve adam nazik davranarak şoföre talimat verdi, bizi oraya götürmesini bildirdi ama bir süre sonra modern bir kilisenin önünde durunca istediğim kilisenin bu olmadığını söyledim.

Bay Win, "Peki ama hangi kilise bu istediğiniz?" diye sordu. "Burada elli dört tane kilise var!" Yüzümdeki şaşkınlık ifadesi komik olmalı ki hepsi birden güldüler.

Yan Naing, "Ayrıca birçok cami, Hindu tapınağı, Sih ve Çinli tapınağı ve bir sürü pagoda var burada, büyük bir kasabadır bu," dedi. Ayrıca kozmopolit bir kasabaydı burası. Asya'nın her yerinden insanlar geliyor ve din adamlarını da getiriyorlardı.

Tepede gördüğüm yer bir Katolik kilisesiydi. Belki Burma

Yakut Şirketi tarafından yapılmamıştı ama o dönemde yapılmış olduğu belliydi. Ne yazık ki Katolikler Anglikanlar gibi büyük ve ünlülerinin resimlerini kutsal sayarak bazı yazılarla birlikte duvarlara asmıyorlardı. Onlarda bu yerler azizlere ayrılmıştı. Biz karşılayan Peder Francis Burma'nın en fakir kabilelerinden biri olan Lisu kabilesinden geliyordu. Cemaati beyaz gömlekler, plastik ayakkabılar ve yıkanmış, güzelce yamalanmış pantolonlar giymişti. Pederin söylediğine göre mücevher işinde çalışan insan sayısı çok azdı. "Bunlar yol işçisi olarak iş bulursa sevinen fakir insanlar. Madenlerde pek iş bulamıyorlar."

"Ama buraya maden işçisi olmak için gelmişler, öyle mi?"

"Elbette, herkes gibi onlar da bunun hayaliyle gelmişler buraya."

Bay Win bu konuşmalarımızı da not defterine kaydetti ve hatta ayın sırasında da bir şeyler karaladı. Kadınlar dantelli peçeler takmışlardı ve alçak sesle söyledikleri ilahiler bir zamanlar Bulgaristan'da kadınlar korosundan dinlediğim olağanüstü dağ seslerine benziyordu.

Vadinin karşı kenarında, kilisenin karşı tarafında Panthay Camisi vardı. Panthay'lar kuzey Çin kökenli Müslümanlardı ve aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın en büyük yakut tüccarlarından sayılıyorlardı. Çin hükümeti Burma'daki askeri yönetimi desteklediği için Müslüman Panthay'ların durumları da belirsizliğini koruyordu. Bu halk 1855'te⁽³⁴⁾ Çin'de Qing hükümdarına karşı başkaldırdığı için zulüm görmüşlerdi. Robrt Gordon onlarla ilgili olarak, "Dünyanın belki de en büyük gezginleri," diye yazmıştı. "Değerli taşlarını binlerce mil uzaklara götürüyor ve tren yolculuğu başladığında rahatlamayı bekliyorlar." İmam bize caminin yakut işinde Allah'tan başarı dileyenler tarafından inşa edildiğini ve mad diyata önem vermeyen insanların yapıyı da basit planladıklarını anlattı. Caminin yanındaki bir derslikte yirmi beş kadar oğlan çocuğunun Kuran dersi aldığını gördüm ve hocalarına Kuranda yakutlarla ilgili bir şey olup olmadığını sordum.

Adam, "Evet, yakutların da Allah tarafından yaratıldığı ve Allah'a değer verenlerin taşlara da değer vereceği anlatılır," dedi. "Çocuklara bir yakutla eğitilmiş bir insan arasındaki farkı hatırlamalarını öğretiyorum. Bir yakutu fiyatı bellidir ama eğitilmiş bir insanın değeri biçilemez."

Arabaya döndüğümüzde Bay Win ile aramızdaki gerginlik de son buldu. Adam benim sorularımı not etmeyi sürdürdü ama ondan sonra iyi geçinmeye başladık ve benim birkaç taş için pazarlık yapmama bile yardım etti. Birkaç kez de beni kasksız olarak motoruna bindirip sokaktakilerin şaşkın bakışları altında gezdirdi.

Pembe Şemsiye Pazarı

Doğal ışıktaki pembe bir şemsiye altından bakıldığında dünya genellikle daha iyi görünüyor göze ve Mogok mücevher pazarı her sabah böyle düzinelerce şemsiye altında açılıyor. Bu kasıtlı yapılan bir şey; pembe şemsiyeden süzülen ışıktaki yakutlar daha parlak görünüyor ve bu da yakut satın alırken onu çeşitli ışık ortamlarında incelemenin önemini gösteriyor. Burma yakutlarının en güzel görüldüğü saatler sabah on ile öğleden sonra dört.⁽³⁵⁾ Taşlar parlak tropikal güneşinde, donuk kuzey semaları altında olduğundan daha güzel göründükleri için Doğuda değerlenmeleri daha yüksek oluyor.⁽³⁶⁾ En iyileri doğal güneş ışığında renkli ışıklar saçıyorlar. Bu özellik bazı nadir elmaslarda ve taşlarda da oluyor ve bunu bilen alıcılar taşları hem güneş ışığında ve hem de gölgede inceliyorlar.⁽³⁷⁾

Flüoresan öyle gizemli bir özellik ki onunla ilgili mitolojiler yaratılmış. On altıncı yüzyıl başlarında yaşamış İtalyan kâşif Luigi Barthema'ya göre, Pegu Kralında o kadar büyük ve muhteşem bir yakut vardı ki, kral onun parıltısı sayesinde karanlık

bir odada bile güneşli bir yerdeymiş gibi görülebilirdi.⁽³⁸⁾ Burmalı kuklalar hâlâ on birinci yüzyılda Kral Anawrahta'ya gelin olarak gönderilen Shan prensesini anlatıyorlar. Çeyizinin bir parçası olarak prensese tüp şeklinde ve her ışıpta parlayan yakut küpeler verilmiş. Bu kulak tüpleri çok garip mücevherlerdi, kulak memesine yatay olarak sokulurdu ve ucunda trompet şeklinde bir metal parça vardı. Bu mücevherler on birinci yüzyılda Burma'da çok tutulurdu ve kral hem yeni karısını ve hem de mücevherlerini çok seviyordu. Fakat sarayda kraliçeyi kıskananlar, yakutlarının kalitesinden söz ederek onu cadılıkla suçladılar. Kraliçe ülkesine dönerken nehirde yıkanmak istedi ve kaybolmasın diye kulak tüplerini çıkarınca, herkes gibi o da taşların içinde sihirliymiş gibi ışık oyunları olduğunu fark etti. Kraliçe korktu ve yakut tüplerin sihirli güçlerinden kurtulmak için bir pagoda yaptırıp onları onun içine gömmeye karar verdi.⁽³⁹⁾

Mogok yakutlarının flüoresan parlıtısı diğer yakutlara kıyasla daha fazla oluyor. Bu özellik güvercin kanı denen yakutlarda daha fazla, bunlar mor renge yakın bir parlıtı yayıyorlar. Bunların adı eski Burma'da natlara hayvan kurban etme geleneğinden geliyor, söylendiğine göre kurban edilen güvercin boğulduktan sonra gagasından bu renk kan gelirmiş. Fakat iyi bir yakut almak isteyen Batılılar bu hikâyeden pek hoşlanmıyorlar. Güvercin kanından sonra değerleri azalarak 'öküz kanı', 'tavşan kanı' ve 'çiçek pembesi' renkleri geliyor. Eski Hint yazarlarının daha çeşitli tanımlamaları vardı. Bengali'li bilim adamı S. M. Tagore 1879'da *Purana* kutsal yazılarında Çin gülü, kan, nar tanesi, kızıl kurşun, kırmızı lotus, safran, bazı ağaçların reçenesi, Yunan kekliği ya da Hint turnası gözü gibi yakut renkleri gördüğünü yazdı... hatta yarı parçalanmış kırmızı su zambagının içinin rengi bile vardı.⁽⁴⁰⁾ Bu kadar çeşitli yakut renklerinden sonra İngilizcede yakutlara verilen eski iki isim çirkin geliyor insana. Ateşte yanar hissi verdikleri için Shakespeare dönemin-

de yakutlara Latince 'carbon'dan gelen 'carbucle' (çıban, sivilce ya da lal taşı) adı verilmişti. Yunanlılar bu taşla yine kömür anlamının gelen 'anthrax' dediler ve İngilizler de bir süre benimsemişti bu adı. Fakat bugün bu sözcük deride ölümcül kırmızı lekeler meydana getiren ve teröristlerin kullandığı beyaz toz anlamında kullanılıyor.

Değerli Taş Sabah Pazarı

Mogok sadece yakut merkezi değil. Kasabanın merkezindeki meydanda oturur oturmaz ellerinde her türlü taşın bulunduğu paketlerle bir sürü gülümseyen adam sardı çevremizi. Bu paketlerde safirler, aytaşları, sarı topazlar, yeşil peridolar ve daha çeşitli taşlar vardı. Aralarında kırmızı lal taşları, kırmızı grenatlar, kırmızı camlar ve yakutlar da gördüm.⁽⁴¹⁾ "Durun lütfen!" dedim. "Yakutla kırmızı lal taşını nasıl ayırıyorsunuz birbirinden?"

Bunun üzerine, başında geniş kenarlı bir şapka olan genç bir kadın avucuma iki taş koydu. İkisinin üzerinde de hâlâ çıkarıldıkları kayaların beyaz izleri vardı ve ikisi de aynı kırmızı renkteydi. Ama ikisi arasında hemen göze çarpan bir fark vardı; Burmalılar lal taşlarının bazıları için *aynan nat twe* diyorlar ki 'nat-cıllı lal' anlamına geliyor bu ve bu taş doğal güçler tarafından çok güzel kesilmişti. Sanki milyonlarca yıl önce nat ruhları zar oyunu oynamış ve küçük bir kırmızı küp beyaz mermerin içine düşüp orada kalmıştı. Yakut ise dikkatsiz bir çocuk nat tarafından bir kayanın üzerine rasgele yapıştırılmış pembe bir sakız parçasına benziyordu.⁽⁴²⁾

İki taş arasında bir fark daha vardı. Lal taşlarının rengi sonuna kadar hiç değişmiyordu ama yakutlarda dikroizm özelliği vardı, yani iki renk gösteriyorlardı, ışığın yakut kristalinden geçerken gösterdiği bir özellikti bu. Camdan yapılmış bir kalem

düşünün, ışık kalem boyunca geçerken ya da onu ortadan ikiye bölerken farklı şeyler oluyor. Uzun 'optik' eksenini boyunca bakarken yakut kızıl-pembe görünüyor, yandan bakarsanız portakal rengine yakın oluyor. Pazanın kenarından geçen iki Budist rahibe görünce, "Rahibelerin kıyafetleri gibi," dedim. Onların elbiseleri parlak portakal rengi ve üst kısımları ise soluk pembeydi. Taş satıcısı güldü ve "Evet, aynen öyle," dedi. Bazı safirlerde de dikroizm özelliği var, dikkatle bakıldığında üç açıdan mavi, dördüncü açıdan ise menekşe rengi görünürler. Bu özelliği görmek için taşla dört yönden de bakmak gerekir.

Madenler

Kızgın güneş altında dimdik yokuşlardan tepelere taş taşıyan adamları görünce çok üzülüyorum. Fakat Than Htıke Lu yakut madeninde çalışanların çoğu genç ve güçlü adamlardı, kayaları rahatça taşıyorlardı. Çünkü bazılarının bana söylediği gibi hepsinin hayalleri vardı.

Burma'daki çoğu değerli taş madenlerinde olduğu gibi, Than Htıke Lu da Burma-Çin ortak işletmesiydi.⁽⁴³⁾ Madendeki çalışmalar güvenlik açısından yüksek bir tahta duvar ve derin hendeklerin gerisinde yürütülüyor. Biz duvarın iç tarafında park ettik ve bir yetkili bizi alarak dik bir yokuştan yıkan çıkardı, yol üzerinde değersiz ve atılmış beyaz renkli taşlar vardı. İçinde Mogok taşları bulunan mermer çok açık renkli ve uzaktan bakıldığında parçalan ve tozlan kar gibi görünüyor. Etrafta çalışan işçiler de beyaza bulanmış uzay çalışanlarını andırıyorlar ve tepede asansör gibi şeyler var. Bir gün önce birisi bana adeta övünerek Mogok İsviçre'ye benzer demişti ve onun ne demek istediğini şimdi anlamıştım. Mogok sadece ahşap dağ evleri, dokuz tepesi ve soğuk havasıyla değil, kar beyazıyla da İsviçre'ye benziyordu.

Sürekli yukan baktığım için aşağıda olanları önce göremedim. Ama alkışa benzer sesleri duyunca aşağı baktım ve açık bir sundurma altında beyaz kayalar çekiçlerle parçalayan adamları gördüm. Toprak altından çıkan yakut taşları ilk önce burada kırılıyordu. Taşlar makineye girmeden önce güzel taşların hasar görmemesi ilk kırma işlemi burada yapılıyordu. Bu işin güç olduğunu sanıyordum ama daha sonra kendim deneyince beyaz kayaların adeta buz kalıplan gibi kolayca kırıldığını gördüm.

Tepenin yarısında küçük bir sundurmaya ve oradan da su basmış bir dehliz gibi rutubet kokan büyük bir tünele girdik. Birkaç metre düz yürüdükten sonra yol yokuş aşağı, yakut içeren kayalara doğru inmeye başladı. Tünel 160 metre derine iniyordu ve aşağıda nemli, soğuk bir hava vardı. Adamların sepetlere beyaz taşlar koyduğu tünelin dibi görünmüyordu ama teleferik gibi çalışan sepetleri gördüm. Sri Lanka safir madenleri gibi değildi burası, madenciler buraya yine biraz tehlikeli görünen ama kullanılabilir merdivenler koymuşlardı. Aşağı inebilir miyim diye sordum ama yanımdaki adam hayır dedi. Ciddi olduğumu anlamamıştı galiba.

Kayalar elle kırıldıktan sonra, aynları parçalar kovalarla bir kırma makinesine gidiyor, orada tekrar kırıldıktan sonra kapalı bir yere atılıyordu. Orada on kadar erkek ve kadın işçi, hırsızlık olmaması için her yeri gözetleyen kırmızı kıyafetli bir genç kadın gözetiminde yakut arıyorlardı. Bulunan yakutlar işçilerin başları üstünde asılı duran kırmızı asma kilitli bir kutuya konuyordu.

Bu aramadan sonra atılan taşlar yokuş aşağı gönderiliyor ve orada başka bir grup tarafından tekrar aranılıyordu. Bu insanlar bulduklarını kendileri alabiliyordu. Robert Gordon ve adamlarının Mogok'a geldiği 1880'lerden beri değişen fazla bir şey yoktu. Kadınlar o zaman da atılan taşlar arasında rahatça arama yapıyordu ama günümüzde bu işi yapan kadınların sayısı erkek sayısının dört katıydı.

Konuştüğüm madenci Tan Tomphei yirmi sekiz yaşındaydı ve sekiz yıldır madende çalışıyordu. Babası ölmüştü ve annesiyle bekâr halasına bakmak zorundaydı. Daha önce çömlekçilik yapıyordu ama şimdi taş kinci olmuştu. Daha önce fakirlikten bir türlü kurutamamıştı ama burada da Nga-Mauk yakutu gibi bir taş çıkarsa onlara da pay verilecekti. Madencilerin çoğu gibi o da belirli bir ücretle çalışmıyor, yemek ve yatacak yerden başka çıkan taşlardan küçük bir pay alıyordu. Söylediğine göre madenden ayda iki kez izinli çıkabiliyorlar ve her çıkışta üzerleri iyice aranılıyordu. Hırsızlık yapmak mümkün değildi ve madende sekiz yıllık çalışması sırasında eve sadece yüz dolar gönderebilmişti. İçi taş dolu kovasını alıp yeniden tepeye tırmanırken bu iş yine de iyidir dedi.

Genç adamın makineye boşalttığı taşlar birkaç dakika sonra iyice kırılmış ve yıkanmış olarak diğer uçtan çıktılar. Yan Naing makineden yere atılan taşlar arasından yaklaşık beş kıratlık kırmızı bir taş alarak, "Bu yakut mu yani?" diye sordu.

Bize refakat eden yetkili, taşı ondan önce göremediği için canı sıkılmış gibi, "Evet," dedi.

Bir süre sonra kamışlardan yapılmış üç katlı, ambara benzer bir yer gördük. Biz oradan geçerken pencerelerden bazıları açıldı ve birkaç adam merakla bize baktılar. Bu bina işçilerin yatakhanesiydi ve daha sonra bunlardan birinin içini görme fırsatı da buldum. Fotoğraf çekmek için bir merdivene çıktığımda açık bir yatakhane kapısında durduğumu anladım. İçersi çok kötü kokuyordu ve yatanlar elbiselerini yatakları üstünde gerili tellere asmışlardı.

Yatakhaneye girmeye hiç niyetim yoktu ama o sırada Tan Tomphei yanıma gelerek beni içeri davet etti. Salon hayvan barınaklarında olduğu gibi yaklaşık yirmi bölmeye ayrılmıştı ve iki yüz kişi yatıyordu burada. Çalışma saati bittiği için birçok işçi erkenden yatıp uyumaya başlamıştı bile. Tan Tomphei yerde katlanmış iki battaniye gösterdi ve orada yattığını söyledi. Komşu bölmedeki bir Tayland film yıldızının posterine karşılık

onun bölmesinin duvarında iki Buda imajı vardı. Burası bir Avrupa şirketi olsaydı duvarlarda hiç kuşkusuz çıplak kadın resimleri olurdu. Ama burada şirket, madencilerin izin günleri dışında bile onların yaşamlarını kontrol altında tutuyordu.

Bebeklerin Ağzından

Günümüz hikâyesine göre, bir zamanlar Mogok'ta ametistler böğürtlen, yakutlar dut kadar boldu, safirler su damlaları gibiydi ve çalışkan bir madenci madenlere gelerek zengin olabiliyordu. Fakat günümüzde durum çok farklı, Tan Tomphei gibi yıllarca çalışan ama çok az para kazanabilen pek çok adam var, çünkü yaklaşık altı yüz madende üretim düzeyleri çok düşük. Bazıları değerli taşların artık bittiğini, kaynakların tükendiğini söylüyor ama hurafelere inananların hikâyeleri farklı. Onlara göre madenciler eskiden beyazlar giyer, natlara dua eder, kötü yollara sapmazlardı. Şimdi ise kötü insanlar artmıştı ve natlar buna kızıyordu.

Madenciler bu söylentilere karşı ellerinden geleni yapıyorlar. Kasabanın diğer ucunda başka bir madene gidince henüz kazılmamış yerlerde nat anıtları gördük. Bir kazığın üstüne konmuş tahtadan kuş yuvalarına benziyordu bunlar. Birinin içine bakınca sadece bir tek çiçek gördüm. Yan Naing gülerek, "Nan heykeli göremezsin elbette," dedi. "Çünkü onlar görünmez varlıklardır."

Bu nat anıtının koruduğu maden on katlı bir bina derinliğindeydi ve genişliği de bir futbol sahası kadardı. Edwin Streeter 1890'larda yakut madenlerinde üretimi artırmak için elektrikli makineler kullanılmasını tavsiye etmiş ve "Yakut madenciliginde önemli olan şey pompalama sistemleridir," diye yazmıştı. Bugün bu rüya gerçekleşmiştir ve kayalar ve topraklar madenin dibinden yeryüzündeki makinelere pompalanırken çıkan gürül-

tüler kuklalan sağır etmektedir. Kazılan her şey büyük eleklerden geçirilmekte ve işe yaramayan, atılan artık lar fakirler ve çocuklar tarafından tekrar dikkatle aranmaktadır. Bu atıkların içinden çok az da olsa küçük yakut parçaları bulunmaktadır.

Atıklar arasında her tarafı çamura bulanmış çocuklar yakut arıyorlar. Ama onların arasında parlak portakal rengi bir elbise giymiş ve temiz kalmış sekiz yaşında bir kız çocuğu görünce şaşırdım. Küçük kız bana okullarının tatil olduğunu söyledi. Mogok'ta bazı çocukların zorla çalıştırıldığı söyleniyordu ama bu kız ve arkadaşlarının burada çalışmadıkları belliydi. Ona bir şey bulup bulmadığını sorunca bir sihirbaz gibi elini yüzünün önünde salladı ve parmakları arasında, ham bir şeker kristali büyüklüğündeki minik pembe taşı gösteri bana. Ona bu kum tanesi gibi taşı nerde sakladığını sordum ama küçük kız güldü.

Yan Naing, "Onu ağzında saklamıştır," dedi. "Çocuklar buldukları taşları ağızlarında saklarlar, böylece çaldırmazlar." Benim ağzımda böyle minik bir taş olsa yutanım dediğimde diğer çocuklar da güldüler ve hepsi ağzını açarak bana taşlarını gösterdiler. Mogok'ta taşları ağızda saklamak bir gelenek halini almış ve taşların gerçekliğini de ağızlarıyla anlıyorlar.

Taylandlı bir kuyumcunun bana söylediğine göre, genellikle kırılan renkli trafik ışıklarının camlarını yakut ya da diğer değerli taşlar yerine satma dolandırıcılığı çok görülen olaylardanmış. Bu tür olayların M.Ö. dördüncü milenyumda, eski Mısır'da da görüldüğünü ve papirüs belgelerinde bunlardan söz edildiğini anlattılar. Değerli taşlarla renkli camlar arasındaki farkı görmek için büyüteçle bakmak gerekirmiş, renkli camlarda genellikle minik hava kabarcıkları olurmuş. Farkı anlamanın bir yolu da onları ağız içine almak oluyor. Yakut ya da safir ısı geçirme özelliğine sahip olduğu için dil ile dokunulduğunda insan vücudundan ısı çekiyor. Camın ısı geçirme özelliği daha zayıf olduğu için böyle bir etki yapıyor.⁽⁴⁴⁾

Yakut aramak için beyaz taşların kırılması

*Mogok'taki madenlerden birine
inen madenci*

Ağzında taş saklayan küçük kız

Yakut İçin Ölmek

Bana verilen izin belgesinde son ziyaret yeri olarak 'Kyauk Pyathet Rock Pavilion Pagodası' gösterilmişti. Yan Naing'e bunu ne olduğunu sorduğumda bana bu yerin kırsal kesimde güzel bir Budist tapınağı olduğunu söyledi. "Yakutlarla ilgisi olmayan bir yer burası ama turistlerin çok hoşuna gidiyor. Ona buraya gitmek yerine yakutlarla ilgili bir yere gitmeyi yeğlediğimi söyledim ama hayal kırıklığına uğradığını görünce gitmeye karar verdim. Ama sonradan gittiğime çok sevindim, seyahatimde gördüğüm en ilginç yerlerden biriydi orası.

Rock Pavilion Pagoda uzaktan bakıldığında Kral Ludwig'in on dokuzuncu yüzyıl masallarındaki Bavarya şatolarına benziyordu. İncecik kuleleri Çin'de Daoistlerin meditasyon yaptığı kayalıklara benzer tepenin zirvesine inşa edilmiş. Arabayı tepenin yamacında park ettik, iki büyük taş aslan heykelinin önünden geçtik ve kayalıktaki spiral merdivenin 161 basamağını tırmandık. Kulenin duvarları madende gördüğüm ve işçilerin çeikle kırdığı beyaz mermerden yapılmıştı.

Merdivenin sonundan biraz önce basit bir meditasyon odası vardı. İçerde dört adam oturmuş sohbet ederek Burma'nın her yerinde bulunan yeşil çay içiyorlardı. Adamların dediğine göre oradaki gerçek hazine çok eski bir Buda heykeliydi ve yukardaydı. Son basamakları çıkmak üzere dönüyordum ki beni durdurdular. Kadınların tapınak içine girmesi yasaktı. Önce sinirlendim ama sonra bir fincan çay içmeye karar verdim. Şansım vardı, çünkü onlarla konuşunda Yakutlar Vadisi konusundaki anlayışım değişti.

Aşağıdaki beyaz kayayı hatırlayınca burada yakut bulunup bulunmadığını sordum adamlara. Adamlar başlarını sallayarak hızlı konuşmaya başlayınca Yan Naing onların söylediklerini tercüme etmeye başladı. "Altımızdaki kayanın yakut dolu olduğunu söylüyorlar. Bazılarının söylediğine göre burası Mogok ve hatta dünya-

nın en değerli yerlerinden biriymiş.” Sri Lanka’da en büyük safir kaynağı olan kutsal dağ gibi, bu yakut tepesi de kutsal sayılıyor ve kimsenin burada yakut aramasına izin verilmiyor. Pagoda yetkililerinden biri olan Il Poe Thaung bir zamanlar İngilizlerin bu tepede maden aramak istediklerini söyleyince bir İngiliz olarak özür diledim ama adam güldü ve “Önemli değil, Mogok’ta fazla kalmadılar zaten... Buda bu kutsal kayayı koruyor,” dedi.

Thaung’un söylediğine göre yakutlar bazen kayalarda bir gecede sihirli gibi ortaya çıkıyorlardı. Bunun nedeni yağmurun mermeri aşındırması kadar insanın rolü de olabilirdi. Biraz önce çıktığımız merdivenler 1930’larda yapılmış ve işçiler inşaat sırasında birçok kez yakut ve lal taşları bulmuşlardı. Ziyaretçilerin çalmaması için keşişler taşları çoğu zaman saklamış, bazılarını da etrafta bırakmışlardı. Thaung bana meditasyon odası dışında ev kadar büyük bir kaya gösterdi, önce her tarafı bembeyaz gördüm. Sonra taşları her zaman ilk gören Yan Naing, “İşte orada” dedi. Yerden üç metre kadar yukarda, kayanın üzerinde küçük parlak bir yakut duruyordu.

Tekrar odaya döndük ve birer çay daha içerken adamlar heyecanla başka bir hikâye anlattılar. Yan Naing onları öylesine dikkatle dinliyordu ki bir ara daldı ve bana tercüme etmeyi bile unuttu. Anlattıklarına göre altı ay önce Rock Pavilion Pagoda’da korkunç bir olay yaşanmıştı. Birkaç madenci gece karanlığında gelmiş ve gizlice kazıya başlamışlardı. Bir süre sonra keşişler bir gürültü duyarak kazı yerine geldiler, tünelin çöktüğünü ve adamların öldüğünü gördüler. Onların kaç kişi olduğunu ve neler bulduklarını bilmiyorlardı. Polis cesetlerin kapalı tünelde bırakılmasını istedi. “Polisler onların ruhlarının pagodayı koruyacak natlar olacağını söylediler.” Thaung’un bu sözüne hepsi güldüler. Bir Müslüman menkıbesine göre Tanrı, Atlas adında bir meleği dünyayı omuzlarında taşıması için görevlendirmiş. Hikâyeye göre üzerinde durması için meleğe parlak bir yakut kaya verilmiş ama

daha sonra bunun altında karanlık olduğu anlaşılmış.⁽⁴⁵⁾ Şimdi ne zaman yakutları düşünsem, Atlas'ın kayası altındaki karanlık ve tünel kazarken ölen adamlar geliyor aklıma.

Thaung bana bir şey göstereceğini söyleyerek çıplak ayaklarla odanın diğer ucundaki yüksek pencereye götürdü beni, ayaklarımın ucuna basarak dışarı baktım. Yukarda duran Buda heykeli buradan görünüyordu. Güneş bulutlardan sıyrılınca üstümüzde bağdaş kurmuş oturan muhteşem heykelin altın gibi yüzü parladı. Pagodanın büyük hazinesi örümcek ağları ve tozların arasından harika görünüyordu. Ama adamın bana göstermek istediğı şey sadece Buda heykeli değildi. Aynı pencereden başka bir yeri göstererek pagodanın başka bir sim olduğunu söyledi. Dışında insan başı büyüklüğünde bir stupa ya da Budist muhafaza kutusu vardı. Diğer muhafaza kutuları gibi bu da bembeyaz badana edilmişti. Ama onun hazinesi de etrafımızdaki değerli taşlar gibi yerin altındaydı. Thaung, "Bu stupa çok eskidir, altında yakutlar, safirler, topazlar ve ametistler var," dedi. "Ama biz onların alınacağından korkarak badanayla sıvadık taşları." Tüm iyi dinsel simgelerde olduğu gibi stupaların da ilettiğı mesajlar var, ama bu odadaki adamlar için onlar Buda'nın zihnini simgeliyor ve pagoda da bulunan da aydınlanmanın simgesi oluyor. Yüzeyde basit görünüyor ama yüzeyin altında değerli taşlar parlıyor.

Meditasyon odasının dışındaki balkondan bakınca Mogok ve yüzyıllardan beri değerli taş aramak için kazılmış portakal rengi çukurlar görünüyor. Doğu tarafında Çin'e giden ticaret yolları var. Değerli taşlar yüzyıllar boyunca porselen ve diğer lüks mallar karşılığında katırlar sırtında bu yollarda taşınmış. Burma safirleri Çinli yetkililer için mavi düğme yapılırken, yakutlar sarayda yaşayanların sarıklanna takılmış⁽⁴⁶⁾ ve rüşvet yiyen ahlaksız yetkililerin ceplerine girmiş.⁽⁴⁷⁾ Bugün Mogok'un doğusundaki aynı yollar, kara paraların aklandığı, değerli taşların eroin ve afyonla takas edildiğı Shan eyaleti kanalıyla kaçakçılar tarafından kullanılıyor.

Biz ertesi gün pagodanın batısındaki yoldan gidecektik. Binlerce yıl boyunca değerli taşların Hindistan ve ötesine gönderildiği dolambaçlı yoldu bu. Yakut madenleri Hindistan'da da vardı ve bu ülke aynı zamanda Sri Lanka ve Afganistan'dan da değerli taşlar ithal ediyordu. Fakat Burma'daki harika kırmızı değerli taşlar başka hiçbir yerde çıkmıyordu. Bir süre sonra, 1905'te Burma Yakut Madenleri şirketi ortaklarına gönderilmiş bir rapor geçti elime. Raporda Rock Pavilion Pagoda'dan 'Pingu-taung' ya da 'Örümcekler Tepesi' olarak söz ediliyor ve 'yerel söylentilere göre burası güvercin kanı yakutun gerçek merkezi,' deniyordu. Rapora göre, İngilizler tepenin garip şeklini görünce, elmas madenleri olan Güney Afrika, Kimberly gibi, o tepenin de bir yakut madeni olabileceğini düşünmüşlerdi. Tepede kazıya başlamışlar ve daha ilk günde tepenin zirveye yakın bir yerinde çok güzel bir güvercin kanı yakut bulmuşlardı. Bu taş Londra'da yedi bin sterline satılmıştı. Orada buldukları tek güzel taşı bu ama herkes umutlanmıştı.⁽⁴⁸⁾

İlk Su Taşları

Kafamı kurcalayan bir şey vardı. Koloni döneminden kalma İngiliz tarzı kiliseyi, cezaevi binasını görmüş, Rock Pavilion Pagoda'da Budistlerin anlattıklarını dinlemiştim ama İngiliz yatırımcıların uğruna savaştıkları ve Streeter'lerin övündükleri Burma Yakut Madenlerine ne olduğunu öğrenememiştim. Eski kayıtlarda gördüğüme göre çalışmalar Mogok'un merkezinde yapılmıştı ama birkaç günlük aramada bir şey görememiştim. Yan Naing'e bunu sorduğum zaman güldü ve her sabah otel odamın penceresinden hayranlıkla seyrettiğim göldeki kırmızı su zambaklarını gösterdi bana ve "İşte, Burma Yakut Madenleri orada," dedi.

Madende 1920'lerde sorunlar başlamıştı, artık büyük yakut çık-

mıyor, iyi kaliteli taş bile alamıyorlardı. Verneuil'in ucuz sentetik yakutları piyasadaki fiyatları düşürmüştü. Bir süre sonra işçiler çıkarıldı ve maden kapandı, açılan çukura zamanla su dolmaya başladı, kimse bir şey yapamıyordu. Suları boşaltmak olanaksızdı ve sonunda orada bir göl oluşmasını seyrettiler. Halk bunu natlann bir amaçları olduğunu söylüyor ve orada eğleniyordu.

Burma Yakut Madenleri şirketinde sonun başlangıcı oldu bu. Şirketin muhasebe kayıtları Doğu ve Hindistan Ofisi Koleksiyonunda deri kaplı defterlerde hâlâ muhafaza ediliyor. Bir rapora göre, şirket 1925'ten sonraki ilk yıllarda benim gördüğüm maden gibi küçük madenleri işletmeyi denedi ama o zaman bile yılda beş ile on altı bin sterlin zarar ediyorlardı. Fakat şirket yetkilileri işletmeye devam etmek istiyorlardı, çünkü anlaşmaya göre, işi bırakırlarsa madenler otomatik olarak hükümetin olacak ve yetkililer şirketi satarak zarar azaltma olanağı bulamayacaklardı. Nisan 1929'da çalışmalara son vermeye karar verdiler ama o sırada Burma'dan gelen bir telgrafla çok iri bir safir bulunduğu haberi geldi. Taş 629,5 kıratlık ve değerinin 8.333 sterlin olduğu anlaşılınca herkes sevindi. Ama 1929 yılıydı, Caz Devri kapanmıştı, Avrupa ve Amerika ekonomik krize giriyordu. Birkaç ay sonra safirin fiyatı beş bir sterline düştü ama yine de alıcı çıkmadı. Aslında taş kusurluydu ve daha sonra beş yüz sterlinden fazla etmeyeceği anlaşıldı.

Başka büyük taş çıkmadı, İngiliz şirketi 1931'de kapandı ve hükümet Burma Yakut Madenlerine el koydu. Bazı yerli madenciler iyi taşları çalarak satırları için şirketin zarar ettiğini söylediler. Bazı maden damarlarının tükendiğini söylerken, bazı da İngilizler kutsal tepeli kazdıkları için natlann intikam aldığından söz ettiler. Hindistan Jeolojik Harita Dairesi başkanı J. Coggin Brown ve bazı kişilere göre ise şirketin zarar etmesinin nedeni başkaydı.

Coggin Brown şirket yönetim kurulunun etkili üyelerinden birine kuşkuyla bakıyordu ve 1927'de gizli bir raporda şöyle yazdı: "Sözlü olarak belirttiğim fikrimi yazmaktan çekinmiyo-

rum. Burma'daki değerli taşlar madenlerinin durumu, De Beers elmas şirketiyle sanıldığından daha çok ilgilidir. Bunun nedeni açıktır, Burma Yakut Madenleri şirketinin yönetim kurulunda Büyük Güney Afrika şirketinin güçlü bir temsilcisi her zaman oldu."⁽⁴⁹⁾ Burma şirketi başarılı olduğu sürece, kalplerin, yaşamın ve sıcaklığın simgesi olan yakutların her zaman en romantik taşlar olarak görüleceğini De Beers gibi şirketler biliyorlardı.

9

Elmas

10

Vestiyerci: "Tanrı! Ne kadar güzel elmaslar."

MAE WEST: "Tanrının ilgisi yok bu işle."

Geceden Geceye⁽¹⁾

"Tamamen yararsız ama çok güzel şeyler satmak herkes için yeterince zor ve ihtimaller hepimizin aleyhine."

GEOFFREY MUNN,⁽²⁾ değerli taş satıcısı

"Gerçek bir trajedi yaşandı [11 Eylül 2001'de Amerikalılar yaşadı].

Daha önce böyle şeylere karşı bağışıklıklar vardı. Yaşamdaki geleneksel değerlerde bir itme yarattı bu ve hiç kuşkusuz elmaslar da bunun bir parçası."

NICKY OPPENHEIMER, De Beers yönetim kurulu başkanı⁽³⁾

Washington D.C. Smithsonian Müzesinin açılış saatiydi. Çoğu öğrenci olan ve Doğal Tarih binasının önünde bekleyen kalabalık kapıların açılmasıyla beraber koşar adım içeri girdiler. Herkes müzeyi oluşturan büyük galerilere kendi merakına ve zevkine göre dağılırken Harry Wilson Galerisinde durum farklıydı. Oraya girenler hemen ikinci katta, küçük bir odada bulu-

nan bir camlı muhafazanın başına toplandılar. Herkes büyülenmiş gibi, yuvarlak bir plaka üzerinde dönüp duran ceviz büyüklüğünde çelik mavisi, parlak bir taş bakıyordu.

Dişlerinde tel olan bir çocuk orada duran bekçiye, "İçinde şeytan olan elmas bu mu?" diye sordu.

Adam gülümsedi ve "Umut elması bu evlat." diye cevap verdi. "Öyle derler ama bu taş müzeye şans getirdi."

Çocuk gözlerini tekrar elmasa dikti ve bir süre daha baktı ona. Her yıl yaklaşık dört milyon kişi oraya gelerek, adını on dokuzuncu yüzyılda yaşamış ve sahip olduğu mücevherler sayesinde üne kavuşmuş Hollandalı tüccardan alan bu taşı seyrediyor. Ama o anda Amerika'nın en popüler sergilerinden birinde o taş bakarken aslında neye bakıyorduk biz? Daha doğrusu ne arıyorduk onda?

Elmas evrenin bilinen en sert taşıdır, adını 'adamantine' (sarsılmaz, delinmez) ya da zapt edilmez sözcüğünden almıştır. Mohs'un sertlik cetvelinde elmasın sertlik derecesi ondur ve endüstri cetvellerinde⁽⁴⁾ yakut ya da safirden en aşağı dört kez daha sert olduğu belirtilir—ama diğer yandan elmas evrende en yumuşak şeyi, aşkı simgeler. Bugün için elmasın bir kadının en yakın dostu olduğu söylenir, çünkü erkeği tarafından terk edilen bir kadın en azından elmaslarını satarak sıkıntıdan kurtulabilir—fakat elmasta ikinci el pazan yok gibidir. İskambil kartlarında elmas şekilli karo kart tüccar sınıfını⁽⁵⁾, bazı yerlerde halk arasında da zengin sınıfını temsil eder. Elmas krallar, kraliçeler arasında özür dileme ve gösteriş aracı olarak kullanılır ve bu yöntem zenginlerde de görülmeye başlamıştır.

Elmas dört değerli taştan hem en değerlisi —diğerleri safir, yakut ve zümrüt— ve hem de daha çok bulunan taştır. Elması bazen parası çok olmayan kişiler de alırlar. Elmasın hem zehirli olduğuna ve hem de zehirden koruduğuna inanılır. Bazı elmasların lanetli olduğu söylenir ve bazıları da uluslararası terö-

ristlerin cebinde parıldar. Değerli taşlar içinde kendine özgü bir şekli olan da sadece elmadır. Umut elması gibi ünlü bir taşın çok sayıda meraklı çekmesinin nedeni de budur; onun içinde anlaşılacak çok şey vardır.

Umut Menkabeti

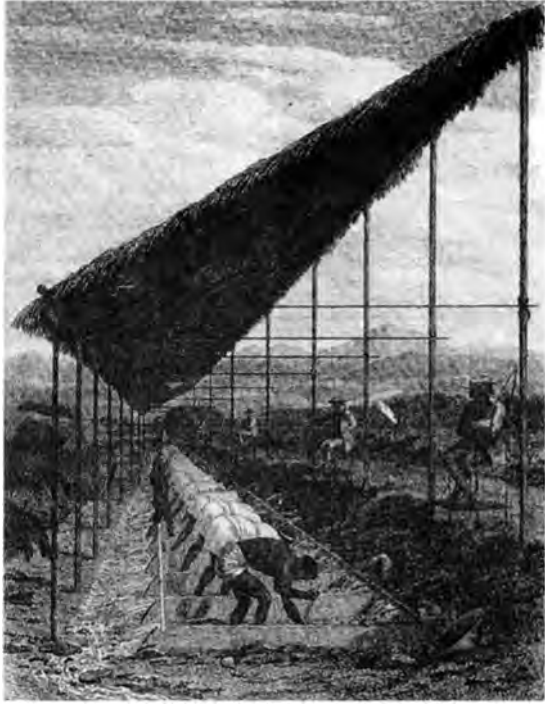
Umut elması menkabetinde lanetler, büyük hırsızlıklar, olağandışı ölümler, acı boşanmalar, linç olayları ve türlü kötülükler vardır. Bu nedenle dünyanın en iyi ve en kötü değerli taş hikâyelerinden biridir bu. Hikâyeye yüzlerce yıl önce –kimse tam zamanını bilmiyor– güney Hindistan’da, Dekkan bölgesinde büyük olasılıkla köylüler tarafından bulunan koyu renkli bir taşla başlar. Elmaslar diğer değerli taşlar gibi yerkabuğunda ya da yeryüzüne yakın değil de daha derinlerde, volkanik magma tabakasında oluşurlar ki burada ısı 1000 santigrat derecenin üstünde ve basınç da elli kilobar civarındadır. Okyanusun en derin yerinde bile basınç ancak bir kilobardır.

Dünyanın örtüsü olan bu tabaka muazzam olduğu için ayaklarımızın altında büyük olasılıkla milyarlarca kıratlık elmas vardır, ama magmayı ‘kimberlit borusu’ndan süpersonik hızla yeryüzüne fıskırtan yeraltı patlamalarıyla bunların çok azı ortaya çıkar; normal bir volkana benzer bu ama çok daha derinlerden gelir. Çok nadir görülen bir olaydır bu ve Bill Bryson’un *Hemen Her Konuda Kısa Hikâyeler* adlı kitabında yazdığı gibi⁽⁶⁾ bir gün sizin bahçenizde bile olabilir. (Ama böyle bir şey olursa sağ da kalamazsınız elbette). Kimberlit borularının elmas oluşumunda rolleri yoktur, onlar sadece elmasları yeryüzüne taşıyan kuyulardır.

Safir ve yakut gibi, elmaslar da hemen her zaman alüvyonlu yerlerde, nehirlerde, düzlüklerde ya da denizlerde, onları getiren borular erozyonla yok olduktan uzun zaman sonra bulu-

nurlar. O halde bu mavi elmas da Sri Lanka'daki bir safir gibi bir nehirden çıkarılmış olabilir—fakat güney Hindistan'da elmas çıkan eski nehir yataklarının çoğu yüzyıllardan beri kurumuş haldedir ve köylüler belki de nehir yatağında birikmiş çamurları günlerce kazdıktan sonra buldular o ünlü elması. Onların tavuk yumurtasına yakın, yaklaşık 110 kırıtlık (daha sonra anlaşıldı bu) ya da 22 gramlık bu koyu renkli taşı bulduklarında ne yaptıklarını sadece tahmin edebiliriz elbette. Daha önce bu kadar büyük —daha sonra da çıkmadı— bir taş bulunmadığı için büyük olasılıkla şaşırmışlardır. Ham elmas daha koyu renkte olduğu için onu değersiz olarak düşünmüş de olabilirler. Onun gerçek elmas olup olmadığını ancak bir ağaç altındaki gölgede ya da⁽⁷⁾ gece karanlığı başlarken anlayabilirlerdi. Elmas o zaman gün ışında görüldüğünden daha parlak görünürdü. Elmas alacak kişiler bugün de kuyumculardaki ışık oyunlarına dikkat etmelidirler; dükkânlarda kullanılan maviye yakın ışıklar elması daha parlak gösterirler.

Mavi taş biraz küçük olsaydı hiç kuşkusuz pahalı taşları ucuz alan tüccarların olduğu Golconda şehrine gidecekti. Hindistan'ın Dekkan bölgesindeki beş eyalette bir zamanlar Karnul, Kollur, Ramallakota ve Patriyalah adlı elmas bölgeleri vardı ama en ünlü elmas piyasası Golconda idi. On sekizinci yüzyıl başlarında Hindistan elmas yatakları kuruyup Brezilya onların yerini almadan önce dünyanın hemen tüm elmasları bu pazardan geçirdi.⁽⁸⁾ Orada elmas bulunmadığı halde o şehir günümüz Londra, New York ve Tel Aviv değerli taş pazarları gibiydi. İlk zamanlar Hindistan'da bulunan elmasların çoğu orada kalıyordu. En azından on altıncı yüzyıla kadar Hindistan dışında elmas o kadar azdı ki onlarla ilgili menkıbeler üretildi. Bunlardan biri genç Büyük İskender'in Hindistan'da elmas bulunan bir vadiye gidişyle ilgilidir. Vadinin kenarları çok dikti ve çok yılan olduğu için kimse inemiyordu oraya. İskender askerleri-

Brezilya'da elmas ynkayan köleler

ne aşağıya çiğ et atmalarını emretti ve atılan etler elmaslara yapıştı. Kartallar etleri kaparak yuvalarına götürdüler ve askerler de etlere yapışık olan elmasları yuvalardan topladılar. Burada ilginç olan şey, aynı hikâyenin Marco Polo tarafından da anlatılması ve ayrıca biraz farklı bir anlatımla Sinbad masallarında da olmasıdır ki bu da hikâyede biraz da olsa gerçek payı olduğunu gösterir. Eğer elmasın üstüne çiğ kuzu eti atılırsa ona yapışır. Elmaslar 'lipofilik'tir ki bu da diğer taşların aksine, onların et yağına doğru çekildikleri anlamına gelir. Onun için bu hikâye elmas alıcıları için bir ipucu olabilir, elmasın gerçek olup olmadığını bu yoldan da test edebilirler.

Elmas arayan adam

Elmas taşıyan kartal

On yedinci yüzyıl sonlarına Golconda elmaslarının çoğu kâfur, karabiber ve kükürt⁽⁹⁾ karşılığı olarak genellikle Endonezya'ya satılıyor ve oradan da Hollandalı tüccarlar tarafından Avrupa'ya ve Çinliler tarafından da Çin'e götürülüyordu. Fakat mavi elmas çok büyük olduğu için Golconda kralının malı oldu, kral en iri taşları alıp fillerini, elbise ve tahtlarını süslüyor ya da onları sevdiklerine hediye ediyordu.

1500'lerin başlarında ana elmas bölgeleri Müslüman Kutb Şahi sultanlarının yönetimindeydi. Ama ondan önce Dekkan'ın büyük kısmı Hindu idi ve Kakatiya krallarının yönetimindeydi. Rivayete göre, bu Hindu kralları ruhsal destek ihtiyacı duyduklarında tapınağa bir elmas koyarak karmasını geliştiriyordu. Mavi elmasın simge durumu belli olmadığı için kral belki onu da tapınağa vermeyi düşündü. Temiz, şeffaf taşlar çok değerliydi ve onları sadece Brahma rahipleri takabiliyordu. Fakat mavi elmaslar renk olarak Kshatriya ya da askerler kastına tahsis edilen koyu renk taşlara çok yakın görünüyordu.⁽¹⁰⁾ Mavi elmaslar fırtına rengindeydi ve musonla ölen ve yaşayan bir ülkede güzel bir

renkti sayılabilirdi bu, ayrıca bu taşların gökyüzüne çok yakın olduklarına ve tanrılar tarafından korunduklarına inanılırdı.

Tanrılar ve Elmaslar

Nedeni bilinmiyor ama Umut menkıbesinde bu elmasın daha sonra bir Hindu tanrısının gözüne takıldığından söz edilir. Hikâyede tanrı hakkında bilgi yok ama Hindu tanrılarında herhangi biri olabilir bu. Bu göz belki de Koruyucu Vishnu'nun iç gözüydü, ona Koruyucu deniyordu çünkü o tanrı bir an bile nefes almasa dünya mahvolur deniyordu. Ama elmaslar da dâhil olmak üzere enerjisi her yerde olan Yaratıcı Brahma'ya da takılmış olabilir. Ya da taşın daha sonraki hikâyelerinde yaşanan trajedilere bakarsak, belki de maddesel arzuların ölümünü temsil eden, hortumlar yaratan Tahripçi Şiva'nın alına takılmıştı elmas. Fakat hangi heykele takılmış olursa olsun, elmas şimdi Smithsonian'da bir plaka üzerinde dönerek sergilendiğine göre bir gün o heykelden çıkarılmış ve alınmıştı. Bir hikâyeye göre o taş on yedinci yüzyılda, ünlü Fransız kuyumcu Jean-Baptiste Tavernier için bir hırsız çalmıştı.

Tavernier 1631 ve 1668 yılları arasında Asya'ya altı kez gitti ve her seferinde muhteşem mücevherler ve hikâyelerle geri dönerek genç 'Güneş Kral' XIV. Louis'nin dikkatini çekti. Ama bir Huguenot ya da Protestan olduğu için Katolik Fransa'da sevilmiyordu. Fakat Louis onun bu durumunu pek umursamadı, çünkü elmasları çok seviyordu ve Tavernier'nin en büyük müşterisi oldu.

Tavernier seyahatlerinde gördüğü mücevherler ve tahtları o kadar güzel ve ayrıntılı olarak yazdı ve anlattı ki, tarihsel Hint elmasları konusunda hâlâ en önemli otoritelerden biri olarak kabul edilir. "En iyi taşlar en iyi sudandır" diye yazdı ve onun bu tanımlaması o zamandan beri kuyumcuların dikkatini çekti.

XIV. Louis için yapılan Altın Muflon

Son zamanlarda değerli taşlar tüccarı Richard Wise⁽¹¹⁾ elmasların sadece kırıntı, renk, kesim ve temizliğine göre değil, aynı zamanda 'suya' ya da kristal doğasına göre değerlendirilmesi gerektiğini söyledi. "Bu fikir iki taş bakarken geldi aklıma," diye yazdı. "Baktığım iki taş da aynı değerdeydi ama birisi daha güzeldi... şeffaf bir taşı bu." Wise taşı Christie'den bir uzmana gösterdi ve uzman, Umut gibi en iyi Golconda elmaslarının temizliğinden söz etti ve "Işık bunların içinden hiçbir engelle karşılaşmadan, bir boşluktan geçer gibi süzülür, geçip gider," dedi.⁽¹²⁾ Uzman bu özelliğin başka hiçbir elmasta olmadığını, ama aynı canlılık ve 'iyi suyun Keşmir safirlerinde ve Burma'nın en iyi yakutlarında da görüldüğünü yazdı.

Fransız sarayı Tavemier'den taşların Hint usulü nasıl değerlendirildiğini ve Golconda'da taş tüccarlarının nasıl çalıştığını öğrendi. Golconda tüccarları sessizce karşı karşıya oturur ve âşıklar gibi kuşaklarının altından birbirlerinin ellerini tutarlardı. Satıcı alıcının bütün elini kavrarsa bu 1000 anlamına geliyordu ve bunu kaç kez yaparsa o kadar bin rupee demek oluyordu. Beş parmağı tutmak 500, tek parmak 100 rupee demektir.⁽¹³⁾ Tavemier de mavi elması bu yöntemle satın almış olabilir, bunu anılarına yazmamış ama bir ressam tutarak resmini yaptırmış. Mavi taş Tavemier'nin son Asya seyahatinde aldığı ve resmi yapılan yirmi taştan biri ve taş tüccarı ona sadece 'A' demiş. Temiz ama pürüzlü bir taş 'un beau violet' (güzel menekşe rengi) dendiğini, bu taşın 110 kırattan fazla ve XIV. Louis'e yaklaşık 16.500 sterline satılan paketin bir parçası olduğunu, yaklaşık aynı zamanda yazılan Felsefi İşler⁽¹⁴⁾ adlı belgeden öğreniyoruz. Değerli taş tarihçilerine göre Tavemier'nin bu taş üzerinde durmamış olması garip ve onun gizlice alındığını gösteriyor olabilir.

Umut elmasındaki lanet ilk kez olarak Tavernier ile birlikte ortaya çıktı. XIV Louis, Huguenot'lara yaklaşık yüz yıldan beri ibadet özgürlüğü tanıyan Nantes Fermanını 1685'te iptal etti. Kralın kuyumcusu da yaklaşık iki yüz bin Protestan'la birlikte Fransa'dan kaçtı ve kiliseleri yakıldı. Paris ortaçağdan beri Avrupa'nın en büyük mücevher merkeziydi, Avrupa'nın birçok ülkesinden aristokratlar mücevher almak için Paris'e gelir, oranın modasını izlerlerdi.⁽¹⁵⁾ Fakat Protestanların Paris'ten kaçmalarıyla beraber Fransa'da değerli taş kesim işi ölmeye başladı. En usta taş kesiciler, kuyumcular Amsterdam, Bruges ve Antwerp gibi şehirlere kaçtılar ve onların uzmanlıkları hâlâ bu şehirlerde geçerlidir. Paris'ten o kadar çok usta kuyumcu kaçtı ki Orléan Düşesi 1706'da Fransa dışında güzel bir şey yok sözünün artık geçerli olmadığını söyledi.⁽¹⁶⁾

Tavemier İsviçre'ye yerleşti, parasını kaybetti ve rivayete gö-

re Moskova'da ölünce boğazını vahşi köpekler parçaladı. Güneş Kral mavi taşı altmış yedi kıratlık kestirdi ve Altın Post Nişanının ortasına taktırdı. Şövalyelik devrini canlandırmak istiyordu ve bu nişanı pek çok törende taktı. Kral 1715'te, ölümünden birkaç ay önce Pers elçisini Versailles sarayına çağır-
dı ve on iki milyon sterlin değerinde mücevherlerle süslü siyah bir kıyafetle karşıladı onu, boynunda açık mavi bir kurdeleye takılı koyu mavi bir elmas vardı.⁽¹⁷⁾ Söylentiye göre bu kolyeyi bir gün baloda takması için maliye bakanı Nicolas Fouquet'ye ödünç vermişti. Fouquet ertesi gün tutuklandı ve bir süre sonra idam edildi. Yine söylen-
tilere göre XIV. Louis'nin ölümü de yavaş ve acılı oldu.

Mavi elmasın son sahibi Güneş Kralın torununun torununun torunu olan XVI. Louis idi ve o da Devrimde kraliçesi Marie Antoinette ile birlikte giyotinle idam edildi. Kraliçenin isyancılar tarafından parçalanan nedimesi Prenses de Lamballe de dâhil olmak üzere, mavi elması taktığı söylenen hemen herkesin başına kötü şeyler geldi. Louis'nin ölümünden sonra mavi elmas Versailles hazinesiyle birlikte Paris'te Gadre-meuble denen bir müze deposuna kondu. Eylül 1792'de bir grup sarhoş ve beceriksiz hırsız tarafından çalınan mücevherler arasında mavi elmas da vardı. Hırsızlar üç gece devam eden hırsızlıkları fark edilmeyince fazla rahatladılar ve dördüncü gece yemek ve şaraplarıyla birlikte yakalandılar. Polisler ertesi sabah hırsızlardan birkaçını sarhoş olarak yerlerde sızmış olarak buldular.⁽¹⁸⁾ Fakat çalınan tüm mücevherler bulunduğu halde mavi elmas ortaya çıkmadı.

Gizemli Vanş

Yaklaşık yirmi yıl sonra Londra'da biraz farklı bir elmas çıktı ortaya. O güne kadar görülmüş ikinci büyük mavi elması bu ve kayıp Fransız elmasından biraz daha küçüktü. Bu kadar na-

dir ve büyük elmasların her zaman bir hikâyesi olurdu ama bu taşın yoktu. Temiz ve yaklaşık kırk beş kıratlık olan bu elmas indigo mavisi renkteydi.⁽¹⁹⁾ Bu renk belki 'un beau violet' değildi ama şeklinden Tavernier'nin taşından kesildiği belli oluyordu ve son yüz elli yılda birçok bağımsız mücevher uzmanı da bunun doğru olabileceğini kabul etti.⁽²⁰⁾ Yaklaşık 1823'te Hollandalı bankacı Henry Philip Hope bu taşı satın alarak ona kendi adını verdi ve kendisi bekâr olduğu için yengesinin partilerde onu takmasını istedi. Daha sonra bankacı Hope'un adı çeşitli skandallara karıştı ve 1910'da müsrif akrabası Lord Francis borçlarının ödemek için elması sattı. Elmas sonunda ünlü Cartier kardeşlerin eline geçti ve Cartier taşı satışa çıkararak sonunda Colorado'lu bir altın baronunun kızı olan Evalyn Walsh McLean'e sattı.

Evalyn taşı çok sevdi, onun şöhretinden yararlandı, gittiği her yerde ve uygun olmayan ortamlarda bile takmaya başladı. Canı sıkıldığı zaman onu köpeğine takıyor ve insanların şaşkın bakışlarından zevk alıyordu. Onun gibi zengin gençlerden hiç farkı yoktu. Bir gün biri ona neden bu kadar çok mücevher taktığını sorunca omuz silkti ve "Onlardan birkaçını takmam gerektiğinde çoğunu takıyor ve nerde olduklarını biliyorum," dedi.⁽²¹⁾ O ve kocası Ned Caz Çağını çılgınlar gibi yaşıyorlardı. Hope'un biyografi yazarı Marian Fowler onlarla ilgili olarak, "Verdikleri çılgın hafta sonları partilerinde saçları rugan gibi parlayan sarhoş gençler çalılıarın arasına yuvarlanıyor ve parlak, kabarık saçlı ve her yanları mücevher dolu kızlar da onları kollarından tutarak oralardan çıkarıyordu," diye yazdı.⁽²²⁾ Washington D.C.'deki Walsh malikânesinde verilen bir Yeni Yıl partisinde büyük merdivenin tepesinde durup salondaki misafirlerine bakan Evalyn birden gözden kayboldu. Daha sonra arkadaşlarına söylediklerine göre o anda Evalyn'in üzerine Umut elmasından başka hiçbir şey yoktu.⁽²³⁾

Elmas Evalyn'e de kötü şans getirdi. Mayıs 1919'da kadının

dokuz yaşındaki büyük oğlu bir araba kazasında öldü. Evalyn Kentucky yangınlarına gitmişti ve Umut elması de muska gibi bounundaydı. Kocas Ned oğlunu kaybedince alkolik oldu ve Beyaz Saray'daki bir törende Belçika büyükelçisinin bacağına işedi. Daha sonra boşandılar, Ned 1933'de bir akıl hastanesine yatırıldı ve borç içinde öldü. Tek kızları ~~Liz~~ie intihar etti ama diğer iki oğulları uzun yıllar yaşayıp yaşlandılar. Evalyn uyuşturucu kullanmaya başladı, altmış yaşında kokain ve zatürreeden öldü. Ölmeden önce beş yıl süreyle Times Herald gazetesinin sosyete köşesine yazılar yazdı ve bir yazısında ünlü elmasından şöyle söz etti: "O elması bir ışık altına koyup bırakırsanız değiştiğini görürsünüz, bazen rengi koyulaşıyor, bazen de yeşile dönüşüyor . . . aslında ben Umut elmasından korkmuyorum ama dostlarımı ona dokunmamaları için uyarıyorum. Çok garip ve korkunç bir şey, ona dokunan birçok insan bir süre sonra garip ve bazıları da korkunç şekilde öldüler. Evalyn'in 1947'de pek acı çekmeden ölmesinden sonra elması New York'lu kuyumcu Harry Winston satın aldı.⁽²⁴⁾ Winston Ukraynalı bir göçmenin işe sıfırdan başlamış oğluydu ve söylentilere göre mücevher koleksiyonu İngiliz Kraliyet Ailesi koleksiyonundan sonra dünyada ikinci sıradaydı.

Winston uzun zamandan beri Umut elmasını takip ediyordu. Onun parıltılarını diplomatik gecelerde, boşanma davaları sırasında ve cenaze törenlerinde kaç kez görmüştü. Taşla ilgili lanet hikâyeleri ve Evalyn Walsh McLean'in zavallı küçük zengin kızın yaşam hikâyesi sayesinde elmas dünyanın en ünlü taşlarından biri olmuştu ve satıldığını öğrenince hemen aldı onu. Fakat taşın lâneti onu da etkiledi. Müşterileri arasında sinema yıldızları, krallar ve Asyalı prensesler bile vardı ama taşı satamıyordu. Winston taşı tekrar kestirerek simetrisini artırdı ama Umut elmasının hikâyesini bilen zenginler onun lânetinden çekiniyor, bilmeyenler de almak istemiyordu. Winston bir süre sonra elması kadar parlak bir plan yaptı.

Hope elmasını ünlü bir taş olarak dünyanın her yerinde sergiledi, ünlü kişilerin partilerinde parıltısını herkese gösterdi ve hikâyesini medyaya anlattı—gerektiğinde taşın hikâyesini biraz değiştiriyor, cilalıyordu. ABD içinde bazı yerlere onu postayla bile gönderdi ama çok iyi sigortalandığından hiç söz etmedi. Winston 1958’de pek çok insanı şaşırtan bir şey yaptı. Kameraların flaşları altında Umut elmasını Smithsonian’a bağışladı. Bunu Amerikan halkının cömertliğini göstermek ve mücevherleri olan zenginleri de aynı şeyi yapmaları için teşvik etmek üzere yaptığını açıkladı. Gelirler Dairesi taşın değerini sorduğunda onlara, “Ona değer biçilmez, çünkü benzeri yok. Benzerini bulun da ona bir fiyat biçin, diye cevap verdi⁽²⁵⁾ ve benzeri bulamadı elbette.

Elmas bugün müzede Harry Winston Galerisinde bir cam muhafaza içinde insanlar tarafından merakla seyrediliyor ve ziyaretçiler onun tannsız gözüne bakarak, içindeki gizemleri ve lanetleri düşünüyorlar. Bu elmas paranın mutluluk getirmeyeceğini, hatta mutsuzluklara neden olabileceğini de gösteriyor. Ama burada bir sorun var. Bu hikâyenin büyük kısmı gerçek değil.

Menkbe Yaratmak

Pierre Cartier 1910’da Umut elmasını satın aldığı anda, yaklaşık yarım yüzyıl sonra Harry Winston’un yaptığı gibi bir takdir hatası yaptı. Onu kolayca satabileceğini düşündü. Fakat taş biraz orantısızdı ve oldukça koyu renkliydi, yani moda olan renkte değildi. Zaman Sergei Diaghilev’in Rus Balesi, Nijinsky, Van Gogh sarıları, Fauves’un parlak basit tuvaleri ve Kandinsky zamanıydı. Paris’te renkli ve coşkulu bir yaşam devam ediyordu. Ciddi bankerin bu koyu renk taşı kolay alıcı bulamazdı.

Pierre’in babası Alfred Cartier, babası Louis François ile bir-

likte önlerine çıkan üç fırsattan yararlanarak olağanüstü bir kuyumculuk şirketi kurdu; 1866'da Güney Afrika'da bir nehir yatağında elmaslar buldular, yeni tür bir metal yaratmayla ilgili icattan ve Fransız-Prusya savaşından yararlandılar.

Paris 1870'den önce adeta sürekli kutlamaların şehriydi. O dönemin bir yazarı, "Parislilerin evleri yok sanki her zaman sokaklarda, müzelerde, arkadaş topluluklarında, tiyatrolarda, eğlenceler; bu sosyal yaşam gece gündüz devam ediyor, insanları heyecanlandırıyor, zamanlarını, ruhlarını, her şeylerini alıyor," diye yazdı.⁽²⁶⁾ Gösterişin önemli olduğu şehirde mücevherler de bunun ifade ediliş şekliydi. Cartier şirketi mücevher siparişlerini yetiştirmekte zorlanıyordu. O yıllarda elmaslar çok değerliydi; Brezilya elmas madenlerinin üretimi azalıyor, Hindistan madenlerinde artık elmas çıkmıyor, elmas fiyatları artıyordu.

Fransa 1870'de bir savaş kaybetti ve o kış aylarında Paris kuşatma altındaydı. Şehrin merkezi bombalanmış, yirmi bin kişi ölmüştü, açlık çekiliyordu. 1875'ten sonra şehir yeniden inşa edilirken, kuyumcular da inşaat sektörü gibi işlerinin açılmaya başladığını görerek şaşırıldılar. Kısa bir fakirlik döneminden sonra insanlar elmasların değerlerinden hiçbir şey kaybetmediğini görmüşlerdi. Parislilerin mücevher karşılığında ekmek alması hikâyeleri duyulurdu. Elması olan yaşamını sürdürebiliyordu. Kadınlar için mücevher daha da önemliydi. Avrupa ülkelerinin çoğunda –ve özellikle de Fransa'da 1930'lara kadar– on dokuzuncu yüzyılda kadınlar taşınmaz mülk sahibi olamıyordu. Mücevherleri onların en değerli varlıkları, garantileriydi.

Parisli kadınlar 1870'lerin sonlarından itibaren gelecek için bir sigorta olarak mücevher kutulannı yeniden doldurmaya başlarken, yeni ve farklı şekiller talep ediyorlardı. Kuyumcular da platin sayesinde onların arzulanı kolayca yerine getiriyorlardı.⁽²⁷⁾ Elmas altından ziyade gümüş üzerinde daha güzel görünüyordu –beyaz altın henüz icat edilmemişti– ama gümüş daha ağır, daha zayıfı ve ko-

lay kirleniyordu. Yeni metal gümüşten daha hafif ve daha sağlamdı, elmasın ona takılması daha kolay oluyordu. Bu yöntemle taşların iç parıltılan ilk kez ortaya çıkıyordu.

Platin pazarlamacıları da çok iyi çalışıyordu ve ona Cennet Metali adı verildi. Kadınlar elmaslarını çiçekler, çiçek sepetleri ve kelebek şekilli platin iğnelere takılmasını istiyorlardı. 1910'dan sonra Hint mihraceleri ilham almak için Avrupa'ya bakarken, Avrupalılar ve Amerikalılar da egzotik yaşamlar ülkesi Hindistan'a bakmaya başladılar. Doğu modası hüküm sürüyordu, Cartier mavi taşı koyu rengi yüzünden satamıyorsa, onunla ilgili egzotik bir skandal hikâyesi sayesinde satabilirdi.

Pierre Cartier babası kadar usta bir kuyumcu değildi ama çok iyi bir satıcıydı. Çok değerli bir taşın pazarlanmasında korkunç bir lanetin işe yarayacağını düşündü. Böylece 1909'da New York Times'da bir yalan haber çıktı.⁽²⁸⁾ Kendi şirketinin mücevher şekilleri gibi, yenilikler yarattı, mavi elma hakkında hikâyeler uydurdu, onu övdü ve sonunda Evalyn Walsh'a satmayı başardı.

Umut Elması Gerçeği

Gerçekte büyük olasılıkla asla bir put ya da mabut ve tapınak hırsızlığı olmadı. XIV. Louis kangrenden öldü, maliye bakanı ise Louis elması satın almadan yedi yıl önce tutuklandı. Marie Antoinette gerçekten giyotinle idam edildi ama büyük olasılıkla bu elması hiç takmadı ve Prens de Lamballe da kullanmadı onu. Tüm söylentilerin aksine, Umut elmasına sahip olanların hepsi de hiçbir skandala karışmadan yataklarında öldüler. Lord Francis bile iflastan kurtuldu ve yetmiş beş yaşına kadar yaşadı. Jean-Baptiste Tavernier seksen dört yaşında öldü ve Moskova yakınlarındaki Protestan mezarlığında yatıyor. Ahlaksız bir yeğeni yüzünden tüm servetini kaybetti ama onun

ölürken vahşi köpeklerin saldırısına uğradığına dair hiçbir belge bulunamadı.⁽²⁹⁾

Umut elmasının lanetine uğrayan tek sahibi Evalyn Walsh McLean oldu, onu kullanırken kötü etkisine inanan tek sahibi o kadındı. Fakat onun komik, trajik ve saçma yaşamının nedeni o elmasın yaydığı kötülükler değil de uyuşturucu alışkanlığı ve gösteriş merakı oldu. Fakat oğlunun ölüm nedeni gerçekten de korkunç bir kazaydı. Kentucky yarışlarından dönen kadın oğlunun öldüğünü görünce ne yaptı bilemiyoruz elbette. O elması Cartier'den aldığı güne lanet etti mi acaba? Taşı kimseye zarar veremeyeceği bir yere atmak istedi mi? Belki. Ama yine de tersini yaptı Evalyn. Oğlunun ölümünden sonra Umut elmasını o kadar çok taktı ki o taş kadının adıyla birlikte anılmaya başladı ve sonunda onun ölümü hakkındaki yazıya da girdi.⁽³⁰⁾ Zihin bazen zalim olabiliyor; bize ancak mallarımız kadar değerli olduğumuzu ve onlar olmazsa sıfır olacağımızı söylüyor. Biz de ona inandığımızda belki de bu doğrudur diyoruz.

Putların Gözleri

Pierre Cartier'nin put hikâyesi uydurulmuştu ama orijinal değildi. 1910'da Avrupa ve Amerika'da birçok elmasın Hint heykellerinden çalındığı söyleniyordu ve Pierre de böyle bir hikâye uydurabileceğini düşünmüş olabilir. Ünlü bir başka elmas olan 194 kıratlık Orloff elması, bu prens tarafından Rusya'da sevgilisi Catherine II'ye verilmişti. Catherine de bunun karşılığında ona St Petersburg'da mermer bir saray verdi. 1783'te Louis Dutens⁽³¹⁾ adlı bir rahibin yazdığına göre, Orloff elması Sheringham Tapınağı'ndaki bir Brahma heykelinden Hindistan'daki Fransız ordusundan kaçan bir asker tarafından çalındı. Asker Hindu dinini kabul edeceğini söyleyerek tapınağa kabul edildi

ve sonra heykelin iki elmas gözünden birini çalarak Madras'ta iki bin sterline sattı. İngiliz romancı Wilkie Collins 1868'de bu olaydan esinlenerek *Aytaşı* romanını yazdı ve zamanımızın *Da Vinci Şifresi* gibi çok sattı. Collins din kuruluşları tarafından desteklenen ve bu nedenle ucuz satılan misyon dergilerine egzotik Doğu hakkında Protestan rahiplerden duyduğu hikayeleri de yazıyor ve büyük bir okuyucu kitlesine hitap ediyordu. Fransa'dan kovulan Protestanların hikâyelerinden doğan Dutens'in kitabı gibi, Collins'in kitabı da putların güçlerinin yok edilmesi gerektiğini ima ediyor ama onlarla ilgili lanet fikrinde zevk aldığını gösteriyordu.

Bu kitapta yaklaşık yetmiş kıratlık mavi-beyaz ve Put'un Gözü adlı bir başka elmastan da söz ediliyordu. 1865'te çıkan Christie kataloguna göre bu taş 1600'da Golconda'da bulunmuş, zengin bir Müslüman da bunu satın alarak Bingazi'de bir tapınakta bir heykele göz olarak takmıştı.⁽³²⁾ Bingazi'nin Libya gibi Müslüman bir ülkede olduğu ve Müslümanların putlara tapmadığı bilinmesine rağmen bu hikâye çok beğenildi ve bu elmas yirminci yüzyılda da Amerika'da çok el değiştirdi.

Hindu tanrılarının gözlerinden mücevher alınması pek doğru değildir, çünkü heykeller normal olarak böyle süslenmezler. Mysore yakınlarında, Sri Rangham'da Dutens'in 'Sheringham Tapınağı'na uygun eski bir Hindu tapınağı var ama orada göz çukurları boş ya da alnında taş çıkarılmış gibi oyuk olan bir heykel yok. Bir Avrupalının oradan kutsal taş çaldığına dair bir hikâye de duyulmamış. Umut, Orloff ya da Put'un Gözü adlı elmasların hikâyeleri Avrupalı ya da başka hırsızlarla başlamadı; bunlar belki de kayıp bir elmas hakkında Hindistan'da binlerce yıl önce yaşanmış bir olayın menkıbesine dayanıyor.

Bu hikâyeye göre⁽³³⁾ güneşe tapan bir krala bu tanrı tarafından syamantaka adlı bir mücevher verilir. Kral bir yere girince bu taş öyle parıldar ki halkı bu kralı güneş sanır ve bu taşın ol-

duğu yerde kötülükler, yılanlar ve üzüntüler yok olur. Fakat bir gün kralın erkek kardeşi bu taşı ormanda kaybeder ve kral da tanrı Vişnu'nun görüntülerinden biri olan Krişna'yı taşı çalmakla suçlar. Krişna suçsuz olduğunu kanıtlamak için taşı aramaya başlar ve sonunda Hindu tanrısı ile Jambvat adlı canavar ayı taşı almak için kavgaya başlarlar. Ama ayı en sonunda Doğa ile savaştığını anlar ve "Seni tanıyorum! Sen havanın kendisisin!" diyerek taştan vazgeçer. İşte o zamandan beri Hindu tapınaklarında mücevherler hırsın tehlikesini, gururu ve gerçeklere karşı kör olmayı simgelerler.

Bazıları syamantaka'nın kömür gibi parladığı için yakut, bazıları da sekiz fasetası (yüzeyi) ve sekiz büyüklü özelliği olduğu için elmas olduğunu söylerler. Rivayete göre bu taşın parıltısı karanlığı aydınlatıyor, sahibini sakinleştiriyor, yağmur yağdınıyor, sahibinin her arzusunu yerine getiriyor, selleri tutuyor, renkli ışıklar yayıyor, hastalıkları tedavi ediyor ve zamansız ölümleri engelliyordu.⁽³⁴⁾ Elmaslar hayallerin yıkılması kavramında da mecaz olarak kullanılmıştır; sadece maddesel arzuların hayalini içermezler, aynı zamanda dünyanın en keskin bıçaklandırırlar.⁽³⁵⁾

Elmas simgesi genellikle oyulan bir ikona takılır ya da tapınak duvarlarına resmi yapılır. Ama bazen bu amaçla gerçek taş da kullanılır ki Avrupa'da duyulan tapınakta elmas hırsızlıklarının kaynağı bu olabilir. Güney Hindistan'da Mandya'da devlet hazinesinde elmaslı bir taç vardır. Yılda bir kez yaklaşık yüz bin ziyaretçi toplanır bölgede ve bu taç kasasından çıkarılarak bando, büyük bir tören kıtası ve koruma polisleri eşliğinde yirmi beş kilometre uzaktaki Melkote tapınağına götürülür. Tören kıtası her köyde durur ve köylüler onları seyrederek. Fakat mavi kadife bir torba içinde olan tacı kimse göremez, sadece şeklini fark eder. Geleneklere göre taç üzerindeki elmasları hiçbir insan görmemelidir ve başrahip bile onu torbadan çıkarıp aklın görünüşü olan Cheluvana-rayana heykelinin başına koymadan önce gözleri bağlanır. O ge-

ce başına taç konan heykel karanlık bir köşede, bir perde arkasında dururken halk sabaha kadar eğlenir, görmedikleri ama varlığını inandıkları elmaslı tacın gelişini kutlar.

Bu olay bir başka uluslararası elmas hikâyesiyle garip bir paralellik gösterir. Belirli tarihlerde Hindistan, New York, Tel Aviv ve başka yerlerden gelen yaklaşık yüz kadar ünlü kuyumcu olağanüstü bir toplantı için Londra'ya uçarlar. Bu olaya 'görüş' denir ve bir 'görücü' Hatton Garden yakınlarında, Charterhouse Sokakında korumalı bir binada küçük bir odaya sokulur.⁽³⁶⁾ Ünlü elmas tüccarlarının üye olduğu özel bir kulübün toplantısıdır bu.⁽³⁷⁾ Her üye içinde milyonlarca dolarlık kesilmemiş taş bulunan kutuların yanında bir süre bırakılır.⁽³⁸⁾ Buraya gelmeden önce dört hafta süreyle kutulardaki elmaslar konusunda konuşmuşlardır ama taşları ancak beşinci hafta içinde ilk kez görebilirler. İsteyen üye kutuları açarak taşlara bakabilir ama çoğu zaman yapmazlar bunu. Melkote'deki rahip gibi onlar da elmasları görmeden kabul ederler, çünkü alım satım kuralları basittir. Edward Epstein'ın *Elmas İcadı* adlı kitabına göre, en azından 1980'e kadar gözlemciler kendilerine ayrılmış kutuları hiç pazarlık etmeden, belirlenen fiyata alıyorlar, aksi takdirde bu şekilde ham elmas alan kuyumcular listesinden çıkarılıyorlardı. Bu şekilde ham elmas alanlar başka kurallara da uymak durumundaydılar; haber vermeden gelen maliyecilerin hesaplarını kontrol etmelerine izin verecekler ve ham elmas satmayacaklardı.⁽³⁹⁾

Sistem bir diktatör tarafından getirilmişse benziyordu ama aslında bir şirket tarafından geliştirilmişti. Bu şirketin ham elmas satışı yapan kolu Elmas Ticaret Şirketi (DTC) idi ama daha çok De Beers olarak tanınıyordu. Gazeteci Matthew Hart Elmas adlı kitabında eski DTC yöneticisi Richard Wake-Walker'ın şöyle dediğini yazar: "Biz Görüş Haftasına ördekleri besleme deriz... Ördekler yalpalayarak gelirler, önlerine ekmek atarız ve onlar da ne atarsak yerler." ⁽⁴⁰⁾ Eğer bir görücü kendisine ayrılan ku-

tuyla ilgili bir şey sormak isterse bazen birkaç saat bekletilir. Fakat bugün durum değişmiştir. DTC temsilcisine göre şimdi alıcılara Teklif Servisi kanalıyla altı ay içinde kendilerine sunulacak olan mallarla ilgili bir plan verilmektedir. Bu durumda kutular genelde görücülerin beklediği gibi çıktığından reddedilmez.⁽⁴¹⁾ Her şeye rağmen De Beers 1990'ların sonlarına kadar kardeş şirketleri kanalıyla dünya ham elmas ticaretini kontrol ediyordu.⁽⁴²⁾

Dünyanın En Büyük Elmas Şirketi

Bir şirketin dünya elmas piyasasına hâkim olması hikâyesi yüz otuz yıl önce başlamıştır ve Umut gibi bu da elmaslarla olduğu kadar hikâyeler ve mitolojilerle ilgilidir. Hikâye 1866'da Güney Afrika'da Erasmus Jacobs adlı bir çocuğun Portakal nehrinde kahverengiye yakın renkte bir taş bulmasıyla başladı. Ondan sonra daha iyi taşlar bulundu ve 1872 yılından sonra Güney Afrika'da her yıl bir milyon kırat elmas çıkmaya başladı ki Brezilya'nın yıllık elmas üretiminin beş katıydı bu. Şimdi Kuzey Cape eyaleti⁽⁴³⁾ olan Griqualand West'deki dört madenden biri olan Kimberley Madeni o dönemde endüstri dünyasında çok ünlüydü. Maden önce yaklaşık yedi dönümlük bir alanda başladı ama sonra yaklaşık üç bin paya bölündü. Bu topraklar 1870'lerin sonlarında binaları çeşitli yüksekliklerde olan modern bir şehir gibi değişik görünüşlü bir vadi oldu. Bazı pay sahipleri küçük alanlarında derin kuyular açarken bazıları paylarına düşen toprağa dokunmadılar bile. Açılan kuyulara makaralı ve büyük kovalı asansörlerle iniliyor ve yeraltından elmas umuduyla toprak çekiliyordu. Bir ziyaretçi bu manzarayı, "İnsanlar büyük bir boşlukta içeriye girip çıkan, uçuşan kuşlara benziyordu," diye tanımladı.⁽⁴⁴⁾

Bu hareketli alandan on dokuzuncu yüzyılın en parlak işadamlarından ikisi çıktı. Doğu Londra'nın kenar mahallelerinden birinde doğan Yahudi Barney Barnato 1873'te yirmi bir yaşında Kimberley'e geldiğinde hiç parası yoktu ama torbasında kırk kutu sahte Havana purosunu taşıyordu. Cecil Rhodes ise ondan bir yaş küçüktü ve farklı bir ortamdan geliyordu. Hertfordshire'da doğduğunda kalbi zayıf bulundu ve on yedi yaşında sağlığı düzelir umuduyla Güney Afrika'ya, ağabeyi Herbert'in yanına gönderildi. Aile⁽⁴⁵⁾ Herbert'in pamuk yetiştirdiğini ve kardeşine iyi bakacağını düşünüyordu. Cecil 1871'de oraya vardığında ağabeyinin biraz uzakta elmas madeninde çalıştığını öğrendi ve bir yıl pamuk yetiştirdikten sonra onun yanına gitti. Kendine küçük bir toprak satın aldı ve bölgedeki kuru bozkır havasının sağlığına iyi geleceğini anladı. Daha sonra Oxford'dan mezun oldu, ama Afrika'ya dönerek yeni maden payları satın aldı, madenlerini pompa ile su basan madencilere kiraladı ve işçi çalıştırdı. Bir süre sonra De Beers Madencilik Şirketi'ni kurdu. Bu şirket adında ironi vardı; Afrikalı De Beers kardeşler bir zamanlar çiftçilik yapıyordu ve daha sonra sattıkları çiftliklerinde çok elmas çıktı. Cecil belki de onlar gibi olmamak için şirketine bu adı verdi.

Cecil Rhodes yirmi sekiz yaşında üniversite mezunu, zengin bir genç adamdı ve puro satan, boks kulübü çalıştıran, yasadışı elmas işi yapan, maden satın alarak rakip Barnato Madencilik Şirketi'ni kuran ve sonra da güçlü Kimberley Central ile birleşen Barney Barnato'dan nefret ediyordu. Her ikisi de iş hayatında acımasızdı ama Rhodes rakibinden biraz daha iyi durumdaydı. 1884'te Cape hükümeti yetkilileriyle görüşerek mahkûm çalıştırma izni istedi.⁽⁴⁶⁾ İki yüz mahkûmla başlayan çalışmalar iyi sonuç verdi ve De Beers şirketi hükümete dört yüz ya da daha fazla mahkûm barındıracak bir yer inşa edebileceğini bildirdi, böylece hükümet mahkûmlarla uğraşmak zorunda kalmayacak-

tı.⁽⁴⁷⁾ Cambridge antropologu Robert Vicat Turrell'e göre şirket bu suçluları tamamen kontrol altında tutabiliyordu. Mahkumlar geceleri hücrelerine çıplak gönderiliyor, daha sonra çıkarıp satmak üzere elmas yutmamaları için tek başlarına hücreye konuyor, ellerine de büyük deri eldivenler geçiriliyordu.⁽⁴⁸⁾ İnsan haklarına dikkat azdı ve güvenlik konusu da pek dikkate alınmıyor. Kimberley madenlerinde her yıl yüz kişiden beş ile on bir işçi toprak kayması, hastalık, elmas kavgası yüzünden ölüyordu ve bir gün bir kuyuda çıkan yangında 202 kişi öldü. Yangın olayına tanık olanlardan biri aşağıda yanan insanların ilahiler söylediğini unutamıyordu.⁽⁴⁹⁾

Rhodes ve Barnato yıllar geçerken çok güçlendiler ve iyice zengin oldular. 1887'de birleştiler ve Rhodes küçük ortakların paylarını gizlice toplayarak iki yıl sonra Kimberley'deki madenlerin çoğuna sahip oldu. Barnato büyük paralarla ve Rhodes şirketindeki büyük hissesiyle hayatından memnundu.⁽⁵⁰⁾ Dünyanın hemen tüm elmas kaynakları Golconda krallarındaki beri ilk kez olarak bir tek adamın kontrolüne girdi. Elmas kartelinin başlangıcıydı bu.

1873'te Afrika topraklarında ne kadar elmas çıktığı anlaşılan kadar elmas fiyatları dengelenemedi. İlk çıkan taşlar oldukça kahverengiydi ve 'Cape elmasları'nın kötü şöhreti yüzünden iyi taşlar ülke dışına gönderildi ve Brezilya elması olarak satıldı. 1877'de piyasa çöktü⁽⁵¹⁾ ve 1882'de aynı şey tekrarlandı. Rhodes 1889'da elmaslar nadir olmaktan çıkarsa onların azaldığı haberini yaymayı düşündü.

Rhodes yıllık üretimi üç milyon kırattan iki milyona düşürünce⁽⁵²⁾ fiyatlar dengelenmeye başladı. Başka madenler bulununca onların kontrolünü de aldı. Fakat 1902'de öldüğü zaman üç büyük maden daha bulundu ki bunlardan biri eski duvarcı Thomas Cullinan tarafından Johannesburg yakınlarında bulunan verimli Premier madeniydi.⁽⁵³⁾ Söylentiye göre De Beers'den Sir Alfred Beit, Premier madenini görünce bayıldı, çün-

kü bu madenin yüzeyi Kimberly'deki madenlerden üç kat büyüktü. Bayılmakta haklı olabilirdi, çünkü De Beers şirketi sorunlar yaşıyordu ve 1908'de hisse senetlerinin fiyatları düşmeye başlamıştı. Parisli bankacı Georges Aubert muhtemel elmas yatırımcıları için yazdığı raporda, "Bu fiyatlar daha ne kadar düşecek?" diye sordu.⁽⁵⁴⁾ Müşterilerine elmasların bakır, şeker ya da pamuk gibi gerekli maddeler olmadığını, fiyatlarının yapay olarak oluşturulduğunu söylüyordu. "İnsanlar herkesin satın alamayacağı bir lüks olduğu için alır elması. Eğer elmas fiyatları değerinin dörtte birine düşerse zenginler elmas almazlar, diğer değerli taşlara ya da başka şeylere yönelirler," diye konuştu. Ona göre büyük bir maden daha bulunursa panik başlayabilirdi.

Bankacının korkusu gerçekleşti. Aubert endişe veren raporunu tamamlamaya çalışırken, Güney Batı Afrika'da, şimdi Namibya olan Alman kolonisi sahillerinde, denizde büyük bir elmas madeni bulundu. Elmaslar milyonlarca yıl önce kimberlit toprağından çıkarak denize doğru yol almıştı. Namibya elmasları piyasayı çökertti. Çölde ve kumsallarda daha çok taş bulundu ve Alman hükümeti 1908'de Portakal nehrinin kuzeyinde 360 kilometrelik sahil şeridini yasak bölge ilan etti. Polisten sabıkasız belgesi ve ayrıca izin belgesi almadan oraya gitmek hâlâ yasaktır.

Koloni hükümeti binlerce demiryolu işçisi kullanarak o sahillerin beyaz kumlarını kürekler ve fırçalarla taradı. Taş bulduklarında yutmamaları için işçilerin ağızları bağlandı, bulunan taşlar muhafızların taşıdığı teneke kutulara atılıyordu.⁽⁵⁵⁾ Elmas çalan ağır ceza alıyordu. Daha sonra dalgaları tutmak için sahilten açığa doğru yirmi metre kalınlığında ve iki yüz metre boyunda setler inşa edildi ve taramalar devam etti. Taramalar önce Almanların kontrolünde, Birinci Dünya Savaşı sırasında Cape hükümeti tarafından ve sonra da De Beers şirketi tarafından yapıldı. Müttefikler savaşı kazandıktan sonra 1919'da Namibya madenlerine el koyan konsorsiyum içinde De Beers de vardı.

Bu garip sahiller piyasayı düşüren elmas okyanusuna barikatlar yaparak servet kazanan De Beer için bir mecazdı.

Cullinan

1908'de Paris'te olduğu gibi Güney Afrika'da da yeni barikatların yapılması gerektiği anlaşıldı. Bundan üç yıl önce Premier madeninde büyük bir taş bulundu. Bu taş 3106 kırattı ve dünyanın en büyük ham elmasıydı. Bir Güney Afrika ulusal hazinesiydi bu—ve yeni bağımsız Transvaal hükümeti onu elden çıkardı. Hükümet Boer Savaşından sonra İngiliz İmparatorluğunun kolonisi olmuştu. 1907'de bağımsız hükümet olarak kabul edildi ama yine de İngilizlerle ilişkileri geliştirmesi gerekiyordu. Başbakan Louis Botha 1908'de bu büyük elması Kral Edward VII'ye hediye etti ve bu olayın halka örnek olacağını düşündü. Kral önce tereddüt etti ama sonra kabul etti taşı.⁽⁵⁶⁾ Ama büyük taş Windsor Şatosuna geldiğinde kral onu hiç beğenmedi ve "Bunu yolda görsem tekmelerdim," dedi. Cullinan adı verilen elmas dokuz büyük taşla bölünmek üzere Amsterdam'a gönderildi. 530.2 kıratlık olan en büyük elmas parçası İngiliz Kraliyet esasına takıldı. Her biri yüz kıratlıktan büyük olan diğer taşlar, kralın daha sonra Kraliçe Mary olan gelininin broşuna takıldı; Kraliçe Elizabeth II onlara 'Büyükanne yongaları' diyerek şaka yaptı.

1914'te dünya savaşa hazırlanırken elmas şirketleri de çukurlar kazıyorlardı. O yıl De Beers yöneticileri Premier ve Güney Afrika madenlerinin sahipleriyle bir araya geldiler ve ne olursa olsun elmas fiyatlarını düşürmemeye karar verdiler. Şirketlerin bir kartel oluşturup birbirlerini desteklemesi sonucu fiyatlar oldukça sabit kaldı. 1920'lerin ortalarında Lichtenburg yakınlarında ve Kuzey Batı eyaletinde iki büyük Güney Afrika madeni daha bulunmasına rağmen üretim desteklendi. Birinci maden bir

çiftçinin, ölen sığırlarını gömmek için büyük bir çukur açması sonucu bulundu. Çukur kazan işçilerden birinin oğlu dipteki suyun içinde parlak bir taş bularak okulda öğretmenine gösterdi. Bundan sonra bölgeye çok insan geldi ve herkes hükümetin verdiği topraklarda madencilik yapmaya soyundu. Mart 1927'de bir sabah küçük bir kasaba olan Grasfontein dışında gerilmiş iplerin arkasında yaklaşık yirmi bin insan bekliyordu. Bunların çoğu eski şapkalı, vahşi görünüşlü, ellerinde küçük tahta kazıklar olan ve aç gözlerle bakınan adamlardı. Saat onda elli bin seyircinin heyecanlı bakışları altında bir İngiliz bayrağıyla işaret verildi ve iplerin arkasında duranlar sarı bir toz bulutu içinde birbirlerini çiğneyerek koşmaya başladılar.⁽⁵⁷⁾ De Beers'in Charterhouse Sokağındaki eski görüş olayına benziyordu bu, güçlü olanlar ve etrafı tanıyanlar en iyi yerleri kaparken zayıflar yine verimsiz yerlerle yetinmek zorunda kaldılar.

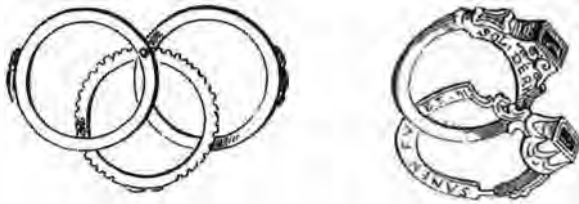
Ekonomik kriz yıllarında her şey gibi elmas fiyatları da düştü, ama 1930'ların ortalarında taşlar yine birkaç lüks simgesinden biri haline geldiler ve fiyatlar da yükselmeye başladı. Adolf Hitler güçlenirken elmasların değeri arttı. Sadece her iki tarafın da istediği -piç anlamına gelen Afrikaner boort sözcüğüyle ifade edilen- sanayi elmaslarının fiyatları değildi artan. Parası olanlar banknotların değer yitireceğini bilerek elmas alıyorlardı. Fakat piyasadaki elmas bolluğunun nedenini kimse anlamıyordu ve on yıl sonra milyonlarca mülteci elmaslarının değer yitirdiğini öğrendiler. ABD piyasası doymuş, İngiltere elmas ithalini yasaklamıştı.

Tefeciler artık getirilen elmaslara para vermiyor, elmas satmak isteyenler geri dönüyorlardı. Mark Twain, "Kullanılmış elmasa sahip olmak yine de olmamaktan iyidir," demişti ama⁽⁵⁸⁾ halk hurafelere inanıyor ve başkasının kullandığı elması istemiyordu. Kuyumcуда alınan bir elmas yüzük bugün bile çok geçmeden değerinin bir kısmını kaybeder.⁽⁵⁹⁾ Bugün elmas işi yapanlar alım satım yaparak para kazanabiliyorlar. 1970'lerde

on binlerce Hintli Uganda'dan kovularak mülteci olarak İngiltere'ye geldiler ve yanlarında altın ve elmaslarını da getirdiler. Yerleştikleri yerlerde dükkân açarak altın ve elmas alım satımına başladılar ve başlarına aynı şey gelmesin diye bu işlerini 2000'li yıllara taşıdılar.

De Beers 1945'te stratejisini gözden geçirmek zorunda kaldı. Avrupa kraliyet sarayları adeta yok olmuşlar ve oralardan gelen taç ve başlık talepleri iyice azalmıştı. Mikimoto'nun kültür incileriyle yaptığına benzer bir çalışma yapmak zorundaydılar. Onun gibi, güçlerini korurken geniş bir pazara hitap etmeleri ve bir tek mücevher tipi üzerinde yoğunlaşmaları gerekiyordu. Mikimoto inci kolyeler yapmıştı ve onlar da elmaslı nişan yüzükleri üretebilirlerdi.

Bu konuda daha önce yapılmış örnekler vardı. Bilinen ilk elmaslı nişan yüzüğü on beşinci yüzyılın sonlarında, Bruges'de yeni elmas faseta yapımı icadından sonra görüldü. 1477'de on sekiz yaşındaki Arşidük Maximilian (daha sonra Kutsal Roma İmparatoru) yirmi iki yaşındaki Burgundy Düşesi Mary'ye evlenme teklif etti ve Mary bugün Belçika ve Hollanda olan toprakların büyük bir kısmını kaplayan Aşağı Ülkeleri çeyiz olarak getirecekti. Düğünden birkaç ay önce bir danışmanı Maximilian'a, nişanlısına elmaslı bir nişan yüzüğü ile bir altın yüzük vermesini teklif etti. Nişanlıya ayrıca değerli mücevherler de verilirdi.⁽⁶⁰⁾ De Beers reklam broşürlerinde bu tarihsel olaydan

Geçme halkalı yüzükler

söz ederek elmasların çok eskiden beri aşk simgesi olduğunu belirtiyordu ama elmasların muhtemelen pek ilgisi yoktu sevgiyle. Mary, üç güzel elmasını yeniden şekillenmesi için kuyumcılara gönderen Burgundy Dükü Cesur Charles'ın kızıydı.⁽⁶¹⁾ Maximilian nişanlısına Bruges'dan bir elmas vererek Charles'ı etkileyebilirdi, sonuçta Charles Bruges'un da içinde olduğu toprakları kızına çeyiz olarak verecekti.

Elmasların sevgi simgesi olduğu olaylar da vardır elbette; İskoç Kraliçesi Mary ve Norfolk Dükü nişanlanınca birbirlerine elmas verdiler ve Mary nişanlısının elmasını göğsünde taşıdığını yazdı ona.⁽⁶²⁾ Onun kuzini Kraliçe Elizabeth I yüzüğündeki elmasla saray pencerelerine sevgilileri için mesajlar kazırdı.⁽⁶³⁾ Ama o dönemde hemen her çiçeğin, taşın ya da hayvanın simgelediği bir şey vardı ve elmaslar uzun süre tehlikeli olarak kabul edildi. Bazı eski kuyumcular elmasların zehirli olduğunu söylerlerdi ama bu, Hindistan elmas madenlerinde çalışanların elmas yutmaması için uydurulmuş bir söz olabilir. Elmaslar uzun süre devletçilik ve savaş simgesi oldular. 1554'te Flanders'i istilaya hazırlanan Fransa Kralı Henry II için basılan büyük Rönesans madalyonunda,⁽⁶⁴⁾ dünya haritasını içine alan bir elmas yüzük, mutluluk ve uzun yol için bir palmiye dalı ve zaferden sonra barışı simgeleyen zeytin dalı vardı. O dönemde elmas kırılmamış ve kazanılmamış kalbi simgeliyordu. Duygusal aşk işareti olarak alınmamalarının nedeni belki de budur. Mücevher tarihçisi Charles Edwards 1855'te yazdığı *Yüzüklerin Tarihi* kitabında elmas nişan yüzüklerinden söz etmedi. Ona göre sevgi ve arkadaşlığın en güzel simgelerinden biri Fransız icadı olan 'gim-mal yüzüğü' idi, ikiz halkalardan oluşan bu yüzüğün halkaları üst üste getiriliyor ve tek halka bir yüzük oluyordu.

De Beers 1946 yılında beş binden fazla genç Amerikalı arasında yaptığı bir araştırma sonucunda onların elmas nişan yüzüğüyle pek ilgilenmediğini anladı. Savaş sonrası kuşaklar daha

çok savaş yıllarında özledikleri otomobilleri, kürk mantoları, çeşitli makine ve tatilleri istiyorlardı. Bazıları nişan yüzüklerine elmas değil de yakut, safir ya da turkuvaz gibi renkli taşlar istiyordu. Savaş yılları gibi renksiz görünen elmas isteyen pek yoktu.

Sonsuza Kadar Elmas

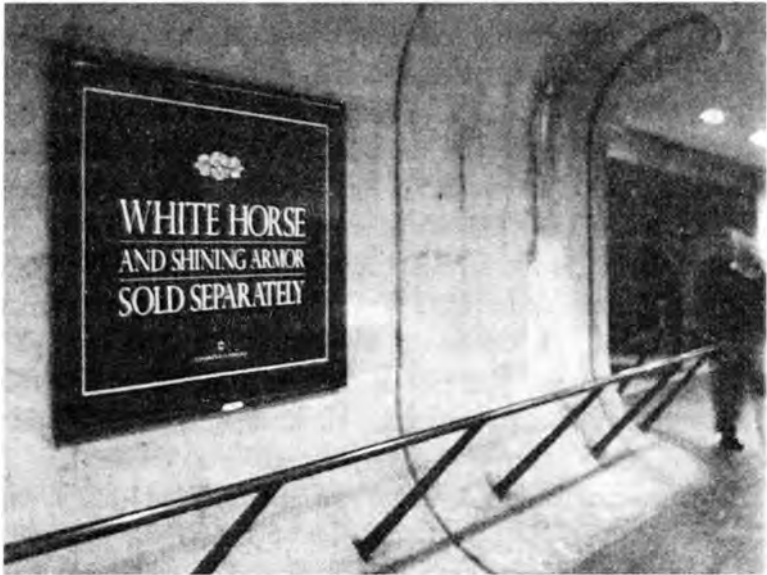
De Beers soruna çözüm bulmak için New York'lu reklam şirketi N. W. Ayer ile anlaştı ve onlar da Fransa'daki romantik yerlerin resimleriyle bir dizi reklâm broşürü bastırdılar. Bunların üstünde, 'Planlarının gerçekleşmesi ne kadar da kolaylaştı. . . Mihrap basamaklarında sessiz buluşmaları, ilk valsleri. . . Sıra-sıyla her anı o sevgilinin elmas nişan yüzüğünün parıltısında gömülü, mutlu esinlerin sonsuz kaynağı olacak,' gibi cümleler yazılıydı. Kampanya sırasında, 1947 Nisan ayında⁽⁶⁵⁾ reklâm yazarı Frances Gerety akşamın geç saatlerinde işini bitirip evine gitmeye hazırlanıyordu. Etkileyici bir ibare bulmak için düşündü ve sonunda, '*Sonsuza kadar elmas*' sözcüklerini yazdı

Harika bir slogandı bu. Üç sözcük ebedilik kavramını hatırlatıyor ve her zaman bir elmasa sahip olmak gerektiğini söylüyordu. De Beers fiyatların düşmediğini görüyor ve mutlu oluyordu. Son yıllarda elmas üretimi artmasına rağmen fiyatlar sabit kalabiliyordu. 1970'li yıllarda Avustralya'nın Kimberley kasabasında da kimberlit hatları bulunmuştu. 1980'lerde Sibirya'da yeni elmas yatakları bulundu ve De Beers Ruslarla anlaşarak buralardan gelen çeyrek ve yarım karat elmasları satmak için yine reklam kampanyasına başladı ve bunun sonunda birkaç küçük taşla yapılan 'sonsuzluk' yüzükleri moda oldu.⁽⁶⁶⁾ 1990'larda kuzey Kanada madencilerin akınına uğradı. Söylentilere göre bu bölgede M.Ö. 400'den günümüze kadar yaklaşık 3,6 milyar kırıtlık elmas çıkmış ve bunların yaklaşık yüzde kırkı 1991 ile 2003 arasında bulunmuştu.⁽⁶⁷⁾

De Beers için bir kriz yaratabilirdi bu durum ve zaten 1998'de bir danışma şirketi onlara pazar koruma rolünden vazgeçerek stoklarını satmayı tavsiye etti. Fakat bugün dünyada on beş yıl öncesine kıyasla yaklaşık iki kat elmas olmasına ve De Beers son yedi yılda yaklaşık dört milyar dolarlık elmas satmasına rağmen⁽⁶⁸⁾ piyasa yeni ürünleri kabule hazır görünüyordu.

Frances Gerety'nin reklam sloganı otuzdan fazla dile ve son zamanlarda da Çinceye çevrildi ve bugün Avrupa, Amerika ve Japonya'da nişan yüzüklerinin yaklaşık yüzde sekseninde elmas kullanılıyor. Kampanyanın 1993'te başladığı Çin'de bile günümüzde gençlerin yüzde elli biri nişan yüzüklerinde geleneksel yeşim taşını değil de dünyanın en sert taşı olan elması kullanıyorlar.

Fakat elmas artık sadece nişan yüzüklerinde değil, kadınların normal yüzüklerinde de görülüyor. De Beers "Dünya Kadınları Sağ Ellerinizi Kaldırın" sloganıyla kadınları sağ ellerine elmas yü-

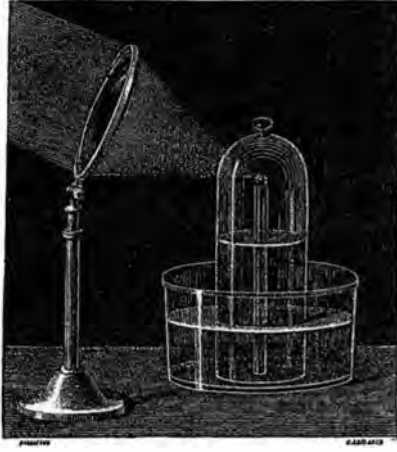
Metro'da elmas reklamı

zük takma konusunda teşvik ediyor. Kampanyada ayrıca, "Sol eliniz beşik sallar, sağ eliniz dünyayı yönetir"; "Sol eliniz 'biz' derken sağ eliniz 'ben' diyor"; "Sol eliniz sizin kalbiniz, sağ eliniz ise sesiniz" gibi sloganlar var. Kadınların mücevher almak için erkeklerine baskı yapmaları isteniyor ve eski evliler bile pazarlamacıları kurtulamıyorlar. Elmasçılar geçen on yılda insanları yıldönümü hediyeleri için yeni listeler yapma konusunda teşvik ettiler. Eskiden kadınlar ancak altmışıncı evlilik yıldönümlerinde elmas hediye alabiliyorlardı⁽⁶⁹⁾ ama yeni reklam kampanyalarında onuncu, otuzuncu ve altmışıncı yıldönümlerine elmas yılları deniyordu. Elmaslar gerçekten de daimi oluyorlar.

Kaybolan Elmasların Esran

'Sonsuza kadar elmas' deyimini bir ticari slogan olarak başarılı olmuş olabilir ama gerçek böyle değil. Elmaslar çok yüksek ısılarda ve basınçlarda oluşmuş olmalı ve aynı zamanda dünyanın en sert taşları olarak kabul ediliyorlar. Fakat elmasların daimi ya da ebedi olmaları için onlara öyle değilmiş gibi davranmak gerekir. Çok sert ve dayanıklı olmalarına rağmen diğer değerli taşlar gibi onlar da bakım isterler.

Elmasların gerçek sertliği, dayanıklılığı kuyumcu ve bilim adamlarını yüzyıllar boyunca düşündürmüştür. 1690'lı yıllardan birinde Grand Dük Cosimo III Floransa'da Cimento Akademisinde bir deney yapmak için oradaki bilim adamlarına, büyük bir pertavsızın odak noktasına bir elmas koymalarını söyledi.⁽⁷⁰⁾ Elmas üzerine gelen yüksek ısıyla önce çatladı, parıldadı ve sonra arkasında kül bırakmadan yanarak kayboldu. Herkes şaşkıncıydı, elmas yok olmuştu, burada bir büyü olayı mı vardı yoksa? Bu olay Avrupa'da uzun süre konuşuldu, ama olayla ilgili mantıklı açıklama yıllar sonra geldi.

Elmasın yanışı

Bu esrarengiz olayla ilgili ilk ipucu 1770'lerde yapılan iki deneyle ortaya çıktı. Birincide ünlü Parisli kuyumcu Mösyö Le Blanc elmasın ateşte yanarak yok olmayacağını söyledi ve bunu kanıtlamak için birkaç Brezilya elmasını fırına koydu. O bazı elmasları temizlemek için ateşe tutardı ve yüksek ısı, safir ve yakutta olduğu gibi elmas için de bir iyileştirme aracıydı. Fakat üç saat sonra diğer gözlemcilerin yanında fırını açan ve bomboş bulan Le Blanc şoke oldu. Floransa'daki deneyde olduğu gibi elmaslar burada da yok olmuşlardı.

Sorun Fransız bilim adamı Antoine-Laurent Lavoisier'ye götürüldü. Lavoisier ilk deneyde bulunamamıştı ama bir başka Parisli kuyumcunun yapacağı deneyi kaçırmadı. Bu kuyumcu deneyi kendi yöntemiyle yapacağını söyledi, elmasları kömür tozunun içine koyarak toprak bir çanak içinde Lavoisier'nin yaktığı ocağa yerleştirdi. Üç saat sonra toprak çanağı ateşten çıkarıp kapağını açtılar ve üç elması hiç bozulmamış bir halde, oraya bıraktıklarından daha iyi bir durumda buldular. Peki ama ilk deneyde yanıp yok olan elmaslar bu kez neden yanmamış-

tı? Lavoisier durumu anladı ve serbest oksijende yanan elmasın tamamen karbon dioksit'e dönüştüğünü söyledi, ama bunun nedenini açıklayamadı. Bunun yanıtını bulan bilim adamı İngiliz Smithson Tennant oldu, 1796'da büyük bir elması güherçile ile birlikte altın bir tüpe koyarak yakan Tennant geriye kalan artığa bakarak elmasın da kömürle aynı elemandan yapıldığını açıkladı. Elmas aslında bir grafit türüydü, saf karbonun şeffaf, nadir bulunan bir cinsiydi.

Elmas çok sert olmasına karşın fazla dayanıklı değildi. Normal olarak bu iki kavram aynı gibi gözükse de değerli taşlar söz konusu olduğunda arada bir fark vardı. Bir nefrit yeşim parçası dünyanın en sert taşıdır, içinde lifler vardır, çekiçe bile zor kırılır ama Mohs cetvelinde derecesi sadece 6,5'tur. Ama bir elmasa çekiçe vurursanız kristaller paramparça olur. On sekizinci yüzyılda gezgin John Mawe, Brezilya'da alıcıların madenlerden çıkan büyük elmas parçalarını çekiçe test ettiklerini anlatmıştır. Elmas parçalanınca alıcı bunun elmas olamayacağını söyler ve iyi niyet gösterisi olarak da küçük parçaları ucuz fiyata satın almış.

Gerçek elmasların kırılmayacağı sözü aslında zararlıydı ve bu zarar sadece değerli taşlar için geçerli değildi. On altıncı yüzyıl başlarında Güney Amerika'ya giden Francisco Pizarro ve arkadaşları, elmasların kırılmayacağını sanarak gerçek elmas bulacağız diye İnkaların pek çok güzel elmasını parçaladılar.⁽⁷¹⁾ Bin beş yüz yıl önce, Pliny zamanında sadece yeni kurban edilen bir keçi yavrusu ya da kuzu kanının elması parçalayacağına inanılıyordu. On yedinci yüzyıla kadar çoğu insanın merak ettiği gibi Pliny de⁽⁷²⁾ böyle bir deneyin nasıl olacağını merak ediyor, "Nasıl bir araştırma böyle bir şey yaptırabilir insana?" diye soruyordu. Bunun muhtemelen Tanrı Kuzusu gibi bir Hristiyan simgesi benzeri bir mecaz olabileceğini düşünmemişti. Bir elmas en sert madde, kurban edilen kuzu ya da keçi yavrusu ise en masum hayvanlardı. Şiddet ve vahşeti önlemenin en iyi yolu sevgiydi.

Elmas Kesenin Hikâyesi

Elmasların ve diğer değerli taşların kesilip işlendiği yerler genellikle küçük, sıkışık ve karanlık yerlerdir. Bu Belçika'nın mücevher merkezi Antwerp'te de, New York'un ünlü elmas bölgesi 47nci Sokakta ya da batı Hindistan'da Surat'taki elmas cilalama merkezlerinde de aynıdır. Bu işyerleri genelde, daha çok doğal elmas oluşumu gibi rastlantılara bağlı olarak meydana gelmiş dolambaçlı dar sokakların içindedir.

Antwerp'in Elmas Kulübünde Gabi Tolkowsky'nin bürosuna gitmek için, şehrin on dokuzuncu yüzyıl semtinden geçerek girişi polis tarafından kontrol edilen yaya yoluna girmeniz gerekir. Elmas Kulübü binasına girince önce kurşungeçirmez cam bölmede oturan polisler pasaport ve kimlik kontrolü yapıyorlar, sonra metal detektöründen geçiyor ve içinde gözetleme kameraları olan bir asansöre biniyorsunuz. Bana söylendiğine göre asansörden inip bir koridorda başka bir asansöre binecek ve ondan indiğim koridorun sonuna kadar gidecektim. Yolu biraz şaşırdım ama sonunda açık kahverengi kasanın önünde, büyük bir masada oturan Tolkowsky'nin bürosunu buldum. Adam telefundaydı ve biraz geciktiğim için beni merak etmiş olan nöbetçilerle konuşuyordu. Beni görünce, "Biraz daha gecikseydin senin için silahlı bir arama ekibi çıkaracaklardı," diyerek şaka yaptı.

Gabi Tolkowsky dünyanın en büyük elmas kesicilerinden biridir. Büyük amcası Marcel Tolkowsky 1919'da, on dokuz yaşında iken, yuvarlak parlak elmas kesimi hakkındaki ilk kitabı yazmıştı. Riskli bir hareketi bu; bu tür elmas kesimi küçük bir grup tarafından oldukça gizli tutulmuş, genelde Yahudiler tarafından uygulanmıştı, konuyu bilen oldukça çoktu ama kimse çıkip da başkalarına öğretecek tarzda bu yöntemi anlatmamış, yazmamıştı. Belki o da biraz daha yaşlı olsaydı bu kitabı yazamayacaktı. Fakat Tolkowsky o zaman gençti, Birinci Dünya Sava-

şından sonra Londra Üniversitesinde mühendislik eğitimi alıyordu ve bu riski aldı. Onun yuvarlak parlak elmaslar için 1919'da yazdığı parametreler bugün dünyada hâlâ kullanılıyor.

Ama onun küçük yeğeni daha farklı bir çalışma yapıyor. Gabi Tolkowsky dünyanın en büyük ve değerli elmaslarından bazılarını alıyor, adeta onların içine giriyor, en ince hatların öğreniyor ve ancak ondan sonra onlar için yeni bir şekil icat ediyor. Yaptığı işte kullandığı sözcükler bir kasabın et türleri gibi çok çeşitli; örneğin bir darbeye taşı ikiye bölmek cesaret isteyen bir iş ve buna yarma deniyor. Şekil vermek için bir elması diğerine sürmek zulüm ve sonra kesme işlemi geliyor. Gabi, "Bir elması görünce ona ne olmak istediğini sorarım," diye konuştu. "O da bana en güzeli olmak istediğini söyler."

1997'de dünyanın en büyük elması denen Cullinan'ı bile gölgede bırakan 545,67 kıratlık Altın Jübileyi⁽⁷³⁾ görünce de böyle sormuştu işte. Onun çalışmasından sonra bu taş etrafa ışıklar saçan sıcak parıltılı bir çiçek olmuştu. Ondan önce 'Bilinmeyen Kahverengi' olarak tanınıyordu. Şimdiye kadar bulunmuş en büyük renksiz ham elmaslardan biri olan 599 kıratlık Centenary adlı taşı işlemeyen önce üç yıl beklemiş Gabi ve bir süre de De Beers'lerin misafiri olmuş. Centenary'den 273,85 kıratlık renksiz, kusursuz, harika bir elmas çıkmış.

"Bu işi bilmeyenler bir elmas kesmenin ne olduğunu düşünemezler bile. Bazıları taşları alıp orasını burasını rasgele yonttuğumuzu sanıyorlar." Fakat Gabi için bu iş belki de şaşırtıcı, üç boyutlu bir strateji oyununa benziyor, bu oyunda her şeyin başka her şey üzerinde etkisi oluyor. Elmas kesici mikroskopla bakarken bir taşın derinliklerine kaybolur, onu iyice öğrenir. Ama sonuçta onun içine girmek, karar vermek zorundadır. "Önünde bir sürü sorun, renk, şekil, temizlik ve faseta elemanları durur. Bir sürü şey hayal edersin. İşe öyle dalarsın ki hipnotize olursun. Onun için akşam olup işi bıraktığında biraz yürümek, ev

de aileyle birlikte olmak iyi gelir insana. Aksi takdirde kendini bir köle gibi hissedersin.”

Yakut, zümrüt ve opal gibi diğer kristaller zamanla sabit kayalar içinde oluşurlar. Fakat elmaslar hareket halinde meydana gelirler ve Tolkowsky için bu oluşum onlara kendi özel yaşam hissini verir. Ona göre renkler taşın içinde ışık yolculuğu yaparlar. “Işık şeffaf taşın içinden geçerken, su üzerindeki gibi parıltılar yayar. Bazen onun içinde hareketler görür ve bir balinanın yüzdüğünü bile hayal edebilirsin.”

Gabi Tolkowsky taşlar hakkında konuşurken, iyi, kötü ya da meydan okuyan öğrencilerinden söz eden bir öğretmene benziyordu. Ailenin diğer bireyleri gibi, elmas kesmeyi bir delikanlı olarak aile atölyesinde öğrenmişti Gabi. “Daha sonra gri-yeşil, kahverengi, cam yeşili, gri-sarı, sarı-haki, yani hemen her renkte taş gördüm.” Bu tür taşları büyük amcasının kitabındaki yöntemle kestiği zaman fazla parıldamadıklarını görmüş ve onlar için yeni bir yöntem bulmak istemiş. Bana yüzüğündeki elması gösterdi. Elmasçılar bunu belki de 1,2 kıratlık kadife çiçeği kahverengisi olarak tarif ederdi, ama bu taş bana göre daha çok bakır küfü, tütün, bergamot, çay, duman ya da bir Avrupa şehrinde bir kış sabahı rengindeydi. Gabi, “İnsanlar böyle taşları pek istemiyordu, ama şimdi ne kadar güzel, değil mi?” dedi.

Tolkowsky güzellik ve herkesin onu farklı gördüğü hakkında çok düşünüyor. “Bir pakette birçok elmas olsa insanlar onları görünce belki, ‘Bunlar sarı,’ derler ama o taşların içinde bir tanesi çok hoşuna gidebilir. Ya da bir terzi bir sürü güzel elbiseyi önüne koysa içlerinden sadece birini beğenirsin.” Adamın dediği doğrudur, herkesin zevki farklı oluyordu genelde. “Fakat son imge ortada biraz boş kalır ve onu dolduran ne olur dersin?” Durdu ve buna kendi cevap verdi: “Orta boşluğu dolduran senin fantezindir. İnsanlar elması bunun için severler işte; çünkü o gerçektir ama yine de senin hayal gücünü serbest bırakır.”

Parlak Elmasların Boyutu

Ağırlık Sayısı Ağırlık Sayısı Ağırlık Sayısı

1 1	13 $3\frac{3}{4}$	22 7
2 $1\frac{1}{8}$	14 4	23 $7\frac{1}{2}$
3 $1\frac{1}{4}$	15 $4\frac{1}{4}$	24 8
4 $1\frac{1}{2}$	16 $4\frac{1}{2}$	25 9
5 $1\frac{3}{4}$	17 $4\frac{3}{4}$	26 10
6 2	18 5	27 11
7 $2\frac{1}{8}$	19 $5\frac{1}{4}$	28 $12\frac{1}{4}$
8 $2\frac{1}{2}$	20 6	
9 $2\frac{3}{4}$	21 $6\frac{1}{2}$	
10 3		
11 $3\frac{1}{4}$		
12 $3\frac{1}{2}$		

Elmas boyutlarını gösteren çizim

Gabi'nin söylediğine göre pek çok farklı kültürden gelen insanların anlayacağı bir çağrıydı bu ve elmas endüstrisi dünyanın en eski işlerinden, ticaretlerinden biriydi. "Beş dakika içinde Japonya'da, Kamçatka'da, Kuzey Afrika'da, Güney Afrika'da ve başka yerlerde beş yabancı dilde konuşabilirsin, herkesin bildiği ve 'şansın açık olsun' anlamına gelen İbranice 'mazal' sözcüğü bağlayıcıdır. Onu söyledikten sonra bir daha sözünden geri dönemezsin. İş anlaşması tamamdır."

Elmas semtindeki restoranlar da Gabi'nin söylediğini doğruluyordu; bölgenin sokaklarında Belçika kafeleri, sandviç dükkânları, çikolatacılar, Yahudi koşer, Müslüman ya da vejetaryen Hint lokantaları boldu. Hint lokantaları Jain denen ve Hindu dininin bir koluna mensup Hintliler içindi, bu adamlar yüz yıldan fazla bir zamandır uluslararası elmas ticaretinin en usta tüccarlarından biri olmuşlardı; dinleri, içinde öldürmek olan işleri yasakladığı için hayvan çiftçiliği, dericilik ya da benzeri işler yapamıyorlardı. Değerli taşlar, petrol işleri ya da tefecilik emin işler dibi görünüyordu ama tarihte bunu yalanlayan olaylar da vardı tabii.

Uzuv Kesmeler Daima Sürecek

Elmas tüccarları, Umut ya da Orloff gibi ünlü elmasların hikâyelerini anlattıkları zaman, dinleyenlerin çoğunun uzun zaman önce başka bir ülkede yaşanmış bir lanet olayını öğrenmek istediklerini bilirler. İnsanların hâlâ yaşadıkları gerçek lanetleri istemezler ama⁽⁷⁴⁾ elmas endüstrisi bugün böyle bir şeyle karşı karşıyadır. Amerikalı gazeteci Greg Campbell *Kan Elmasları*⁽⁷⁵⁾ adlı kitabına, balta darbesiyle iki elini de kaybeden İsmail Dalramy'nin hikâyesiyle başlar. İsmail merhamet dilemedi, oğlunun yaptığı ve sol elinin parmağında olan bir yüzüğü çıkarıp cebine attı, parmaklarının son hareketiydi bu. Suçu

doğu Sierra Leone ormanlarındaki çamurlu elmas madenlerine çok yakın bir evde yaşamasıydı. Ellerini kesenler de madenleri elde etmek isteyen Devrimci Birleşik Cephenin (RUF) asileri-ydi. Uyuşturucu kullanan genç askerler köylüleri sıraya dizerek ellerini, dudaklarını, göğüslerini, kulaklarını kestiler ve elmas madenleri yakınlarında kimse kalmadı, herkes kaçtı. Kaçamayanlar ise kanlar içinde yerde kaldılar.

Campbell'in tahminlerine göre RUF her yıl ham elmas satışından 25-125 milyon dolar kazanıyor⁽⁷⁶⁾ ve bu paralarla uyuşturucu, gıda maddeleri ve silah alıyordu. Yasadışı satılan bu elmaslar dünya piyasasının yaklaşık yüzde üçünü oluşturuyor ve kazanılan paraların bir kısmı da karmaşık bir kara para aklama işi nedeniyle El-Kaide teröristlerine gidiyor.⁽⁷⁷⁾ Bu elmaslardan pek çoğu nişan yüzüğü ve bir kısmı da kadın ziynet eşyası ya da kadınların özgürlük halkası 'sağ el yüzüğü' olarak satılıyor. Bu taşları takanlar onların neye mal olduğunu bilmiyorlar elbette. Ülkesindeki sosyal çöküntü hakkında birçok belgesel film çevirmiş olan Sierra Leone'li yönetmen Sorious Samara, nimet olması gereken bu elmas işinin aslında bir lanet oluşunu söylüyor.⁽⁷⁸⁾ "Sierra Leone'yi kalkındırıp Batı ile rekabet edecek hale getirecek olan elmaslar tam aksine tecavüzlere, cina-yetlere neden oluyor, insanlar birbirlerini öldürüyorlar. Anlam-sız bir elmas savaşı bu, başka ne denebilir ki?".

Diğer değerli taşların çoğunun nerede oluştuğu ya da kay-nağı yaklaşık olsa da bilinir ama elmaslar bulundukları yerler-de oluşmaz, yer kabuğunun altında meydana gelir ve yeryüzü-nü püskürtülürler. Bazıları yeryüzüne çıktıkları yerlerde kalır, bazıları da nehirlerle belki binlerce mil uzaklara taşınırlar. Hin-distan ve Brezilya'da kimberlit boruları bulunmadı ve bu da gösteriyor ki elmaslar dünya yüzüne büyük olasılıkla Gondwa-naland denen tek büyük kıta çağında püskürtüldü ve Güney Af-rika taşlarının kaynaklarına benzer kaynaklardan geldi.⁽⁷⁹⁾ Bu

durumda tüm taşlar için sertifika verilemediğine göre, nişan yüzüklerindeki elmasların Sierra Leone, Bostwana, Rusya ya da başka bir yerden gelip gelmediğini bilemeyiz. Bu elmaslardan bazılarının İkiz Kuleler saldırısına finans desteği verip vermediğini ya da Kanada, Avustralya veya başka ülkelerde iyi ücret alan maden işçileri tarafından çıkarılıp çıkarılmadığını da bilemiyoruz. ABD Maliye Bakanlığının 2002'deki bir açıklamasına göre, elmasların hiçbir doğal imzaları yoktur.

Bir süre için Pliny spekülasyonunun doğru olduğu ve elmas endüstrisinin masumların kanlarıyla parçalanacağı düşünüldü. Endüstrinin 'kan elmasları' kavramını 'çatışma elmasları' kavramına dönüştürmesi elmas piyasasını tehdit etti. Uluslararası Af Örgütünün ABD dergisindeki bir yazıya göre,⁽⁸⁰⁾ bir elmas firması yetkilisi rüyasında 'Uzuv Kesmeler Daima Sürece'k' alt yazılı De Beers reklâmlarının olduğu kâbuslar görüyordu.

Fakat De Beers şirketi kanlı elmaslar olayında yoktu, onlar 1999'dan beri sadece kendi madenlerinden çıkan elmasları satıyorlar; Sierra Leone ile ticareti 198'te kestiler ve yasadışı elmas ticaretini engellemek için Birleşmiş Milletler ve diğer kuruluşlarla işbirliğine gittiler. Çünkü elmas endüstrisini olumsuz yönde etkileyen her şey bu işin en büyük şirketini de etkiliyordu.

Elmas endüstrisi ününü korumak için 'Kimberly Süreci'ni başlattı. İki yanlı bir girişim bu; bir yandan insan hakları grupları savaş elmaslarının ticaretine son vermek istiyor diğer yandan da elmas şirketleri zarardan kurtulma çareleri arıyorlar. Kuyumcular insanların yüzüklerine bakarak bunların bir ele, kola ya da başka bir insan uzvunun kesilmesine neden olup olmadığı konusunda düşünmesini istemiyorlar. Böyle bir soru sorulursa merak edilmemesini, elmasın kimseye zarar vermediğini söylüyorlar. Elmas satışlarının durmasını istemiyorlar.

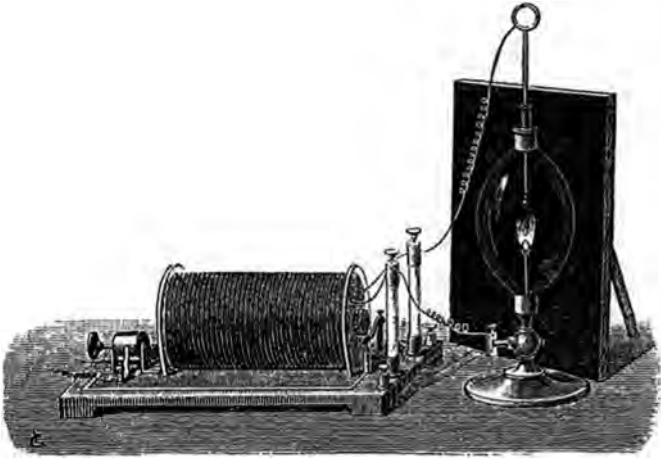
Bu sürecin karışık sonuçları oldu. ABD Senatosu 2003'te tartışmalı elmasların satışını yasaklayan bir yasa çıkardı ama bir

yıl sonra yapılan bir araştırmada,⁽⁸¹⁾ elmas alan Amerikalıların yüzde 93'ünün Kimberley Süreci Sertifika Projesinden haberdar olmadıkları anlaşıldı. Elmas müşterilerinin sadece yüzde 30'u yasadışı elmasları duymuştu ve bunların yarısı da bunun ne demek olduğunu bilmiyordu. Bir yıl önce elmas satın alanların yaklaşık dörtte üçü de bunları sertifikasız aldıklarını ve sertifika da sormadıklarını söylediler. Bunlar da gösteriyor ki elmas endüstrisi şimdiye kadar bu aleyhte hikâyelerden pek zarar görmedi. Fakat elmas şirketleri fiyatları yapay olarak yüksek tutmasalardı İsmail belki de ellerini kaybetmeyecek ve köylüler evlerinden kaçmayacaklardı. Çok para getirmeyen bir elmas madeni savaşsa neden olmayacaktı.

Umut ve Yardımsever

Bazı elmasların geçmişi yoktur. Bazı elmaslar milyonlarca yıl önce bir doğa olayı sonucu oluşmamış, belki bir hafta önce çamaşır makinesi kadar bir makineden çıkmıştır.

Şimdi önünüzde, masa üstünde iki tane renkli, güzel elmas durduğunu düşünün. Onlara Umut ve Yardımsever adları verelim ve ikisi de bir kıratlık olsun. Bunlar belki de geçen ay usta kuyumcuların ellerinden çıkmıştır. İkisi de birbirine çok benzer. Bir uzman bile bunları birbirinden ayıramaz, ikisinin de çok az farklı parıltısını ancak on binlerce dolara mal olan bir makine ile anlayabilir. Fakat Umut elması yüzde üç ya da dört oranda tartışmalı bir bölgeden gelmiş ve diğeri temiz olabilir. Umut belki de geldiği yerde derin yaralar açmış, Yardımseverin ise kimseye zarar dokunmamıştır. Umut diğeri iki katına mal olmuş olabilir. İkisinden birini seçmek zorunda kalsanız hangisini alırdınız? İkisinin farkını biliyorsunuz ama başka kimse bilmiyor bunları. Mantık Yardımseveri alın der, değil mi? Ama

İlk ve başarısız sentetik elmas yapımında donanım

mücevher alanlar mantığına göre davranmaz ve çoğu biraz daha güzel görünen Umut elmasını alır.

Smithson Tennant'ın kömür ve elmasın aynı maddeden yapıldığını söylediği 1796'dan beri insanlar grafitten elmas yapmanın hayalini kurmuşlardır. Fakat bilim adamları bunun ipucunu ancak Arizona'nın uzak vadisindeki sürpriz bir keşif sayesinde elde ettiler. Şeytan Vadisi denen derin vadi genişliği bir kilometreden fazla olan büyük bir çukurdur. Yaklaşık elli bin yıl önce düşen bir göktaşı açmıştır bu çukuru. Çarpma o kadar büyüktü ki göktaşı adeta toza dönüştü ama yaklaşık on kiloluk bazı parçalarda küçük elmas parçaları vardı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında bölgeye gelen altın ve gümüş arayıcıları başka bir şeyle ilgilenmediler ama daha sonra gelen inşaatçılar ve maceraperestler göktaşı parçalarına daha yakından bakmaya başladılar ve 1890'larda Şeytan Vadisi taşları hatıra olarak satılmaya başladı. Bu taşlardan biri Nobel Ödülü alan bilim adamı Ferdinand Frederick Henri Moissan'a gönderildi ve o da göktaşındaki minik elmasların yapısını anlamaya çalıştı.

Moissan elmasların göktaşı çarpmasında meydana gelen çok yüksek ısı ve basınçla oluşmuş olduğunu ve onların etrafındaki demirin de bu oluşumda bir rolü olabileceğini düşündü. 1904'te bir gün, yaptığı bazı deneylerden sonra potasında elmas gibi parlayan, çok sert, elmasa benzer kristaller oluştuğunu gördü. Üç yıl sonra ölene kadar elmas yapabildiğini düşündü hep. Fakat onun bulduğu madde elmas değil, başka bir şeydi. Elmas kadar sert (Mohs cetvelinde 9,3) daha güzel parlayan ve şimdi elmas büyüklüğünde üretilen bir silikon ve karbon bileşimiydi: Bugün bu taş Moissanite deniyor ve elmas yerine kullanılabilen en güzel taşlardan biri.

Elli yıl sonra ABD'de General Electric'te bilim adamları uzun yıllar uğraşıp sentetik elmas yapamayınca tekrar Şeytan Vadisi göktaşına baktılar. Bu kez başka bir ipucu yakaladılar; taşın içinde demirden başka troilit denen daha nadir bir madde vardı ki bu da demir ve sülfür bileşimiydi. Bunu eritecek kadar ısıtırlarsa bir solvent (eritici, çözücü) görevi yaparak grafitteki karbon atomlarını ayıracağını ve bunların da belirli yüksek ısı ve basınç altında kristalleşerek elmas olacağını düşündüler. Bilim adamlarından biri olan Tracy Hall, "Rüzgârlı, soğuk bir gündü ama güneş parlıyordu," diye anlattı. "Şu grafit tüpüne biraz troilit koydum, ısıtma sistemini açtım ve basınç uyguladım.⁽⁸²⁾ Basınç 100.000 atmosfere -Eiffel Kulesinin baş aşağı olarak bir yemek tabağında durduğunu düşün- ısı 1600 santigrat dereceye çıktı." Anlattığına göre makine daha fazlasını kaldıramayacağı zaman onu kapadı ve daha önce de yaptığı gibi kapsülü açtı. Hall, "Güneşin bu şeyler üzerinde parladığını gördüm," diye devam etti. "Onları biraz oynatım ve nasıl parladıklarını görünce grafitten elmas yaptığımı anladım. Heyecandan dizlerim titremeye başladı ve bir sandalye çekip oturdum."

General Electric 1957'de De Beers'in doğal elmaslarına alternatif olarak 'İnsan Yapımı Elmas' satışı yaparken, diğer karbon

zengini maddelerden de elmas yapmaya çalışan, deneyleri sürdüren bilim adamları ekibine desteğini devam ettirdi. Bilim adamı Bob Wentorf çatı katranı, Akçaağaç odunu ve hatta fısıkt ezmesini bile dünyanın en sert maddesi haline dönüştürdü. Daha sonraki yıllarda verdiği röportajlarda gazetecilere, "Fısıkt ezmesi minik, yeşil renkli elmas kristallerine dönüştü," diye konuştu. "Yeşil olmasının nedeni nitrojendi."⁽⁸³⁾

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından ve oradaki en iyi madenlerden bazılarının boş kalmasından sonra teknoloji mücevher kalitesinde elmas üretmeye başladı. On yıldan biraz fazla bir süre sonra doğal elmaslara çok benzeyen ve çıplak gözle onlardan ayıramayan mükemmellikte, beş kırata kadar elmas yapılmaya başladı ve elmas endüstrisi zor durumda kaldı.

Sentetik elmas piyasasının iddialı isimlerinden biri de Tom Chatham'dır. Babası Carroll mücevher kalitesinde elmas yapan ilk kişiydi ve onun hayali de sentetik elmas üretmektir. Chatham 1993'te Sibirya'ya, Novosibirsk'e gittiğinde sentetik taşlarla ilgili araştırmalar yapıldığını öğrendi. "Projesi olmayan belki binlerce bilim adamı vardı," diye anlattı. "Bir ofise girince örneğin yüksek- basınçlı karbon uzmanı olan Boris'le tanışıyordun ve adam sana oradaki elmas preslerini gösteriyordu. Ondan sonra gördüğün kişi zümrüt, bir başkası başka bir şey yapıyordu. Bunlar daha sonra kaçak olarak Bangkok'a götürülüyor ve ucuz fiyatlarla satılıyordu." O yıl Rus elmaslarından birini Willie Goldberg adında bir uzmana gösterdi Chatham. 2003'te ölen Goldberg de Gabi Tolkowsky gibi çok ünlü bir elmas kesiciydi. Goldberg ona hemen cevap vermedi, cebinden ona benzer bir başka taş çıkardı ve "Ne yapacağımı bilmiyorum Tom," dedi. "Bu taşın değeri dün bir milyon dolardı." Chatham da ona, "Bu taşın değeri sence bir milyon dolarsa öyledir, ama bu da her şeye rağmen bir taş işte," dedi.

Mücevher kalitesinde sentetik elmas üretimi gerçekleşince

De Beers ve Elmas Ticaret Şirketi harekete geçti. Önce geçmiş ve geleceği kapsayacak akıllıca bir reklam sözü bulmaları gerekiyordu; elmaslar her zaman için satın alınır bir taş olmalıydı. Sentetik elmasları yenemezlerse onlar da önce aynı şeyi yapmalı sonra saldırıya geçmeliydiler ve böylece sentetik elmas laboratuvarlarını kurdular. Bugün De Beers dünyanın en büyük sentetik elmas üreticilerinden biridir ve Isle of Man'de gizli bir laboratuvar çalışır. Stratejilerinden biri de sentetik elmasların doğal olanlardan ayrılabilir, taklit olduklarının anlaşılabilir olmasını sağlamaktır. Şirket Londra dışında Maidenhead'de Elmas Savunma Programı kurdu ve bir elmasın gerçek olup olmadığını anlayacak bir dizi test geliştirmek için milyonlarca sterlin harcadı. Şimdiye kadar başarılı oldular: okyanus sahillerinde hâlâ barikatlar var ve pahalı elmas-testi makineleri isteyen büyük laboratuvarlara bedava gönderiliyor. Fakat hemen tüm sentetik elmas üreticilerinin hayali de gerçeğinden ayırt edilemeyecek kadar mükemmel bir sentetik elmas yapabilmek. Bu konuda yüzlerce bilim adamı çalışıyor ve zamanla bunu da başarabilirler. Elmas veren sahiller tehdit altında mı acaba?

Sentetik elmasların gerçek etkisi henüz tam olarak bilinmiyor.⁽⁸⁴⁾ Gelecekte insanlar seçim hakları olduğunu görünce acaba Umut elmasını mı yoksa Yardımseveri mi seçecekler? 1990'larda Hong Kong'da konuştuğum bazı kişiler kullandıkları bazı eşyaların ve çantalarının Çin malı taklitler olduğunu ama onları gerçek markalardan ayırmanın çok zor olduğunu söylediler. Bir kadın, "Gerçek markalardan hiç farkları yok ve param olduğu için kimse de benim taklit bir çanta aldığımı düşünmüyor," diye konuştu. "Ama gerçek marka fiyatının yirmide birini ödedim ve hayatımdan memnunuz." Hong Kong'da genellikle kendilerini zengin göstermek isteyen ve gerçek markalar satın alan insanlar orta tabaka halkı ve dünyanın diğer ülkelerinde elmaslar konusunda aynı şey olabilir. Bir milyonerin sente-

tik elmas alabileceğini hiç kimse düşünmez ve o da isterse gerçek yerine rahatça sentetik bir taş kullanabilir.

Sentetik elmas satıcıları piyasada başarılı olmak istiyorlarsa, gerçek elmas şirketlerinin ilk zamanlar yaptığı gibi akıllı pazarlama yöntemleri kullanmak zorundadırlar. Bu tür yaratıcı fikirlerden biri 1998'de bir gece bir Chicago barında bira içen kardeşlerin sohbetinde ortaya çıktı.⁽⁸⁵⁾ Fıstık ezmesinden bile yapılabilen elmas organik plan her şeyden yapılabilir miydi acaba? Yani yakılan insanların küllerinden de elmas olur muydu? Üç yıl sonra Hayat Elmas adlı bir şirket kuruldu ama bunun gerçek işi ölüm konusuydu.

Hayat Elmas öldükten sonra yakılan insanların küllerinden üretilen elmasları satıyor. Bu aslında bir pazarlama şirketi ve Rusya'daki Lucent gibi laboratuvarların ürünlerini pazarlıyor. Lucent'ten Alex Grizenko, "İnsan külünden elmas yapmak çok pahalı bir yöntem. Bazen bunun neden yaptığımızı anlamıyorum," diye⁽⁸⁶⁾ konuştu. "Bu yöntemde normal sentetik elmas ekonomisi uygulanamıyor, her partinin ayrı yapılması gerekiyor. Ve insanlar belirli büyüklükte ve parlılda elmas istiyorlar—eğer çıkan elmas istenen özelliklere sahip değilse onu yeniden yapmamız gerekiyor."

Grizenko'nun dediğine göre küller önce 'karbon çorbası' olarak grafitleşme işleminden geçiyor ve ortaya çıkan grafit parçalarından da elmas üretiliyor. Bu yöntemle orta boylu ve normal kemik yapısına sahip olan herkes öldükten sonra yakılarak altı yüz kırata kadar elmas ham maddesi olabilir.⁽⁸⁷⁾ Cesetteki yağlar yandığı için ölenin kilosu işlemi etkilemiyor.

Elmas Gibi

Elmasa dönüştürülen ilk kişi İngiliz jeolog Brian Tandy oldu. Başına geleceği bilseydi herhalde kendi de gülerdi buna.

Tandy Nisan 2003'te öldü. O akşam sinemada bir komedi filmi izlemiş, çok gülmüş ve gece uyurken kalbi durmuştu. Adam eli altı yaşındaydı. Dul karısı Lin, "Hiçbir uyarı almadık," diye konuştu. "Ona veda bile edemedik, bizi böyle aniden bırakıp gitti diye kızdım ona. İki yetişkin kızları Gayle ve Claire ile mutlu bir aileydiler ama şimdi babasız kalmışlardı ve bir süre sonra insan küllerinin elmasa dönüştürüldüğünü öğrendiler. Önce garip bir fikir gibi geldi bu onlara ama daha sonra mantıklı buldular. Lin, "Brian mineraller dünyasına büyük ilgi duyardı, onun için bu fikri desteklerdi diye düşündük. Kızlar için iki elmas sipariş ettik, ben istemedim," diye konuştu. "Brian her gün kafamın içinde, ama kızlar onu hep hatırlatacak bir şeyleri olsun istediler." Elmasları satamayacakları belliydi ve onları istemelerinin nedeni tamamen duygusaldı. Gayle, "Tanımadığı bir insanın babasından yapılmış bir elması kim ister ki?" dedi.

İki yüz gram kadar külün alınıp Amerika'ya gönderilmesi pek de kolay bir şey değildi aile için ve o zaman Hayat Elmas'ın İngiltere Bürosu müdürü onlara yardımcı oldu. Altı ay sonra firma elmasları aileye teslim etti. Etraftaki insanların tepkileri farklıydı. Gayle, "Birkaç arkadaşım bunun berbat bir düşünce tarzı olduğunu söyledi ama onlara benim gibi düşününce beni anlayacaklarını söyledim ve bir süre sonra onlardan biri gelip benden özür diledi," diye konuştu. Bir aile dostu ise, "Yüzükte Brian'ın yüzünü görmek istemem," diyerek yüzüğe bakmak istememiş. O elmasları görmek istedim ve Gayle parmağındaki yüzüğü çıkarıp bana uzattı. Bir kırattan biraz büyük bir taşı bu. "Biz çeyrek kıratlık taş istemiştik ama böyle çıkmış taşlar ve onlar da bu şekilde göndermişler. Daha küçüğünü yaparak bunları satmaları zordu elbette." Taş portakalrengi-sarı arası bir renkteydi, aslan, güneş ışığı ve mutluluk rengiydi ve yas taşına pek benzemiyordu. Ben de belki ilk kez olarak bir taş bakarken neye baktığımı biliyordum.

İnsan yaşamı çok hassas; iki nefes arasında yaşıyoruz. Çoğumuz uzun yaşam hayali kuruyor, yaptıklarımız, söylediklerimiz, gıydıklarımızla seviniyor, kimleri nasıl sevdiğimizi söyleyerek mutlu oluyoruz. Fakat bunların hepsi bazı değişimler ve ölüm risklerinin tehdidi altında. Elmasları istediğimiz şekillerde kullanabiliriz. Boş taşlar onlar, su gibi güzel ama içlerinde -eğer görmek istersek- kan, toz, aşk, lanet ve acı çekmek gibi bir sürü şey var. Birini mutlu etme arzusu, hayranlık, gösteriş var... ve elbette şirketin kazanç eğrisi var. Elimde tuttuğum elmas hayal le ve hayalin doğranmasıyla ilgiliydi. Ebediyetle ve hiçbir zamanla ilgiliydi, aslında bir hiçlikti.

Elmas kesici Gabi Tolkowsky'nin bana Antwerp'te söylediği bir şeyi hatırladım. Ona kesme tekerleğinden geri çekilerek cilalı bir elmasa baktığında ne gördüğünü sormuştum. O zaman bana, "Onlar bilmez ama ben de herkesin gördüğünü görürüm elbette," demişti. "Minik parçalar içinde kırılmış olarak kendimi görürüm o elmasın içinde."

Dipnot

Mozaik taşından yapılmış nişan yüzüğümü taktıktan sonra İstanbul'a, Aya Sofya Müzesine gittim, taşların söküldüğü yeri görmek istedim. Kadınlar galerisinde duran küçük bir çocuğun herken dua ederken bir köşede birkaç küçük mozaik taşı ya da cam parçasını söktüğü yeri merak ediyordum. Orası artık kilise ya da cami değil. Aya Sofya 1930'lu yılların başından beri müzedir; uzun ve zor tarihinde hem ibadet ve hem de şiddet görmüş loş ve gizemli bir yerdir.

Merdivenlerden yukarı, galeriye çıkınca kendimi orada yalnız buldum. Bir süre aradıktan sonra çocuk boyu düzeyinde duvar mozayiginden oldukça çok sayıda küçük taşın çıkarılıp alın-

dığı yeri buldum. Mozaiklerin çalındığı yerler Perspeksle kaplanmış ve eski hali de bir diyagramla gösterilmiş. Çizime çok yakından ve dikkatle bakarken beklenmedik bir şeyi anladım.

Beni bu araştırmaya iten şey üçtaşımın taşıdığı değer değildi, çünkü aslında değerli değildi onlar. O taşlar benim içimde merak ve saygı uyandırdı ve ne kadar karmaşık olursa olsun onların hikâyesini öğrenmek istedim. Fakat tatlı bir rastlantı olarak, mozaik taşlarımın mücevhere sandığımdan daha yakın olduğunu öğrendim.

On üçüncü yüzyılda usta bir mozaikçi burada durmuş ve duvardaki çizime son kez bakmış olacaktı.⁽¹⁾ Sonra da eğilip çırağının yere dizerek koyduğu taşları alarak duvara yapıştırmıştı. O mozaik parçalarının içinde bir koyu kırmızı, bir yeşil ve bir de elma rengi üç tane taş da vardı, bunlar daha sonra rahip olan küçük bir çocuk tarafından duvardan söküldü ve çok uzun zaman sonra da benim yüzük taşlarım oldu. Ben bu parçaların bir mozaikten rasgele alınmış taşlar olduğunu sanıyordum ama şimdi gerçeği anlıyordum; bunlar Hz. İsa insanlara verdiği sözü yerine getirmek üzere geri döndüğü zaman, cennet tahtı üzerinde parlayan taşları gösteren bölümden alınmıştı. Aslında taş ve camdan yapılmış olmasına karşın mozaik perido, safir, zümrüt ve ametistleri temsil ediyordu. Yüzük beni tüm bu seyahatlere göndermişti, çünkü değerli taşlardan değil, hikâyelerden yapılmıştı—ama aslında yine de 'mücevherlerle' süslüydü.

*Mücevherler Derlemesi***DOĞUMTAŞLARI**

Ocak - grena	Temmuz - yakut
Şubat - ametist	Ağustos - perido
Mart - akuamarin	Eylül - safir
Nisan - elmas	Ekim - opal ya da turmalin
Mayıs - zümrüt	Kasım - topaz ya da citrin
Haziran - inci ya da aytaşı	Aralık - turkuvaz/mavi topaz

Bu liste 1912'de Kansas City'de Amerikan Ulusal Kuyumcular Birliği toplantısında hazırlanmıştır. Amerikan kuyumculannın en çok satmak istediği taşlar bunlardı. Sadece bir Missouri yönetim kurulu odasından çıkmasına rağmen doğumtaşları sisteminin bu kadar büyük kabul görmesi gariptir. 1960'ların sonlarına kadar Japonya'da çiftlerin yüzde 94'ü nişan yüzükleri için gelinin doğumtaşını kullandılar. Bugün bile insanlar kuyumculann yaklaşık yüz yıl önce verdikleri karara göre mücevher seçiyorlar. Şimdi alternatif Aralık mücevheri olarak 1967'de keşfedilen tanzaniti kullanma eğilimi belirdi.

YILDÖN**MÜCEVHERLERİ**

ESKİ LİSTE: 30uncu - inci. 35inci - mercan ya da yeşim. 40inci - yakut. 45inci - safir. 55inci - zümrüt. 60inci - elmas. 75inci - tekrar elmas.

MODERN LİSTE: 10uncu: elmas. 12nci - inci ve renkli taşlar. 30uncu - elmas. 33üncü - ametist 34üncü - opal. 35inci - yeşim. 38inci - beril ya da turmalin. 40inci - yakut. 45inci - safir. 55inci - zümrüt. 60inci - elmas.

Yıldönümü mücevherleri eski listesi 1927'de Amerikalı etiket yazar

Emily Post tarafından düzenlendi ve 1957'de yenilendi. Modern liste evli çiftlere elmas satmak için altmış yıl beklemek istemeyen kuyumcular tarafından hazırlandı.

MÜCİ
ALFABESİ

- A ametist ve aquamarin
- B parlak elmas, balas yakut ve beril
- C krizolit, kamelyan, citrin ve krisopraz
- D elmas
- E zümrüt ve essonit grena
- F çakmak taşı, ateş opali ve florit
- G grena
- H heliotrop ve hematit
- I iris, iolit ve idocrase
- J jasper ve yeşim
- K kyanit
- L lacivert taş
- M malakit
- N nefrit
- O oniks ve opal
- P inci, perido ve purpurin
- Q kuvars
- R yakut, gül kuvars ve rubellit turmalin
- S safir ve sardoniks
- T turkuvaz ve topaz
- U uvarovit yeşil grena
- V volkanik cam
- W ağaç taşı ve su akik taşı
- Z zirkon ve zoisit

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'da broş ve kolyeler genellikle taşlarla süslenir ve bunların baş harfleri bir duyguyu ifade ederdi. Örneğin çok sevilen birine verilen kolyede baş harfleri SEVGİLİ yazan taşlar bulunurdu.

George Frederick Kunz, Doğum Taşları; Frank B. Wade, Kuyumcular ve Mücevher Sevenler için Değerli Taşlar Kitabı; Charles Edwards, Yüzüklerin Tarihi ve Şiirleri.

MOH GÖRELİ SERTLİK CETVELİ

Talk	6. Feldispat
Alçıtaşı	7. Kuvars
Kalsit	8. Zümrüt
Kalsiyum flüorürü	9. Safir ve Yakut
Apatit	10. Elmas

"Alt elemanları gereksiz yere kaybetmemek için, yukardan başlayarak önce belirli bir metalin ucuyla cetveldeki diğer elemanları çizerek... Bu denemede mümkün olduğunca düşük güç uygulanmalıdır." Friedrich Mohs, Mineroloji Üzerine Bilimsel İnceleme, 1825, s. 301.

ADLARINI BİR YERDEN ALAN MÜCEVHERLER

Adını Sicilya'da Achates nehrinden alan akik taşı; Erzurum Türkiye'den Erzurum Taşı (Siyah kehribar); Tsavo Ulusal Parkından tsavorit.

Şahıs adları alanlar:

Banker J. P. Morgan'dan morgani; kuyumcu Frederick Kunz'dan kunzit;

Tsarovich Alexander'dan alexandrit: on dokuzuncu yüzyıl Rus maliye bakanı Kont Sergei Uvarov'dan uvarovit.

İngiltere'de Doğal Olarak Bulunanlar:

Derbyshire Blue John: akik taşı, nehir incisi, safir, siyah kehribar, kehribar.

AMERİKAN EYALETLERİNİN DEĞERLİ TAŞLARI

Alabama: yıldız mavi kuvars

Arizona: turkuvaz

Arkansas: elmas

Califomia: benitoit

Colorado: akuamarin

Connecticut: grena

Florida: aytaşı (1969 ay inişlerinden sonra)

Georgia: kuvars

Hawaii: siyah mercan

Idaho: yıldız grena

Kentucky: akik taşı

Louisiana: akik taşı

Maine: turmalin

Massachusetts: rodonit

Michigan: klorastrolit (ya da 'yeşiltaş)

Minnesota: Superior Gölü akik taşı

Mississippi: taşlaşmış odun

Montana: Yogo safiri

Nebraska: mavi akik

Nevada: Perido ve Bakir Vadi siyah ateş opali

New Hampshire: dumanlı kuvars

New Mexico: turkuvaz

New York: grena, siyah düğme turmalin, aytaşı

Kuzey Carolina: zümrüt

Oregon: güneştaşı

Güney Carolina: ametist

Güney Dakota: gül kuvars

Tennessee: Tennessee incisi

Texas ve Utah: topaz

Washington: taşlaşmış odun

Batı Virginia: litostrotionella (mercan fosili)

Wisconsin: yakut

Wyoming: yeşim taşı

—KALIP ÖLÇÜLERİNDE KULLANILAN CEVHER İSİMLERİ—

3 1/2 puan – parlak	5 puan – inci	9 puan – 2-hat elmas
4 puan – cevher	5 1/2 puan –yakut, akik	10 puan – 2-hat inci
4 1/2 puan – elmas	6 1/2 puan – zümrüt	11 puan – 2-hat akik

Kaynak: Elsevier Anlamlar Ansiklopedik Sözlüğü, 1998 ve Webster 1913.

Yayınclık endüstrisi bilgisayara geçmeden önce kalıp boyutlarını belirtmek için pica (12 puntoluk matbaa harfi), burjuva ve parlak gibi isimler kullanılırdı. Daha küçük, mücevher gibi harfler için de cevher adları kullanılıyordu. Gazete küçük ilanlarında sütun derinliği ölçümlerinde akikler hâlâ kullanılır. Bir inç (2.54 cm) on dört akiktir.

ELMASLAR

Kısaca Ünlü Elmaslar

Braganza: 1680 kırat ham. Brezilya'da 1800 dolaylarında mahkumlar tarafından bulundu, Portekiz krallığında kaldı; o zaman bulunan en büyük ham elmas olduğu söylendi. Günümüzde yeri bilinmiyor ama bir topaz da olabilir.

Callinan I, II, III, VI, V, VI, VII, VIII ve IX: 3106 kırat ham elmas, yanın tuğla büyüklüğünde. 1905'te Güney Afrika Premier madeninde bulundu. Kral Edward VII'ye verildi ve kayıtsız bir paketle İngiltere'ye gönderildi. Taş sonradan dokuz büyük ve doksan altı küçük parçaya bölündü. 530 kıratlık olan en büyük elmas İngiliz Kraliyet Asasına takıldı ve şimdi Londra Kulesinde muhafaza edilmektedir.

Dresden Yeşili: 49.21 kıratlık armut kesimli elmas. Muhtemelen 1720'lerde Brezilya'da bulundu. Bilinen en büyük yeşil elmas. İkinci Dünya Savaşı Sonunda Moskova'ya götürüldü ama şimdi yine Dresden Yeşil Kasadadır.

Altın Jübile: 545 kıratlık san elmas. 1990'larda Güney Afrika'da bulundu. Dünyanın en büyük fasetli elmasıdır. Antwerp'te Gabi Tolkowsky tarafından kesildi ve 1996'da altın jübilesi için Tayland Kralı Bhumibol Adulyadej'e verildi. Daha önce bu taş 'Bilinmeyen Kahverengi' deniyordu.

Büyük Moğol: 280 kıratlık kesilmiş elmas. Hindistan'da 1600 dolaylarında bulunmuş. Hindistan'da bulunmuş en büyük elmas, Hindistan seyahatinde J. B. Tavernier tarafından kaydedilmiş. Şimdi kayıp. Belki de Koh - i - Noor oldu.

Umut: 445 kıratlık kesilmiş elmas. On yedinci yüzyılda ya da daha önce Hindistan kaynaklı. Krallar, bankerler ve zengin kadınlar tarafından kullanıldı. Lanetli olduğu söylenir.

Koh - i - Noor: 108,93 kıratlık kesilmiş elmas. On yedinci yüzyıl dolaylarında Hindistan'da bulundu. Söylentilere göre entrika, acı ve işkenceye en çok neden olan elmas. Bu adın anlamı Pers dilinde 'ışık dağı' demek oluyor. Erkek kullandığında şanssızlık getirdiği söyleniyordu ama İngiltere'de sadece kadınlar taktı ki bunlar Kraliçe Victoria, Kraliçe Mary ve Kraliçe Elizabeth II idiler ve hepsi de uzun yaşadı.

Sancy: 55 kırıat, çift – gül kesimli. Yirmi altı yaşında saçları dökülen Fransa Kralı Henry III'ün türbanında takılıydı. İngiltere Kralı James I'in şapka iğnesi oldu. Karmaşık bir tarihi var ve şimdi Louvre Müzesinde.

Güney Yıldızı: 128 kırıat, hafif gül rengi parlak elmas. On sekizinci yüzyıl, Brezilya. Bulan köleye özgürlük kazandırdı. Gaekwar of Baroda'nın bir Cartier mücevherindeydi. Cartier 2004'te onu tekrar aldı.

Regent: 410 kırıat ham elmas. Ayrıca Fort Madras başkanı Thomas Pitt'den dolayı 'Pitt' olarak bilinir. Pitt taşı fakir Kızılderililerden çalmakla suçlandı. Alexander Pope bununla ilgili bir şiir yazdı. Taş Fransa'ya satıldı ve 1792'de Kraliyet mücevherleriyle beraber çalındı. Sonra Paris'te bir tavan arasında Bulundu. Bir ara Fransız kraliyet mücevherlerinin üçte ikisi değerindeydi, Şimdi Louvre'da.

Renksiz ve Renksiz Yakın Elmasların Renk Cetveli

GIA	DEF	GHIJ	KLM	NOPQR	STUVWXYZ
renk derece cetveli	renksiz	renksiz yakın	soluk sarı	çok açık sarı	açık sarı

Elmasların Farklı Renkleri İçin Renk Derece Terimler

Soluk, Çok Açık, Açık, Açık Fantezi, Fantezi, Yoğun Fantezi, Canlı Fantezi

Elmasların Berraklığı Terimleri

FL: KUSURSUZ

IF: ULUSLARARASI KUSURSUZ

VVS1 ve VVS2: ÇOK ÇOK KÜÇÜK KAPSAMA

VS1 ve VS2: ÇOK KÜÇÜK KAPSAMA

S11 ve S12: HAFİF KAPSAMA

11 ve 13: GÖZLE KUSURLU – GÖRÜLÜR KAPSAMA

13: BÜYÜK KAPSAMALI KUSURLU

Umut elması bir VS1'dir.

ELİ

KESİM ADLARI

Yuvarlak parlak	Zümrüt	Kalp
Kızılderili	Adım	Armut/pendelok
Yastık	Markiz	Baget
Prenses	Baklava şekli	Gözyaşı damlası

**DEĞERLİ TAŞLAR İÇİN
POPÜLER VE MİNERAL İSİMLER**

POPÜLER İSİM

Accabar
Almandin
Amazon yeşimi
Arkansas elması
Balas yakutu
Piskopos taşı
Siyah kehribar
Kanaryaelması
Capezümrüdü
Capeyakutu
Tarçintaşı

MİNERAL İSİM

siyah mercan
doğal mor spinel
yeşil microclin feldispat
kaya kristal
kırmızı spinel
ametist
kara amber
san elmas
prehnit
pyrop grenası
hessonit grenası

Aynüşems taşı	ateş opali ya da aytaşı
İzlanda akik taşı	obsidian
Kızılderili topazı	san safir
Sümbül	kırmızı zirkon
Erzurum taşı	kara turmaline
Maori taşı	nefrit
Oryantal ametist	menekşe safir
Oryantal kedigözü	krisoberil kedigözü
Oryantal zümrüt	yeşil safir
Oryantal topaz	san safir
Sahte elmas	cam taklit
Kızıl Deniz incileri	mercan boncuklar
Yapay elmas	cam kesimi, kuvars
Gül kunzit	sentetik pembe safir
Tsavorit	yeşil grosular grena
Viking pusula taşı	iyolit
Volkanik cam	obsidiyan
Zebra taşı	tabakalı yeşim
Ahududu grena	rodolit
Taşmarin	diyopsit
Ham yakut	kırmızı zirkon

BAŞHAHAM GÖĞÜS ZIRHINDA TAŞLARIN ÜÇ TERCÜMESİ: EXODUS 28.16-20

Kudûs İncil Tercümesi

'Sen hükmün göğüs zırhı olacaksın... Ona dört sıra taş takacaksın: birinci sırada bir sard (koyu kırmızı kuvars), bir topaz ve elmas; ikincide grena, safir ve elmas; üçüncüde Yemen taşı, yakut ve ametist; dördüncü sırada ise beril, kırmızı akik ve yeşim taşı olacak.'

2. Kral James İncil Tercümesi

Birinci sıra bir sardius, bir topaz ve bir yakut olacak: bu birinci sıra olacak. İkinci sırada bir zümrüt, bir safir ve bir elmas olacak. Üçüncüde bir ligüre, bir akik ve bir ametist bulunacak. Ve dördüncü sıra bir beril, bir oniks ve bir yeşim olacak.

3. Mineraloji Uzmanı Tercümesi

Odem: kamelian ya da kırmızı yeşim	Pitadah: grena ya da perido	Bereket: ametist ya da zümrüt
Nophek: turkuvaz	Safir: lacivert taş	Yahalom: mavi kalsedoni
Lehem: sarı yeşim ya da Amazon taşı	Şebo: siyah ve beyaz akik	ya da beril
Tarşış: yeşil yeşim ya da citrin	Şoham: Amazon taşı ya da yeşil turkuvaz	Aklamat: oniks ya da ametist
		Yaşpeh: yeşil kalsedoni

Kaynak: Nevil Story - Maskelyne, İncil'deki Metal ve Mineraller, 1888. Eski İbranice anlamlar kaybolduğundan tercümelerde güçlük yaşanmıştır.

ELMAS VE CİZELERİ

* Buda müridi Subhuti'ye fiziksel beden olarak görülüp görülemeyeceğini sordu. Subhuti ona şöyle cevap verdi: "Hayır, bu mümkün değil, çünkü senin fiziksel beden dediğin şey aslında sadece fiziksel bir beden değil." Buda onu onayladı ve, "Her tür ya da şekilde fenomen geçici, fani ve hayalidir. Akıl ne zaman yaşam fenomeninin gerçek olmadığını idrak ederse o zaman Buda tezahür edebilir," dedi.

* Buda o zaman Subhuti'ye, cömert bir insan fakirlere çok altın, gümüş, inci, mercan, cam ve kristal verirse çok fazilet kazanır mı, bu hususta ne düşünüyorsunuz? diye sordu. Subhuti o insanın faziletli olacağını söyledi.

O zaman Buda ona şöyle dedi: "Evet ama bir mürit bu öğretinin bir satırını bile öğrense o cömert insandan daha çok fazilet kazanır. Çünkü bütün Budalar - ve bilgeliklerini aldıkları yasalar - başlangıçlarını bu öğretinin gerçeklerine borçludurlar...

* Subhuti Buda'ya bu öğretinin adını sorunca Buda ona, "Bunun adı 'Elmas Vecizleri' olacak." diye cevap verdi. "Gelecek yıllarda bu öğretiyi dinleyen müritler eğer olayların geçici doğasını gerçekten anlarılarsa o zaman faziletleri de gerçek ve harika olacaktır."

1912'de William Gemmell tarafından tercüme edilmiş Elmas Vecizeleri'nden alınmıştır.

—KUYUMCULARIN PORTATİF ALETLERİNDEN BAZILARI—

* Lup ya da büyüteç * Asetilen lambası * Renk ya da 'Chelsea' filtresi
* Spektroskop * Yıldızları test etmek için yağ

ARIZONADA TAŞ ARA YICILARI İÇİN GEREKLİ ARAÇLARDAN BAZILARI

*Bakımlı araç *Yedek lastikler *İlk yardım çantası *Yılan ısırmasına karşı ilaç çantası (çingiraklı yılanlar kış uykusuna yatarlar) *Deri çizmeler *Tıkaç için sağlam çanta ve pamuk *Büyüteç *Bir ucu geniş ve bir ucu sivri çekiç *Katlanabilir ordu küreği *10 taşlı bir Mohs sertlik mineraller takımı *Asetilen lambası *Dürbün *Bulunan taşların cila yediğinde nasıl göründüğünü anlamak için su, ama bu iş tükürükle de yapılabilir *Etraftaki güzellikleri görebilecek gözler

Kaynak: Jay Ellis Ransom, Arizona Cevher Yolları. 1955, s. 8ff.

CEVHER SÖZCÜKLERİ

Akoya incisi: Tuzlu-su akoya-gai istiridyesi Pinctada martenssi'den çıkan inci. En çok kullanılan Japon incisidir ve çoğu zaman kültür incisi olarak üretilir.

Alexandrit: gün ışığında yeşil, geceleri yapay ışıktaki kırmızı görünen bir taş. Nisan 1830'da Tokovaya, Ekaterinburg'da bulunan taşa o zaman on iki yaşına basan Çareviç Alexander'ın adı verildi. Kırmızı ve yeşil Rusya'nın ulusal askeri renkleri idi. Sentetik alexandrit icat edilince milliyetçi Çin lideri Çan Kay Şek üretimi artırdı.

Alumina: Alüminyum oksit (Al_2O_3). Yakut ve safir dâhil corundum'un temel bileşenlerinden biri.

Alüvyon madenciligi: nehirler, denizler ve buzulların bıraktığı ikincil kalıntılarda cevher arama işi. Alüvyon cevherleri nehirlerde, denizlerde ya da toprağın altındaki taş veya çamur tabakalarında bulunur.

Ammonit: (L. Cornu Ammonis) Genelde Mesozoik düzeylerde bulunan spiral kabuklu deniz yumuşakçalan fosilleri. Heykelleri boynuzlu olan Roma tanrısı Jüpiter Ammon'un adı verilmiştir bunlara. Ayrıca yılan taşları da denir.

Anaerobik: serbest oksijen olmadan meydana gelen kimyasal reaksiyon. Siyah kehribar anaerobik, kömür ise aerobik olarak oluşur.

Asterizm: taş içinde genellikle rutil oluşumunda ışık kırılmasıyla yıldız etkisi doğar. Yıldızlı safir ya da yakutlar böyle oluşur. Asterizm gösteren taşların çoğu sentetiktir.

Ayar: bir metal içindeki altın oranını gösteren ölçü. 24 ayar altın saf altındır. 9 ayar altın ise dokuz kısım altın, on beş kısım diğer metal alaşımlarından oluşur.

Azurit: bakır-bazlı mavi renk maddesi. Roma döneminden beri sanatçılar tarafından kullanılmıştır ama günümüzde kullanım azalmıştır. Malakitle bağlantısı vardır ve genelde onun yanında bulunur.

Cabochon/en cabochon: bir cevheri kesip cilalamanın kavisli, konveks yolu. Bu sözcük Fransızca 'küçük baş' sözcüğünden gelir.

Cameo: renkli çizgiler oluşturmuş bir maddeden kesilip alınmış cevher. Bu durumda oyma alttaki rengin üstüne çıkarılır.

Cevahirci: taşları kesen kuyumcuya ve taşlardan söz eden kitaba verilen isim.

Çatışma elmasları: savaş bölgelerinde bulunan ve satılan bu elmaslar gerilla ve istilacı orduların işlerine yarardı ve bunlara kan elmasları da denirdi.

Değerli taş: on dokuzuncu yüzyılda sadece elmaslar, safirler, yakutlar ve zümrütler değerli taş olarak görülürdü. Fakat bu görüş değişti. Yan-değerli taşlara bakınız.

Dikroizm: Bir taşın farklı açıdan bakıldığında ikinci bir renk vermesi özelliği. Örneğin yakutlarda diokrizm vardır ama grenalarda yoktur. Yakutlar ve safirler çoğu zaman kuşak boyunca dikroik renklerle kesilirler ki böylece bazen bu etki gizlenir.

Diyananter: Elmas satıcısının taş için kullandığı deyim.

Doğumtaşı: kullananın doğduğu ayla ilişkilidir bu taş. Çok eskiden beri kullanılır ve Amerika'da kuyumcular daha çok mücevher satmak için bu taşları kullanmışlardır.

Döndürücü: torna tezgâhında ağaç döndüren adama denir.

Dört C: kesim, berraklık, renk ve kırat, bir cevherin kalitesinde esas alınırlar. Diğer C'ler, taşın orijinini belirleyen sertifika, kristal ve şöhrettir.

Drusi/druse: bir geodenin yüzeyinde oluşan küçük kuvars kristalleri.

Duble: iki cevherin ısı ya da görünmez yapışkanla birleştirilmiş hali. Grena ve cam dublelerde grena üstte, cam alttadır, opal dublelerde siyah kalseduan, cam ya da poç destek kullanılır. Bu nedenle taş alırken büyüteçle bakmak gerekir.

Ebonit: On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Hint kauçuğu ve sülfürle yüksek ısıda yapılmış eski bir plastik türü. Siyah kehribar yerine de kullanılmıştır.

Erişte: açık bir opal çöplüğünde opal aramak. Avustralya deyimi.

Essonit: genellikle Sri Lanka'da çıkan kızıl-san grenâ. Tarçın taşı veya hesonit de denir.

Fasetâ: bir cevherin kesilmiş, cilalanmış düz yüzeyi. Kulet sivri olursa parlak kesim taşlarda elli yedi ya da elli sekiz fasetâ olur.

Geode: Genelde drusi yanında bulunan ve içinde cevher olan kaya boşluğu. Ametist, citrin ve perido genellikle geode içinde bulunur.

Göz: bir paketteki en iyi değerli taş.

Grain: incilerde ağırlık ölçü birimi, bir kırat dört grain, bir gram yirmi graindir.

Grenâ: bir grup cevhere verilen isim, hepsi küp kristalli ve SiO₄ içerir ama kimyasal formülleri farklıdır. Kırmızı grenalar, almandin (kahverengiye yakın), pirop (kiraz kırmızısı), spesartin (kırmızı, portakal), mandarin (portakal rengi, Namibya ve Pakistan'dan) ve rodolittir (pembe ve bazen ahududu grenâsı denir.) Yeşil grenalar, savorit, demantoid ve uvarovittir. Bu taşlar Karanlık Çağda popülerdi; pek çok Viking ve Anglosakson mezarında Hint grenâları bulunmuştur. Kırmızı grenalar nar tanelerine benzediği için bu isim Latince gratanum'dan alınmıştır.

Grossular grenâ: Sri Lanka, Pakistan, Rusya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde bulunan san-yeşil bir taş. Şeffaf grossular grenaya 'Transvaal yeşimi' denir ve jadeite benzer.

Ham taş: düzgün olmayan ya da doğal kristal, yani cevherin ham şekli.

Heft: bir cevher taşın elde hissedilen ağırlığı. Değerli taşlarla cam bu şekilde anlaşılabilir, çünkü cam taşlardan daha hafiftir.

Hessonit grenâ: bakınız essonit.

Idar - Oberstein: güneybatı Almanya'da, Lüksembourg yakınlarında Hunsrück Dağlarında iki köy. Idar taş kesme, Oberstein ise kuyumculuk merkeziydi. İki

köy 1933'te birleştiler ama özelliklerini ve rekabetlerini muhafaza ettiler. Yakınlarında akik ve ametist bulunduğu için bu iki köyün Roma döneminden beri kuyumculuk yapıldığı söylenir.

Işın kırılması: Beyaz ışığın renklere ayrılarak değişime uğraması. Opallerde görülür.

İpek: genellikle safir ve yakutlarda içlerindeki mikroskobik yabancı maddelerden kaynaklanan bir ipeksi parlaklıktır ama bu bir kusur sayılır.

Jadeit: Myitkina'da kuzey dağlarında bulunan yoğun renkli Burma taşı. Çoğu zaman yeşildir ama lavanta rengi de olabilir. On dokuzuncu yüzyılda Çin'de bulunmuş ve çok sevilen bir mücevher olmuştur, bugün de Çinli birçok koleksiyoncusu vardır. Çoğu zaman nefritle karıştırılır.

Kırat: Bugün de kullanılan cevher ağırlık ölçümü. Bir kırat 0,2 gramdır. Yirminci yüzyıldan önce kırat 0,190 - 0,210 gram arasında değişiyor ve tarihi taşların kıratları da değişik oluyordu.

Kırılma indeksi: Cevherleri tanımak için kullanılan anahtarlardan biri. Cevhere giren ışığın kırılma açısını ölçer.

Kırılma: ışığın bir cevher içine girerek eğilmesi ve hızının kesilmesi.

Kimberlit bonusu: kimberlit denen kırılabilir kayalarla dolu sönmüş yanardağ. İlk bulunduğu Güney Afrika Kimberley dağının adını almıştır. Yer kabuğunun üst mantosundan (volkanların çoğu yeryüzüne daha yakın seviyede hareket başlar) gazlarla birlikte taşlar da çıkar ki bunların içinde elmas da vardır.

Kopal: sertleşmiş reçine. Bir milyon yıldan daha kısa süre önce oluşan kopalın kehribarla ilgisi vardır ama ondan sonra oluşmuştur.

Korundum: alüminyum oksit (Al_2O_3) ve çok sert bir madde. Mohl cetvelinde numarası 9'dur ve elmas dışında her şeyi çizer. Cevher kalitesinde ise yakut ya da safir olur, daha aşağı kalitede aşındırıcı ve yatak olarak kullanılır.

Kule: Fasetli cevherin en alt bölümü, pavilionun dip kısmı.

Kuşak: bir cevher taşının en geniş olan orta kısmının çevresi. Bazı taşların kaynakları kuşağa işlenir.

Labradorit: Inuit menkıbesine göre kuzey ışıkları bir zamanlar Labrador kayalarına takıldı. Işıklar bir savaşçının küresiyle kurtarıldı ama bir kısmı feldispatla ilgili olan bu parlak mavi mineralin içinde kaldı. Bu taş 1770'de Avrupalılar tarafından Labrador yarımadasında bulundu.

Lup: kuyumcunun küçül el büyütücü. 'Lup temiz' denen bir taş on kez büyüten bir büyüteç altında kusursuz görünür.

Magma: dünya kabuğunun içinde çok yüksek ısıda erimiş kayaların bulunduğu kısım.

Metamorfik kaya: volkanik ya da tortulu kayaların şekil değiştirmiş halleri. Metamorfizmayı kayalar sadece eritmez, onları daha yoğun ve sağlam hale getirir.

Mohs cetveli: minerallerin sertliğini kıyaslamak amacıyla on dokuzuncu yüzyıl başlarında Alman mineral uzmanı Friedrich Mohs tarafından geliştirilen cetvel. Talk bir, elmas on numaradır.

Moissanit: 1904'te Ferdinand Frederick Henri Moissan tarafından yapılan sentetik taş. Elmasa benzer, Mohs cetvelinde 9.3 numaradır ve silikon ve karbon- dan oluşur.

Mullock: opal ya da altın madeninden çıkan bir kayanın işe yaramaz ucu.

Nanometre: bir metrenin bin milyonda biri. 380-750 nanometre olan görünen ışık hızını ölçmek için kullanılır.

Nefrit yeşimi: Burma yeşimi ya da hiç ilgisi olmayan jadeitten daha az parlak olan bir yeşil taş. Bu taş on altıncı yüzyılda böbrek hastalıkları tedavisinde kullanan Seville'li doktor Nicholas Mondardes ona 'pedras de hijades' ya da 'böğür taşı' adını verdi. Eski Çin'de bu taşın ölümsüzlük verdiğine inanılırdı. Maori ve eski Amerikan kültüründe çok değer verilen bir taşı. Batı Çin'de Khotan yakınlarında, Japonya, Yeni Zelanda, Kaliforniya ve Peru'da bulunur. Lifli yapısı nedeniyle çok sağlamdır, çok zor kırılır. Boyanır ve sahtesi yapılır.

Optik eksen: yakut ya da safir gibi ışığı iki kez kıran kristallerden geçen hat, böylece onun içinden geçen bir ışın çift kınlmaya uğramaz.

Organik cevher: kehribar, kopal, mercan, fildişi, siyah kehribar, inci ya da bağa gibi hayvansal ya da bitkisel yaşamdan gelen mücevherler.

Özgül ağırlık: bir cismin 1 cm³ hacmindeki parçasının ağırlığı.

Pavilion: değerli bir taşın kuşak altında kalan alt kısmı.

Pegmatit: granit kayanın büyük kristaller içeren kaba bir parçası.

Prlanta: elli yedi ya da elli sekiz fasetalı taş kesimi. Kesilmiş elmasa da denir.

Pirit: (FeS₂) ağır, parlak, sarı mineral. Aptal altını da denir.

Potch: ışık oyunu yapmayan değersiz opal parçası. Genelde gri, donuk cam gibi görünür.

Ratter: başkasının madeninden opal çalan hırsız. Avustralya argosu.

Reçine: Ağaçlar ve bitkilerden çıkan koyu, yapışkan ve genellikle kokulu madde. Fosilleştiğinde kehribar olabilir.

Rubellit: pembe turmalin. En iyi türleri Sibiry'a ve Burma'da bulunur. İki Bask madencisi 1903'te güney Kaliforniya'da Kraliçe'nin Turmalin Madenini buldular. Orada bulunan rubellitin büyük kısmını Çinliler aldı. Dowager imparatoriçesi Cixi'nin çok sevdiği bir cevherdi bu.

Ruj (kırmızı) ya da kuyumcu ruju: değerli taşlar ve metaller için cila olarak kullanılan demir oksit tozu bileşimi. Altına sıcak bir görüntü verir.

Sedef: istiridyeler ya da midyeler tarafından salgılanan ve minik bir yabancı cismi sararak inci oluşturan bir madde.

Spinel: alüminyumlu magnezyum, demir ya da çinko oksidi. Genelde kırmızı ya da mavi olur ve bazen yakut ve safirle karıştırılır.

Succinit: Baltık bölgesinden çıkan kehribar.

Taç: kesilmiş cevherin kuşağın üstündeki kısmıdır.

Tailings: ayıklanıp temizlenen opalden geriye kalan artıklar.

Tanzanit: zoisit ailesinden bir mor-mavi taş. 1967'de Tanzanya'da bulundu ve Şimdi ABD'de en popüler mücevherlerden biridir. Bu taş topraktan çıktığında Güzel görünmez ve 1969'da Nairobi'de bir Masai yerlisi bulduğu on bin Kıratlık tanzaniti 50 dolara satmak istedi ama kuyumcu onu cam sandığı için almadı. Şimdi satılan tüm tanzanitler ısı işleminden geçer. Bu taş Mohs cetvelinde 6,5 sertlikte olduğu için yüzük yapımına pek uygun değildir.

Tasvolit: Kenya'da Tsavo Milli Parkında bulunan ve adını oradan alan yeşil grenâ. Rengi ve sertliği zümrüde benzer ama adı pek bilinmediği için yakın zamana kadar fiyatının altıda birine satılıyordu. İngiliz gezginler Campbell ve Judy Bridges tarafından bulunmuştur.

Taş Arayıcısı: Doğada, arazide dolaşp hobi olarak kaya parçaları ve mineraller toplayan insan.

Toplanmış taş: farklı maddelerin bir araya gelerek iki ya da üç katlı oluşturduğu taş. Değerli taş alırken buna dikkat etmek gerekir. İçinde katman olup olmadığı büyüteçle kontrol edilmelidir. Bunların en çok görülenleri grenâ ve cam duble, safir ve sentetik safir duble, sentetik spinel üçlü, opal duble ve tripledir.

Tortulu kaya: farklı kayaların toprak ve organizmaların bir araya gelerek basınç altında oluşturduğu kayalar.

Troilit: sentetik elmas yapımında rolü olan, meteoritlerde bulunan nadir bir demir ve sülfür bileşimi.

Tumbler: Ham taşları ayıklamak için kullanılan döner varil.

Turmalin: yakınında bulunan hafif cisimleri iten ya da çeken renkli bir taştır. On sekizinci yüzyılda bu taşı o zaman Hollanda kolonisi olan Sri Lanka'dan alan Hollandalı denizciler ona aschentrekker ya da 'kül çekici' der ve onu pipolannı temizlemek için kullanırlardı. 1750'lerde Paris'e götürülen iki taş heyecan yarattı. Bugün en pahalı turmalin kuzey Brezilya'da Paraiba yakınlarındaki bir tepeden çıkar. Çok güzel turkuvaz rengindedir ve bir kıratı 40.000 dolara kadar satılır. Kaynak tükenmiştir. Paraiba turmalini ısı işleminden geçer.

Üçlü: koruyucu üst tabaka, şeffaf ya renkli alt tabaka ve ortada ince bir cevher tabakasından oluşan üç parçalı taş. Özellikle opal ve grenalarda kullanılır. Bir taş satın alırken yandan bakarak kontrol ediniz.

Vermeil: Vermilion (parlak kırmızı) rengin adını alan altın kaplama metal türü. Bu sözcük aynı zamanda portakal rengi-kırmızı grena için de kullanılır.

Yabancı madde: bir cevher içindeki yabancı madde ya da çatlak. Böyle bir taş her zaman kusurlu sayılmaz. Asterizmde olduğu gibi bazen bu tür şeyler taşın değerini artırır, içinde böcek olan kehribarın değeri artar.

Yaprak: parlak ya da rengini artırmak için şeffaf bir değerli taşın altına konan çok ince metal tabaka. Bazen taklit mücevher yapmak için cam altına konur.

Yan-değerli: ilk önce on dokuzuncu yüzyılda 'değerli taşları' diğerlerinden ayırmakta kullanıldı bu deyim. Günümüzde kuyumcular bu farktan hoşlanmazlar.

Yazı yüzüğü: on altıncı yüzyılda aşıkların camlara romantik yazılar kazımak için kullandıkları elmaslı yüzük. Elizabeth I ve İskoç Kraliçesi Scots bu tür yazı yazmaktan hoşlanırlardı.

TEŞEKKÜR

Çin'de bir zamanlar kıyafetinin her yerine mücevherler takarak övünen bir yüksek memur vardı. Bir gün yaşlı bir adam onu sokakta durdurdu ve mücevherleri için teşekkür etti. Yüksek memur şaşırıp ve "Ne demek istiyorsun arkadaş?" diye sordu. "Ben sana hiç mücevher vermedim ki." Yaşlı adam, "Hayır ama onlara bakmama izin verdin," dedi. "Sen kendin de ancak bakabilirsin onlara zaten. Aslında ikimiz arasında bir fark yok ve sen ayrıca onları korumak zorundasın."

Mücevher kutusunda seyahatlerime başlarken cevher madencilerinin, değerli taş arayıcılarının, taş toplayıcıların ve hatta birkaç hırslının yaşamları hakkında bir şeyler öğreneceğimi düşünüyordum. Kafasını taşlara takan ve hırslı insanlar tanıyacağıma emindim. Bunu başardım ama aynı zamanda çok cömert insanlar da tanıyacağımı düşünmemiştim. Bu nedenle tarihte harika mücevherlerle adları geçen ve bizlere güzel hikâyeler sunan kişiler dışında, bu çalışmamda bana yardımcı olan bazı kişilere teşekkür etmeliyim.

Kehribar bölümü için teşekkürlerim aşağıdaki kişilere: Rusya Federasyonunda tarih detektifliği yapan Olga Solovjeva; Kaliningrad'da kaybolduğum zaman arkadaşı İvan ve ailesiyle birlikte yardımına gelen Baltma Tur'dan Marina; Taş Devri kehribarı kazısına katılmama izin veren, Varşova Üniversitesinden Profesör Ryszard Mazurowscy, Kehribar Derneğinden Alicia ve Gdansk'daki Amberif ticaret fuarından Eva Rachon. Mariusz Drapikowsky; beni Marienburg'daki (Malbork) Germen Şövalyeleri şatosuna götüren Gabriela Gierlowska ve oğlu Krystof, 40 milyon yıllık yaşamı hayata geçiren Kehribar Müzesinden Elzbieta. Beyrut'ta dünyanın en eski kehribarı hakkında bilgi veren Profesör Raif Milki; Cheddar Gorge Müzesinde Bob Smart; İngiltere Müzesinde Roger Jacoby. Kehribar hakkındaki konuşmaları için Ambericawest haber grubuna; onları aylarca dinledim.

Siyah kehribar için teşekkürlerim aşağıdakilere: Beni İskelet 952 ile tanıştıran Pete Wilson; 1930'lar Whitby'sinde bir balıkçı ailesinde büyümenin anıları için Marjorie Stokes; Whitby Arşivlerinden Eileen Bennett ve Gill Swales. Whitby Kehribar Mirası Merkezinden Hal Redvers-Jones; kapıyı açan Tommy Roe ve kuzey Yorkshire kumsallarında siyah kehribar ve diğer fosillerin bulunacağı yerler konusunda bilgi veren Kevin Dixon.

İnciler için teşekkürlerim: Beni İskoçya'nın son inci avalarına götüren Timothy Neat'e ve bana İskoç inci ve hayalet hikâyeleri anlatan Alec John Wilkinson, Angus Wilkinson ve Eddie Davis'e; Cairncross, Perth'den John Lochtie'ye. Toba'da bana tercümanlık yapan ve İngiliz parası bozmayan ve kredi kartı kabul etmeyen bankalar nedeniyle bana borç para veren Michael Shackleton'a. Mikimoto İnci Müzesinden Kiyoo Matsuzuki ve ailesi üç kuşaktan beri inci işinde olan canlı tarih Yamamura'ya. Smithsonian Folkways'den Jeff Place ve Atesh Sonneborn ile Tennessee'de Amerikan İnci Şirketinde dünyadaki en iyi doğal inci koleksiyonlarından birini gösteren John ve Gina Latendresse'ye.

Opal bölümü için şu kişilere teşekkür ediyorum: 2003'te beni Avustralya'ya davet eden ve araştırmamı kolaylaştıran Sydney Kitap Festivalinden Caro Llewellyn; Dawn Swane; Dawn Jones; Peter Butler; Tony Wong, Haris Au; beni kilise turuna götüren Coober Pedy. Çok güzel şehir turu için Lightning Ridge'de Tarih Derneğinden Barbara Moritz; Draco; Peter ve Lisa Carroll; Peter Allan ve Mick James; opal araştırması için ANU'dan Katie Dowell; Len Cram. Yowah Meleği hikâyeleri için Uwe ve Ricardo Barfuss.

Perido konusunda cesaret verdiği ve parlak inciler hikâyeleri için Haham Daniel Sperber'e teşekkürler. Ayrıca bana yaşam boyu kaya hazineleri gösteren Globe'dan Bill Morrow'a, 'turkuvaz leydi' June Stratton'a teşekkür ediyorum. Ayrıca tüm San Carlos Apache bölgesi halkına—Frank, Franklyn, Pansy Cassavetes, Kathy Kitchayan ve diğerlerine teşekkürler.

Zümrüt maceralarım için teşekkürlerim: California'da dostluk ve hi-

kâyeleri için Tom, Diana ve Barbara Chatham'a; Kleopatra madenleri hi-kâyesi için Liverpool Üniversitesi'nden Ian Shaw'a; Delaware Üniversitesinden Steven Sidebotham'a; beni elmas madenlerine götüren Thomas Krakhoover ve Kızıl Deniz Çöl Maceraları ekibine. Ravenna'da Theodora fotoğraflan konusundaki öğütleri için David ve Sally Nicholson-Cole'a. Akreplere rağmen eski madenlere girmek konusunda bana cesaret veren Derbyshire Mağara Derneğinden Matt Robins ve Nigel Atkins'e.

Safir için önce 1950'lerin sonlarında Colombo'da bir safir taşı alan babam Patrick Finlay'e ve yıllar sonra onu yüzük olarak bana veren annem Jeannie Finlay'e teşekkür ediyorum. Teşekkürlerim ayrıca bana taş kesme dersi veren Watadeniya Jayarathna ve Lasantha Sudarshana'ya; madenlerde ve nehirde tanıştığım tüm madencilere. Piskopos yüzükleri konusunda bana yardım eden Başpiskopos Rowan Williams ve Jane Williams'a.

Yakut konusunda benim asla gitmeye cesaret edemeyeceğim Mogok'daki madenlere gitme yardımcı olan ve sonra da yazılarımı düzelterek beni destekleyen Richard Hughes'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca teşekkürlerim Rangoon'daki yardım ve öğütleri için S. K. Samuels ve Juleen Eichinger Samuels'e; Burma ordusu ve polisinden yardım almam konusunda beni destekleyen Yan Naing ve Hlaing Win'e; Mogok'a gidiş dönüşümde bana yardım eden Büyük Biraderler Par Par Lay, U Lu Maw ve U Lu Zaw ile adlarını bilmediğim tüm Burma halkına.

Elmas bölümü için teşekkürlerim şu kişilere: Paris Cartier'de bana Güney Yıldızını gösteren Kirsty Norman, Michel Aliaga, Brigitte Chabert ve Veronique Saccaro. Beni Şubat 2004'te Tuscon'daki sentetik elmas toplantısına çağıran Antoinette Matlins'e; Yahudi bayramı olmasına rağmen benimle Antwerp'te buluşan Gabi Tolkowsky'ye teşekkürler; syamantaka mücevheri ile ilgili bilgi veren Robert Beer'e ve elmaslar ve tanrılarla ilgili Rancor Prime'a. Elmas Ticaret Şirketinden Daniel White'a ve ayrıca babaları/kocasını Brian'ın kullerinden elmas yaptıran Lin, Gayle ve Claire'e, bana bu olayı anlattıkları için teşekkür ediyorum.

Aşağıdakilere de teşekkürlerimi sunuyorum: bana babaları Baron

Twining'i anlatan ve basılmamış notlarını veren William ve John Twining; Alan Brook-Turner ve David Beattie ile Bizans mozaikleri hakkında bilgi veren Liz James. Ortodoks ikonları üzerindeki mücevherler hakkında konuşan Aidan Hart'a, Kaliforniya GIA'da renkli taşlarla ilgili ders veren Ric Taylor, Londra GIA'dan Edward Jonhson'a teşekkürler. Rose Narrow Boats'dan Bryan Ambrose'a, Florida HSN'den Brad Bohnert'e, Afrika'daki taş araştırmalarını anlatan Gary Bowersox, Campbell ve Judy Bridges'e de teşekkür ediyorum. Niamh Collier, Peter Tandy, Floyd Mann, Tim Colman, Ted Katsargiris, Kraig Finch, Kirsten Dwight, Amanda Hancox, Jeannie Dunn, Paolo Triolo, Joanne Robinson, John Smith, Cecilie Palmer, beni Tucson'a davet eden AG-TA'ya da çok teşekkürler. Londra Kulesindeki Mücevher Evi Müdürü Gary Wykes'a, Dino Mahoney, Simon Wu, Genevieve Fox, Richard McClure, Alison Nadel, Nick ve Fiona Finlay'e ve DVD'leri için Lizzie Palmer'a teşekkür ediyorum.

Oxford'da Twining belgelerini saklayan Rhodes Evine, Manchester Portico Kütüphanesinden Emma Marigliano'ya; Derbyshire'da Glossop Kütüphanesine; Manchester Merken Kitaplığına; Washington Kongre Kitaplığına ve elbette Londra İngiliz Kitaplığına teşekkürlerimi sunuyorum.

Aşağıdakilere de ayrıca teşekkürler: kitabın potansiyelini gören Simon Trevin, Clare Gill ve Sophie Laurimore; onu aldığı için Spectre'de Helen Garnon-Williams; benimsediği için Richard Atkinson ve yazıları düzelterek mükemmel hale getiren Nicola Doherty.

Bu kitabın her sayfasının benimle birlikte gözden geçiren Martin Palmer'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bana yüzük yaptırmam için üç küçük mozaik taşı verirken sonucun böyle olacağını hiç düşünmediğini söyler hep.

ALINTILAR

Greg Campbell'in 2002'de yayınlanan *Kan Elmaslan* adlı kitabının 374. sayfasındaki alıntıda Perseus Yayınlarının izni vardır. Marian Fowler'ın *Umut* adlı eserinin 344. sayfası alıntısı Ballantine, New York'un izniyledir. Matthew Hart'ın *Elmas, Sabit Fikrin Kalbine Yolculuk* adlı kitabının 353 ve 354. sayfalarındaki alıntılar Bloomsbury USA/Walker & Co. izniyledir. 341. sayfadaki Richard Hughes alıntısı onun izniyle yapıldı. 128 ve 333. sayfalardaki iki alıntı Geoffrey Munn izniyle alındı. S.53'deki Ann Petry *The Narrows* alıntısı Russell & Volkening izniyle alındı. Kesimevi Beş, 1970'deki Kurt Vonnegut alıntısında Random House izni vardır. S. 259'daki *Canterbury* Başpiskoposu Rowan Williams alıntısında kendisinin izni vardır.

NOTLAR

Aramaya Başlama

1. Richard Hughes, 'Romancing the Stone,' *Gem Key* dergisi 1999, Cilt 1, No.5
2. İkona sanatçısı Aidan Hart ile söyleşi, Nisan 2005
3. M. S. 987'de Kiev'li Vladimir'in Hristiyan ya da Müslüman olma konusuna düşünürken temsilcilerinden Aya Sofya'da gördükleriyle ilgili bir mektup aldığıının ünlü hikâyesi vardır. Temsilciler, 'ışık pencere-lerden sızarken rahipler dua ediyor, mozaikler mum ışığında parlıyordu, kendimizi cennette sandık,' diye yazdılar ve bunun üzerine o ve tüm Rusya Ortodoks oldu. Pek çok Rus ikona ressamının cennet mücevherlerini dünya ikonaları üzerine yerleştirdiğine dair bir hikayedir bu, o zamandan beri anlatılır.
4. Özel haberleşme. Brian Ambrose, Rose Narrow Boats, Warwckshire.

Kehribar

1. C. C. Verkovski ve C. F. Ahmetov, *The Tears of the Heliads*, s. 40.
2. Cheddar George Müzesi müdürü Bob Smart ile söyleşi.
3. Gough Mağarası keşfi gibi olaylar dışında en eski kehribar eserleri Ukrayna'da Eski Üst Paleolitik bölgelerinde bulundu. 1970 başlarında Dobranichevka'da Dinyeper Nehri yatağından bir antropomorfik bir heykelcik çıkarıldı. Barbara Kosmowska - Ceranowicz ve Henryk Paner (edit.) *Investigations into Amber*, s. 99
4. Isle of Wight'da bulunan kehribar 120 milyon yıllık ve Baltık kehribarıyla ilişkisi yok.
5. Curt Beck, The Origin of The Amber Found at Gough's Cave, Cheddar, Somerset, Bristol Speleological Society Üniversitesi tutanakları, cilt 10, no. 3, 1965.
6. Baltık kehribarı genellikle otuz ile elli milyon yıllıktır denir. Ben bu bölümde ortalama olarak kırk milyon yıl aldım.
7. İngiltere Müzesinde Roger Jacoby ile konuşma.
8. Dünya succinit toplamının yaklaşık yüzde 80'i Vistula deltasındadır.
9. Homer, *Odyssey*, Kitap 4. Telemachus şaşkın halde Menelaus sarayına bakar ve "bronz ve altının - kehribar, fildişi ve gümüşün parıltısı o kadar muhteşem ki, Olimpos Dağı tanrısına bakar gibi oldum," der. Fakat akıllı kral ona kehribar kaplı sarayın bile Tanrının ölümsüzlüğüyle boy ölçüşemeyeceğini söyler.
10. Cunliffe, *The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek*, s. 74.
11. Bir zamanlar pek çok Avrupalı kehribarın yine şeffaf, sert, sarı ve samanı çeken efsanevi bir taşla ilgili olduğunu düşünürdü. 'Lyngourion' ya da 'lynx-idrar taşı' denen bu taşın çok zor bulunduğu çünkü vahşi kedilerin onu toprağa gömdüğü söylenirdi. Lyngourion menkibi çok eskidir, M.Ö. üçüncü yüzyıl filozofu Theophrastus tarafından yazılmış ve on yedinci yüzyıla kadar anlatılmıştır. Bu konuyu birçok bilim adamı düşünmüştür. Bu taş gerçekten var mıydı, yok ise, Theophrastus gibi akıllı bir adam vahşi kedilerin cevher taşlarına işedik-

lerine inanmış mıydı? Belki menkıbede bir ipucu vardır, yanlış olarak kehribarın belki de kuzey İtalya'da çok eski zamanlarda kullanılan Kehribar Yolu üzerindeki Liguria'dan geldiği sanılıyordu. Bu yerin adı Yunancada 'lynx urine' (linx idrar) gibi telaffuz edilir ve bu isim belki de Atina'da çocukların kullandığı bir oyun sözcüğüydü. Yunanlılar bazen başka dillerden sözcükler alır Yunancaya uydurmak isterlerdi. Belki de İbranicede 'achlamath' denen bir pembe taşı alıp a-metistos diye telaffuz ettiler ki bunun anlamı 'alkolsüz' idi. Eski Yunanlılar amethystin akşamdan kalmaların baş ağrısını iyileştirdiğine inanırlarmış. Earle Caley ve John Richards, *Theophrastus on Stones*, s. 2ff.

12. Volkswagen'in 2004'te ürettiği yeni lüks arabanın adı Phateon'du ve bu adı on sekizinci yüzyılda kullanılan bir yarış arabasından almışlardı o da bu adı bir mitten almıştı. VW reklâmlarda Yunan mitinden kısaca söz etti ama ölümcül kazayı atladi ve sadece, "Güneş arabasındaki genç adamı sadece Zeus durdurabilirdi," dedi. Onlar için mit insanın yenilikler arama arzusunun bir simgesiydi. Fakat kontrolden çıkmış bir araba adını reklâmlarda kullanmak ne derece doğrudur.

13. Kaliningrad Kehribar Müzesinde 4,28 kiloluk bir parça vardır. C. C. Verkhovski ve C. F. Ahmetov, *The Tears of the Heliads*, s. 84. Pliny'nin söylediğine göre, Nero'nun gönderdiği bir ekip gladyatör oyunlarına egzotik hava versin diye 4,5 kiloluk bir parça getirdi.

14. Kayıtlara göre Pytheas 'donmuş deniz yakınına' *ultima Thule*'ye gitti ki çoğu bilim adamı bunun İzlanda olduğunu söyledi, ama bazıları da onun o kadar uzağa gidemeyeceğini belirttiler. Cunliffe, *The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek*, s. 116-33

15. Pliny, *Natural History* Kitap 11, bölüm 37. Pytheas'ın *Peri Tou Okeanou* kitabının tümü kayboldu; sadece Pliny, Polybius ve Strabo gibi yazarların yazıları ve notlarında ondan söz ediliyor.

16. 'Long-Haired Lover From Liverpool' 1972'de Jimmy Osmond'un söylediği liste başı şarkıydı.

17. Yantarny Tarih Müzesi bilgilerinden.

18. Peter Olins, *The Teutonic Knights in Latvia*, s. 5.

19. Aynı, s. 34.
20. William Urban, *The Teutonic Knights*, s. 14 – 15.
21. Marek Stokowski, *St Mary's Castle*, s. 50.
22. F.G.L. Bunge Friedrich Bunge, *Liv-, esth – und curlandisches Urkund-enbuch nebst Regesten*, s. 180.
23. Jutland'dan güneye başka kehribar yolları vardı.
24. Ezeziel 1:4. Kudüs İncil tercümesi.
25. Phillip Jacob Hartmann'ın 1677 baskısı *Succini Prussici*'sinin ilave baskısı.
26. Luther böbrek hastalığından koruduğuna inandığı için belinde hep bir kehribar parçası taşırdı. Anne Mustoe, *Amber, Furs and Cockle Shells*, s. 33.
27. Teutonic (eski Germen kabileleri) Şövalyeleri batı Avrupa'da yaşamaya devam ederken Albşecht'in laikleşme kararına uymadılar. Napolyon 1809'da tarikatı kaldırmak istedi ama başaramadı. 1938'de Naziler de yapamadılar bunu. Teutonic Tarikatı bugün Avusturya, Almanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Slovenya'da çoğunlukla Katolik rahip ve rahibelerden oluşur. Başlangıçta olduğu gibi hastanelerde çalışır, sağlık ve yardım hizmeti verirler.
28. Eva Rachon Gdansk'daki kehribar ticaret fuarı başkanıdır. Fuar sahte kehribar sorunlarını çözmek amacıyla 1993'te açıldı. Buraya ham ya da işlenmiş kehribarlarını alıp satmak üzere sadece ünlü işadamları çağırılır.
29. George Poinar Jr ve Roberta Poinar, *The Amber Forest*, s. 5.
30. Eosen çağı 55 milyon yıl önce başladı ve 35 milyon yıl önceye kadar sürdü. Bu dönemin başlangıcı sıcaktı, kuzey yarımkürede tropik ormanlar 60 derece enleme kadar çıkıyordu, kuzeyde Arktik Kanada'ya kadar ımsahlar yaşırdı. Bu çağın sonunda Antartika'da buz vardı ve dünyada tropikal ormanlar azaldı. Dinozorlar dönemi kapanmıştı. Jura çağı 144-213 milyon yıllar, Kretas çağı 65-144 milyon yıllar arasında yaşandı.
31. *Discovering the Lost World of the Amber Forests*, 13 Temmuz

2004. BBC Radyo 4. Gennadij S. Kharin, 'Gas İnclusion in Baltic Amber,' Kosmowska - Ceranowicz ve Henryk Paner, (ed.) *Investigations into Amber*, s. 215-19.

32. 'Piltdown Man' ünlü bir bilimsel aldatmacaydı; 1912'de İngiltere, Piltdown yakınlarında çok eski insan kemikleri bulunduğu açıklandı. Yarım yüzyıl sonra da bunların maymun ve modern insan kemikleri olduğu ortaya çıktı.

33. Basıncılı kehribarla doğal olanı bazen en iyi kızılötesi analiz yöntemiyle bile ayırmak güçtür. Fakat basıncılı kehribarda doğalda görülmeyen bir monotonluk vardır. Wiesław Gierlowski, 'The Reconstruction of the Amber Chamber', *Amberif*, 2003, s. 42.

34. Gdansk'ta kehribar uzmanı Gabriela Gierlowska ile söyleşi.

35. Kalinin 1919 - 1922 arasında Bütün Sovyetler Rusya Kongresi Merkez Yönetim Kurulu Başkanı idi ve 1922'de SSCB başkanı oldu.

36. Yantarny'de ortalama kehribar üretimi bir metre küp toprak başına beş kilo iken Ukrayna kehribar madenlerinde miktar bunun onda biridir.

37. Trade Environment veritabanı, <http://www.american.edu/TED/hp1.htm>.

38. Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 11.

39. Kehribar asidi birçok gıda bileşiminde bulunur. Fakat en çok asit içeren ham bektashiüzümü ve ravenşte bulunan miktar bile Baltık kehribarında olandan bin kez daha azdır. Gierlowska, 'The Varieties and Modification of Baltic Amber', *Amberif*, 2002, p. 10.

40. Wiesław Gierlowski, 'Succinite - the Stone of Life', *Amberif*, Mart 2002, s. 2.

41. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem*. *New Yorker*'da bir yazı dizisi olarak yayınlandı.

42. *A Day in the Life of Ivan Denisovich* eski matematik öğretmeni ve daha sonra Nobel Ödülü sahibi olan Alexander Solzhenitsyn tarafından Kazakistan çalışma kampında esirken yazıldı. Kitapta insanlık dışı sistem ayrıntılı olarak anlatılır.

43. Kurt Vonnegut *Slaughterhouse Five* adlı eserinde, yabancılar hakkında bir hikayede totalitercilik ve savaşın kötülüklerini anlatır. Yaratıklar esirleri Billy Pilgrim'e, "Kehribar içine hapsedilmiş böcek gördün mü?" diye sorarlar. "İşte biz burdayız Bay Pilgrim, bu anın kehribarı içine sıkıştık. Bunun nedeni yok."

44. Theodoric'in sekreterinden mektuplardan, Cassiodorus, *Variae*, 5.2.15.

45. Gotlar Baltık bölgesindendi ama M.S. üçüncü yüzyılda iki kola ayrıldılar ve daha güneyde yaşadılar. Ostrogotlar şimdi Ukrayna ve Belarus olan bölgede, Vizigotlar ise Romanya ve Macaristan bölgesinde yaşadılar.

46. Elzbieta Mierzwin'ska ve Marek Zak, *The Great Book of Amber*, s. 22

47. C.C. Verkhovski ve C.F. Akmetov, *The Tears of Heliads*, p. 106.

48. Theophile Gautier, *Voyage en Russie*, Catherine Scott-Clark ve Adrian Levy, *The Amber Room*, s. 56.

49. Age, s. 212.

50. St Petersburg'un kadın valisi Valentina Matviyenko 2003'te, İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan sanat eserlerinin iadesini isteyen Alman gazetelerine yanıt verdi ve "Kehribar Odasını çalmak, Lenin-grad'ı kuşatmak, binlerce Sovyet şehrini harap etmek ve milyonlarca Rus'u öldürmek ahlaksızlıktı... Sanat eserlerinin iadesiyle ilgili koşulları görüşmek bizim hakkımızdır," dedi. Catherine Scott-Clark ve Adrian Levy, *The Amber Façade*, *Guardian*, 22 Mayıs 2004, s. 15ff.

51. Kaybolduğunda Kehribar Odasının bazı kısımları kötü durumdaydı, Wieslaw Gierlowski, *The Reconstruction of the Amber Chamber*, *Amberif 2003*. Rapora göre Ruslar 1913'te Kehribar Odasının muhafazası konusunda anlaşma için Gdansk'taki Moritz Stumph şirketiyle görüşmediler.

52. Polonya Cumhuriyeti Gümrük İdaresi, <http://www.mf.gov.pl/sluzba-celna/dokument.php?typ=news&dzial=532&id=41980>.

53. Papa Pius XII 1949'da tüm Komünistleri aforoz etti.

54. *Our Lady of Czestochowa* tablosu Franciszek Znaniecki tarafından yapıldı.

55. Peder Henryk Jankowski ile söyleşi, St Bridget Kilisesi, Gdansk, Temmuz 2004.

56. Ultramarin boya mavi cevher lacivert taştan yapılır. Bu taş sadece Badakistan, Afganistan'dan çıkar. Victoria Finlay, *Colour*, s. 309-45.

Siyah Kehribar

1. Bertram Colgrave ve R.A.B. Mynors (ed), Bede's Ecclesiastical History of the English People, bölüm 1.

2. Ann Petry, The Narrows.

3. Tortulu şist daha ziyade kömürün set bir türüdür. Çökmüş çamur ve kil tabakasıdır.

4. Mercan ve taşlaşmış ağaç da canlıydı. Ayrıca inci bölümünde gösterildiği gibi, bazı doğal inciler parazitler etrafında oluşur.

5. Barry Tebbs *Trees of the British Isles*, s. 68.

6. Helen Muller, *Jet Jewellery and ornaments*, p. 10.

7. Bram Stoker, *Dracula*, bölüm 6, s. 67.

8. Siyah kehribarın ısıtılınca yılanları kaçırdığını söyleyen Bede bu bilgiyi Romalı Caius Julius Solinus'un beş yüz yıl önceki yazılarından almıştı. Yazar King Alphonsus da bunu doğrulamış ve "Sürünenler yanan bu taşın dumanından kaçarlardı," diye yazmıştır. Ingrid Bahler ve Katherine Gyekenyesi Gatto (ed), *The Lapidary of King Alphonso X*, s. 165.

9. Şimdiki Whitby manastırı on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Hilda'nın yedinci yüzyıl manastırı arsasına inşa edilmiştir.

10. Bram Stoker, *Dracula*, bölüm 6, s. 67.

11. Eski Roma'da mezarlar şehir surları dışındaydı. Appian Yolunda hâlâ eski mezarlar vardır, burası en tanınmış mezarlıklardan biriydi.

12. Mabel McMillan, *Whitby Jet Through the Years*, s.12.

13. Age, p. 210.

14. Hugh Kendall, *The Story of Whitby Jet*, s. 13.

15. Richard Davey, *A History of Mourning*, s. 86. Prens Albert daha sonra Kraliçe Victoria'nın mezarının da bulunduğu Windsor'daki Frogmore House mozolesine gömüldü.

16. NPG 429, Mary Queen of Scots, Nicholas Hilliard'dan.

17. Eski Yunan boyalı çömleklerinde kadınlar daha ziyade beyaz, erkekler ise siyah tenlidir. Siyah ve beyaz mecaz olarak kadın erkek, iç ve dış arasındaki farkı belirtiyordu ve dul kadın siyahlar giydiğinde onun kadınlığı bıraktığı düşünülüyordu, yani o kadın dışiden çok erkekti ve cinsellikten uzaklaşmıştı. Fitzwilliam Müzesi.

18. Yıldız metalin kaplamasıdır. Özellikle on sekizinci yüzyılda kolye ya da antika eşyalarda altın kaplama çok popülerdi. On dokuzuncu yüzyılda altın kaplamalar yasaklandı, çünkü kaplamada kullanılan cıva bazen körlüğe neden oluyordu. Bugün altın kaplama işlemi güvenli elektrolitik sistemle yapılır. Beyaz Saray'da 1950'lerde başkanın bir destekçisi ve koleksiyoncu tarafından donatılmış bir Altın Kaplama Eşyalar Odası vardır.

19. Kızıl sarı renginden dolayı daha çok 'tarçın taşı' olarak bilinen essonit bir grena türüdür. Çoğunlukla Sri Lanka'da çıkar ve bazen zirkonla karıştırılır. Rubellit ise turmalinin pembe ya da kırmızı bir türüdür.

20. George Frederick Kunz, *Natal Stones*, s. 14.

21. Hugh Kendall, *The Story of Whitby Jet*, s. 16.

22. Ichthyosaurus fosili Hawsker köyü yakınlarında bulundu. Boyu yedi buçuk, yüzgeç ayaklar arasındaki mesafe iki buçuk metreydi.

23. Whitby Müzesi'nin ölen müdürü Frank Sutcliffe, "Yeni binanın boyutları bu fosil sürüngenine göre ayarlandı," diye yazdı. "Eski binanın pencerelerinden sığmayınca fosil dört parçaya bölündü ve bir duvar önünde yeniden birleştirmek istediğimizde duvardan daha uzun olduğunu gördük. Ya fosil otuz santim kadar uzamış, ya da yeni boyanan duvar çekmiş, kısalmıştı." Roger Osborne, *The Floating Egg*, s. 265.

24. A.C. Seward 1904'te *Catalogue of the Mesozoic Plants in the Department of Geology, British Museum*, s. 65'te şöyle yazdı: "İngiltere

Müzesi'nde Whitby siyah kehribarını incelediğimde onun ağaç değişimi sonucunda oluştuğunu düşündüm. Ağaç kütlesi ve şekil muhtemelen ağaçların bölümlerini temsil ediyor, ağaç dokuları bazı kimyasal değişimler geçirmiş, bitkisel yapılar yok olmuş ve ağacın yerini siyah kehribar almış."

25. McMillan, Whitby Jet Through the Years, s. 35.

26. Tommy Roe ile Temmuz 2003 röportajı.

27. Suzy Menkes, The Royal Jewels, s. 16.

28. Victor Mallet (ed.), Life with Queen Victoria, s. 32.

29. Hugh Kendall, The Story of Whitby Jet, s. 10.

30. Santiago de Compostela'daki Siyah Kehribar ve Gümüş üye sayısı 2000'de iki yüzdü ve bunların yarısı sadece siyah kehribar işi yapıyordu. Ham madde yakındaki Asturias bölgesinden geliyor ve burada madenciler beş metre derinlikte, yaklaşık elli metre boyunda dar tünellerde çalışıyorlar. Susan Zimmerman, *Jet Set*, *Lapidary Journal*, Eylül 2000, s. 46.

31. İngiliz Cheddar Somerset bölgesinden, Cheddar Gorge civarından çıkar ve oraya en yakın liman Bristol'dur.

32. Kömür siyah kehribara benzer ama tek tip ağaçtan değil de çeşitli bitkilerin rastgele üst üste yığılmasıyla oluşur. Siyah kehribar yapışkan bir kil tabakası altında havasız olarak fosilleşirken hemen hiç kabarcık oluşturmaz, kömürde ise bol hava ve kabarcık vardır. Bazen kömürden de mücevher yapılır ama sert, düzgün olmaz ve iyi parlamaz.

33. Hugh Kendall, The Story of Whitby Jet, s. 36.

34. William Anderson, *Green Man*, s. 23.

35. Anne Baring ve Jules Cashford, *The Myth of the Goddess*, s. 393 - 4.

36. Bunun harem ağalarının endişelerinin bir uzantısı olduğu sanılıyor. Çin'de harem ağaları testislerini cam kavanozlarda muhafaza eder, öbür dünyaya tamam olarak gideceklerini umarlardı.

37. Capitoline Müzesi'nde gallus rölyefinde aslanlı bir gerdanlık ve Cybele pendantsi vardır ve bunun üzerinde üç sıra halinde boncuklar ve inciler dizilmiştir.

38. Bacchus'un siyahla da ilişkisi vardır ve İngiliz Kalıtım Ekibi bir süre İskelet 952'nin Roma şarap tanrısıyla ilişkili olup olmadığını düşündü. Fakat iskeletin kıyafeti en sonunda Cybele'i işaret etti.

39. Victoria devri insanları siyah kehribarla çam ağaçları arasındaki bağlantıyı büyük olasılıkla bilmiyorlardı ama ilk Anadolu halkları kehribar içindeki ince çizgileri görerek bunu anlamış olabilirler.

40. Kâbe'de ilk zamanlar putperestler vardı. Hz. Peygamber bir yangından sonra onu yeniden inşa etti ve Allah'a inananların ondan sonra Kudüs'e değil de Kâbe'ye doğru ibadet etmelerini istedi.

41. Kâbe hakkında bilgiler H.A.R. Gibb ve J.H. (ed.), *Shorter Encyclopaedia of Islam*, s. 192 - 7.

42. Henri Graillot, *Le Culte de Cybele*, s. 329 -30. Cybele Kara Taşının bir meteorit parçası olduğu söylendi ama Graillot'ya göre daha sonrakı bir menkıbeydi bu.

43. Ariadne Staples, *From Good Goddess to Vestal Virgins*, s. 118.

44. Age.,

45. Romalı şair Catullus bir şiirinde bir adamın kült uğruna kendini nasıl hadım ettiğinden söz etti. Günümüzde de cinsellik konulu bazı yazılarda bu şiirden alıntılar vardır, çünkü Attis'in testislerini kestiğinden ve kadınlaştığından söz eder. Catullus, *The Complete Poems*, No. 63.

İnci

1. Haiku Mayıs 2003'te Toba, Japonya'da yağmurlu bir günde bu yazar tarafından yazıldı.

2. Caesar, *The Conquest of Gaul*, s. 119 -27.

3. Gaius Tranquillus Suetonius, *The Twelve Caesars*, s. 33-7

4. Age., s. 33.

5. Gallerde, Comish ve Cumbria nehirlerinde hâlâ doğal inci bulunabiliyor. İrlanda'da Nure, Barrow ve Suir haliçlerinde de inci çıkabiliyor.

6. 'Onions' (soğanlar) 'unions' (birlikler) gibi aynı Latince kökenden geliyor, bunu nedeni belki de soğanın soluk yarı şeffaf bir sebze olması, aynı zamanda da inci gibi ağır ve tabakalar halinde oluşması olabilir.

7. İnciler kabuk içinde kaldıkça büyürler; birini kesip bakabilirsiniz içinde büyüyen halkalan görebilirsiniz.

8. Bir kıratta dört, bir gramda yirmi grain vardır.

9. On yedinci yüzyılda Sakson nehirlerinde çok inci vardı ve bunlar yasalarla korunurdu; nehirlerden midye toplayan kişi asılırdı.

10. Joan Evans ve Mary Serjeantson: *English Medieval Lapidaries*, s. 107-8: 'İsed Margarita'nın değerli tüm taşların sahibi olduğunu söyledi. Ve onun adı margarita çünkü o deniz kabuklarının içinde bulundu.'

11. Kristin Joyce ve Shellei Addison, *Pearls*, s. 20.

12. Age., S. 22.

13. 'O halde en güzel bir inci bir solucanın mezarından başka bir şey değil.' Dubois, 'Comptes Rendus de l'Academie des Sciences', cilt 133, 14 Ekim 1901, s. 603-5. George Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of the Pearl*, s. 43.

14. Edinburgh Üniversitesi İskoç Etütleri Okulundan Dr John MacInnes'le söyleşi.

15. Cairncross'un 1988'de satışı sırasında Abernathy incisi karmaşık bir dava konusu oldu. Fakat yeni sahibi onu muhafaza etme hakkını aldı.

16. Andy Müler, 'Black Pearls of French Polynesia', *National Geographic*, Haziran 1997.

17. Shohei Shirai, *The Story of Pearls*, s. 26.

18. George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of the Pearl*, s. 285.

19. Linnaeus icadından para kazanmak istediğinde sorun çıktı. Linnaeus icadını İsveç Devlet Konseyine yaklaşık 55.000 sterline satmak istedi ama başaramadı ve daha sonra onu o paranın yarısına Peter

Bagge adında bir işadamına sattı. Ama Bagge onunla hiçbir şey yapmadı. Linnean, cilt 4, no. 20, Ekim 2004.

20. Galler Prensi'nin İngiliz Mimarlar Kraliyet Enstitüsü 150. Yılı töreninde Hampton Court Palace'da 30 Mayıs 1984'te yaptığı konuşmadan.

21. Charles Harrison ve Paul Wood (ed.) *Art in Theory* 1900-2000, s. 382.

22. Bu bölümdeki Jul Sezar bilgileri Gaius Tranquillus Suetonius'un *The Twelve Caesars* adlı eserinden alındı, s. 13-53.

23. Sezar fidye parasını ödedikten sonra donanmayla korsanları izledi, yakaladı ve çarmıha gerdirdi. Fakat inci hediyesinin pek yararı olmadı ona. Servilia'ya olan ilgisi zayıfladı ama bazı hikâyelere göre kadın Sezar'ın denen bir bebek doğurdu. Marcus Brutus adlı bu çocuk yıllar sonra başka kişilerle birlikte Sezar'ı Senato'da öldürdü. Suetonius'a göre Sezar ölürken Servilia'nın oğluna baktı ve "Sen de mi evlâdım?" dedi.

24. Bu tarihi olaydan sonra benzerleri yaşandı. Pliny'ye göre, aktör Aesop'un oğlu Clodius iyi bir mirasa konunca incilerin tadını merak ederek bir inci yemek istedi. İncinin tadını beğendi ve bunu misafirlerinin de tatması için hepsinin önüne birer inci koydu. Pliny, *Natural History*, Kitap 9, bölüm 59. Bir başka hikâyede Sir Thomas Gresham İngiltere'nin ilk borsasını açarken Kraliçe Elizabeth I'i davet etti ve ona bir inci içirdi. Fakat Robert Chambers *The Book of Days* adlı eserinde bunun zamanın oyun yazarı Thomas Heywood'un şiirsel bir oyunu olduğunu yazdı.

25. Neil Landman tarafından on milyon sesterceden çevrildi, *Pearls: A Natural History*.

26. Cleopatra diğer küpeye de aynı şeyi yapacaktı ama bahse hakemlik yapan Lucius Plancus adlı dostu Antony'nin zaten bahsi kaybettiğini söyleyerek onu durdurdu (Pliny bunun yerine getirilmesi gereken bir kehanet olduğunu belirtti). O zaman inci iki parçaya ayrıldı ve Pantheon'daki Venüs heykelinin kulaklarına küpe olması için gönderildi.

rildi. Venüs çoğu zaman deniz kabuklarından çıkarken gösterildiği için inciler doğru yere gidecekti. John Healey, *Pliny the Elder, Natural History*, s. 137.

27. Age., s. 137.

28. Tennessee'deki Amerikan İnci Şirketinden on dolara aldığım yaklaşık bir santim çaplı ve çok kusurlu bir doğal inci kullandım.

29. Robert Eunson, *The Pearl King*, s. 18.

30. Joao Ribeiro, *History of Ceylon*, s. 74-7.

31. *Wall Street Journal*, 14 Mayıs 1996. Bu yazıya göre nihams'ın kör olmasının nedeni şarkı değil, ona çok bakanlarda katarakt oluşturan ve her yeri yakan Körfez güneşiydi.

32. Neil Landman, *Pearls: A Natural History*, s. xx.

33. Kunz, *The Book of the Pearl*, s. 226.

34. *Lettera Rarissima*, 7 Temmuz 1503; R.A. Donkin, *Beyond Price*, s. 314.

35. Elizabeth Taylor, *My Love Affair with Jewelry*, s. 90 - 91.

36. *Proceedings of the Royal Society*, 1 Mart 1888, s. 463.

37. 'On iki kapı on iki inciydi; her bir kapı bir inciydi ve şehrin sokağı saf altındı, şeffaf cam gibi.' Vahiy Kitabı 21:21.

38. Johann Hieronymus Chemnitz 1791'de Danimarka'da bir kâğıt yayınladığından beri inci arayıcıları istiridyeler tarafından bir savunma mekanizması olarak inci oluşturulduğunu biliyorlardı ama bildikleri bununla kısıtlıydı. Japonya'da bazı kişiler de incilerin istiridyelerde kanserojen bir oluşum olduğuna inanıyorlardı.

39. R.A. Donkin, *Beyond Price*, s. 6 - 9.

40. İncinin orijini hakkında bilgi Toba Müzesi'nden geldi.

41. Bay Kiyoo Matsuzuki, Toba İnci Müzesi müdürü.

42. Louis Kornitzer, *The Jewelled Trail*, s. 62 - 3.

43. 1920'lerin sonlarında kâtipler yılda yaklaşık 250 sterlin kazanıyorlardı. Bugün Londra'da aynı işi yapanların yıllık maaşı en azından 20.000 sterlindir. İnci piyasasının çöküşüyle ilgili ayrıntılar, Benjamin Zucker, *Gems and Jewels*, s. 116.

- 44.** Belki de Mikimoto'nun model yapma kariyerinin sonunu 100.000 kültür incinden oluşan mücevherler, kıyafetler ve çantalarla bir ABD turu yapması getirdi. Kristin Joyce ve Shellei Addison, *Pearls*, s. 5.
- 45.** Mikimoto şirketinin incili hediyeler dağıtması geleneği devam etti. 2002'de Mikimoto Evren güzeli için 500 elmas ve 120 inciyle yaklaşık 200.000 dolar değerinde bir taş yaptı. Mikimoto Şirketinin ABD gelen müdür yardımcısı Kevin Lane, "Japonya'da özel törenlerde kullanılacak taşların satışı ve kiralanması için büyük bir pazar var," dedi. Basın bildirisi, Evren Güzeli Organizasyonu, Mart 2002.
- 46.** Amerikan İnci Şirketi'nden John Latendresse ile Şubat 2004 söyleşisi. John'un babası John (aynı adlı) Latendresse şirketi 1940'larda kurdu.
- 47.** Mikimoto incilerine ilgi arttı. Başkomutan Douglas MacArthur 13 Nisan 1946'da ordu kantinlerine her hafta alınacak inci miktarını açıkladı. Andy Müller, *Cultured Pearls*, s. 38.
- 48.** Richard Wise, *Secrets of the Gem Trade*, s. 145.
- 49.** Age., s. 151.

Opal

- 1.** Tullie Wollaston, *Opal: The Gem of the Never Never*, s. 24.
- 2.** Mark Twain, *Following the Equator*, bölüm 16.
- 3.** Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 21.
- 4.** Meksika ve Nevada'da da önemli opal madenleri vardır. Bunlar genelde portakal rengidir ve içlerindeki panlılar nedeniyle 'ateş opalleri' adını alırlar. Fakat üretim Avustralya'dan azdır.
- 5.** Geoffrey Munn, *Art Newspaper*, 1 Ocak 2000.
- 6.** Kızılderililer adaya yaklaşan gemiyi gördüler ve büyük ruh Mannito'nun geldiğini sanarak süslendiler. Hollandalılar karaya çıkınca onlarla birlikte içtiler, onlara boncuklar, baltalar, hortumlar ve çorap gi-

bi şeyler verdiler, sonra da bir yıl sonra döndüklerinde yerlilerden tarım yapmak için biraz arazi isteyeceklerini söylediler.' John Heckewelder, *Collections of the New York Historical Society*, s. 71-4. Manhattan'ın boncuklar karşılığında satıldığı hâlâ tartışılıyor. Ama bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Hollandalılar ve Kızılderili yerlilerin ilk görüşmelerinde boncuk alışverişi yapılmıştır.

7. Harry ve Emily'nin çocukları olan Roy Spencer, on iki yaşında iken ünlü Queensland Kara Safirini bulan kişidir.

8. Eulo Kraliçesinin soyadı değişik anlatımlarda Robinson, Robertson, Richardson ya da MacIntosh olarak birkaç farklı şekilde verilmiştir.

9. Len Cram, *Beautiful Queensland Opals*, s. 18 - 19.

10. H.H. Batchelor, 'The Eulo Queen', *The Gemmologist*, Temmuz 1948.

11. Bu opallerin ilk çıkanlarından bazıları Kraliçe Elizabeth II'nin kuyumcusu Andrew Grima'ya satıldı. Uwe Barfuss, "Londra'ya onunla görüşmeye gittim ve ben daha çantamı açmadan o bana kendisinde altın zincire takılı bir Yowah taşı olduğunu söyledi. Ama taşı görünce bendekileri gösterip onun canını sıkmak istemedim," dedi. "Onun elindeki taş bizim o günlerde beğenmeyerek attığımız taşlardandı."

12. İngilizce'deki Jehovah (Yehova) sözcüğü İbranice Tanrı'nın bir adı ve çok kutsal olan YHWH harflerinin yanlış aktarılması sonucudur.

13. Alan W. Eckert, *The World of Opals*, s. 16.

14. Age., s. 3 - 5.

15. P.I.Daragh, A.J. Gaskin ve J.V. Sanders, 'Opals' *Scientific American* sayı 234, (1976), s. 84 - 9. J.V. Sanders ve P.J. Darragh, 'The Microstructure of Precious Opal', *Mineralogic Record*, sayı 2 (1971) s. 261 - 6.

16. Bir nanometre 0.000000001 metre ya da milimetrenin milyonda biridir. Görülebilir ışığın dalga boyları yaklaşık 380 ile 750 nm.dir.

17. Allan W. Eckert, *The World of Opals*.

18. Alice Springs'in nüfusu yaklaşık 28.000'dir.

19. Coober Pady aynı zamanda yirmi altı kilometre mesafedeki artезyen kuyusundaki su kaynağına güvenir.

20. <http://www.business.nsw.gov.au/factsReports.asp?cid=34&Cid=148>.
21. John McDougal Stuart, *Explorations in Australia*, Önsöz.
22. *Register*, Adelaide, 14 Mayıs 1921, s. 7.
23. Tullie Wollaston 1924'te Coober Pedy madencisiyle ilgili olarak şöyle yazdı: "Donanımı basit ve ucuzdu - sivri bir demir çubuk, kazma, kürek, balta, ip, küçük bir çadır, kendi yapabileceği bocurgat ve kösele kovalar, bir bisiklet ve su tulumu yeterdi ona - opal çıkarabilirdi artık. İsteddiği zaman çalışırdı, özgürdü, kampını rahat yaşanır hale getirebilirdi ama pek de yapmazdı bunu." Tullie Wollaston, *Opal: The Gem of the Never Never*, s. 113.
24. Orphanus adıyla ilgili açıklamada opal ve gözbebeği ilişkisi de vardır (Germen mitolojisinde gözler ve çocuklar). Jacob Grimm, *Teutonic Mythology*, bölüm 2.
25. Elizabeth dönemi İngiltere'de Yılbaşı geleneksel hediye verme günüydü. Hz. İsa'nın doğumunu kutladıktan sonra birkaç gün beklemek Magi'nin gelişini altın hediyeler, tütsü ve mürle beklemek simgesel bir olaydı.
26. *Royal Insight*, Aralık 2003. www.royal.gov.uk/output/page2821.asp.
27. Duple ya da üçlü tekniği grena, yakut ve safir dâhil hemen tüm renkli değerli taşlarda kullanılabilir. Bunlar da opal gibi yandan bakılarak incelenebilir. Fakat bir toka içindeyse amatör biri bunu kolay göremez.
28. Jessie Lennon, *I'm the One That Know This Country*, s. 48 - 9.
29. Allan W. Eckert, *The World of Opals*, s. 60.
30. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, s. 192.
31. Age, S. 193.
32. Kraliçe Alexandra'nın tacında Hindistan yakutları olduğu için ona Hint Tacı denir.
33. Tullie Wollaston 1916'da Amerika'ya birkaç parça siyah opal götürdü ve savaş zamanı olmasına karşın onları satabildi. İki yıl sonra savaş sona erince fiyatlar yükseldi ve o da Paris'te sadece bir alıcıya

50.000 sterlinlik opal sattı.

34. Tullie Walloston, *Opal: The Gem of the Never Never*, s. 104.

35. Campbell Bridges, özel sohbet.

36. Eric the Pliosaur 1993'te 450.000 dolar toplayan bir yardım grubu tarafından yabancı bir ülkeye satılmaktan kurtarıldı. Bu isim İngiliz komedi ekibi Monty Python'dan esinlenerek verildi, balık olan Eric bir kazadan sonra yarı balık olmuştu.

37. Feldispat birçok volkanik ve değişim geçirmiş kayalarda bulunan bir grup minerallerdir. Potasyum alüminosilikat, sodyum, kalsiyum ve bazen de baryumdan oluşur. Amazon taşı (potasyum içerir), aytaşı, labradorit ve güneştaşı (hepsinde değişik miktarlarda kalsiyum ve sodyum vardır) gibi cevherler olarak çıkabilir.

38. Siyah opalin radyokarbon testi onların oluşumunu 1740 ile 7790 arasında, yani Quaternary döneminin Holosen çağında gösterir. Katie Quilpie ve J. A. Maytogenes, *The Mystery of Lightning Ridge's Opal*. Avustralya Ulusal Üniversitesi, Yer Bilimler Araştırma Okulu. Kişisel yazışma, Katie Quilpie.

39. Bu bölümdeki bilgiler opalin orijini muammasını çözmeye yetmez.

40. Aeschylus, *Agamemnon*, www.gutenberg.org/files/14417/14417.txt.

41. Plutarch, *Makers of Rome*, s. 293.

Perido

1. Zabargad, Ras Banas yarımadasının ucundan elli dört kilometre güneydoğuda ve Berenice limanının elli kilometre doğusundadır. Üçgen şeklindedir ve yüzölçümü yaklaşık beş kilometre karedir.

2. Agatharchides of Cnidus, *On the Erythraean Sea*, s. 137ff.

3. İsviçreli cevher uzmanı Edward Gübelin ve Amerikalı işadamı Peter Bancroft 1980'de maden değerini incelemek için Zabargad'a gitti-

ler. Oraya tekneyle yedi saatte vardılar. Eski maden bürosunda kamp kurdular ve perido aramaya başladılar. Fakat yüzeye yakın kristaller bir santimden bile kısaydı. Peter Bancroft, *Gem and Crystal Treasures*, www.palagems.com/peridot_buyers_guide.htm#peridot_buying-guide.

4. Topaz bir zamanlar altına benzetildi. Eski Yunanlılar değerli metalleri bulmak için arama çubuklarının ucuna topaz bağlardı.

5. Juba, Pliny tarafından rapor edildi ve Jehan Desanges (ed.) tarafından alıntı yapıldı, *Pliny l'Ancien: Histoire Naturelle*, s. 283.

6. Zabargad Arapça'da 'perido' demektir ve bu ismin adadan geldiği söylenir.

7. Perido kayasına xenolit denir, çünkü o magma içinde yabancı bir kayadır - onun bir parçası değildir.

8. Bilgi Washington D.C. Smithsonian Müzesinden

9. NASA bilim adamları Mars'ın Nili Fossae bölgesinde perido bulunca heyecanlandılar, çünkü bu olay planetin tarihi konusunda ipuçları verecekti. Olivin yumuşak olduğu için hava etkisiyle kolay değişir. Bu örnek muhtemelen yaklaşık 3,6 milyar yıl önce düşen bir göktaşının açtığı çukur yanında bulundu. Bu örnekler o olaydan kısa süre sonra oluştuysa o zaman Mars'ın yüzeyi üç milyar yıldan fazla bir zaman kuru ve soğuktu. Ama eğer oluşumlar daha yakın bir zamana aitse o zaman Mars bir zamanlar dünyaya benziyordu. suyu ve daha yoğun bir atmosferi vardı. *Daily Telegraph*, 24 Ekim 2003.

10. Camp Grant katliamı bugünkü San Carlos Kızılderili bölgesinin eli kilometre güneybatısındaki Aravipa Kanyonu'nda meydana geldi.

11. Thomas Edwin Farish, *History of Arizona*, sayı II, s. 269ff. El yazması kitap Arizona Tarih Derneği'ndedir.

12. Vahiy Kitabı'nda Hz. İsa'nın vahiy parşömen tomarındaki yedi mührü kırdığı yazılıdır ki bu da Tanrı'nın mührünü ancak Tanrı kırabilir demektir, bunun belirtisidir. Vahiy Kitabı 5:5.

13. Edwin Streeter çevirisi, *Precious Stones and Gems*, s. 286.

14. Yaratılış 41:42.

15. Charles Edwards, *The History and Poetry of Finger Rings*, s. 52.

16. Diana Scarisbrick, Martin Henig ve James Fenton, *Finger Rings*. Önsöz.

17. Sard ve sardoniks kuvarsın donuk ve lifli bir şekli olan kalseduan türleridir. Kahverengi kalseduan sard, portakal rengi olana da kamelyan denir. Oniks adı Yunanca 'tırnak' ya da 'pençe' sözcüğünden gelmiştir ve çizgili kalseduan denir. O halde sardoniks çizgili kahverengi kalseduanıdır.

18. Agatharchides of Cnidus, *On the Erythraean Sea*, Kitap 5, s. 137ff.

19. Agatharchides peridoyu kankrinit denen taşla karıştırmış olabilir. Bu taş Batlamyus tarafından iris adıyla bulunmuştur, sodyum silikat, magnezyum ve kalsiyumdan oluşur, büyük altıgen kristaller oluşturur ve geceleri çok güzel görünür. Age., s. 137: çevirmen notu.

20. Peridonun kimyasal yapısı $(\text{Mg,Fe})_2[\text{SiO}_4]$ şeklindedir ki bu da onun demir içeriğine göre Mg_2SiO_4 (fayalit) ve Fe_2SiO_4 (forsterit) olabileceğini gösterir.

21. Kenneth Cameron, *English Place Names*, s. 37.

22. Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 32.

23. J.M. Rogers, *The Topkapı Saray Museum*, s. 87. Mısır 1518'den sonra Osmanlının egemenliğindeydi.

24. Londra Doğal Tarih Müzesinde yaklaşık altı santim boyunda ve beş santim genişliğinde hemen hemen kusursuz bir Zabargad kristali vardır. Bu taşın dünyanın en büyük perido kristali olduğu söylenir. Bu taş Osmanlının Mısır'dan çıkışından sonra 1922'de işletmeyi alan Kızıl Deniz Madencilik Şirketi tarafından 1930'larda bulundu.

25. Taşların kıratı ile altın kıratını (ayar) karıştırmak kolaydır. Ayar metal içindeki diğer maddelerin altına oranını gösterir. 24 ayar altın saf altındır ve 14 ayarda yirmi dördün on dördü altındır, dokuz ayara ise altın denemez.

26. Diana Scarisbrick, *Tudor and Jacobean Jewellery*, s. 52.

Zümrüt

1. William Jones, *Credulities Past and Present*, s. 33.
2. Robert Webster, 'The Identification of Gemstones by Color.' *The Gemmologist*, 1948, s. 39 - 44.
3. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, s. 176.
4. Frederick H. Pough, 'The Emerald Makers', *Science Illustrated*, Temmuz 1948.
5. J.P. Cahn, 'The Man Who Grows Emeralds', *True: the Man's Magazine*, Ekim 1957, s. 58ff.
6. Barbara ve Tom Chatham, özel sohbet, California, Ekim 2003.
7. Marcus Annaeus Lucanus, *The Civil War*, Kitap 10, s. 110 - 25.
8. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*.
9. Zümrüt iyileştirmede kullanılan en son teknoloji, fark edilmesi güç olan bir polimerdir. Bazı vicdansız kuyumcular polimere yeşil boya da katarak taşın renk ve parıltısını artırırılar. Alıcı zümrüt alırken analiz belgesi de istemelidir. Richard Wise, *Sectors of the Gem Trade*.
10. <http://www.newadvent.org/cathen/12400b.htm>. Catholic Encyclopaedia.
11. Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 16. Zümrüt genelde koyu renklidir ve arka tarafı görülmediği için bazı bilim adamları onun akı-amarinden söz etmek istemiş olabileceğini söylemişlerdir.
12. Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 17.
13. Kişisel araştırma, Bamiyan seyahati, Nisan 2000.
14. 'Smaragdus' sözcüğü Yunanca 'yeşil taşlar'dan gelir. Persçe karşılığı *zabarjad*'dır ve sözcüğün Zubara elmas madenlerinden ya da peri-do adası Zabargad'dan gelip gelmediği tartışılır. Belki de hepsi aynı kökten geliyordur.
15. *Geography XVII 1:45 Encyclopaedia of the Archaeology of Ancient Egypt*'de alıntı, ed. Kathryn A. Bard, s. 732.
16. Charles F. Home, *The Sacred Books and Early Literature of the East*, sayı II: Mısır, s. 62 - 78.

17. Harrure Yazıtında vardır. James Henry Breasted, *Ancient Records of Egypt*, Bölüm Bir, s.736.
18. Ababdeh halkı, bir gün çölde dua ederden bir adamın ok attığı Peygamber Abbad'ın adını aldı. Peygamber oklara rağmen ibadetini kesmedi, yaralandı ama ölmedi ve ondan sonra kutsallığı kabul edildi.
19. Kayaya yazılmış olan orijinal mesaj: 'Ing'JL Leonidas a EXPL e CES MINES DEPUIS LE 22 Nov 1846 JUSQ'AU 18 JAN 1846'
20. Mısır Müzesi, Kahire.
21. John Healey (ed.), *Pliny the Elder, A Natural History*, p. 136.
22. Lsmpridius, *Maximini Fil. Vita*, C.W.King, *The Natural History, Ancient and Modern, of Precious Stones and Gems*, s. 404.
23. Avusturya zümrüt madenleri Salzburg yakınlarında *Nasenkogel* (2462m) ve *Graukogl* (2834m) dağları arasındaki vadidedir. 1806'da Rahip Haüy'un kullandığı iki ünlü zümrüt bu madenlerden geldi. Fransa Kutsal Tacındaki ortaçağ St Louis zümrüdü de aynı yerden çıktı.
24. Kristin Leutwyler, 'Tracking the Emerald Trade', *Scientific American*, 13 Ocak 2000.
25. Frédéric Cailliaud, *Travels in the Oasis of Thebes and in the Deserts*, s. 50.
26. İtalyan üç renkli bayrağı 1796'da yapıldı; bazıları bunun Fransız bayrağından kopyalandığını ve oradaki mavi yerine yeşil konduğunu çünkü Napolyon'un yeşili sevdiğini söylerler.
27. Fort Lauderdale Sanat Müzesi'nden alınan bilgi.
28. Colin Beavan, *Fingerprints*, s. 27.
29. Frédéric Cailliaud, *Travels in the Oasis of Thebes and in the Deserts*, s. 31.
30. Clare Phillips, *Jewelry: From Antiquity to the Present*, s. 33 - 4.
31. Age., s. 38.
32. Steven Sidebotham ve Ginger Pinholster, 'Research in Egypt shows ancient trade customs', *UpDate*, Delaware Üniversitesi, sayı 16, no. 10, 7 Kasım 1996.

33. Beril'in kimyasal formülü $\text{Be}_3\text{Al}_2[\text{Si}_6\text{O}_{18}]$.
34. Bir ton kristal kayada ortalama 2,8 gr berilyum vardır. Çoğu granit pegmatitlerden gelir. John Sinkankas, *Beryl*, s. 171.
35. Cass Canfield, *Outrageous Fortunes*, s. 89.
36. <http://www.research.amnh.org/earthplan/collects/mins.html>, American Natural History Museum web sitesi.
37. Steven E. Sidebotham, 'Preliminary Report on archaeological field-work at Sikait and environs', 2002 - 3, s. 14.
38. Steven Sidebotham ile söyleşi, Ekim 2004.
39. 'Cynthia Restored'dan 'lateri uestis adusta fuit, et solitum digito beryllon adederat ignis' Propertius, *Elegies: Kitap I* (ed. W.A. Camps), s. 12.
40. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1892, s. 60.
41. The Book of the Dead, Clare Phillips, *Jewelry: From Antiquity to the Present*, s. 12.
42. Cambridge Fitzwilliam Müzesinden alınan bilgi.
43. Henry Kamen, *Spain's Road to Empire*.
44. Benjamin Zucker, *Gems and Jewels*, s. 53.
45. Age., s. 54.
46. Peter Rainier *Green Fire*, s. 19.
47. Chivor elmasları 65 milyon yıl. Muzo ise yaklaşık 35 milyon yıl önce oluştu. Kaynak: Joe Tenhagen, Tucson Mücevher Fuarı belgeleri, Şubat 2004.
48. Thomas Nicols, *A Lapidary*, s. 30.
49. <http://www.melfisher.org/melstory.htm>.
50. Joachim Menzhausen, *The Green Vault*, s. 37.
51. İran Ulusal Mücevherleri Hazinesi, katalog, s. 4.
52. http://www.cbi.ir/legislation/PDF/Banking_LawE.pdf, Article 8, İrn merkez bankası yasası.
53. Peter Keller, *Gemstones and their Origins*, s. 45.
54. Peter Rainier, *Green Fire*, s. 32 - 3.
55. 2005'te beş kırattan küçük sentetik zümrüt fiyatı. Tom Chatham, kişisel görüşme, Temmuz 2005.

1. Martha Hale Shackford (ed.), *Legends and Satires from Medieval Literature*.
2. Arthur Conan Doyle, 'The Adventure of the Blue Carbuncle', (1887).
3. Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 390. Ayrıca 2 Kayıt 9:1 ve 9:10.
4. Antichthones aynı zamanda dünyanın karşısında, yani gökte ya da cennette yaşayanlar anlamına gelebilir.
5. Pliny, *Natural History*, Kitap 6, bölüm 22. Onun yazdığına göre burada insanlar yüz yıl yaşıyordu ve yaşlı, çocuksuz adamlar seçimle kral oluyor ve böylece taht kavgaları da olmuyordu.
6. Sri Lanka'ya ilk giden Avrupalı özgürlüğü verilmiş bir köleydi, Roma döneminde gemisi orada batınca karaya çıktı, ama geri döndüğünde anlatılan doğru değildi ve adanın mitlere konu olmasına neden oldu.
7. Marco Polo ve Pisa'lı Rustichello, *The Travels of Marco Polo*, bölüm 14.
8. Age., bölüm 24.
9. Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 392.
10. Yakutun Mandarin sözcüğü *hung pao shi* dir ki 'kırmızı hazine taşı' anlamına gelir.
11. Rivayete göre Horace Walpole 1754'te Kral George II'nin elçisi Horace Mann'a mektup yazdı. Bianca Capello adlı bir güzelin on altıncı yüzyıldan kalma portresini bulduğunu ve resimdeki tacın muhtemelen Medici'lerle ilgili olabileceğini şans eseri öğrendiğini bildirdi.
12. Anon, *Tales from the Thousand and One Nights*, s. 152.
13. Sinbad mektubunda şöyle yazar: "Serendib başkenti adanın ortasında, güzel bir vadinin ucunda... Yakutlar ve çeşitli mineraller bol bulunuyor." George Fyler Townsend, *The Arabian Nights Entertainments*, s. 381.
14. Seylan'ın kontrolü resmen 1802'de Amiens Anlaşmasıyla İngilizlere geçti, Napolyon ve Hollanda'daki kukla Batavia hükümeti etkisiz kaldı. İn-

gilizler 1795'te gönderdikleri orduyla adanın güneyini işgal ettiler.

15. İngiliz Kütüphanesi, Hindistan Kütüphane Koleksiyonu.

16. Geprge Frederick Kunz, *Rings for The Finger*, s. 9.

17. John Pybus, *Diary and Reports from a Secret Expedition to Ceylon*, s. 343. Müslüman gezgin Ibn Battuhah 1330'larda Kandy'de Sultan Ayri Shakarwati'yi ziyarete gittiğinde, sultanın beyaz filinin başında altı tane tavuk yumurtası bükülüğünde safir görünce çok etkilendi. Ayrıca sultanda el büyüklüğünde yakut bir tabak ve onun içinde de odağacı yağı vardı. Gezinin şaşırınca Sultan ona, "Bizde bundan daha büyükleri var," dedi. Tim Mackintosh - Smith (ed.), *The Travels of Ibn Battuhah*, s. 246.

18. C.W. King, *The Natural History, Ancient and Modern, of Precious Stones and Gems*, s. 399ff ve Edward Francis Twining, *A History of the Crown Jewels of Europe*, s. 583. Taç 1858'de Toledo yakınlarında mezar kazan işçiler tarafından bulundu, şimdi Madrid Arkeoloji Müzesindedir.

19. Buckingham Sarayı Basın Bildirisi (royal.gov.org).

20. Safirlerin kutsal sayılması onlara isim verilmesinden bile önceye dayanır. Eski Akdeniz tarihinde sapphirus denen taş en kutsal taşlardan sayılır. On Emir'in bu taşlardan birine kazındığı söylenirdi. Başka bir rivayete göre de Yunanlılar tarafından Hindistan'da Dionysus tapınağına çıkan 365 basamağa da On Emir kazılmıştı. Fakat o sapphirus büyük olasılıkla Afganistan'dan gelmiş lacivert taşı ve safir adı gerçek safirlere daha sonra verildi. C. W. King, *The Natural History, Ancient and Modern, of Precious Stones and Gems*, s. 293.

21. Rowan Williams ile söyleşi, 4 Mayıs 200.

22. En güzel taş 9,7 kıratlık 'Saltire Safiri'dir ve Glasgow'da Hunterian Müzesinde görülebilir.

23. Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, Çin safirleri için s. 351 ve Yogo Gulch için s. 455.

24. 1932 Jammu ve Keşmir Yasası şöyledir: "Ülke topraklarında hiç kimse safir ya da yakut sahibi olamaz, kullanamaz... ya da satın ala-

maz, satamaz, yakut ya da safir transferine taraf olamaz... bunları aramak için maden açamaz, taşıyamaz ve takamaz.”

25. Richard Wise, *Secrets of the Gem Trade*, s. 220.

26. Robert Block ve Daniel Pearl, ‘Much-smuggled gem aids al-Qa’eda’, *The Wall Street Journal* 16 Kasım 2001. Bu yazıya göre bugün satılan tanzanitlerin bir kısmı el – Kaide tarafından kara para aklamada kullanıldı.

27. Frank B. Wade, *A Book of Precious Stones for Jewelers and the Gem-Loving People*. On yedinci yüzyıl bilim adamı Robert Boyle iki renkli safirlerin harika olduğunu söyledi ve şöyle yazdı: “Eğer yanlış hatırlamıyorsam büyük bir Prens’in sarayında diğer nadir şeyler yanında orta büyüklükte taşı olan bir yüzük gördüm, taşın yarısı renkli, yarısı renksizdi.” Robert Boyle, *An Essay about the Origine & Virtues of Gems*, s. 37 – 7.

28. Richard Hughes, *Ruby & Sapphires*, s. 487 – 90.

29. İngiliz cevher avcısı John Mawe 1823’te doğu ametistlerini şöyle tarif etti: “Bu taşlar safirin mavisiyle yakutun kırmızısını o kadar güzel birleştiriyor ki çok güzel bir menekşe rengi oluşuyor.” John Mawe, *A Treatise on Diamonds and Precious Stones*, s. 92.

30. <http://www.agta.org/consumer/gtclab/treatedsappso4.htm>. John Emmett ve Troy Douthit raporu.

31. P. W. Marcus, *The Story of Star Stones*, s. 1 – 2.

32. New York Doğal Tarih Müzesi bilgisi.

33. Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 104.

34. Age., s. 487 – 9.

35. Isı işlemini yanlış yaparsanız taş parçalanabilir. On birinci yüzyılda Hintli Bhojarajah uyardı: “Hiç kimse cevher taşları denemek ya da kalitesini artırmak için ısıtmamalı, çünkü doğru ısı derecesi bilinmezse taş bozulur, taşı test için gönderen sahibi de, bu işi yapan da kayba uğrar.” Age., s. 104.

36. Bugün saatlerde kullanılan taşlar değersizdir. Saat yatakları 1905’ten beri sentetik taşlardan yapılıyor, yanı günümüz saatlerindeki yakut, safir ya da elmasların bir değeri yok.

37. Marcel Tolkowsky, *Diamond Designs: A study of the reflection and refraction of light in a diamond*. Önsöz.

38. "Ana kayayı bulmak bilim adamları için ilginç olur ama mücevher endüstrisi için ekonomik olarak çok önemlidir." 1929'da bir jeolog cevher minerallerinin sıradağlardaki kristalin kayalardan geldiğini söyledi ve 1972'de bir başka bilim adamı ise güneybatıdan, granir kayalardan çıktığını açıkladı. 1945'te bazı jeologlar beril, aytaşı, turmalin ve topaz gibi Sri Lanka taşlarının pegmatitlerden geldiğini söylediler ama daha sonra bu teori kabul edilmedi. Peter Keller, *Gemstones and their Origins*, s. 9.

39. William Skeen, *Adam's Peak*, s. 281ff.

40. Ezekeil 28:13 - 14.

Yakut

1. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1884, s. 159.

2. Aynı, 1892.

3. Menkıbeye göre Mogok'a giden ilk İngiliz 1830'da Kral Phag-yidoo donanmasından kaçan bir denizciydi ve bir daha geri dönmedi. *The Times*, 16 Şubat 1889. İtalyan misyoner Rahip Giusppes d'Amato oraya 1833'de gitti ve ondan sonra bir grup Fransız yatırımcı 1881'de gittiler oraya.

4. Kambiyo oranı 23 Mayıs 1888 tarihli *The Times*'dan alındı.

5. Edwin Streeter hakkında bilgilerin alındığı kaynaklar: Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1892 ve 1898; Partck Streeter, *Streeter of Bond Street*, s. 122ff ve Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 315ff.

6. "Meseleye gelince, Good ve ben elmasları değerlendirmesi için Streeter'e götürdük ve onlar için söylediklerini burada tekrar etmeye korkuyorum, büyük rakamdı. Bunun tahmini oldu-

ğunu söylediler çünkü daha önce pazara bu kadar çok elmas gelmemişti. Söylediklerine göre bu taşlar çok iyiydi, kusursuzdu, en iyi Brezilya taşlarına eşit değerdaydı. Taşları onlara teklif ettim ama bu kadar çok taşı alacak güçleri olmadığını, onları yıllara yayarak satmamızın daha iyi olacağını yoksa pazarı mala boğacağımızı söylediler. Ama taşların küçük bir kısmı için yüz seksen bin teklif ettiler.” Henry Curtis ve Henry Rider Haggard’dan Allan Quatermain’e mektup, *King Solomon’s Mines*, s. 296.

7. Michael Edwardes, *Ralph Fitch*, s. 118.

8. Dört yüz yıl boyunca Burma başkenti olan Ava şimdi Inwa adını aldı. Mandalay’ın birkaç kilometre güneyindedir ve öyle harap haldedir ki adeta yok olmuş gibidir. Bir zamanlar mücevherli fillerin ve askerleri dolaştığı sokaklarda şimdi sıkı atların çektiği arabalar hâlâ ayakta kalmış eski binalara turist taşırılar. Bazı binaların tuğlaları bile sökülerek Amarapura’ya (şimdi orası da harabe) sonra da Mandalay’a götürüldü.

9. Michael Edwards, *Ralph Fitch*, s. 172.

10. John Crawford, *Journal of an Embassy from the Governor General of India to the Court of Ava*, s. 230.

11. Lord Randolph Churchill, *The Dufferin Papers*, Patrick Streetter alıntısı, *Streeter of Bond Street*, s. 122.

12. Kambiyo oranı Burma Yakut Madenleri Şirketi hesaplarından alındı, Doğu ve Hindistan Ofisi Kütüphanesi.

13. Burma yakutlarıyla ilgili ilk hikâyeler iki bin yıl önce Moğolistan’dan gelmiş olan Pyu kabileleri tarafından anlatıldı. Bu insanlar Yukarı Burma cevherlerini çok sevdiklerini anlatan yazılar bıraktılar. S. K. Samules, *Burma Ruby*, s. 42.

14. Age., s. 27.

15. Gordon’un Kraliyet Coğrafya Derneğinde 27 Şubat 1888’de yaptığı konuşmadan sonra J. Annan Bryce yorumu. Robert Gordon, *On the Ruby Mines near Mogok*, s. 274.

16. S. K. Samuels, *Burma Ruby*, s. 43ff ve Richard Hughes, *Ruby*

& *Sapphire*, s.313'den uyarlandı.

17. George Streeter, *Murray's Magazine*, Mayıs 1887, s. 679 – 88.

18. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1898, s. 173.

19. Burma Yakut Madenleri Şirketi, Lepel Griffin'in ortaklara raporu, 1905.

20. Thirkell White Koleksiyonu, Doğu ve Hindistan Ofisi Kütüphanesi.

21. Streeter *The Times* kampanyasına çok kızdı: "Basının yazdığı gibi görüşmelerde uygunsuz baskı olsaydı hiç kuşkusuz bizim lehimize olmazdı... Bazı gazetelerin ima ettiği gibi bazı Hindistan yetkililerine rüşvet vermemiz kesinlikle kabul edilemez bir iftiradır. Çalışmalarımız sırasında asla böyle bir şey söz konusu olmamıştır." Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1898, s. 175.

22. Streeter, oğlu George, Stafford'dan Mr. Charles Bill, Berkeley Square'den Mr. George Baird ve Eaton Square'den Mr. Reginald Beech tarafından bir parşömen üstüne imzalanan Burma Yakut Madenleri Şirketi anlaşması şimdi İngiltere müzesindedir. Ortaklar 400.000 rupee (26.666 sterlin) ve net kazancın altıda birini ödemeyi kabul ettiler.

23. *Engineering and Mining Journal*, New York, 16 Mart 1889. Hisse senedi satışlarıyla ilgili bu bölüm Richard Hughes'dan, *Ruby & Sapphire*, s. 317 ve İngiltere Kütüphanesindeki Burma Yakut Madenleri Şirketi hesaplarından alındı.

24. Patrick Streeter, *Streeter of Bond Street*, s. 126 – 7.

25. Öğütleri ve desteği için şimdi AGTA'da olan Richard Hughes'a teşekkürler.

26. Burma hükümeti yeni isimlerden hoşlanıyor: karizmatik muhalefet lideri Aung San Suu Kyi'nin ev hapsine mahkûm edildiği 1989 yılında ülke adı Myanmar ve başkent Rangoon'un adı da Yangon olarak değiştirildi. Pek çok demokrat bu değişikliğe karşı çıktı ve onlara hak veriyorum.

27. Tayland'da yakut var ama çoğu işlemiden geçiriliyor ve Burma taşları kalitesinde olan taş az.

28. S. K. Samuels, *Burma Ruby*, s. 127.

29. U Tin Hlaing raporu, *Australian Gemmologist*, sayı 17, s. 12; sayı 18, s. 5.

30. BM *Human Poverty Index*, 2004, Burma 177 ülke arasında 132. sırada.

31. Burma kralları madenleri elde etmek için on beşinci yüzyılda işgal edene kadar Mogok Shan devletinin bir parçasıydı. Bölge Shan ile olan birçok kültürel bağını sürdürüyor.

32. S. K. Samuels, *Burma Ruby*, s. 22.

33. George Streeter, 'Burma's Ruby Mines', *Murray's Magazine*, cilt 1, no. 5, Haziran 1887. s. 669 – 78.

34. Adrian Levy ve Catherine Scott – Clark, *The Stone of Heaven*, s. 97.

35. S. K. Samuels, *Burma Ruby*. Bu kitap bu bölüm için önemli kaynaktır.

36. Benjamin Zucker, *Gems and Jewels*, s. 14.

37. Renkli kristaller güneş ışığı görünce elektronları hareketlenir, bir yörüngeden diğerine atlarlar. Birçok değerli taşta renklenmeye neden olan olay bu harekettir. Işık kaybolur ya da azalır, elektronlar daha düşük enerjiyle yavaşlarlar ve bu olay son derece hızlı olunca flüoresans olayı meydana gelir. Geçmişte yakutların yaklaşık yüzde yirmisinde bu özellik vardı fakat Burma'da yeni çıkan yakutlarda çok az görülüyor. Sadece kristallerinde çok krom olan çok renkli taşlarda vardır bu özellik. Rengi pembeye ve mora yakın taşlarda çok az görülür. Bu nedenle flüoresans özelliği olan kırmızı taşın değeri artar. S. K. Samuels, *Burma Ruby*, s. 147ff ve S. K. Samuels ile söyleşi, Temmuz 2005.

38. Ludovico Varthema, *Itinerary of Ludovico di Varthema of Bologna from 1502 – 1508*.

39. S. K. Samuels, *Burma Ruby*, s. 147 ve s. 28 -30. Pagoda ku-

zeydoğu Burma'da Mamyò yakınlarındadır.

40. Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 487ff.

41. Yakut denen her taş aslında yakut değildir. 'Balas yakutu' spinelin bir başka adıdır; 'Bohemya', 'Colorado' ya da 'Cape' yakutları aslında pirop grenasıdır; 'Adelaide' yakutları almandin grenasıdır; 'Brezilya' ya da 'Sibiry'a' yakutları ise pembe turmalindir.

42. Bu iki kırmızı cevher arasındaki farkı söylemenin mükemmel yolu bu değildir. Eşkenar dörtgen fasetaları iyi yapılan pek çok yakut spinele benzer. Richard Hughes ile yazışmalar.

43. Amy Chua, *World on Fire*'a göre, Lo Hsing - han adlı Çin şirketi Burma'da sahip olduğu yüz madenden yılda iki tondan fazla ham yakut çıkarır. Finansmandan işletmelere ve Mandalay ve Rangoon'daki bütün kuyumcu dükkânlarına kadar endüstri Burmalı Çinlilerin kontrolündedir. Hiç kuşkusuz her düzeyde SLORC yetkilileri de paylarını alırlar.

44. Bu nedenle 500 santigrat derece sıcak kömürler üzerinde yürüyebilir ama bunu termal olarak daha iletken bir metalde yapamazsınız. Richard Hughes ile söyleşi.

45. *Arabian Society in the Middle Ages*, ed. Stanley Lane - Poole, Londra 1883, s. 106.

46. 1368'de bir mezarda bulunan bir başlıkta imparatoru simgeleyen ejderhalar ve imparatoriçeyi simgeleyen anka kuşları vardı ve bunlar altın iplik, inciler ve yüzden fazla yakut ve safirle yapılmıştı.

47. En çok yolsuzluk yapan Çinli yetkililerden biri He Shen'di. Yıllarca rüşvet aldı ve ceza görmedi. 1799'da He Shen'de imparatorun taşlarından daha güzel Burma yakutları olduğu öğrenildi ve saraydan kendisini asması emri geldi.

48. Frank Atlay ve Arthur H. Morgan, *Burma Ruby Mines Ltd.* : 1905 ortaklar raporu İngiltere Kütüphanesi koleksiyonundadır.

49. J. Coggin Brown, 1927. *Gem Mining in the Mogok Stone Tract* (gizli rapor), Richard Hughes, *Ruby & Sapphire*, s. 319.

Elmas

1. Night After Night, Archie Mayo yönetti, 1932.
2. Geoffrey Munn, 'Fifteen percent is bought by men', *The Art Newspaper*, 1 Ocak 2000.
3. *The Times*, 3 Aralık 2002, T2, s. 4.
4. İngiltere'de Vickers Laboratuvarı 1929 bir elmaslı uçla bir maddeyi çizme yoluyla sertik ölçme yöntemi geliştirdi. Bundan on yıl sonra ABD'de Milli Standartlar Dairesi 'Knoop' cetvelini yaptı (cetvele ekip başkanı F. Knoop'un adı verildi) ve bununla cam dâhil daha kırılgan maddelerin sertliği daha az çizikle ölçülebiliyordu.
5. Sinek askerler, maçalar köylüler ve kupa kartları da aristokratlar içindi.
6. Bill Bryson, *A Short History of Nearly Everything*, s. 268.
7. Jean - Baptiste Tavernier, *Travels in India*, s. 58.
8. On sekizinci yüzyıla kadar sadece Hindistan ve Borneo'da elmas madenleri vardı. Borneo üretimi düşüktü.
9. William Harrison Moreland (ed.), *Relations of Golconda in the Early Seventeenth Century*, s. 38.
10. Benjamin Zucker, *Gems and Jewels*, s. 73 - 4.
11. Richard Wise, *Secrets of the Gem Trade*, s. 40. Ayrıca Şubat 2003 Tuscon Mücevher Fuarında Richard Wise'in sunuşu.
12. Age., s. 41.
13. Jean - Baptiste Tavernier, *Travels in India*, s. 58.
14. *Philosophical Transactions*, 27 Nisan 1674.
15. Savoy kralı Amadeus VI'nın oğlu Amadeus, 1380'de Charles VI'nın Reims'de taç giyme törenine gitti. Savoyluların zengin bir ülkeden geldiğini göstermek için mücevherler almak üzere heyetiyle birlikte yolunu Paris'e kadar uzattı. Margaret Wade Labarge, *Medieval Travellers: The Rich and the Restless*, s. 73.
16. Diana Scarisbrick, *Jewellery*, s. 7.

17. Susanne Steinem Patch, *Blue Mystery: The Story of the Hope Diamond*, s. 65.
18. German Bapst, *Histoire des Joyaux de la Couronne de France*.
19. Susanne Steinem Patch, *Blue Mystery*, s. 9.
20. Edwin Streeter kayıp kısmın Brunswick Dükünün 13,5 kıratlık mavi elması olduğunu sanıyordu ama bu teori daha sonra cevher uzmanları tarafından saf dışı edildi. Smithsonian müdürü Jeffrey Post kübik zirkonun Fransız mavi elması şeklinde kesildiğini ve sonra Umut elması şeklinde bir kez saha kesildiğini gösterdi. *Smithsonian Weekly Newsletter*, cilt 3, no. 2, 25 Şubat 2005.
21. Susanne Steinem Patch, *Blue Mystery*, s. 43.
22. Marian Fowler, *Hope*, s. 282. Umut elması hakkındaki bilgilerin çoğu Fowler ve Steinem Patch'den alındı.
23. Aynı, s. 282.
24. Harry Winston on üç yaşında iken bit pazarındaki bir tezgahı 25 sente yeşil bir taş aldı ve sonra bunun 800 dolar değerinde bir zümrüt oladığını öğrendi. Onun sloganı 'büyük düşün'dü ve daha sonra dünyanın en büyük değerli taşlarından bazıları alıp sattı, hatta bazılarına isim verdi. Bir gün Suudi Arabistan kralına 62 kıratlık 'Winston' adlı elması sattı ve iki yıl sonra onu tekrar satın aldığı anda ambalajının bile açılmamış olduğunu gördü.
25. Marian Fowler, *Hope*, s. 316.
26. Gilles Chazal, *The Art of Cartier*, s. 36.
27. Platin yeni değildi; İspanyollar onu Yeni Dünya'da bularak 'küçük gümüş' ya da platina adını verdiler ama değersiz sanıyorlardı. Platin madenciliği etkin olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda başladı.
28. Marian Fowler, *Hope*, s. 235 – 6.
29. Suzanne Steinem Patch, *Blue Mystery*, s. 77 – 83.
30. Evalyn Walsh McLean'in ölüm yazısı, *Time*, 5 Mayıs 1947.
31. Louis Dutens, *Des pierres précieuses et des pierres fines*, s. xx.

32. Eric Bruton, *Legendary Gems*, s. 201 - 2.

33. Syamantaka menkıbesi *Bhagavata Mahapurana*'dan gelir. Tekrar anlatımı Pierre Grimal (ed.) *The Larousse Encyclopaedia of World Mythology*, Hamlyn, 1965, s. 247.

34. Robert Beer, *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*, s. 162.

35. Dünyanın en eski basılı kitabı sekizinci yüzyılda basılmış *Diamond Cutter Sutra*'dır, Çince'ye tercüme edilmiştir ve şimdi İngiltere Kütüphanesindedir. Buna göre elmas hem boşluk simgesi, hem de hayalleri kesen en keskin alettir. Tibet Budizmi elması *vajra*, yani taşların lordu ile ilişkilendirir, onu en sert, en berrak, en parlak taş olarak görür ve aydınlanmış zihnin tahrip olmazlığının, bölünmezliğinin, hatasızlığının simgesi olarak kabul eder. Age., s. 210.

36. Görüşler bazen Güney Afrika, Johannesburg'da yapılır ve görücüler hafta aralarında da Johannesburg Londra uçuşları yaparlar.

37. Elmas Ticaret Şirketinden Dan White ile yazışma, Temmuz 2005. Görücüler ham elmasları görmek ve şirket elemanlarıyla görüşmek için oraya bir ekiple giderler.

38. Görücü kutularının boyu otuz, eni on beş, derinliği altı santimdir.

39. Edward Jay Epstein, *The Diamond Invention*, bölüm 6.

40. Matthew Hart, *Diamond*, s. 133.

41. Kişisel yazışma, DTC, Temmuz 2005.

42. De Beers hâlâ piyasanın yaklaşık üçte ikisini kontrol eder. Matthew Hart, *Diamond*, s. 136 -7.

43. Kimberly bölgedeki beş madenden biri ve en verimli idi. Bultfontein'in kalitesi düşüktü ve Dutoitspan'dan güzel bazı taşlar çıktı ama verimsizdi ve bir ara tuvalet olarak bile kullanıldı. Robert Vicat Turrell, *Capital and Labour on the Kimberley Diamond Fields 1871 to 1890*, s. 6. Diğer iki maden Wesselton ve De Bers

idi ama bugün De Beers ve Kimberley'de çalışma yoktur.

44. R. W. Leyland, *A Holiday in South Africa*, s. 92.

45. Cecil Rhodes ölüm yazısı, *The Times of London*, 27 Mart 1902.

46. Robert Vicat Turrell, *Capital and Labour on the Kimberley Diamond Fields*, s. 55.

47. Cape Parliamentary Papers Commission on Convicts and Gaols, II, xliii.

48. Robert Vicat Turrell, *Capital and Labour on the Kimberley Diamond Fields*, s. 155ff. Bu kitap Güney Afrika elmas madenlerindeki ilk insan hakları kayıtları hakkında temel kaynağı.

49. Bugün bazı gelişmeler olmuş ve 2005'te Kimberley madenlerine üç milyon kazasız vardiya gerçekleştirdiği için Madenler Sağlık ve Güvenlik Konseyi 'Milyoner Ödülü' verilmiştir. *Creamer Media's Mining Weekly*, 20 Temmuz 2005.

50. O zamanki adı De Beers Consolidated Mines Ltd. olan şirket Ağustos 1893'te Johannesburg borsasına girdi.

51. Elmas fiyatlarının 1877'de düşmesinin nedeni olarak Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilanını karanın alması gösterildi, Türkiye o zamana kadar Güney Afrika elmaslarının iyi pazarlarından biriydi.

52. Edward J. Epstein, *The Diamond Invention*, bölüm 7.

53. Matthew Hart, *Diamond*, s. 45.

54. George Aubert, *La Crise des Diamants et la De Beers*, s. 1ff.

55. Edward J. Epstein, *The Diamond Invention*, bölüm 8.

56. Bilgi Londra Kulesinden alındı.

57. Hedley Chilvers, *The Story of De Beers with a Foreword by Sir Ernest Oppenheimer*, s. 233.

58. Mark Twain, *Following the Equator*, bölüm 34 (Pudd'nhead Wilson'un Yeni Takvimi).

59. İngiliz dergisi *Which?* 1971'de ünlü bir Londra'lı kuyumcudan 2595 sterline 1,4 kıratlık bir elmas aldı. Bir hafta sonra satmak istediğinde taşın en çok 1000 sterlin verdiler. Birkaç yıl sonra Hollanda Tüketiciler Birliği elmas fiyatlarını kontrol etmek için bir kıl-

ratlık kusursuz bir elmas aldı ve sekiz ay sonra satmak istedi. Amsterdam'da satış için gidilen yirmi kuyumcuda on dokuzu taşı almadı ve yirminci de çok düşük fiyat verdi. Edward J. Epstein, 'Have You Ever Tried To Sell a Diamond?', *Atlantic*, Şubat 1982.

60. 30 Temmuz 1477'de Gent'te Dr Wilhelm Frederick Kunz tarafından Arşidük Maximilian'a yazılan mektup. George Fredrick Kunz, *Rings for the Finger*, s. 233.

61. Cesur Charles'ın üç elmasından biri Papaya, biri Louis XI' gitti ama kral onu beğenmedi ve üçünü taş kendisinde kaldı.

62. Andrew Lang, *Portraits and Jewels of Mary Stuart*, s. 34.

63. David Carvalho, *Forty Centuries of Ink*, bölüm 25.

64. George Frederick Kunz, *Rings for the Finger*, s. 171.

65. James B. Twitchell, *Twenty Ads That Shook the World*, s. 98. Bu bölümü Twitchell'in araştırmasına borçluyuz.

66. Edward Jay Epstein, 'Have You Ever Tried to Sell a Diamond?', *Atlantic*, Şubat 1982.

67. Fred Ward, *Diamonds*, s. 25.

68. Matthew Hart, *Diamond*, s. 136.

69. Emily Post, *Etiquette in Society, in Business, in Politics and at Home*. İki yıldönümü listesi için ilaveye bakın.

70. Edwin Streeter, *Precious Stones and Gems*, 1884, s. 70ff.

71. Age., s. xx.

72. Pliny, *Natural History*, Kitap 37, bölüm 15.

73. Golden Jubilee (Altın Jübile) 1997'de ellinci yıldönümü için Tayland Kralına verildi, böylece dünyanın en büyük kesilmiş elması bir erkeğin oluyordu.

74. Bushmen 1961'de Bostwana'da onlara verilen Merkez Kalahari Av Sahası'ndan 2002'de çıkarıldılar. Bostwana cumhurbaşkanı Festus Mogae Kasım 2002'de, "Bu bölgede gerçek maden yok, gelecekte de olmayacak," dedi ama Uluslararası Yaşam adlı insan hakları grubu onu yalancı çıkaracak iki gizli harita ele geçirdi. Mart 2001 tarihli ilk haritada hemen hiç elmas işletme-

si yok; Kasım 2002 tarihli ikinci haritada ise tüm bölgenin kazıldığı görülüyor. İşletme haklarının çoğu Avustralyalı BHP Billiton World Exploration, Kanadalı Motapa Diamonds ve De Beers Prospecting Botswana Ltd. şirketlerine verilmişti. Bilgiler Survival International'dan, www.survival-international.org.

75. Greg Campbell, *Blood Diamonds*, s. xiii.

76. Age, s. xxii.

77. Global Witness, 'For a Few Dollars More, How Al Qa'eda Moved into the Diamond Trade', Nisan 2003, www.globalwitness.org.

78. www.cryfreetown.org için söyleşi.

79. Michael Roach, *The Diamond Cutter*, s. 72.

80. *Amnesty Now*, ABD. Sonbahar 2002. De Beers 6 Kasım 2001'de bir bildiri yayınlarak teröristleri lanetledi, açık pazardan elmas almadığını, 1985'ten beri Sierra Leone'de çalışmadığını, üç yıldan fazla bir zamandır Dünya Elmas Konseyi kanalıyla BM ve diğer ülkeler hükümetleriyle teröristlere para sağlayan kaçak ticareti önlemek için işbirliği yaptığını açıkladı... ve suçluların yakalanıp adalete teslim edilmeleri için dünya toplumlarına çağrıda bulundu.

81. Mücevher Tüketicileri Fikri Konseyi yüzde 83'ü kadın olan 3342 elmas sahibiyle görüştü. *Jewelers' Circular Keystone*, 14 Ekim 2004. Görüşülen kişilerin yaklaşık yüzde 70'i 'çatışma elmasları' deyimini oldukça iyi biliyordu ve yüze ellisi de elmas satın alırken onun 'çatışma elması' olup olmadığını hiç sormadıklarını söylediler. Yaklaşık yüzde 17'si elmas ya da elmaslı mücevherini son altı ay içinde almıştı, yaklaşık yüzde 93'ü de kuyumcunun 'çatışma elmasları'ndan hiç söz etmediğini belirttiler.

82. Tracy Hall, *The Diamond Makers*, BBC Horizon, 18 Ağustos 2002.

83. Robert Hazen, *The Diamond Makers*, s. 147.

84. Şimdiye kadar yapılan sentetik elmasların çoğu sarı, mavi

ya da kırmızıydı. Renksiz elmaslar doğada en çok bulunan taşlar olabilir ama sentetik olarak üretilmeleri tüm diğerlerinden daha zordur.

85. LifeGem'i (Hayat Cevheri) bulanlar Dean ve Rusty Vanden Biesen ve Greg ve Mark Herro'dur.

86. Özel söyleşi, Tucson, Arizona, Şubat 2004. Bu ve LifeGem patenti yüzünden bu elmaslar doğal işlenmiş ya da sentetik elmaslardan belki dört kat daha pahalıdır. En küçük, çeyrek kırıat elmaslar 2250 sterlin, bir kırıatlık olanlar ise 11.950 sterlindir.

87. Bilgi Şubat 2004 Tucson, Arizona Sentetik Değerli Taşlar Konfransından alındı.

Son Not

1. Mozaik ustası tanımlaması konusundaki yardımı için Dr Elizabeth James'e teşekkür ederim.

BESTSELLER - Gezi/Anı

Frances Mayes

Bir Gezginin Güncesi

DÜNYADA BİR YIL

PEGASUS

VICTORIA FINLAY

NEW YORK TIMES BESTSELLER

Bruce Feiler

Dinin Kökenlerine Bir Yolculuk

TANRI'NIN
DOĞDUĞU
YER

Mücevherlerin Gizli Tarihi

Victoria Finlay

*Kehribar tarih öncesi ağaçların gözyaşlarıdır.
Perido uzaydan yeryüzüne iner.
Bir adam bir elmasa dönüşür.*

Bu kitap yalnızca mücevherlerin değil, insanoğlunun tutkularının ve estetik duygularının öyküsüdür. Yazar okuyucuyu kehribar, zümrüt, yakut, inci, opal, perido, safir ve elmas aracılığıyla keyifli bir yolculuğa çıkarıyor ve mücevherlerin tarihini etkileyici bir anlatımla sunuyor.

Bir mücevher taktığımızda, gerçekte ne taşıyoruz? Victoria Finlay doğanın bu mucizelerinin gerçek öykülerini dünyayı dolaşarak anlatmaktadır. Onun bu araştırması onu Avustralya'nın yeraltı kasabalarının opal alanlarına, askeri bir cuntanın bakışları altında Birmanya'daki yakut piyasasına, dünyanın en büyük gizli ve değerli taşlarını muhafaza eden Amerikan Yerlileri'ne götürür. Bu yolculuk boyunca, Victoria şunu sorar: sentetik olarak her şeyi üretebildiğimiz bir çağda, mücevherler neden hâlâ bu kadar değerli?

‘İnsanlık tarihinin güzel bir hazinesi . . . araştırmanın genişliği büyüleyici.’
— The Glasgow Herald

‘Victoria Finlay bize samimi, sürükleyici ve romantik bir rehber sunuyor.’
— Independent on Sunday

Çin’de bir zamanlar kıyafetinin her yerine mücevherler takarak övünen bir yüksek memur vardı. Bir gün yaşlı bir adam onu sokakta durdurdu ve mücevherleri için teşekkür etti. Yüksek memur şaşırıp ve “Ne demek istiyorsun arkadaş?” diye sordu. “Ben sana hiç mücevher vermedim ki.” Yaşlı adam, “Hayır ama onlara bakmana izin verdin,” dedi. “Sen kendin de sadece bakabilirsin onlara zaten. Aslında ikimiz arasında bir fark yok ve sen ayrıca onları korumak zorundasın.”

www.pegasusyayinlari.com

ISBN 9944-326-41-0

9 789944 326414

Victoria Finlay
sosyal antropoloji eğitimi almıştır
ve Hong Kong’da 11 yıl boyunca
gazeteci olarak çalışmıştır. Şimdi
İngiltere’de yaşamaktadır.

